

Հ Ս Ս Հ Գ Ի Տ Ո Ի Թ Յ Ո Ի Ն Ն Ե Ր Ի Ա Կ Ա Գ Ե Մ Ի Ա

ՀԱՍՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ԻՆՖՈՐՄԱՅԻՍՅՈՒՆԻ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԳԻՏԱ-ԻՆՖՈՐՄԱՅԻՈՆ ԲՅՈՒԼԵՏԵՆ

Բ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

№ 1 (69)

«ԾԱՂԻԿ» (1861—1867) ՀԱՆԴԵՄԻ
ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ДУБЛЕТ

Հ Ա Ս Ս Հ Գ Ի Տ Ո Ի Թ Յ Ո Ի Ն Ն Ե Ր Ի Ա Կ Ա Գ Ե Մ Ի Ա

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ԻՆՖՈՐՄԱՑԻԱՅԻ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԳԻՏԱ-ԻՆՖՈՐՄԱՑԻՈՆ ԲՅՈՒԼԵՏԵՆ

Թ ՄԱՏԵՆԱԾԱՐ

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

№ 1 (69)

«ԾԱՂԻԿ» (1861—1867) ՀԱՆԴԵՍԻ
ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

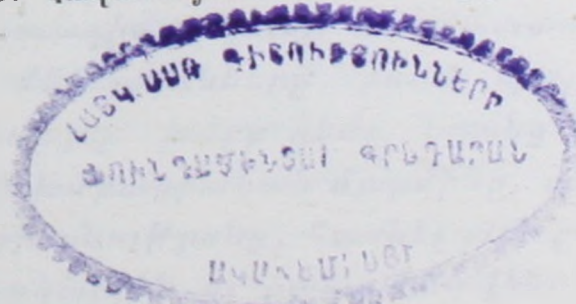
A
11
69210

Կազմողներ և առաջաբանի հեղինակներ,
պատմ. գիտ. թեկ. Մ. Ն. ՀԱԿՈԲՅԱՆ
և Ժ. Մ. ԾԵՐՈՒՆՅԱՆ

Պատասխանատու խմբագիր
բան. գիտ. դոկ. Կ. Ա. ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿՈԼԵԳԻԱ

Խ. Հ. Բաբսեղյան (գլխ. խմբագիր)
Հ. Ե. Ղազարոսյան, Ս. Ա. Սարգսյան

ԵՐԵՎԱՆ 1983

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР

ЦЕНТР НАУЧНОЙ ИНФОРМАЦИИ ПО ОБЩЕСТВЕННЫМ НАУКАМ

Научно-информационный бюллетень

II серия

Библиография

№ 1 (69)

**БИБЛИОГРАФИЯ ЖУРНАЛА
«ЦАХИК» (1861—1867)**

ЕРЕВАН 1983

«ԾԱՂԻԿ» ՀԱՆՐԵՍԸ ԵՎ ՆՐԱ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱԽՈՍՆԵՐԸ

Զմյուռնահայ մամուլը, որ հայ պարբերական մամուլի առավել կարևոր վտակներից մեկն է, 1860-ական թվականներին մեծ վերելք է ապրում. գաղթօջախում, բացի 1840-ից լույս տեսնող «Արշալույս արարատյան» թերթը, այդ տասնամյակում հրատարակվում են ինը նոր պարբերական, որից երկուսը ձեռագիր: Բայց այդ վերելքը միայն տպագիր օրգանների քանակով չի արտահայտվում:

1859-ին Զմյուռնիայում, մի խումբ առաջադեմ երիտասարդներ հիմնում են Հաշտենից ընկերությունը և շուտով սկսում հրատարակել նրա հանդեսը՝ «Միությունը»: Լինելով կուլեկտիվ ջանքերի ու ստեղծագործության արդյունք, «Միություն» հանդեսը գաղթօջախում սկզբնավորում է դեմոկրատական մամուլի լիիրավ քաղաքացիությունը: Հանդեսը վարում է քննադատական ուղեգիծ, շոշափում է կենսական հարցեր, առաջադրում արմատական խնդիրներ և հետևողականորեն ձգտում սահմանադրական սկզբունքներ հաստատել՝ ծառանալով ամիրայական-մեծատունական ոգու և մտայնության դեմ:

Գաղթօջախի հետադիմությունը և ավատատիրական մտայնությունը տոգորված մեծատունները բուռն պայքար են ծավալում «Միության» երիտասարդ խմբի դեմ: Նրանց նախ հաջողվում է պառակտել հանդեսի խմբագրական մարմինը, ապա, դիմելով թուրքական տեղական իշխանությանը, հասնել այն բանին, որ նրա երեք խմբագիրները ձերբակալվեն ու բանտ նետվեն: Գաղթօջախի առաջադեմ մտավորականությունը և աշխատավորական խավերը ոտքի կանգնեցին բռնատիրության դեմ: Նրանց հարկադրանքին տեղի

տալով, իշխանությունները ստիպված էին հաջորդ օրն իսկ ազատել խմբագիրներին: Բայց «Միությունը», որ չհասցրեց տարին բոլորել, խափանվեց: Միայն ութամսյա ջանքերից հետո Հաշտենիցի հրապարակագիրներին հաջողվեց թույլտվություն ստանալ վերսկսելու հանդեսի հրատարակությունը, որը երևան եկավ նոր անվանումով՝ «Միություն սահմանադրական», բայց նույն սկզբունքներով և ուղեգծով: Այս անգամ հանդեսը գոյատևեց մեկ տարուց փոքր-ինչ ավելի:

«Հաշտենից ընկերության Միությունը, — գրել է Հ. Սրվաճյանը, — ոչ ոք կուրանա, իր դժբախտ մահվամբ, նմանեցավ այն ցորենի հատին, որ եթե չընկնի ու չմեռնի՝ արդյունավոր չի ըլլար»:

Այդ արդյունավորման դրսևորումներից մեկն էր հենց «Ծաղիկ» հանդեսը: Նա ժառանգեց իր անմիջական նախորդի հիմնական սկզբունքները և երևան եկավ մասամբ «Միության» շնորհիվ նախապատրաստված միջավայրում՝ 1861 թ. հուլիսի 1-ից՝ նախ տասնօրյա, իսկ 1864 թ. նոյեմբերից՝ № 99-ից, կիսամսյա պարբերականությամբ:

«Ծաղիկը», զմյուռնահալ առաջադեմ երիտասարդության ոգեշնչումով, հիմնել և առաջին շրջանում (№ 1—46) խմբագրել են Գ. Զիլինկիրյանը և Ա. Հայկունին: Այնուհետև, մինչև վերջնականապես դադարելը հանդեսը պահպանել, խմբագրել ու տնօրինել է Զիլինկիրյանը (№ 47—146)՝ մասնավորապես Մ. Մամուրյանի ակտիվ աշխատակցությամբ ու աջակցությամբ:

Ծանր ուղի է անցել «Ծաղիկը»: Գոյատևման վեց ու կես տարիների ընթացքում հանդեսն ընդհանուր հաշվով լույս է տեսել հազիվ հինգ տարի՝ միշտ ութական մեծադիր էջով (ընդամենը $512 + 672 = 1184$ էջ): Գաղթօջախի մեծատունները և հետադիմությունը հանդեսի դեմ գրոհել սկսել են նրա 6-րդ համարից, երբ Զիլինկիրյանը դատապարտել է նրանց ինքնագլուխ արարքները: Այնուհետև հանդեսը հալածանքի ենթարկվեց ևս հինգ-վեց անգամ, ըստ որում՝ երկու անգամ ընդհատվեց նրա հրատարակությունը:

Մամուլը, այն էլ «Ծաղիկի» պես մարտաշունչ հանդեսը հալածելու, նրա խմբագիրներին ու աշխատողներին պատժելու համար սովթանական Թուրքիայում իշխող պայմաններում, այնքան էլ լուրջ պատճառների հարկ չկար: Մի փոքր առիթը բավական էր հրապարակախոսի հետ հաշվհարդար տեսնելու կամ պարբերականը խափանելու, ինչպես դա քանիցս տեղի ունեցավ «Մեղուի» և

նրա խմբագրի հետ: Մեսրոպյան վարժարանում դասավանդման անբավարար վիճակը քննադատելու համար «Ծաղիկի» խմբագրակից Ա. Հայկունին հեռացվեց դասատվությունից, իսկ շատ շանցած նրա համար ստեղծվեց այնպիսի կացություն, որ հարկադրված եղավ ետ վերադառնալ Կ. Պոլիս: Տեղի հոգևոր առաջնորդի իրավասության սահմանները ճշտելու և նրա հասցեին արված քննադատական դիտողությունների համար «Ծաղիկը» 1863 թ. մարտի կեսից մինչև նոյեմբերը խափանվեց:

Բայց այդ ամենը կարծես թե նախերգանք էր այն հալածանքի, որին ենթարկվեցին «Ծաղիկը» և նրա խմբագիրը 1865 թ. մարտապրիլին: Առիթ ունենալով հանդեսի 107-րդ համարում տպագրված մի հոդվածը, բայց իրականում դեմոկրատական պարբերականի հետ վաղուց նախապատրաստվող հաշվեհարդարն իրագործելով, գաղթօջախի մեծատունները Զիլինկիրյանին մատնեցին թուրք իշխանությունների դատաստանին, և նա ենթարկվեց 28-օրյա բանտարկության: Զանազան միջնորդություններից հետո, այդ թվում նաև տեղական թերթի խմբագիր էտուարի անձնական պաշտպանությամբ, հինգ օր բանտում պահելուց ետ, իշխանություններն ազատեցին Զիլինկիրյանին: «Ծաղիկը» փրկելու համար խմբագիրը նրա տպագրությունը փոխադրեց Կ. Պոլիս: Սակայն այստեղ էլ հասավ զմյուռնահայ հետադիմության ձեռքը. սրանց բողոքարկմամբ Բարձրագույն Դուռը «Ծաղիկի» տպագրությունը ապրիլից առ դեկտեմբեր արգելեց: Զիլինկիրյանը զրկվեց դասատուի պաշտոնից:

Ո՛չ հալածանքները, ոչ էլ շարունակ կրկնվող ու սաստկացող սպառնալիքները չընկճեցին Զիլինկիրյանին: Նա չզիջեց իր դիրքերը, չնահանջեց որդեգրած սկզբունքներից, ինչ մարտունակությամբ սկսել էր իր հանդեսը, նույն ոգին էլ պահպանեց մինչև նրա վերջին համարը և ասպարեզը թողեց՝ չպարտված. 1867 թ. նոյեմբերին նա ինքնակամ դադարեցրեց «Ծաղիկը», որպեսզի դրանով իսկ փրկե անաշառ հրապարակախոսի և դեմոկրատական օրգանի պատիվը:

«Ծաղիկի» գլխավոր նպատակներից առաջինը եղել է՝ հենվելով սահմանադրական սկզբունքների վրա, հասնել ազգային կյանքի կարգավորմանը, վերացնել զարթոնքի ուղին բռնած հայ զանգվածների առաջադիմությանը և լուսավորությանը խանգարող խոչընդոտները: «Սահմանադրությունը, — գրում էր Զիլինկիրյանը, — այն հաստատուն հիմնադրությունն է, որուն վրա կկռթնին ազգային ապա-

հովության, փառքին և ապագային սյունները»։ Իր յուրաքանչյուր համարով «Ծաղիկը» վավերագրել է առաջադիմության քայլափոխը, դեմոկրատիայի լինելության ընթացքը, ընդհանրապես այն պայքարը, որ գաղթօջախում մղվում էր ազգային գոյատևման և առաջընթացի համար։ Սահմանադրական ոգով տոգորված քննադատական իր հոդվածներով «Ծաղիկը» պատենշել է ամիրայական ոգով տոգորված մեծատունների փորձերը՝ նոր պայմաններում ու նոր եղանակներով շարունակել ազգային կյանքի տնօրինությունը, մերկացրել ու խափանել է բռնատիրական կամայականությունները, մտրակահարել է կրոնական-կղերական հաստատությունների ու գործիչների անձեռնահասությունը ժողովրդի, մասնավորապես գավառահայության ծանր դրությունը բարելավելու խնդրում։ Այդ նույն ելակետով «Ծաղիկը» ձաղկել-մտրակահարել է Հովհ. Չամուռճյանի կրոնական-ավատատիրական գաղափարախոսությունը։ Հանդեսի քննադատության շառավիղը՝ այդ իրավունքի համառ հիմնավորմամբ, հասել է մինչև հոգևոր առաջնորդները, պատրիարքարանը, նույնիսկ ազգային երեսփոխաններն ու ժողովները, իսկ որոշ դեպքերում նաև կաթողիկոսը։ Ազգային պաշտոնյաներից նա պահանջում էր գտնվել իրենց կոչման բարձրության վրա, հիշել, որ հաշվետու ու պատասխանատու են ժողովրդի առջև. ըստ «Ծաղիկի» ազգային մարմինը և պաշտոնյան պետք է ընտրվեն «բոլոր հայ ժողովուրդեն»։

Հենց սկզբից «Ծաղիկը» գաղափարապես համերաշխվեց ու մինչև վերջ դաշնակցեց Հ. Սրվաճյանի և նրա «Մեղուի» հետ, ոչ միայն ընթացավ նրանց դեմոկրատական ուղեգծով, այլև հրապարակային պայքարում բացահայտորեն պաշտպանեց այդ ուղեգիծը։ Սրվաճյանը մշտարթուն՝ «աչքը չորս դին տնկած» հետևում էր նաև «Ծաղիկին»՝ մտահոգված այն լուրերով, թե Չիլինկիրյանի հանդեսը «թառամելու է եղեր»։ Գտնվելով խափանվելու վտանգի տակ՝ «Ծաղիկը» վերջին շնչում հզորապես պաշտպան կանգնեց Սրվաճյանի հանդեսին՝ տպագրելով «Մեղուն խափանել տալու ջանք» հոդվածը, որն անմիջապես՝ 1863 թ. մարտի 12-ին արտատպվեց «Մեղուում»։

Այդ համերաշխությամբ էլ «Մեղուն» և «Ծաղիկը» միատեղ դարձան արևմտահայ դեմոկրատիայի օրգանները՝ շարունակեցին Նալբանդյանի և Ոսկանյանի հրապարակախոսության ուղեգիծը։

Նալբանդյանական ուղղությանը զինվորագրվելը «Ծաղիկի» և նրա հրապարակախոսների համար լավագույն երաշխավորագիր է և շափանիշ: Դեռ 1859 թ. ապրիլին, լինելով Փարիզում, Նալբանդյանը ծանոթացել էր Զմյուռնիայից այնտեղ հաստատված և «Արևմուտք» դեմոկրատական հանդեսը հրատարակող Ոսկանյանին: Նրանց միջև ստեղծվել էր խոստումնալի համագործակցություն: 1861 թ. նոյեմբերին Հնդկաստան կատարած ուղեվորությունից վերադառնալիս Նալբանդյանը եղավ Զմյուռնիայում, ծանոթացավ գաղթօջախին և նրա երիտասարդ գործիչներին, այդ թվում նաև «Ծաղիկի» խմբագիրներ Զիլինկիրյանի և Հայկունու հետ: Նալբանդյանն այցելել է Մեսրոպյան և Հռիփսիմյան վարժարանները, եղել է Վասպուրական թատրոնում ու նրա թանգարանում, տեսակցել Հաշտենից ընկերության անդամների և նրա օրգանի խմբագիրների հետ:

Նալբանդյանը, զմյուռնահայ երիտասարդ հրապարակախոսների իսկ վկայությամբ, մեծագույն տպավորություն է թողել: Գրելով նրա հետ ունեցած հանդիպման մասին Հաշտենից ընկերության «Միություն սահմանադրական» հանդեսի խմբագիրները վկայում են, որ «տաղանդավոր հանճարի... սրտին ու ոգվոյն մեջ նշմարեցինք այն ազգային և հայրենյաց սերը, զոր փափաքելի է մեզ բոլոր հայ սրտերու մեջ գտնել»: Նույնն են վկայել նաև «Ծաղիկի» խմբագիրները՝ գրելով, որ «իր տեսությունը թեև կարճատև եղավ, սակայն մեր հիշողությունը համակրության այնպիսի դրոշմով մը կընքեց, զոր ժամանակին թեև անկարող պիտի ըլլա սրբել և ջնջել»:

Հենց այդպես էլ եղել է. «Ծաղիկը» դարձել է Մ. Նալբանդյանի գաղափարների և գործի պրոպագանդիստը, հանդես է եկել որպես նրա դատի պաշտպան, նրա մեծ ծառայությունների ու վաստակի խորամիտ գնահատող:

Ահա «Ծաղիկի» Նալբանդյանական էջերը: Արդեն հանդեսի № 3-ում Ա. Հայկունին հակահարված է տվել «Մասյաց աղավնուն», որ վիրավորական ակնարկներ էր նետել Նալբանդյանի հասցեին: 1861 թ. նոյեմբերի 20-ի համարում հանդեսը մեծագույն խանդավառությամբ ավետել է Մ. Նալբանդյանի այցը Զմյուռնիա, ապա և հաղորդել նրա մասնակցությամբ հրատարակվող «Հյուսիսափայլը» ստանալու մասին: Այնուհետև, գրելով Նալբանդյանի ձերբակալության մասին, Զիլինկիրյանը նշավակեց ենթադրվող մատնությունը,

իսկ մի այլ հոգվածով՝ նաև «Հյուսիսափայլը» դատապարտելու էջմիածնի սինոդի փորձը: 1864 թ. առաջին համարից սկսած «Ծաղիկը», մասնավորապես նրա խմբագիր Գր. Զիլինկիրյանը, քարոզում, նաև ներառնում էին «Երկրագործության» գաղափարները: Ավելի ուշ հանդեսը սուր հարձակումներով էր պատասխանում նալբանդյանի արևմտահայ հակառակորդներին:

Երբ հայտնի դարձավ նալբանդյանի մահը, Մ. Մամուրյանը «Ծաղիկի» 124-րդ համարում հրատարակեց «Միքայել նալբանդյանց» հոգվածը, իսկ մահվան տարելիցի առթիվ կրկին առանձին հոգվածով անդրադարձավ նրա ծառայություններին, ապա և նալբանդյանի կողմնակիցների ու հակառակորդների պայքարին: Մամուրյանի այդ հոգվածներն իրենց ընդհանուր հայտարարով նալբանդյանի գործի ու նրա գերի, նրա ավանդների նշանակության եզակի գնահատություններից են, կարելի է ասել նալբանդյանագիտության առաջին հիմնաքարերից: Դրանցով ամենայն պարզորոշությամբ վավերացվել է նաև «Ծաղիկի» և «Արևելյան մամուլի» ապագա խմբագրի՝ Մ. Մամուրյանի սկզբունքային դիրքորոշումը, որն էական դեր պետք է կատարեր արևմտահայ հասարակական մտքի ասպարեզում:

«Ծաղիկը» տևականորեն պաշտպանել ու հիմնավորել է դեմոկրատական մամուլի սկզբունքները, հետևողականորեն կիրառել է դրանք և իր հերթին տվել լավագույն օրինակն այն բանի, թե ինչպիսին պետք է լինի իր ժողովրդին ծառայել ցանկացող հանդեսը, իսկ Գր. Զիլինկիրյանը՝ նաև մարմնավորել է իսկական խմբագրի տիպարը: Նա գտնում էր, որ «ազատասեր թերթի մը առաջին և անհրաժեշտ պարտքն է կամ արիաբար գինիլ անիրավության դեմ... կամ լավագույն համարիլ հրատարակվելե դադրիլ»: Մամուլը, նրա կարծիքով «այնպիսի անդիմադրելի հեղափոխություն մը կկատարե, որուն նմանը դեռ չէր գտնված չէ աշխարհս»:

Թե՛ ինքնուրույն և թե՛ թարգմանական նպատակաուղղված նյութերի միջոցով «Ծաղիկը» և նրա խմբագիրը մեծ շահախնդրությամբ նպաստում էին, հայ մտքի ընդլայնմանն ու խորքային թափանցումներին՝ համոզված լինելով, որ առանց հասարակական մտածողության ու մտքի զարգացման անհնար է առաջընթաց ապրել:

Արևմտահայ անցյալի առաջադիմական մամուլի, նաև «Ծաղիկի» կենտրոնական խնդիրներից մեկը տևականորեն եղել է ազգի

միասնության պահպանումը, ժողովրդին երկպառակություններից ազատելը, դավանաբանական և ներքին անպտուղ հակառակություններին վերջ տալը: Նրա հիմնադրույթն էր՝ «Զորությունը միության մեջ է»: Հանդեսը գրեթե ամեն մի համարում քննում էր այդ հարցերը, խմբագրականներ նվիրում, հիշեցնում հին օրերը, երբ ազգը հզոր էր իր միասնությամբ, քաղում էր առաքյալների պատգամները, մեջբերում ականավոր մտածողների խոսքերն այդ մասին՝ սկսած Մ. Խորենացուց մինչև Միշլե ու Ժյուլ Սիմոն, նույնիսկ Ստ. Ոսկանյան: Հայ ժողովուրդն, ըստ «Ծաղիկի», պետք է պարզի մի դրոշ՝ «Աստուծո՛ւմ ետք ազգություն» դրոշը, իսկ նրա յուրաքանչյուր անդամը պետք է գործի՝ «Ամեն մեկ անհատ ընկերության մեջ կատարելու պարտավորություններ ունի» նշանաբանով: Դրանք հանդեսի ծրագրային դրույթներն էին:

Ինչպես յուրաքանչյուր հեռանկարային հարցում, այնպես էլ ազգի ապագայի խնդիրները քննելիս, «Ծաղիկը» հույսերը կապում էր երիտասարդության ու աճող սերնդի հետ: Դա «քացառիկ հայն» է, նա ով «ներկային և ապագային ղավակն է»: «Աղաղակ մը» ենթավերնագրով խմբագրականում քննելով ազգի ներքին կացությունը, «Ծաղիկը» խտացված գույներով իրօրյա ավագ սերնդի մասին գրել է. «Արդի հայը ուրիշ զբաղում մ' ունի. անիկա այնչափ սովորած է նվաստորեն յուր ստամոքսին պաշտոն տանելու, որ իր միտք մը և սիրտ մ' ունենալը մոռցած է»: Սրտի ցավով արձանագրելով այդ և դրա աղբյուրը համարելով բռնակալությունն ու տգիտությունը, անստորագիր հոգվածի հեղինակն ապա ցույց է տալիս ուղին. «— Ուրեմն ի՞նչ ընելու է, քանի որ ներկայեն հույս չկա: — Մանկության թևեն բռնելու և վայն առաջնորդելու է: — Որո՞նք պիտի առաջնորդեն: — Մտածողները: — Ի՞նչպես: — Քաղաքակրթության լույսով»:

Այս միտքը հայտնի չափով առնչվում էր ուտոպիական սոցիալիզմի գաղափարախոսությանը, որին Զիլինկիրյանը ոչ միայն ծանոթ էր, այլև հպարտությամբ հարել էր, նաև Վ. Հյուգոյի «Թշվառներին» օգնությամբ, որը նրա հատվածական թարգմանությամբ ու հմուտ մեկնությամբ հրատարակվել է «Ծաղիկում». «Ըստ մեզ, ով որ մոլություն, ոճրագործության և թշվառության բարձմանը կաշխատի օրինավորապես՝ սոսիալիսթ մ' է... մենք ևս սոսիալիսթ մ'

ենք»։ Իր հերթին հանդեսին աշխատակցող Մամուրյանը հռչակում էր, որ «մեր օրերը միտքը՝ իբր զենք տգիտության հետ կպատերազմե», որ «գրիչը միշտ հզոր զենք մ' է»։

Զիլինկիրյանը լավատես էր և հավատում էր հասարակական իր սպասելիքների իրագործմանը։ Նա բանաձևել է. «Ինչ որ յուրփի է այսօր՝ վաղը միս և ոսկոր է»։

Զիլինկիրյանի դեմոկրատական հայացքների խորացման գործում հատուկ տեղ ունեն «Թշվառներ» վեպը։ «Այս գիրքը, — գրել է Զիլինկիրյանը, — մարդուս բարոյական ազատության ավետարանը ըլլալու նախասահմանված է»։ Այլ առիթով վերադառնալով վեպին, նա մատնանշել է, որ այն «արդի ընկերությունը բոլորովին կերպարանափոխ ընելու նպատակով հեղինակված է»։ Ավելին, նա գտնում էր, որ այն սոսկ վեպ չէ, որ, իրոք, «արդի մարդկային ընկերությանց ավետարանն է» և որ հանդգնություն է կառծել, թե արդեն ըմբռնվել է «այս գրքին ինչ ըլլալը և ինչ նպատակ ունենալը»։

Զիլինկիրյանի թարգմանությամբ «Թշվառների» ամբողջական թարգմանությունը 1868—1953 թթ. վեց անգամ հրատարակվել է՝ նրա իսկ հիանալի առաջաբաններով և Հյուգոյի հետ փոխանակած նամակներով. «Պարծանք մըն է ինձ հայերենի թարգմանվիլս», — գրել է Հյուգոն։ Զիլինկիրյանի թարգմանությամբ հրատարակված Հյուգոյի վեպով դաստիարակվել են սերունդներ։ «Թշվառների», այսպես ասած, ծաղիկյան տարբերակը, ինչպես և հանդեսի մյուս գրեթե բոլոր թարգմանությունները (Դյուրայի, էմե-Մարգենի, Մոնտեսկյոի, Պոտիլյարի, Ժ. Սիմոնի և ուրիշների երկերը) ընթերցողին են ներկայացվել ժողովրդին մտքեր հաղորդելու, գաղափարապես սնելու և գործողության մղելու անսքող նպատակով։

«Ծաղիկը» ինքնին և մանավանդ «Երկրագործության» ազդեցությամբ առաջ է քաշել ու հաճախ ընդգծել երկրագործության դարգացման, երկրագործի վիճակի թեթևացման և առհասարակ «հացի խնդիրը» լուծելու, նախ և առաջ ժողովրդի տնտեսական կացությունը բարելավելու հարցերը։ Նպատակադրված ուշադրություն է դարձվել քաղաքատնտեսությանը՝ որպես եզակի այն գիտություններից մեկի, որով «մարդուս նկատմամբ բարոյական կամ մտական և կամ նյութական օգուտը կշռափվի» և որը «բացարձակ թագուհի մ' է»։ Քաղաքատնտեսության հիմունքներին ծանոթացնելու համար հան-

դեսը 1863—1864 թթ. թարգմանաբար տպագրել է բազմաթիվ նյութեր, ինչպես նաև ներկայացրել որոշ ականավոր տնտեսագետների դիմագիծը:

«Ծաղիկը» հայ հրապարակախոսությունը տվել է երեք ականավոր դեմք՝ Ա. Հայկունի, Գր. Զիլինկիրյան, Մ. Մամուրյան: Նրանք, ամուր կապերով կապված էին Զմյուռնիայի հայկական գաղթօջախին և լինելով ականավոր գործիչներ, լուրջ դեր են խաղացել հայ կյանքում նախ որպես հրապարակախոսներ:

Ա. Հայկունին (1835—1866) մինչև Զմյուռնիայում հաստատվելը և «Ծաղիկի» խմբագիրներից մեկը դառնալը արդեն հայտնի դեմք էր, մասնավորապես հրատարակել էր՝ մեզանում առաջին թատերական հանդեսը «Մուսայք մասյաց»: «Ծաղիկում» հրատարակած շափածոների շարքը կազմում է նրա գրական ժառանգության կարևոր մասը, իսկ հոգվածներն ու «բանադատականները»՝ հրապարակախոսության պսակը:

Հայկունու «Զայն» ընդհանուր խորագրով հոգվածաշարքը, որ հրատարակվել է «Ծաղիկի» տասնմեկ համարներում (№ 4 և հետո), հրապարակախոսական ոգեշունչ խոսք է՝ նվիրված հայ հասարակական խնդիրներին: Ազգին ուղղված նրա առաջին մտորումներից մեկն ավարտվում է շիկացած կոչով. «Հայեր, արիացե՛ք անգամ մը, բարձրացուցե՛ք ճակատներնիդ... ա՛հ ի՛նչ վսեմ են հայկական ճակատները միայն թե մեյ մը բարձրանան»: «Ազգավնաս պակասություններին» մերկացումներով Հայկունին շարունակում էր հայ դեմոկրատ հրապարակախոսների ուղեգիծը: Նա շանթահարող իր գրիչըն ուղղել է «երկրիս երեսը ծանրանալով ապրողների» դեմ:

Գիտակցելով և սեփական մաշկի վրա շոշափելիորեն զգալով, որ «ճշմարիտը խոսելը խոսելեն դժվար է», Հայկունին դատապարտեց ազգային անտարբերությունը և հայտարարեց. «Մենք դեռ հայ կոչվելու համար շատ դասեր ունինք ուսանելու և շատ պատիժներ կրելու»: «Հայ ազգ և սահմանադրություն» խորագրով Հայկունու հոգվածաշարքը (№ 35—37, 40) տոգորված է մեծ ու սրտացավ մտահոգությամբ գաղթօջախների հայության ծանր կացության, նրա հասարակական ու իրավական վիճակի նկատմամբ: Ազատության տենչով ու սահմանադրությամբ հարբած հրապարակախոսը դրսևո-

րում է ազգային կացութիւնը բարելավված տեսնելու մեծ կամք։ Հայկունին «Ծաղիկում» առաջինն է արձագանքել Զեյթունի 1962 թ. օգոստոսի ինքնապաշտպանութեանը, և «Լեւոնտ հերալդ» թերթի զրպարտութիւնները հերքելով, մարտականապես պաշտպանել է զեյթունցիների պայքարը։ Նա քողարկված ձեռքով կոչ է անում «անուշիկ հայերին»՝ «պաշտպանեցե՛ք ձեր պատիվը ձեր թշնամիներուն դեմ և հասկցուցե՛ք աշխարհիս թե հայերը կճանաչեն յուրյանց պատիվը, իրավունքը և շեն այնքան վատ, որ ամեն անիրավ թշնամութեանց համբերեն»։

Զմյուռնիայից մեկնելուց հետո, Կ. Պոլսում Ա. Հայկունին շարունակել է գրողի ու հրապարակախոսի իր նշանակալից գործունեութիւնը, կրկին ու կրկին հալածանքների ենթարկվել, բայց մնացել է անկոտրում։ Միայն վաղահաս մահը կարողացավ լռեցնել նրան՝ 31 տարեկան հասակում։

Մ. Մամուրյանը (1830—1901) նույնպես «Ծաղիկին» աշխատակցել սկսելուց առաջ գործչի և հրապարակագրի բավական փորձառութիւն ունէր, հրապարակել էր «Անգղիական նամականիի» պատկառելի մասը, պաշտոնավարում էր Կ. Պոլսում՝ լինելով պատրիարքարանի դիվանապետը։ Հաճախակի հանդես գալով «Ծաղիկի» էջերում և լինելով Կ՝ Պոլսի նրա գործակալը, նա այնուհետև դարձավ հանդեսի կայուն աշխատակիցը և Գր. Զիլինկիրյանի ոչ միայն ջանադիր աջակիցն էր, այլև գաղափարական ու փաստական բարեկամը։

Ենթադրում ենք, թե նրան է պատկանում «Աճեմյան Տ. Գրիգորի հավիտենական խնդիրը» մտրակահարող հոդվածը, որ տպագրվել է Մ. Հրանտ ստորագրութեամբ։ 1864 թ. տարեվերջյան համարից Մամուրյանը՝ «Վրույր» ծածկանունով սկսեց «Ծաղիկում» լույս ընծայել իր նշանավոր երկերից մեկը՝ «Հայկական նամականին», որը Զիլինկիրյանն ընդունել ու հրատարակել է ամենայն վստահութեամբ։ Գրեթե երկու տարի շարունակ Մամուրյանն իր նամակներով վարդարել է «Ծաղիկի» էջերը՝ մեծ վարպետութեամբ ու խորամտութեամբ քննելով հայկական կյանքի «անցքերը և խնդիրները», խորհրդածելով դրանց շուրջը, առաջադրելով ծրագրային հարցեր, բացահայտելով ազգային շատ խոցեր, թեև ազատութիւն չունէր գրելու տեսածն ու մտածածը։

Հարուստ է «Ծաղիկում» Մամուրյանի թողած հրապարակախո-

ուական ու զուտ գրական ժառանգությունը, և կարոտ հատուկ ուսումնասիրության: Գրաքննությունը կաշկանդել է նրա գրիչը, բայց նա կարողացել է ճեղքել այդ ցանցը, դիմել է այլաբանության, խոսել է խափանցիկ ակնարկներով, հաճախ խոսելիքը փոխարինել կախման կետերով, բայց և այնպես կարողացել է իր գաղափարները հասցնել ընթերցողին, նույնիսկ ազգային-ազատագրական խնդիրներ արժարժել: Նշեցինք Մ. Նալբանդյանին և տնտեսագիտական հարցերին նվիրված Մամուրյանի հոդվածները, հիշենք նաև նրա մեծարժեք հոդվածաշարքը՝ «Ազգային-սահմանադրություն» ընդհանուր խորագրով (№ 135—137, 140—141), որը խնդիրը հանգամանորեն վերլուծող արժեքավոր վավերագրերից մեկն է:

«Ծաղիկում» Մամուրյանը հանդես էր գալիս մեկից ավելի ծածկանուններով և հավանաբար շատ նյութեր հրատարակել է անստորագիր: Որքան հնարավոր էր ճշտելով այդ ծածկանունները և անհրաժեշտ համարելով հետագա ճշգրտումները, աշխատել ենք մատենագիտության անվանացանկում Մամուրյանի նյութերը մեկտեղել: Միաժամանակ հարկ է նշել մի ոչ պակաս կարևոր հանգամանք. «Ծաղիկը» Մ. Մամուրյանի համար ավելին էր, քան մի տպագիր օրգան, ուր նա կարող էր համեմատաբար ազատ հանդես գալ. դա նաև մի ասպարեզ էր, ուր նա անցավ խմբագրական աշխատանքի պատկառելի դպրոց, ուր ձեռք բերեց «Արևելյան մամուլը» հրատարակելու փորձառություն: Մամուրյանը «Ծաղիկից» անմիջականորեն ժառանգեց դեմոկրատական կողմնորոշումներ և հասարակական-քաղաքական սկզբունքներ, որոնց զարգացմամբ փայլեց նրա հանդեսն արդեն 70-ական թվականներին և հետագա տարիներին:

Գր. Զիլինկիրյանի (1839—1923) հրապարակախոսության մասին գաղափար տալու համար հարկ կլինի քննել «Ծաղիկի» ամբողջ հավաքածուն: Նա միայն հանդեսի հիմնողն ու խմբագիրը չէր. նա էր ստեղծում ու կենսավորում «Ծաղիկի» յուրաքանչյուր համարը, տնօրինում գաղափարական ուղղությունը: Նրա գրչին են պատկանում հանդեսի շատ նյութեր, ինչպես նաև անստորագիր հոդվածների զգալի մասը, բազմաթիվ թղթակցություններ ու հաղորդումներ: Նա գրել է գրեթե բոլոր ժանրերով, նաև գեղարվեստական գործեր, կատարել թարգմանություններ: Ծավալով և արժեքով հատկապես աչքի է ընկնում Զիլինկիրյանի (Պերճ) «Զմյուռնական նամա-

կանին», որ հրատարակվել է մոտ 20 հատվածով՝ նվիրված գաղթօջախի հասարակական իրադարձություններին ու գործիչներին:

Ինչպես Մամուրյանը, Զիլինկիրյանը նույնպես մեծ համոթյամբ է օգտագործել նամակաների ժանրային ճկուն հնարավորությունները: Կարելի է ասել, որ «Նամականին» արտացոլել է 1866-ին և հաջորդ տարում՝ մինչև մայիսը գաղթօջախում տեղի ունեցած հիմնական իրադարձությունները: Այդ խմաստով Զիլինկիրյանի նամականերն ունեն նաև վավերագրերի արժեք: Դրանք միաժամանակ «Ծաղիկի» խմբագրի խորհրդածություններ են, նրա կարծիքների ու հայացքների արտահայտությունը: «Նամականիում» մեծ տեղ է գրավում կրթություն ծավալելու խնդիրը, մասնավորապես Մեսրոպյան և Հովսեփմյան վարժարաններում ուսումնա-կրթական գործի ղերվածքը: Ինչպես Զիլինկիրյանի նամականերում, այնպես էլ «Ծաղիկի» մի շարք նյութերում կրակի տակ է առնվել այդ վարժարանների տնօրինությունը ստանձնած Ստ. Ոսկանյանի գործունեությունը: Սակայն այս դեպքում, ինչպես և «Միություն սահմանադրականի» դեմ մղված բանակում, «Ծաղիկը» և նրա խմբագիրը, որ ստորագրում էր նաև Վարաժ ծածկանունով, հազիվ թե վարել են ընթերցողի համակրանքին արժանի ուղեգիր:

Զիլինկիրյանի բազմաթիվ հրապարակախոսական հոդվածները մեկտեղելու դեպքում կկազմեն մի պատկառելի հատոր, և որը պետք է անել՝ ի գնահատություն հայ հասարակական մտքի մեծ երախտավորներից մեկի: Բավարարվենք այդ հոդվածների գլխավոր հարցերի մատնանշումով:

Զիլինկիրյանը հանդես է եկել Աղգային սահմանադրությանը նվիրված մոտ մեկ տասնյակի հասնող հոդվածներով, Զմյուռնիայի վարժարանների մասին տեսություններով, հաճախակի անդրադարձել է աղգային մարմինների և պաշտոնավորների գործունեությանը, մշակութային կարևոր իրադարձություններին, գրել է պատումներ, թատերախոսություններ ու գրախոսականներ: «Թշվառներից» ու Տիկին դը Դուրայի «էտուարից» բացի կատարել է մեծ թվով փոքրածավալ թարգմանություններ, բանավիճել է օտար մամուլի մի շարք օրգանների հետ, երբ քննության առարկան հայ կյանքի իրադարձություններն էին: Քննադատական նյութեր նվիրելով գաղթօջախի հասարակական կյանքի մի շարք անցուդարձերին, նա պաշտ-

պանել է առաջադիմական պարբերականներին, հակադրվել հետադիմական օրգաններին: Չիլինկիրյանի հանդեսը վահան էր զմյուռնահայ և առհասարակ արևմտահայ հետադիմության հանդեպ, հենարան էր մարտնչող հրապարակախոսության ու դեմոկրատիայի համար: Իր փաստական նյութով նրա յուրաքանչյուր համարը սկզբնադրյուրի արժեք ունի հայ կյանքը, մշակույթի պատմությունն ու սումնասիրելու համար:

Այսօր իսկ պատկառանք է ներշնչում Չիլինկիրյան—խմբագրի դիմագիծը, նրա արժանավայել պահվածքը բոլորովին աննպաստ այն միջավայրում, ուր նա հրատարակում էր «Մադիկը»: Իվ առհասարակ նա գաղթօջախի սիրված գործիչն էր մի ամբողջ վաթսուամյակ. ակտիվորեն մասնակցել է մշակութային կյանքին ու ընկերությունների հիմնմանն ու գործունեությանը, գլխավորել է մի շարք մասնաժողովներ, ընտրվել է գաղթօջախի ազգային ժողովի ատենապետ, նպաստել է ուսումնական կրթական գործի բարելավմանը: Չիլինկիրյանը եղել է հայ մտավորականության բարեկամը. նա է Ս. Տյուսաբի առաջին խրախուսողներից ու գնահատողներից մեկը:

Գործնականորեն հրաժեշտ տալով հրապարակախոսությանը, Չիլինկիրյանն այնուհետև նվիրվել է թարգմանական գործին և հայ թարգմանական գրականությանը մեծ ավանդ է բերել՝ ընթերցողին ներկայացնելով քսանյոթ հատոր երկեր (Վ. Հյուգո, Լամարթին, Ա. Պրեվո, է. Սյու, Ժ. Սանդ, Օ. Ֆեոյե, Ա. Մյուսե և ուրիշներ):

Որպես հիմնական պրաղմունք Չիլինկիրյանն կյանքի երկրորդ շրջանում ընտրել էր փաստաբանությունը և, խորանալով իրավաբանության մեջ, տասնյակ տարիներ է նվիրել այդ գործին, առիթով հաճախ էր լինում Կ. Պոլսում, ունեցել է լայն շփումներ, մտերմացել է շատերի հետ: Մշտական կապը Կ. Պոլսի հետ առթել է նրա նշանավոր երկի ստեղծմանը: Նախ «Արևելյան մամուլի» էջերում՝ հաստիք առ հատված, ապա և 1883-ին՝ առանձին գրքով նա հրատարակել է «Ուղեորություն ի Կոստանդնուպոլիս» ուղեգրությունը: Դա հայ պեղարվեստական հրապարակագրության լավագույն նմուշներից մեկն է, միաժամանակ պրական մի սկզբնաղբյուր, որ գաղափար է տալիս Չիլինկիրյանի խորամիտ մտորումների մասին, ներկայացնում է ժամանակաշրջանի համայնապատկերը, այլաբանությունամբ արժարժում է հանգուցային խնդիրներ:

Կյանքի վերջին տարեշրջանում՝ 1920-ին, Զիլինկիրյանը հրատարակել է «Վիպականեր և ցան ու ցիր գրվածներ» ժողովածուն, ուր մեկտեղել է իր գեղարվեստական գրվածքները՝ երկու վիպակ և վաճառան պատումներ, դիմագծեր: Զմյուռնիայի 1922 թ. սահմակեցուցիչ աղետից հետո, որի հետևանքով 60 տարի առաջ լիովին բնաջնջվել է հայ գաղթօջախը, Զիլինկիրյանը միակ հայն էր, որ մնացել էր այնտեղ: 1923 թ. փետրվարի սկզբին նա վախճանվեց գրեթե 85-ամյա տարիքում:

Կարելի է թերևս անդրադառնալ նաև «Ծաղիկում» հանդես եկած մի շարք հեղինակների՝ Գ. Կոստանդյանի, Մ. Նուպարյանի, Տ. Քյուրքճյանոֆի, Ն. Գալտաղլյանի, Գր. Պարտիզպանյանի, Հ. Մարկոսյանի, Հ. Սավալանյանի և էլի մի քանիսի՝ մասնավորապես ծածկանուններով աշխատակցողների հրապարակախոսությունը, որը որակ է տվել հանդեսին, նպաստ բերել նրա մարտունակությանը: Սակայն այդ մասին գաղափար է տալիս սույն մատենագիտությունը:

«Ծաղիկի» այս մատենագիտությունը, նրա բոլոր նյութերի ըստ համարների համառոտագրությամբ և կցվող ցանկերով, կարծում ենք կօգնի լիամփոփ գաղափար կազմելու հանդեսի մասին, որի հավաքածուն արդեն գրադարանային հազվագյուտ նմուշ է. ունենք միայն մեկ ամբողջական օրինակ: Որքան դա հնարավոր էր՝ աշխատել ենք յուրաքանչյուր համառոտագրության ընթացքում ներառնել տվյալ նյութի հիմնական մասը, կարեվոր գաղափարներն ու մտքերը՝ հույս ունենալով, որ դա ինչ-որ չափով կհատուցի հանդեսի հավաքածուին դիմելու դժվարությունը, մինչև որ կարելի կլինի ուսումնասիրողներին առաջարկել «Ծաղիկի», ինչպես նաև մեր կարևորագույն պարբերականների ընդօրինակությունը, որ թերևս հնարավոր կդառնա ոչ հեռավոր ապագայում: Ըստ անհրաժեշտության տվել ենք մատենագիտական տեղեկություններ, որոնք գլխավորապես շարված են մանրասլու. դրանք և մեր կատարած լրացումները վերցված են փակագծերի մեջ:

A II
69810

1 8 6 1

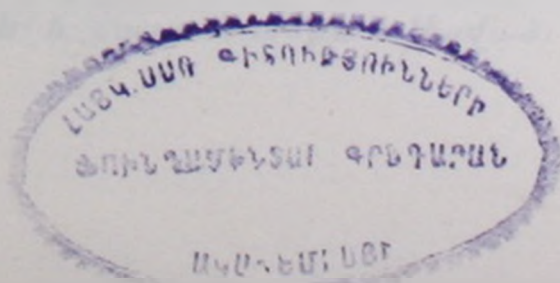
№ 1, ՀՈՒԼԻՍԻ 1, էջ 1—8

1. Գ. Չ. (Գր. Չիլինկիրյան), Հառաչաբան, էջ 1—2:

Հանդեսը հրատարակելու անհրաժեշտությունը և խնդիրները՝ «անցյալեն օրինակ առնուլ, ազգային պատմության փոշին խառնելով իր վաղեմի, տոհմային թշվառությանց պատճառները փնտռել, և ներկային մեջ այն պատճառներեն խորշելով պատրաստվիլ ապագային հաղթության համար, որ է ազգին բարօրության շենքին կանգնումը... այս շենքին միմիայն հաստատուն հիմք միտքերու լուսավորությունն է... ստուգիվ ազգի մը լուսավորության ղորավոր միջոցներուն մեկն ալ հրապարակական թերթերու շատությունն է»։ Պարբերական հրատարակության համար պաշտպանություն և աղատություն է պետք, իսկ «ամեն մեկ անհատ ընկերության մեջ կատարելու պարտավորություններ ունի... խմբագրության առաջին պարտավորությունը պիտի ըլլա կրօնական խնդիրներու շխառնվիլ, որեիցե կուսակցության դրոշին ներքև չմտնել և խոհեմությամբ ճշմարտությունը ըսել, առանց գրգռության տեղի տալու, ձեռքեն եկածը ընել, որ շթառամի իր Մալիկը»։

2. Ժյուլ Սիմոն, Խորհելու ազատություն, էջ 2—5: Շարունակությունը № 2—5, 11, 13—17, 27—29:

Ժ. Սիմոնի երկի ենթաբաժիններն են. Կրօնական ազատությունը խորհելու ազատությունը կբովանդակե. Ամեն ազատություն՝ խորհելու ազատությունը կենթադրե. Գիտությունը անհնարին է

առանց խորհելու ազատության. Եվրոպայի մեջ խորհելու ազատությանը. Ֆրանսիայի մեջ խորհելու ազատության խոչընդոտ եղող պատճառները. խորհելու ազատության անօգուտ որևիցե սահմանարկություն մարդկային արժանավորության դեմ ոճիր մ' է: Թարգմ.՝ Գր. Զիլինկիրյան:

3. Գ. Չ. (Գ. Զիլինկիրյան), Ներածությունը քաղաքացիին, էջ 2—4:

Բնաբան ժյուլ Սիմոնից: Մտորումներ «ճշմարիտ դաստիարակության» շուրջը: Դրան հասնելու առաջին և ամենից հարկավոր պայմանը «խորհելու և մեր խորհրդածությունները ուրիշին հաղորդելու ազատությունն է», առանց որի «մարդկային միտքը... կտկարանա, գուցե ևս բոլորովին կփտի... անհատի մը վիճակը ինչ որ է, նույնը կրնա ըլլալ նաև ամբողջ ընկերային ժողովրդի մը վիճակն ալ... ազգի մը կանգուն մնալուն միմիայն պատճառն է լույս և գիտություն»: Ժյուլ Սիմոնը «իր Ազատությունը ըսված անմահ գիրքին մեջ լավ մը կնկարագրե խորհելու ազատությունը... մեր ազգին մեջ այսպիսի գիրքի մը հարգը խիստ քիչ կճանչցվի», ուստի և այդ երկը թարգմանաբար պիտի հրատարակենք. «Մտավորական մշակումի աճումը մարդկային միտքին զորություն և հանդգնություն կուտա» (Ժ. Սիմոն):

4. Մ. Ա. Վ. Առնո, տերև, էջ 5:

Չափածո, թարգմ. Մ. Ն. (Մեսրոպ Նուպարյան):

5. Հայկունի (Ա. Հայկունի), Անահիտ և պար, էջ 5:

Տպագրված է՝ «Քնար հայրենի կամ Տարեգրություն հայրենասիրի» խորագրի տակ: Չափածո:

6. Հայկունի (Ա. Հայկունի), Սեր և Սիրեն, էջ 5—6:

Տպագրված է՝ «Քնար սիրո կամ Ողբերգությունք սիրահարի» խորագրի տակ: Չափածո:

7. Հայկունի (Ա. Հայկունի), Սրինգ պանդխտո կամ ձայն պանդխտության, էջ 6—7: Չափածո:

8. Ա. Հ. (Ա. Հայկունի), Բանադատական, էջ 7—8:

Քաղվածաբար անդրադառնում է «Արշալույս արարատյանի»,

«Մասյաց աղավնու», «Մեղուի» տարբեր համարներում տպագրված նյութերին:

9. Մանուցում, էջ 8:

«Ծաղիկի» հրատարակության և բաժանորդագրության մասին:

№ 2, ՀՈՒԼԻՍԻ 10, էջ 9—16

10. Ազդ, էջ 9:

Հանդեսը «բաց ասպարեզ մ' է և հետևաբար ամեն մեկ հոգի-վածին պատասխանատվությունը ստորագրողներուն վրա է, և ո՛չ թե խմբագիրներուն»:

11. Գր. Զիլինկիւրյան, Քանի մը խոսք սահմանադրության վրա, էջ 9—12:

Արեւմտահայ ազգային սահմանադրությանը սպառնացող վտանգի մասին՝ Երուսաղեմի միաբանության պատրիարք ընտրելու առթիվ: «Սահմանադրությունը այն հաստատուն հիմնադրությունն է, որուն վրա կկռթնին ազգին ապահովության, փառքին և ապագային սյունները... հանրության կամքին հայտարարությունն է, դասերու խտրությունը վերցվեցաւ, աղքատ և հարուստ հավասար եղան, ամեն մեկ անհատ առաջարկության իրավունքը ճանչցաւ, և մեկ ոտքը ժողովուրդին զորության, և մյուսն ալ սահմանադրության վրա հաստատած՝ անիրավության դեմ բողոքելու և ընդհանուրին շահուն պաշտպան ըլլալու կհամարձակի օրինավոր ազատութեամբ մը»: Ազգային հիվանդանոցների, դպրոցների և հաստատությունների վիճակը: Եկեղեցու և եկեղեցականների իրավունքների սահմանափակման մասին: Ժողովրդի ապստամբելու իրավունքը և ֆրանսիական հեղափոխության օրինակը, իտալացիներին հետևելով միաբանելու կոչ, ազգային վարչությունների դրվատանք. «Ազգին պատիվը անարատ պահենք, ներքին թշնամին ետևնի» կսպասե դարանակալ և պատրաստ է իր լեզուն արձակելու...»:

12. (Ժյուլ Սիմոն), Խորհելու ազատություն, էջ 12—13: Տե՛ս 2 և 3:

13. Զ. Ս. Չազրեյան, Քնար հայրենասիրի, էջ 13—14:

Զափածո՝ Հայկազնուն և Հայաստանին նվիրված:

14. Հայկունի (Ա. Հայկունի), Քնար սիրո կամ ողբերգություն՝ սիրահարի, էջ 14—15:

Չափածո երկխոսություն: Նույն խորագրի տակ, անվերնագիր:

15. Պերանժե, Չմեռն, էջ 15:

Չափածո քառյակ: Թարգմ.՝ Մ. Ն. (Մ. Նուպարյան):

16. Ալֆրեդ դը Վինեյ, (Անվերնագիր), էջ 15:

Չափածո: Թարգմ.՝ Մ. Ն. (Մ. Նուպարյան):

17. Հայկունի (Ա. Հայկունի), Վասպուրական հայ թատրոն, էջ 15:

Նույնանուն թատրոնի ազգօգուտ գործունեությունը Ձմյունիայում. Վ. Մոնտիի «Արիստոտեմ» ողբերգության բեմադրության և Ս. Միրզարանի (Սարգիս Միրզա Վանանդեցի) ատենաբանության մասին:

18. Հայկունի (Ա. Հայկունի), Բանադատական, էջ 15—16:

«Մեղու» հանդեսի, «Մեծմուայր հավատիս» և «Մասիս» թերթերի նյութերի և Տերոյենցի (Հ. Չամուռճյան) տպարանի հրատարակության ու «Արեւելյան դարի» մասին: «Կրոնքը իրենց շահեն վերսեպող հայեր» ստորագրությամբ թուղթիկները:

19. Ծանուցում, էջ 16:

Վասպուրական ընկերությունը պատրաստակամություն է հայտնում նորատիպ գրքեր և սահմանադրության տարեդարձին կատարված նոտագրված երգերը առաքելու զմյունացիներին:

№ 3. ՀՈՒԼԻՍԻ 20, էջ 17—24

20. Գր. Չիլինկիրյան, Հարցաֆննություն և հանդես պարզաբաշխության Հոփսիմյանց վարժարանի, էջ 17—18:

Հայերենի, քրիստոնեական վարդապետության, քաղաքական աշխարհագրության, թվաբանության, ֆրանսերենի, ընթերցանության ու քերականության քննությունների ընթացքը աղջիկների դպրոցում: Արտասանված ճառերի (Ս. Չաքրյան, Ռոսսի, Մ. Ալ. փիարյան), Ձմյունիայի ուսումնական խորհրդի տեղեկագրի մա-

սին: Ֆրանսերենի դասավանդման և ուսումնական տեսուչ կարգելու անհրաժեշտության շուրջը:

21. (Ժյուլ Սիմոն), Խորհելու ազատություն, էջ 18—21: Տե՛ս 2 և 3:

22. Վերժինո, 1792 սեպտեմբերի սկզբները Բարիզի մեջ եղած սպանությունը վրա հառ, էջ 21—22:

Ֆրանսիացի հայտնի ատենաբանի ճառը: Թարգմ.՝ Մ. Նուպարյան: Ծանոթագրություն. «Միտք ունինք ասկեց վերջը այսպիսի ընտիր կտորներ... քաղելով թարգմանել և ժամանակ առ ժամանակ ի լույս ընծայել Ծաղիկի միջոցով»:

23. Մ. Ն. (Մ. Նուպարյան), Առաջարկություն մը, էջ 22:

Ազգային հիվանդանոցում հայազգի բժիշկ ունենալու անհրաժեշտությունը (Զմյուռնիա):

24. Լապրույեեր, Հարցում մը, էջ 22:

Տարեց օրիորդների և աղքատ երիտասարդների մասին:

25. Հառաչանք սիրահարի, էջ 22—23:

Զափածո, որի հեղինակը չի նշված: Թարգմ.՝ Գ. Զ. (Գ. Զիլինկիրյան):

26. Մ. Ն. (Մ. Նուպարյան), Տապանագիր ազահի ուրումն, էջ 23:

Տաստողյա չափածո:

27. Ա. Հայկունի, Բանադատական, էջ 23—24:

«Մասյաց աղավնի» և «Մեղու» պարբերականների մի քանի նյութերի մասին: Հակադրվում է առաջինին՝ Մ. Նալբանդյանին վիրավորական ածականներ տալու առթիվ: Շնորհակալություն «Մեղուն» «Մեծ միսթարություն մը» հոդվածի (№ 136) և Տեյրմենճիյան—Զամուռնյան բանակովին անդրադառնալու համար:

28. Ա. Հայկունի, Վասպուրական քառերոն, էջ 24:

Ս. Միրզա Վանանդեցու «Մեծն Ներսես կամ Հայաստանի բարերարը» և Վ. Մոնտիի «Արիստոտեմ» ողբերգությունների բեմադրության առթիվ:

29. Գր. Զիլինկիրյան, Առ նշմարիտ ազգասերս, էջ 25—27:

Բնաբան Վ. Հյուգոյից: Տարածայնություններ «Ծաղիկի» շուրջը՝ «Միություն» հանդեսի հաջորդը լինելու մեղադրանքով: Ի պատասխան դրանց. «Ծաղիկը Միության հաջորդը չէ, այլ անոր քույրն է... պաշտպան է իր քրոջ այն ամեն սկզբունքներուն, որոնց հիմն է ազատություն, իրավունք և պարտավորություն... շնորհակալություն աղատամիտ երիտասարդաց և աղգասեր բարերարաց... Ապագային հույսը այսպիսիներու վրան է»: Քաղվածքներ Վ. Հյուգոյից և Ժ. Սիմոնից:

30. (Ժյուլ Սիմոն), Խորհելու ազատություն, էջ 27—28: Տե՛ս 2 և 3

31. Գ. Զ. (Գր. Զիլինկիրյան), Ընտրություն դիվանադպրի, էջ 28:

Ընդդիմություններից հետո Զմյուռնիայի ազգային վարչության դիվանադպիր է ընտրվել Հաշտենից ընկերության անդամ Հ. Սավալանը (Հ. Տ. Սավալանյան):

32. *** (Նամակ խմբագրությանը), էջ 28—29:

Արձագանք Գր. Զիլինկիրյանի Ազգային սահմանադրությանը նվիրված հոդվածին (№ 2): Զմյուռնիայի հայ ազգասեր կանայք մտադիր են ստեղծելու հիվանդանոցին և աղջիկների դպրոցին աջակցող («Աղքատասիրաց») ընկերություն: Այդ նպատակով արված առաջին քայլերը:

33. Ա. Հայկունի, Սրինգ պանդխտո կամ ծայն պանդխտության, էջ 29—30

Զափածո պանդուխտի թշվառ վիճակի մասին:

34. Հայկունի (Ա. Հայկունի), Չայն, էջ 30—31: Շարունակությունը № 5, 6, 8—11, 13, 16, 18, 26:

Այդ ընդհանուր խորագրի տակ՝ «Հայե՛ր սթափելու ժամանակը ալ եկած է», «Հայե՛ր աշխատելու ժամանակը հասած է», «Հայե՛ր միանալու ժամանակը հասած է» և «Հայե՛ր քաջալերվելու ժամանակը հասած է» հատվածները: Ավարտվում է կոչով. «Հայե՛ր,

արիացե՛ք անգամ մը, բարձրացուցե՛ք ճակատներնիդ. ...ա՛հ ի՞նչ վսեմ են հայկական ճակատները՝ միայն թե մեյ մը բարձրանան»:

35. Ա. Հայկունի, Բանադատական, էջ 31—32:

Քաղվածաբար անդրադառնում է «Մասյաց աղավնիի» և «Արշալույս արարատյանի» նյութերին, «Մեղուին» պաշտպանում է նրանց հարձակումներից:

36. Վասսյուրական հայ քատրոն, էջ 32:

Թատերախմբի առաջիկա ներկայացումների և թատրոնը խրախուսելու անհրաժեշտության մասին:

37. (Ծանուցումներ), էջ 32:

38. (Ազդ), էջ 32:

«Տպարանը պատասխանատու չէ հանդիսիս պարունակությամբ», որ կրկնվում է հաջորդ համարներում՝ մինչև № 108-ը՝ 1865 թ. մարտի 15-ը, քանի դեռ հանդեսը տպագրվում էր Զմյուռնիայում, Տեսեյան եղբայրների տպարանում:

№ 5, ՕԳՈՍՏՈՍԻ 10, էջ 33—40

39. Գր. Զիլինկիբյան, Մեսրոպյան վարժարանին հաբցաֆննության վրա համառոտ և անաչառ տեսություն, էջ 33—35:

Վարժարանը «շատ աշխատություններու և շատ ջանքի կարոտ է» որպեսզի մտնի այն շավիղի մեջ, որ գոյություն ուներ Ա. Փափաղյանի ժամանակ, օտար լեզուներ սովորելում աշակերտները «խղճալի վիճակի մեջ» են, մինչդեռ «Արշալույս արարատյանը» խուսափում է թերություններն արձանագրելուց: Ուսումնական խորհրդի և հոգաբարձուների մասին: Դպրոցական կանոնադրություն հաստատելու և «արժանավոր տեսուչ» հաստատելու հարկը, ծնողների պարտականությունները և դպրոցի բարեկարգման կարևորությունը. «Ազգը ձեզմե ուսումնականներ կուղե, ճշմարիտ ուսումնականներ և ոչ թե իմաստականներ, ազգը ձեզմե ընկերային ժողովի կարևոր անդամներ կուղե և ոչ թե ուտելու, խմելու և պառկելու սովորող անպիտան էակներ»:

40. (Ազդ), էջ 35:

«Ճշմարիտ ազգասերներու և ազատասերներու» ուշադրություն է հրավիրում «Մյունատի էրճիասի» № 89-ի՝ Երուսաղեմի միաբանությանը նվիրված հոդվածի վրա:

41. Լապրիլյե, Խորհրդածություն կիներու վրա, էջ 35—36:

Հեղինակի հետ ստորագրված է՝ Գ. Զ. (Գր. Զիլինկիրյան՝ հավանաբար իբրև թարգմանիչ): Ընդհանուր դիտողություններ կանանց շուրջը:

42. (Գալուստ Կոստանդյանի մասին) էջ 36:

Արտատպություն «Փարիզ» թերթից. Զմյուռնիայի Հաշտենից ընկերության հիմնադիրներից Գալուստ Կոստանդյանն ընտրվել է Փարիզի Ասիական ընկերության անդամ: Նրա բնութագիրը:

43. (Փյուլ Սիմոն), Խորհելու ազատություն, էջ 36—38: Տե՛ս 2 և 3:

44. Զ. Ս. Զ. (Զ. Ս. Չափրյան), (Անվերնագիր), էջ 38—39:

Զափածո՝ «Ո՛վ մահ, ամեն մարմնո տերը դու ես» բնաբանով:

45. Ա. Հ. (Ա. Հայկունի), Զայն, էջ 39: Տե՛ս 34:

Նույն խորագրով հոդվածաշարքի 5-րդ հատվածը «Հայե՛ր աչք բանալու ժամանակը հասած է»: «Ամեն ազգ իր մեջը իր թշնամիները ունի, ասանկ ալ մեր ազգը բացի յուր արտաքին թշնամիներեն, խել մը ալ ներքին թշնամիներ ունի... Հայե՛ր սիրեցեք մեկմեկ, բայց ոչ այսպիսի ճիվաղները, ըստ որում ասոնք Վասակներ և Մեհրուժաններ են, զորոնք շամփուրելու համար ազգը Սմբատներու կարոտ է»:

46. Ա. Հ. (Ա. Հայկունի), Բանադատական, էջ 40:

«Արշալույս արարատյանի» № 652 և 653-ի առթիվ՝ ընդդեմ նրա խմբագրի, ընդ որում թերթը անվանվում է «Վերջալույս» (արարատյան):

47. (Ազդ), Էլիզա, էջ 40:

Արմենակ Հայկունու «Էլիզա» վեպը առաջիկայում պրակներով հրատարակելու մասին:

№ 6, ՕԳՈՍՏՈՍԻ 20, էջ 41—48

48. Ա. Հ. (Ա. Հայկունի), Ազգային գրականություն, էջ 41—42:

Ազգի առաջադիմությունը, սահմանադրության հաստատումը՝ «ազգային քսան կամ քսան և հինգ տարվան ձեռք առնված գրականության արգասիքն է... Գրիչը, որ խոսեցավ իմաստասիրին բերեն, կյանք տվավ հայոց և դեռ կշարունակե և պիտի շարունա-

կե... Աղգային օրագիրները, հանդեսները և լրագիրները աղգը թրմ-
րութենէն ազատ պահող քաղցրահնչյուն ձայներ են և անոնց հեղի-
նակները աղգային սիրո արժանի և հայրենյաց ճշմարիտ զավակ-
ներ են... Աղգասերին ձայնը աղգավնաս պակասությունները կհայտ-
նէ աղգին և կհորդորէ զայն, որ այն պակասությունները իրմէ հե-
ռացնէ, իսկ աղգաստյացին ձայնը կշողոքորթէ աղգը»:

49. (Փյուլ Սիմոն), Խորհելու ազատութիւն, էջ 42—44: Տէ՛ս
2 և 3:

50. Ա. Հ. (Ա. Հայկունի), Չայն, էջ 44—45: Տէ՛ս 34:

Հոգիւածաշարքի 6-րդ հատվածը: Խոսք «աղգին ապառնի պայծա-
րության, լուսավորության և վերակենդանության հուսերը» հանդի-
սացող երիտասարդներին: «Աղգը ձեզմէ և միայն ձեզմէ կսպասէ իր
ազատութիւնը անողորմ բախդին ճիրաններէն... Երիտասարդներ,
ճշմարիտ վեհանձնութիւնը կուսուցանէ, թե մարդս փառավոր աշ-
խատության մեջ գտնվելու է ի պարծանս մարդկության և իր աղ-
գին...»:

51. Մանուկ Խաչիկյան, (Նումակ մամուլի օգտակարության
մասին), էջ 45—46:

Պարբերական հրատարակութիւնների օգտակարութիւնը, որը,
սակայն, քչերն են հասկանում: «Զմյուռնիայի երեւելիները ըստ մեծի
մասին ուսումնասեր և աղգասեր են... կպաշտպանեն և պաշտպա-
նեցին աղատախոս, միանգամայն աղգօգուտ լրագիրներ և Օրա-
գիրներ» բայց և «այնպիսի աղգայինք կան, որոնք աղգակործան,
տգետ և նախանձ ոգիներու կծառայեն»: Արտահայտվում է ի պաշտ-
պանութիւն «նորարույս Մաղիկի»:

52. Ա. Հ. (Ա. Հայկունի), Առավոտ Հայաստանի, էջ 46:

Զափածո՝ հայրենի բնաշխարհին նվիրված:

53. Ա. Հ. (Ա. Հայկունի), Պարբերութիւն: Կիլիկիա, էջ 46—47:

Զափածո՝ պարերգ քաջ ղեկիւնցիներին նվիրված:

54. Ա. Հ. (Ա. Հայկունի), Չայն սիրո և Հառաչանք սիրահարի,
էջ 47:

Զափածո՝ սիրերգեր կրկներգերով:

55. Գ. Չ. (Գր. Չիլինկիրյան), Բոնության շունչը, էջ 47—48:

«Իզմիրի աղգային գործերու մթնոլորտը ամպամած կերևա-
մեզ... Անձնական շահու, ատելության, հակառակության և փառա-

սիրութեան» սլաւոնառով, որոնց կանդրադառնա 7-րդ համարում: Հետգրութեամբ. «Հուլիսի 28-ին... եռապետք... աղգային առաջնորդարանը կոխեցին և դիվանադպիրը (իմա՝ Հ. Սափալանյան) լռնտելով աղգային տեսորակները առին գացին»:

56. Ա. Հ. (Ա. Հայկունի), Բանադատական, էջ 48:

Ի սլաւոնապանութիւն «Մեղուի»՝ «Արշալույս արարատեանի» № 653-ում Երուսաղեմի միաբանութեան հրատարակած պատասխան բացատրականի դեմ:

57. Գ. Զ. (Գր. Զիլինկիրյան), Աղփատասիրաց ընկերութիւն, էջ 48:

Հիվանդութեամբ տառապող աղքատներին և դպրոցների ընդունակ չքավոր երեխաներին խնամելու նպատակով Էրկրորդ ընկերութիւն հիմնելու մասին: Անդամներ՝ Գր. Խսայիյան, Գ. Վեմյան, Ս. Զելիքյան, Ս. Միրզա Վանանդեցի, Հ. Մարկոսյան: Հաջողութեան մաղթանքներ և աջակցելու կոչ:

№ 7, ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 1, էջ 49—56

58. Գր. Զիլինկիրյան, Իզմիրի հայոց վեցամյա թշվառութեան շրջանը, էջ 49—53: Շարունակութիւնը № 8, 9:

Բնաբանը ֆրանսիական թերթից և Վ. Հյուգոյից. «Մարդկութեան թշնամիներն բաղկացյալ քանի մը սեւեռամ կուսակցութիւններ ինքնամոլութեան ախտով բռնված... աղգին շահը անձնականին կը տհաճէ»: Ներքին թշնամին մատնում է հայրենասերին, ուսումնականների «սիրտը կ'իրաւորէ անխնա», սահմանադրութիւնը վտանգի է ենթարկում և «չկա զորեղ ձեռք, որ կիրքերը սանձէ»: 5—6 տարի է, ինչ Զմյուռնիայում կազմվել է «բռնասերներու կուսակցութիւն մը... Իզմիրի հայր... հառաջադիմութեան գոհացուցիչ և իր անվանը արժանի քայլ մը առած չէ դեռ»: Ունենոր դասի լոկ նպատակն է «ստակ շահիլ և նյութական կյանք վայելել», մյուս՝ էսնաֆների դասը, «որոնց ծոցը կ'ստանալին նաև բաղմաթիւ չքավորներ», մտահոգված է «նյութական վիճակը բարելաւելու» հոգսով: Ուսումնականները, որոնք մեծ մասով Ա. Փափաղյանի սաներն են, «հուսահատաբար կ'հեծեն և հարմար ժամանակի կ'սպասեն»: զրանից ոգևորվում էին «վաղեմի իշխան բռնասերները»: Այդ պարագայում էր առաջացել Մեսրոպյան վարժարանի խնդիրը. Ստ. Փափաղյանն

իր գրքույկում (1859) նկարագրել է եռապետության (իմա՝ «որբ լուսավորության թշնամի են») արարքները, որոնց զոհ է դարձել Մեսրոպյանի տեսուչ և մանկավարժ Ա. Փափազյանը (1806—1857)։ Դա ցնցել է բոլորին և գործողության մղել ուսումնական և ազատասեր դասին։ Կազմվեց Հաշտենից ընկերությունը, որի օրգան «Միությունը» փորձեց արթնացնել նոր սերնդին և «ազգային գործերու վրա խուզարկու աչք մը նետեց», բայց ենթարկվեց հալածանքի ու դատապարտության։ Եռապետության զոհ դարձավ նաև Տեր Մարգար Միրզա Վանանդեցի (1801—1861)՝ «առաքինի և հանճարեղ դաստիարակը»։ Հիմնվեց Վասպուրական (թատերական) ընկերությունը, որը հաղթահարեց ամեն կարգի խոչընդոտներ և դարձավ «հասարակաց նորահաստատ կրթարանը»։ Հաստատվեց Ազգային սահմանադրությունը. «փրկավետ է այն ժողովուրդին համար», բայց «անօրենք չուղեց օրենքի հնազանդիլ... չուղեց անոր հաստատությունը», իսկ երբ այն գործողության մեջ մտավ «ստորերկրյա վարսյետություններ բանեցուց», որպեսզի տեղեր նվաճի ընտրական օրգաններում։ Բռնասերները խոռովության տեղիք տվեցին, պատճառաբանելով թե դիվանադպիր ընտրված Հայրապետ Սավալանը-խոռվարար մեկն է, իսկ իրականում նպատակը «սահմանադրությունը կործանել ուղելնին էր»։ Նրանց պաշտպանության դիրք է գրավել «Արշալույս արարատյանը»՝ «եռապետական լրագիրը»։ Հալածանք է ծավալվում ազատախոս մամուլի դեմ։ «Ծաղիկի» նպատակն է «արմատաքի խլելու ջանալ այն ամեն սկզբունքները, որք միջին դարու դրոշմը կկրեն»։ Դրա համար էլ բռնավորները փորձեցին խափանել հանդեսը, բայց Հովհ. Միրզա Վանանդեցու օգնությամբ հրատարակելու «ավելի կանոնավոր հրամանագիր մը առավ»։ Անհատների կամքի հարկադրանքը բռնաբարություն է (կամենեն)։

Այդ փորձերն ունայն ճիգեր են, հարկավոր է վերջ տալ թշնամանքին, հետևել Եվրոպայի «փրկավետ սկզբունքներին», ղեկավարվել «պարտավորության և իրավունքի» սկզբունքներով, որի վրա հիմնված է սահմանադրությունը։ Ֆրանսիայի ժողովուրդը «յուր արյան գնովը սահմանադրություն մը հաստատեց... այսօրվան օրս բարօրության և լուսավորության... գազաթը կգտնվի»։ «Հայը ալ ճանչցավ սահմանադրության փրկարար հետևանքը, ...ուստի հար-

կա՛վ իր ամեն ճիգը պիտի թափե զայն պաշտպանելու համար. վհատություն պետք չէ երբեք... Պատմությունը մեզ կսորվեցնե, որ իրավունքը միշտ հաղթած է հարատևությանը և գործքով: Լոել և սպասել, որ ժամանակը միայն գործե, խոհեմության նշան չէ. անշարժութենե միշտ շարիք կծագի և ոչ թե բարիք» (Լամենենե): Մամուլի ազատությունը խեղդելու փորձերը ապարդյուն են. «Մամուլի ազատության շունչը նվիրական է ու միանգամայն զորությունը անրնկճելի»: Դեկարդը «գիտությունը ազատության վրա հիմնեց»:

59. Գ. Չ. (Գր. Զիլինկիւրյան), Ազգակոորձան նպատակ մը, էջ 53—54:

«Անկողմնակալ և հայասեր» ֆրանսիական «Գուրիե Տ' Օրիան» թերթի հոդվածի առթիվ: Թերթը գրել է այն մասին, որ լուսավորչական հայոց հետադեմ կուսակցությունը մեղադրում է առաջադեմ կուսակցությանը՝ «Հայաստանի թագավորություն մը հաստատելու գաղտնի դիտավորության» մեջ: Նա հրատարակում է հազարավոր հայ երիտասարդների ստորագրած հայտարարությունը, որով հերքվում է նման վարկածը:

Նամակում, որ հղված էր Աղգային ժողովի նախագահ Սերվիլենին, հավաստիացվում է հայ երիտասարդության հավատարմությունը «եկեղեցիին ու կառավարությանը», հերքվում են ամբաստությունները: Նկատի ունեն դատ բացել, որը առաջարկում են ստանձնել «հայ երիտասարդաց առաջնորդ՝ Սերվիլենին»:

60. Ա. Հ. (Ա. Հայկունի), Բանադատական, էջ 54—56:

«Արշալույս արարատյանի» № 655-ի առթիվ. ցավում է, որ հինավուրց թերթը վրիպում է, դիմում նրա խմբագրին՝ «պալքան զա՛րկ, բայց շիտա՛կ»: Հերքում է «Ծաղիկը» խափանվելու մասին նրա հաղորդումը, հայտնում է, որ «Սահմանադրական միությունը» շուտով կհրատարակվի (իբրև խափանված «Միություն» հանդեսի շարունակություն):

61. Մ. Կ. Բ. Missak (Խ. Միսաքյան), Ծաղկոցաձոր, էջ 56:

«Ծաղկոցաձոր» անունով Փարիզում թերթ լույս ընծայելու Խ. Միսաքյանի հայտարարության առթիվ: Բարեմադթություններ և ծրագիր-հայտարարության վերջին մասը՝ խմբագրի ստորագրությամբ: Թերթը չի հրատարակվել:

62. Վառդ հանդես Մեսրոպյան, էջ 56:

Ազդ, որ հուլիսի 1-ին Կ. Պոլսում լույս է տեսել նույնանուն

ամսաթերթը՝ Թ. Պետյանցի և Ս. Բարսեղյանի խմբագրությամբ, Մանուցում պարբերականի մասին:

№ 8. ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 10, էջ 57—64:

63. (Գր. Զիլինկիրյան), Իզմիրի հայոց վեցամյա բշխառության շրջանը. էջ 57—61: Տե՛ս 58:

64. Ա. Հ. (Ա. Հայկունի) Զայն, էջ 61—64:

Հողվածաշարքի է և Ը հատվածները՝ «Մարդ աստծո, ուրիշ ըսելիք մը ունիս» ենթախորագրով: Հարցն ուղղվում է Հովհ. Զամուռյանին, որն իր հակառակորդներին որակում է իբրև «բրոթեսթանթ, նորադանդ, հերձվածող, անաստված»: Նա մատենել է աղգը՝ գրելով, թե «Սահմանադրությամբ միևնույն տեւորյան մեջ երկու կերպ կառավարություն ընդունել կրլլա» և հարցականի տակ է առել հայությանը «կառավարության արտոնություն մը շնորհելու հնարավորությունը: «Արշալույս արարատյանը» նրան արձագանքել է «ծպտյալ հողվածով»: Այս առթիվ. կղերը, եկեղեցին ծառայում են ժողովրդին, իսկ ժողովրդի իրավունքն անկապտելի է, նրան պետք է հնազանդի Երուսաղեմի միաբանությունը: «Բա՛վ խաբեցիր, ո՛ր կղեր, Ազգը... և դուք ալ հերիք խաբվեցաք ո՛ր տարաբախտ ժողովուրդ, ձեր արյունը ծծող կղերեն... արթնցե՛ք ալ և ճանչցե՛ք ձեր սեփհական իրավունքը և անուրանալի իշխանությունը»: Ազգային բոլոր հաստատությունները ժողովրդին են «ընդհանուր աղգն է օրինավոր տեր անոնց... և հայ չէ ան, որ իր իրավունքը չճանչնար»: Այդ իրավունքը պաշտպանելու համար է հաստատվել սահմանադրությունը, դրան են ծառայում «Մեղուն», «Մյունատին», «Մասիսը», «Միություն սահմանադրականը», «Ծաղիկը»: Ուրեմն ամեն գնով պետք է պաշտպանել Ազգային սահմանադրությունը:

65. Ա. Հ. (Ա. Հայկունի), Բանադատական, էջ 64:

Ընդդեմ «Արշալույս արարատյանի» № 655-ի այն պնդման, թե «Ազգային սահմանադրությունը վտանգի մեջ է, ըստ որում երկպառակյալ է ժողովուրդը և թե այս խռովությունները հառաջ եկած է քանի մը հանդեսներու անխոհեմութենեն»: Խոստում՝ անդրադառնալ Խ. Միսաքյանի հողվածին:

66. Միություն սահմանադրական, էջ 64:

Հաշտենից ընկերության «Միություն» խափանված հանդեսը

«Միություն սահմանադրական» անունով վերահրատարակելու առթիվ. «Օրհնյալ է հարություն նահատակ հանդեսներու... Գալո՞ւ է արդյոք այն օրը, ուր նաև Արևմուտքի Մեղուի և Մյունախի հարության ավետիսը տալու բարեբաղդություն պիտի ունենանք»: Մանուցում հանդեսի մասին:

67. (Ազդեր), էջ 64:

«Մասիս» թերթից ոչ մի համար չի ստացվել՝ «իբր փոխադարձ նվեր»: Վրիպակի ուղղում:

№ 9, ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 20, էջ 65—72

68. Գ. Չ. (Գր. Զիլինկիրյան), Իգմիրի հայոց վեցամյա բշվա-
նուրյան շրջանը, էջ 65—68: Տե՛ս 58:

69. Գ. Չ. (Գր. Զիլինկիրյան), Ըսելը դյուրին է, հաստատելը
դժվար, էջ 68—71:

Բնաբանը Վ. Հյուգոյից: Կ. Պոլսում ֆրանսերեն հրատարակ-
վող «Գուրիե Տ'Սոբիան» թերթում (№ 74) Զմյուռնիայից տպագր-
ված նամակի առթիվ: Հերքում է սուտ և զրպարտիչ նամակը, որ
գտնում է, թե «Իգմիրի մեջ հետադեմ չկա... Սահմանադրական
կուսակցություն մը կա» երևելիներից բաղկացած և «ուրիշ կու-
սակցություն մ' ալ կա, որ երիտասարդներե բաղկացած է և որն
որ ապօրինավոր գործքերով իրեն պաղափարները հառաջ քալեցնե-
լու կաշիատի»: «Փաստ և ապացույց» նամակում չի բերվում, բա-
ցի դիվանագալրի ընտրության (Սափալանյան) առթի տեղի ունե-
ցածը: Թվարկվում են «հակառակասեր երիտասարդները», որոնք
իրականում «պատկառելի և փորձառու» անձեր են (Ե. Սպարթալ-
յան, Թ. Սվադլյան, Կ. էքիզյան, Մ. էքիզյան, Ս. Տեմիրպաշյան,
Ս. Պալասանյան, Ս. Մարկոսյան): «Մենք մինչև հիմա ինչ որ գրե-
ցինք, ճշմարիտ էր... Հիմա մեր ձեռքերը կապված են, ազատություն
չունինք ըսելու այն ամեն անիրավությունները և զեղծումները»:

Նոնյն առիթով հերքում է նաև տեղական «էմբարսիալ»
թերթի (№ 1127) տպագրած «ծաղրաշարժական նամակը»:

70. Ա. Հ. (Ա. Հայկունի), Զայն, էջ 71—72: Տե՛ս 34:

Հողվածաշարքի 9-րդ հատվածը՝ Խ. Միսաքյանի դիտողության
առթիվ՝ ս. Հակոբա վանքի շուրջը: Առարկելով նկատում է, որ «սահ-

մանադրասերք կուղեին միայն սահմանադրասեր պատրիարք մը նվիրել Երուսաղեմա»:

71. Ա. Հ. (Ա. Հայկունի), Բանադատական, էջ 72:

Տեղական «էմբարսիալ» թերթի № 1127) պնդման դեմ, թե իբր «Ծաղիկը» խափանվել է՝ «անխոհեմ հողվածներ հրատարակելու համար»:

№, 10. ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ, 1, էջ 73—80

72. (Ազդ և նամակ խմբագրությանը), էջ 73—74:

Այն մասին, որ հրատարակում է «սահմանադրասեր և ազգասեր ճշմարիտ» մի հայից ստացած նամակը՝ Հալեպից: Նույնաման ստորագրությամբ նամակը (էջ 73—74) ուղղված է «ինֆնակոշ առաջնորդ Գ. Նիկողայոս եպիսկոպոսի... աններելի ընթացքներուն» դեմ: Փափագ, որ «պաշտելի սահմանադրությունը» գործադրվի:

73. (Ազդ), էջ 74:

Անփոփոխ հրատարակում է «արգո բարեկամի» հետագա հողվածը:

74. Գ. Կոստանդյան, Առ հայս Զմյուռնիո, էջ 74—75:

1860-ի դեկտեմբերին «տեղի ունեցած փոթորիկը մոտերս է, որ խաղաղվեցավ»: Այդ առթիվ, քանի մը խոսք. մի տալի է ինչ «կըղզիացյալ և անգործ է մեր հրապարակախոս գրիչը»: Հաշտենից միության շուրջը. «Սխալեցա նաև ես հողվածի մը հրատարակման մասին, որուն համար ներումն կխնդրենք»: Հերքում է իր շուրջը տարածված լուրերը: «Մենք երբեք պաշտածնիս չենք այրեր ու այրածնիս չենք պաշտեր... Գիտցի՞ք, միայն թե նյութապաշտ չեմ ու ամպերու կայծակեն առաջիկ խղճի կայծակեն կերկնչիմ... Այս օրվանե կսկսի մեր մուտքը հայ ասպարեպին մեջ»:

75. Հակոբ Ղ. Մաբկոսյան, Ճշմարտություն, էջ 75—76:

Բնաբան Վ. Հյուգոյից: «Ճշմարտութենե ընտիր բան մը չկա... Քանինե՞ր ճշմարտություն վկայելնուն և քարոզելնուն համար ոտքի տակ ընկճված են... Մի՛ ընեք ազգը ձեր կրից գործիք, դադարեցե՛ք ժողովուրդյան վրա բռնանալու նսլատակը գործադրելեն, դադարեցե՛ք և թողուցե՛ք որ ազգը ապատարար առնու յուր քայլը սահմանադրության մեջ»:

76. Ա. Հ. (Ա. Հայկունի), Խննույ՛ք սահմանադրասիրական, էջ 76—77:

Հանդիսավոր խնճույք Վասպուրական թատերական խմբի նախաձեռնությամբ սեպտեմբերի 10-ին՝ «ի կենդանություն Աղգային սահմանադրության և ի հաջողություն սահմանադրասիրաց»: Ճառով հանդես է եկել Եղիազար Մ. Մելիքյանը, որ այլաբանական իր խոսքն ավարտել է այսպես. «Ա՛հ, որքան քաղցր և հեշտալի է տեսնել Սիրո և Միության իրար գրկած, որոնց գլխուն վրա հատրնտիր Մաղիկներն հյուսված պսակ մը հրապուրեր ժրաջան Մեղուներու խումբը, որ դարին պսակին վրա և ասանկով Մունետիկ լինեին Աշխարհիս և իմացնեն թե Մասիսի զավակները դեռ գիտեն սիրել մեկգմեկ»:

77. Ա. Հ. (Ա. Հայկունի), Ջայն, էջ 77—79: Տե՛ս 34:

Հաղվածաշարքի Ժ, ԺԱ, ԺԲ հատվածները՝ Սողոմոնից ու Հիսուս Քրիստոսից քաղղված բնաբաններով: Ամեն ինչ ունայն է (հակառակ իմաստով) և փոխադարձ սերը ամեն ինչի հիմքն է (ուղիղ իմաստով): «Հայեր, բավ անիծվեցաք, բավ... բավ Հայաստանի երկիրները անմշակ մնացին, բավ երկրագործության պես երկնային արհեստե մը զրկված մնացին մեր արյունակիցները, բավ ուսում, կրթություն և երկրագործություն չունենալնուն... բավ գաղթեն մեր հայրենյաց զավակները, բավ ցիրուցան լինեին... Ա՛հ, բավ եղավ ալ»:

78. Բանադատական, էջ 79—80:

«Արշալույս արարատյանի» խորամանկության դեմ և «Մասիաց աղավնիի» (№ 14 և 15) պապական ոգով նյութերի շուրջը:

79. Կարևոր ծանուցմունք, էջ 80:

Ուշադրություն է հրավիրում «Միություն սահմանադրականի» № 3-ում տպագրված հոդվածի վրա՝ գրված ու ստորագրված Զմյուռնիայի քաղաքական ժողովի կողմից: — «Մյունատի էրճիասի» խրմբագիր Կ. Փանոսյանի նորաստիպ տետրակը՝ «Նալենտեի Գայսերիե».

«Մեր աղգին ներկա դժնդակ կացության ծնունդ տվող դեպքերուն վրա նշանավոր և ճշմարիտ աղգասիրական վառվռուն ոգով գրված է»: — Ս. Միքայելյանի «Ընդարձակ թվաբանության» դասագիրքը (366 էջ), որ կարող է փոխարինել Մխիթարյանների «խրթնաբանական թվաբանություններուն»: — «Արշալույս արարատյանի» տպա-

րանում վաճառվում է նաև «Գեղեցիկ պատկեր Հայաստանի» («Ոգի Հայաստանի» կամ «Մայր Հայաստան»)։

№ 11, ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 10, էջ 81—88

80. Ա. Հ. (Ա. Հայկունի), Ձայն, էջ 81, ՏԵ՛ս 34:

Հողվածաշարքի հետագա հատվածը (վրիպմամբ ԺԱ. և այնուհետև շարունակվող թվահամարով), Մ. Խորենացուց քաղված բնաբանով՝ «Ողբամ զքեզ հայոց աշխարհ»։ «Ծաղիկն» էլ պատմահոր պես ողբում է «արդի ազգային կացության վրա» և նրա անունից կոչ անում՝ միմյանց ատելուն վերջ տալով՝ փոխադարձ սիրով «զիրար սիրել»։ Վերջում հարցում. «Հայե՛ր, հայկական վեհանձնության վայե՞լ է մեր արդի ընթացքը... պատասխան տվե՛ք»։

81. Գր. Զիլինկիրյան, Հետաքրքիր այցելու։ Պոնապի կայաքանդակ։ Ա. Ապուշ հայ մր, Բ. Արմենուհի մր, էջ 82—85։ Շարունակությունը № 12, 13, 14:

Իրական պատում, որով հեղինակը երևան է հանում իր գաղափարները, քննադատում, ծաղրում արմատացած քաղքենիությունը։ «Անուսումն, արդի սկզբանց հակառակորդ, նորածուփ դրոշի մը անարգու դեմքով նայող և տեսակ մը անձնասիրությամբ իրեն բոլոր զորությունը միայն նյութական վայելումներու տվող և անարժանաբար երկրիս երեսը ծանրանալով ապրող» ապուշ հայր վիճաբանում է «լանիվերտիի» հետ։ Այսպես են կոչում Զմյուռնիայի բռնասերները նրանց, որոնք «ազատասիրական գաղափարներու կծառայեն»։ Երկխոսությամբ նրանք երևան են հանում իրենց հակադիր դավանանքը, մտքերը և դատումները։ Ազատասերը պարզաբանում է, որ «հիմա ազատասիրաց նպատակն է ժամ հառաջ կործանել հիմնովին անցյալին այն կիսավեր շենքը, որուն էությունը նախատինք է ազգության... հինին վրա նոր շենք մը կանգնել, շենք մը, որուն առաջին քարը ազատություն և հիմը առաքինություն է»։ Զրուցակիցը հարցեր առաջադրելով պարզում է իր էությունը. «Քանի որ գրպաննիդ լեցուն չէ, ձեր խոսքը կըլլա՞ մի... փառա չունեցողը պատիվը ո՞ւսկե գտեր է... ստակ չունեցողը ազնիվ կըլլա՞ մի» և այլն։

Ազատասերի միջոցով Չիլիեկիրյանը դրսևորում է իր որդեգրած սկզբունքները: Նրա գաղափարների արտահայտիչն է նաև միայն ընտանեկան դաստիարակություն ստացած խելացի հայուհին, որն առաջադրում է ազատ և գիտակցված սիրո, ամուսնության և ծնողների առջև պարտականության առողջամիտ հարցերը՝ մարդկային այն իրականության մեջ, ուր «մոլությունը առաքինության, պատիվը անպատվության, համեստությունը լրբության և հավատարմությունը մատնության կհաջորդե»: Ընտանեկան և հասարակական դաստիարակության խնդիրների հետ՝ նաև գրականության խնդիրը. «Հայերը եթե այսուհետև հայրենասեր զավակներ, ազգության դրոշին ներքև ձեռքի տալու պատրաստ զինվորներ ունենալու կպարտավորին, ինչպե՞ս կարելի է, որ անոնց այս փափաքը կատարվի, քանի որ իրենց գրականությունը դեռ ընդհանրապես կրոնական ամուլ տեսիլներու հյուս մ' է, քանի մը նոր բացառություններն ի զատ»:

82. (Փյուլ Սիմոն), Խորհելու ազատություն էջ 85—88: Տե՛ս 2 և 3:

83. Կարևոր ծանուցմունք, էջ 88:

«Ազգային արդի կացության հարմար նորատիպ տեսրակներ»:
Հ. Ոսկանի, Հ. Սըվաճյանի, Կ. Փանոսյանի, Ֆրանսիացի հայագետ Թրուայի հրատարակած գրքույկները. Ս. Միքայելյանի թվաբանության դասագիրքը և «Գեղեցիկ պատկեր Հայաստանի»:

№ 12, ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 20, էջ 89—96

84. Գ. Չ. (Դր. Չիլիեկիրյան), Կարևոր խնդիր մը, էջ 89—90:

Հոփսիմյան և Մեսրոպյան վարժարանների վիճակը. «Մեզի համար բարոյական կործանման մեջ կերևան»: Վերածնության անհետաձգելի խնդիրներ՝ «անկախ տեսուչ և գործադրելի... կանոնադրություն» հաստատել, վերջ տալ վերջին 6—7 տարիների ամլությանը. «Դպրոց մը գոցել, տաճար մը կործանել, միևնույն ոճիւրըն է» (Փ. Սիմոն): «Բարոյապես գոցված են այսօր Իզմիրի դպրոցները... Սպասելու ատեն չկա. տապաւ առ աւմին կա»:

85. (Դր. Չիլիեկիրյան), Պոնալի կայաւանը: Բ. Արմենուհի մը, էջ 91—94: Տե՛ս 81:

86. ***. (Նամակ «Մաղիկի» տնօրենին), էջ 94:

Հալեպից՝ «սահմանադրասերը» գրում է Կ. Պոլսի հայկական

գաղթօջախում տեղի ունեցող «ազգավնաս խոռվութիւններու» շուրջը և «Արևելյան դարի» դեմ: Բացի սահմանադրական օրինավոր վարչութիւնից, մնացածը «վնասակար կթվի մեզի, վասնզի ազգակործան է, վասնզի հարստահարող է, վասնզի ազգը փարատող է»:

87. Գ. Չ. (Գր. Չիլինկիրյան), էլիզա կամ վերջին արևելյան պատերազմի ժամանակ տեղի ունեցած իրական դեպք մը, էջ 94—95:

Ա. Հայկունու «էլիզա» վեպի մասին՝ առաջին մասի լույս ընծայման կապակցութեամբ: Գնահատելի են այն վեպերը, որոնք «նստատակի մը համար կշարադրվին և որոնցմով ընթերցողը միայն չզբոսնուր, այլ և կկրթվի» և «ազգասիրութեան, հայրենասիրութեան և մարդկային պարտավորութեանց դաս» կստանա: Այդպիսին է Ա. Հայկունու վիպասանութիւնը, որից «առինք աշխարհական գրականութեան ճաշակ մը» և որը «իւր տեսակին համար առաջին է հայոց մեջ»:

88. Գ. Չ. (Գր. Չիլինկիրյան), Հաշտութիւն, էջ 95—96:

Իրական հաշտութիւնը միայն սիրո վրա է հիմնվում: Զմյուռնիայում տիրող երկպառակութիւնն «ընդհանուրին առաջուր կոխված իրավանց և պատվոյն» շուրջն է: Ստեղծված մասնաժողովը ձգտում է հաշտութիւն հաստատել: Ելակետը պետք է լինի «միշտ ազգին շահը»:

89. Ա. Հ. (Ա. Հայկունի), Քնաւ սիրահարական, էջ 96:

Զափածո՝ կրկներգով:

90. Մանուցում, էջ 96:

Զմյուռնիայում և Պոլսում վաճառվում է Ա. Հայկունու «էլիզա» վեպի առաջին հատորը:

№ 13, ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 1, էջ 97—104

91. Գ. Կոստանդյան, Արեւյան կտակը, էջ 97—98:

Հարուցում է աստրախանցի մեծահարուստ Արեւյանի՝ Զմյուռնիայի և նրա արվարձան Մանիսայի հասարակութեանը՝ որը և անտէրունչ երեխաներին թողած կտակը (6—7.000 լիրա) ձեռք բերելու խնդիրը: Առաջարկում է համատեղ աղերսով դիմել «Ռուսաց Օգոստոսափառ ինքնակալին»:

92. (Գր. Զիլինկիրյան), Հետաքրքիր այցելու: Պուճալի կայարան: Բ. Արմենուհի մը, էջ 98—100: ՏԵ՛ս 81:

93. Ա. Հ. (Ա. Հայկունի), Ջայն, էջ 100—102:

Հողվածաշարքի ԺԲ. հասվածը՝ «Ազգային գրիչներու մինչև հիմա գտած ընդունելությունը» խորագրով: Ավելանում է հեղինակների ու թարգմանիչների թիվը, բայց «հայոց ազգը շունեցավ այնպիսի մեկը, որ յուր գրիչեն շահ ակնկալեր»: Մինչդեռ աղգն իր «այս արթնությունը անտարակույս յուր բանահյուսներուն և գրիչին կպարտի. գրիչն էր որ իմացուց հայոց իրենց ազգ մը լինելը... վերջապես գրիչն եղավ հայ ազգին իրավունքները երևան հանողը և անոր ճանչցողը... Բայց եղուկ, գրիչը բոլոր այս իր ըրած ծառայությանց փոխարեն ի՞նչ ընդունեց... ո՞վ ըստ օրինի ճանչցավ գրիչին հարգը»: Ներկայացնում է ստեղծագործողի անմխիթար ու թշվառ վիճակը:

94. (Ժյուլ Սիմոն), Խորհելու ազատություն, էջ 102—104: ՏԵ՛ս 2 և 3:

95. Մանուգմունք, էջ 104:

Ստ. Փափաղյանի աշխատասիրած հայոց լեզվի քերականությունը (2-րդ տպագրություն): — Ա. Հայկունու «էլիզա» վեպը:

№ 14, ՆՈՅՆՄԲԵՐԻ 10, էջ 105—112

96. Գր. Զիլինկիրյան, Հետաքրքիր այցելու: Պուճալի կայարան: Բ. Արմենուհի մը, էջ 105—108: ՏԵ՛ս 81:

97. Տ. Հ. Թ. Ս. (Հայրապետ Սավալանյան), Վարժապետք եւ ազգին ամենեւն կարեւոր անդամները, էջ 108—111, Շարունակությունը № 15, 17, 18, 20:

Վարժապետներն ազգի ամենից հարկավոր անդամներն են. նրանք «մասնավոր կերպիվ անոր երջանկությանը, բարոյական զարգացմանն և մտավորական կրթության կդիտեն» և նրանցից «կախյալ է անոր բարոյական հառաջադիմությունը, գիտությանց զարգացումը և հետևապես նյութական ճոխությունը»: Մարդկության առաջնորդը «դաստիարակը կամ վարժապետն է». նա իշխում է մարդկանց հոգու և մտքի վրա, նրանց մեջ վառում է իմաստության և բանականության լույսը, հայրենասիրության և ազատա-

կանության կրակը, «որով միայն է մարդս մարդ», «այս է որ ազգին և ժողովրդյան ընտիր, ազնիվ և իմաստուն անդամներ կպատուաստեն»: Նրանք իրենց աշակերտների միջոցով դաստիարակում են նաև նրանց ծնողներին: «Հայրենյաց սիրոյն բուն աղբյուրն է եղբայրասիրությունը», որը ենթադրում է սեր ազգակիցների նկատմամբ, իր շահը զոհել «ազգին բարվոյն և օգտին համար»: Վարժապետն ուսուցում է. «Նա որ շտիրեր զյուր հայրենիքը... զուրկ է նաև ի մարդկութենէ»:

Մինչդեռ ազգի այդ ամենից հարկավոր անդամը վաստակում է լուի «նախատինք, արհամարհություն և անտարբեր վարմունք լուր հանապազօրյա անվարձատրելի ճգանցն ու աշխատությանց դեմ»: Բայց «իմաստուն վարժապետի» համար «թշնամյաց և ատելյաց հակառակախոսությունքն ու գորովանքները մեծ պատիվ են»: Հոգեվոր առաջնորդի պարտքը դպրոցի հանդեպ և վարժապետի կոչումը և հոգաբարձուների պարտականությունները:

98. (Ժյուլ Սիմոն), Խորհելու ազատություն, էջ 111—112: Տե՛ս 2 և 3:

99. (Հաղորդում), էջ 112:

Խափանվելուց հետո «Մյունատիի էրճիաս» լրագիրը նորից է հրատարակվում. «Ազատասերք հոս ծափահարությամբ հրճվեցան արդարության կիսակատար հաղթությունը տեսնելով»:

100. Աղջկանց համար կարևոր լուր մը, էջ 112:

Արտատպություն անգլիական թերթից՝ կատակ:

№ 15, ՆՈՅՆՄԲԵՐԻ 20, էջ 113—120

101. Գր. Զիլինկիրյան, Արծվի վասպուրական, էջ 113:

«Հայրենասեր և հօգուտ ազգին անձնանվեր խրիմյան Մկրտիչ վարդապետի» հանդեսի հրատարակության առթիվ. «Ազատության և հայրենասիրության ոգվով ներշնչյալ գրչի մը տված մխիթարությունը հիմա սովորականեն ավելի ազդեցություն կընեն ազգայիններու»՝ մանավանդ երբ նա կրոնավոր է: Խրիմյանը «առաքելական պաշտոն մը կկատարե Արարատա ստորոտը»:

102. Գ. Կոստանդյան, Հայ բանադատությունը, էջ 114—115:

«Հայք դեռ խակ են բանադատության մեջ», քանի որ դեռևս կարծիքների ազատություն չկա, որը ոգեփիլիսոփայության մա-

սունքներից մեկն է: Մեզ մեջ «Արևմուտքը» և «Ծաղիկն» են առաջինը ներմուծել, «ոգեփիլիսոփայության նեկտարը», «Հայ աղատականները կգովեմ և զանոնք կսիրեմ ու ես ալ իրենց բանական ըլլելով, կուզեմ որ արատ մը, կեղտ մը անգամ վրանին չի գա»: Վերհիշում է իր «Հայ ազատախոսություն» հոդվածը (տե՛ս «Միություն», 1860, № 5, էջ 33—34), դատապարտում ապարդյուն բանավեճերը, փոխադարձ վիրավորանքները, մանավանդ հին կարծիքների տեր հայերի հանիրավի նախատինքը երիտասարդների դեմ. «Քաջ համոզված ենք թե քսաներորդ դարուն Արամյան տոհմին ջահ արդի հայ էրիտասարդությունը պիտի ըլլա... մեծ ծառայություն պիտի մատուցանե...»:

103. (Տ. Հ. Թ. Սավայանյան), Վարժապետք եւ ազգին ամենեւն կարեւոր անդամները, էջ 115—116: Տե՛ս 97:

104. Զմյուռնացի ոմն***, (Նամակ Ալեքսանդրիայից, էջ 116—117:

Զմյուռնիայում հաստատված հաշտության մասին «Արշալույս արարատյանի» № 660-ում տպագրված հոդվածի առթիվ: Ընդդեմ թերթի և նրա խմբագրի:

105. (Ժյուլ Սիմոն), Խորհելու ազատություն, էջ 117—120: Տե՛ս 2 և 3:

106. (Մ. Նալբանդյանը Զմյուռնիայում), էջ 120:

Ալեքսանդրիայից Զմյուռնիա է ժամանել նոյեմբերի 18-ին՝ Հնդկաստան կատարած ուղևորությունից վերադառնալիս, և Կ. Պոլիս է մեկնել նույն օրը: Տեսակցել է տեղի Հաշտենից և Վասպուրական ընկերությունների անդամների, նաև «Ծաղիկի» խմբագիրներ Գր. Զիլինկիրյանի ու Ա. Հայկունու («մենք ևս») հետ: Այդ առթիվ՝ «Իր տեսությունը թեև կարճատև եղավ, սակայն մեծ հիշողությունը համակրության այնպիսի դրոշմով մը կնքեց, զոր ժամանակին թեև անկարող պիտի ըլլա սրբել և ջնջել»:

107. (Հաղորդում), էջ 120:

Երկամսյա դադարից հետո «Մեղուն» նորից հրատարակվելու առթիվ: Ուշադրություն է հրավիրում նրա և «Մյունատիի էրճիասի» թարգմանաբար հրատարակած նյութերի վրա՝ ընդդեմ ճիզվիտության:

108. Ծանուցմունք, էջ 120:

Վասպուրական թատրոնում պոլսեցի Ռ. Զուլագյանը պարի դա-

սեր է տալիս: — Վաճառվում է Ա. Հայկունու «էլիզա» վեպի առաջին հատորը:

№ 16. ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 1, էջ 121—128

109. Ազդ, էջ 121:

Խնդրանք ընթերցողներին վճարել հանդեսի բաժանորդագինը:

110. Ա. Հ. (Ա. Հայկունի), Բարեգործական ընկերություն Հայոց, էջ 121—122:

Կրոնական հավատքից անկախ հաստատված ընկերության առթիվ: Ընկերության նպատակն է՝ երկրագործություն: Գործակալը Ձմյունահայում՝ Մ. Խաչիկյան:

111. Գր. Չիլինկիրյան, Արշակունյաց ընկերություն, էջ 122:

Եղիպտոսի գաղթօջախում հիմնված ընկերության և Կահիրեում նրա հաստատած վերածնության թանգարանի առթիվ: Հայերը ցրվել են աշխարհով մեկ. «Երանի՛ այն ձեռքին, որ հինավուրց ծառի մը փոթորիկե կտրտված ու հոն հոս ցրված ոստերը ի մի խուրձ հավաքելու բարեբաղդությունը պիտի ունենա»:

112. Ազգային ռամկական երգեր: Հայոց աղջիկ, էջ 122—123:

Ազդ, որ «ազգասեր բարեկամի մը շնորհիվ» ստացել է ժողովրդական երգեր, որոնք պետք է տպագրի: Անստորագիր է:

113. Ա. Հ. (Ա. Հայկունի), Ջայն, էջ 123—124:

Հողվածաշարքի ԺԳ հատվածը՝ «Ազգային գրիչներու մինչև հիմա գտած ընդունելությունը» վերնագրով: Հայ հեղինակների «սրտակեղ և հոգվո վիշտ և վհատություն պատճառող» վիճակի մասին: Չորս միլիոն հայության մեջ միայն 200 մարդ է գիրք գնում, նույնիսկ ձքի բաժանվող գրքերը հազիվ 400 օրինակ են տարածվում: Դադարած պարբերականների՝ «Աստղիկ Արևելյան», «Արփի արարատյան», «Մուսայր Մասյաց», մասին: «Թշվառ հեղինակներ, թարգմանիչներ և խմբագիրներ... ո՞վ հոգ կընե ձեր քաջածները... բայց մեր պարտականությունն է ամեն ուժովնիս պոռալ, որ ազգը արթնցնեմք և յուր ավաղելի վիճակը իրեն հայտնենք, հարկ եղած դարձանները իրեն ցուցնենք»: «Ուսումնալերն և ազգասեր Զուրալանը» հիվանդանոցում մահացավ: «Ազգի կենդանության համար աշխատողները» կարոտ են աջակցության:

114. Ա. Հ. (Ա. Հայկունի), Բերիա, էջ 124:

Հանդեսի Բերիայի թղթակից Տ. Հ. Ս. Քյուրքճիանոֆը հաղորդել է, որ հիմնում է գրավաճառի տուն՝ իր երաշխավորությամբ: Այդ առթիվ. նման գրավաճառանոց կարող է հիմնվել շատ վայրերում, նաև Զմյուռնիայում՝ «փոքր Փարիզում», ուր չկա օրինավոր գրատուն. «Միթե մինչև որ գինիին ըմպանակները չի պարպվին, հայոց ազգը գիրքի ստակ չի պիտի տա»:

115. Ա. Հ. (Ա. Հայկունի), Առ կույսն Աղեֆսանդրիայի: Ձեւա: Ա. Քնար սիրո, էջ 125:

Զափածո:

116. (Ժյուլ Սիմոն), Խորհելու ազատություն, էջ 125—128: Տե՛ս 2 և 3:

117. Նկարագիր աղետից երուսաղեմի, էջ 128:

Նույնանուն գրքի մասին (247 էջ), որ հեղինակն է Թ. Տ. Աստվածատուրյան Միհրդատյանցը: Ներառնում է ս. երուսաղեմի 1820—1860 թթ. պատմությունը և հեղինակի 29-րդ երկասիրությունն է:

118. Գ. Չ. (Գր. Զիլինկիրյան), (Պատասխան «Արշալույս Արարատյանին»), էջ 128:

«Ծաղիկի» № 15-ում տպագրված նամակի առթիվ:

119. («Հյուսիսափայլի» ստացման մասին), էջ 128:

Նշվում է, որ հանդեսի հրատարակիչներից մեկը Մ. Նալբանդյանն է: «Հյուսիսափայլը հայ հանդեսներուն երևելիներեն մեկն է և իր պարունակած զանազան օգտակար նյութերեն ընթերցողը ինքնին կրնա համոզվիլ և խոստովանիլ մեր ըսածին ստուգությունը»:

№ 17, ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 10, էջ 129—136

120. Ա. Հ. (Ա. Հայկունի), Մեսրոպյան վարժարան, էջ 129:

Վարժարանը «ցավալի և ապօրինավոր կացության» մեջ է ուսումնական խորհրդի անդամների անհոգության հետևանքով: Եթե նա չի կարողանում տեսուչ գտնել, «Ծաղիկը» կարող է ստանձնել այդ հարցը:

121. (Տ. Հ. Թ. Սավալանյան), Վարժապետք Էն ազգին ամենեն կարևոր անդամները, էջ 130—132: Տե՛ս 97:

122. (Ժյուլ Սիմոն), Խորհելու ազատություն, էջ 132—136: Տե՛ս 2 և 3:

123. Գ. Չ. (Գր. Չիլինկիրյան), (Պատասխան «Արշալույս առաքելությանին»), էջ 136:

Խմբագիրը պատասխանատու է տպագրած նամակի համար:

124. Ծանուցում, էջ 136:

Տ. Հարություն Տետեյանի թարգմանած և հրատարակած Քր. Շմիտի «Ժենըվիև» գրքի վաճառքի մասին:

125. (Ազդ), էջ 136:

Բարեգործական ընկերության Զմյուռնիայի գործակալը (Մ. Խաչիկյան):

№ 18, ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 20, էջ 137—144

126. Գ. Չ. (Գր. Չիլինկիրյան), Ազդ, էջ 137:

Առաջին վեցամսյակը լրանալու առթիվ հանդեսի նյութական վնասի մասին: Նպաստամատույց է եղել «ազգասիրության ճշմարիտ պատկեր» Մ. Խաչիկյանը: Եթե ընթերցողները չաջակցեն թերևս № 18-ը «Ծաղիկին վերջին թիվը պիտի ըլլա»:

127. Գր. Չիլինկիրյան, Ո՞վ է հանցավորը, էջ 138—140:

Բնաբան էմ. Ժիրարդինից և Ստ. Ոսկանյանից: Մեսրոպյան վարժարանի կացության մասին նախորդ համարի բողոքը ցասում է առաջացրել, «Ծաղիկին» սպառնում են. «Մեր թշնամիները ազգին ալ թշնամի են... հանուն հանրության շահուն բողոքելը հանցա՞նք է արդյոք... Որո՞ւ է Մեսրոպյան դպրոցը:—Ազգին: Անոր վարչությունը ո՞վ մասնավորներու ձեռքը հանձնած է. —ազգը»: Նա էլ իրավունք ունի հաշիվ պահանջելու, իսկ «Ծաղիկի» պարտքն է ցույց տալ պակասությունները: «Մասիսը» ևս հանդես է եկել (№ 512), նշելով ազգային հաստատությունների թերությունները: «Մի՞թե հարստությունը ուրիշի մը վրա բռնանալ կենթադրե, ո՞ւր է ուրեմն «լոկ» ըսելու իրավունքը... «Դուն ո՞վ ես» ըսելու իրավունք չունիս, մա՛րդ... Իրավունքը անմահ է»: Քաղվածք Ժ. Սիմոնից՝ Ժողովրդի ամենազոր լինելու մասին՝ «անոր դեմ բան մը չես կրնար ընել»:

128. (Տ. Հ. Թ. Սավալանյան), վարժապետք են ազգին ամենեն կարևոր անդամները, էջ 141—142: Տե՛ս 97:

129. Ա. Հ. (Ա. Հայկունի), Զայն, էջ 142—143:

Հոգվածաշարքի նախորդ հատվածի շարունակությունը (տե՛ս 113): «Հայ ազգը մինչև այսօր ազգասեր գրագետ մը չէ ունեցեր, որո աշխատությամբ ինքը խել մը բարիքներ վայելելեն հետո յուր կրնակը անոր դարձուցած և զայն վշտացուցած չի լինի: Մեր ազգին երևելիները... մինչև հիմա տեսնված կամ արժեք մը ունեցած օժանդակություն մը ըրած չեն»: «Հիմարություն է կույր աչքեն արտասուք ակնկալել». բացառություններ կան՝ Հար. Պեղճյան ամիրան: Վերհիշում է հորենացու ողբը, «բայց ինչ շահ երբ իսոս՛հ հասկացող չիկա»: «Երանի ձեզ հայ գրագետներ... դուք գրագետաց ամենեն քաջը եք, վասնզի առանց նկատելու ձեր վիճակը ամեն բան կղոհեք ի սերն ազգին և զոհելու համար ճակատնիդ միշտ բաց կպահեք... արիացե՛ք ուրեմն, ալ ավելի աշխատեցե՛ք, մի՛ վհատիք, քաջ եղիք դուք ձեր պարտականության մեջ...»: Ինչպես է գործելու «Ծաղիկը» երկրորդ շրջանում:

130. Գ. Զ. (Գր. Չիլինկիրյան), (Ուսումնական խորհրդի մասին), էջ 143—144:

Անդերեն դասատուի (Ա. Հայկունի) ազատման առթիվ, որ տեղի է ունեցել առանց քաղաքական ժողովի, առանց պատճառի: Ուսումնական խորհուրդը «միայն ան ատեն զայն հանեց, երբ իրեն դեմ իրավացի հոգված մը հրատարակեց»: Մինչդեռ հանդուրժում է տաճկերենի դասատուին, որ բավարարա չափով տեղյակ չէ թուրքերենին:

131. Գ. Զ. (Գր. Չիլինկիրյան), (Ուսումնական խորհրդի մասին), էջ 144:

«Ծաղիկի» տպագրածին «Միություն սահմանադրականի» տված պատասխանի առթիվ: Շարունակվող անկարգությունների և տեսուչ չգնելու շուրջը, որոնց առթիվ «Միության հետ համամիտ չէ»:

132. * * *, (Բանտարկված երկու տղաների մասին), էջ 144:

Մանիսայից է: Ամբաստանվել են մարդասպանության մեղադրանքով, սակայն «արդարությունը հայտնվեցավ... շնորհակալություն», մասնավորապես իտալական հյուպատոսարանի թարգման. Հովհ. Սիմոնյանին:

№ 19, ՀՈՒՆՎԱՐԻ 1, էջ 145—152

133. Գր. Չիլինկիրյան, Առ հարգի ընթերցողս Մաղիկի, էջ 145—146:

Ամանորյա խոսք: Հանդեսի դեմ հարուցված արգելքները և «Ժանտ լեզուների» հարձակումները: «Մաղիկի» հենարանը լուսավորությունն է. «նոր կարծիքներուն հիններուն հաջորդելը առանց ընկերային ցնցումի չըլլար... Միտքերը աղատական գաղափարներ ընդունելու և նոր սկզբունքներ պաշտպանելու սկսան... նոր ժողովուրդները հին ձևով, հին դրուժյամբ չեն կրնար մնալ: Ազգությունը կրոնքի հետ չշփոթենք... ամեննուս երակներուն մեջ միևնույն արյունը կճապաղի»: «Մաղիկը» կշարունակվի նույն սկզբունքներով:

134. Գ. Չ. (Գր. Չիլինկիրյան), (Զմյուռնիայի ազգային գործերի վիճակը), էջ 146—147:

Անիշխանությունը շարունակվում է «կանոնավոր վարչություն մը շունենալուն համար»: Կազմված մասնաժողովը, քաղաքական ժողովի գումարումը շօգնեցին. «Ազգային գործերը երեսի վրա մնացած են»:

135. (Երեմ Երիտասարդի բողոքը), էջ 147:

Խմբագրական նախաբան, որ ուսումնական երիտասարդները տպագրելու են ուղարկել բողոք, որով պաշտպանում են Մեսրոպյան վարժարանի մասին «Մաղիկի» գրածը՝ ընդդեմ «Արշալույս արարատյանի» և «Միություն սահմանադրականի»:

136. Գ. Պ. (Գ. Պարտիզպանյան), Մ. Ն. (Մ. Նուպարյան), Ն. Գ. (Ն. Գալտաղլյան), Բողոք, էջ 147—148:

Ի պաշտպանություն «Մաղիկի» № 17-ում Մեսրոպյան վարժարանի և ուսումնական խորհրդի մասին տպագրված հոդվածի և ընդդեմ «Միություն սահմանադրական» հանդեսի, որ առարկել է «Մաղիկին», ինչպես և «Արշալույս արարատյանի» դիտողությունների:

137. (Մեչուխեչայի նամակը), էջ 148—149:

Խմբագրական ծանոթություն, որ Միչուխեչան (Հ. Սըվաճյան) «ուրիշ աղատական հանդեսներու ալ հսկողություն ընելու ժամանակ ունեցեր է». հարցնում է «Մաղիկի» կացությունը:

138. Միշուխեչա (Հ. Սրվաճյան), (Արգո հրատարակիչ «Ծաղիկ» ֆաղցրարույր հանդեսի), էջ 149:

Կ. Պոլսից է, 9 դեկտեմբերի 1861 թվագրությամբ: Շեշտում է, որ թեև բամբասվում է, թշնամանք վաստակում, «ազատության դրոշը չպիտի ծալլեմ տեսակ մը վարդապետականներու առջև: Ուստի աչքս շորս դին տնկած կնայիմ, թե մեր ցրվյալ և վտարանդի ազգին հեռավոր և մերձավոր մասերուն մեջ ի՞նչ վիճակի է ազատությունը, այն երկնային հրեշտակը... Գիշերը չեմ քնանար ազատասեր հանդեսներու վրա հսկելով...»: Մտահոգված է «Ծաղիկի» № 16-ի էջ 128-ում հաղորդածով, թե «Ծաղիկը» «թառամելու է եղեր» խնդրում է այդ մասին «քիչ մը պարզախոս» լինել:

139. (Պատասխան Մեշուխեչային), էջ 149:

«Մեշուխեչան կրնա հանգիստ ըլլալ... մատնության և դրպարտության ժամանակը կարծենք անցավ»:

140. Գ. Չ. (Գր. Չիլինկիրյան), Սավուղ, էջ 149—160:

Վ. Ալֆիերիի «Սավուղ» ողբերգությունը բեմադրելու մասին վասպուրական թատրոնում: Կոչ աջակցել ազգային թատրոնին, որ «ազգային պաշտոն մը, ընկերային պաշտոն մը, մարդկային պաշտոն մը կկատարե և ամեն աստիճանի իմացականությանց համար դյուրըմբռնելի է»: Դիտողություններ «Սավուղի» բեմադրության շուրջը: «Ս. Մ. Վանանդեցի... շատ շանցնի՞ր հայ դերասաններուն երևելիներեն մեկը պիտի ըլլա»:

141. Գ. Չ. (Գր. Չիլինկիրյան), Մեծն Ներսես, էջ 150—151:

Ս. Վանանդեցու «Մեծն Ներսես» (նաև՝ «Արիստակես») ողբերգությունը բեմադրվել է 1861 թ. դեկտեմբերի 28-ին՝ ծափահարությունների և կեցցիների ներքո: Ուսուցողական մեկնությունից հետո դիտողություններ դերակատարումների շուրջը: «Այս գիշեր Արիստոտեմի ողբերգությունը պիտի ներկայացվի»:

142. Արմենակ Հայկունի, (Պատասխան «Արշալույս արարատյանին»), էջ 151—152:

Հանդես է գալիս իբրև Մեսրոպյան վարժարանի անգլերենի նախկին դասատու: Առարկում է թերթի № 664-ում տպագրված հոդվածին, ուր հավաստիացվում է թե Մեսրոպյան և Հռիփսիմյան վարժարանները «բարեկարգ ընթացքով կառաջադիմեն»: Դա «խոշոր և կլորիկ սուտիկ է». երկու դպրոցներն ալ խիստ անկարգ և խղճալի կացության մեջ են շնորհիվ և «անձանձիր հոգատարու-

թյամբ ուսումնական խորհուրդն (որուն ատենապետը Արշալուստ խմբագիրն է)... Խիստ հետադեմ ողբալի և կարեկցության արժանի վիճակի մեջ են»։ Այդ մասին տպագրության է պատրաստում մասնավոր տետրակ։

143. Ա. Հ. (Ա. Հայկունի), Պատասխան «Վարդի» № 6-ի հանելուկին), էջ 152:

Չափածո՝ «Արևելյան դարի» դեմ:

144. (Ազդեր), էջ 152:

Բարեգործական ընկերության բաժանորդների ցանկը: — Հաջորդ համարում կհրատարակվեն «Արշալույս արարատյանի» դեմ Ալեքսանդրիայից ստացված, ինչպես և նոր տարվա առթիվ իր (Գր. Զիլինկիրյան) գրած հոդվածները:

145. Մանուցում, էջ 152:

Ս. Փափաղյանի «Հավերժահարս» հանդեսը հրատարակվելու մասին. «Իր տեսակին մեջ նոր է»։ Զմյուռնիայում հրատարակվող չորրորդ պարբերականն է:

№ 20, ՀՈՒՆՎԱՐԻ 10, էջ 153—160

146. Գ. Չ. (Գր. Զիլինկիրյան), 1862 թվականը, էջ 153—155:

Տարեմուտի խորհրդածություններ և մաղթանքներ. «Հարուստը... նորանոր դարաններ լարելու կպատրաստվի հանդարտությամբ խղճի: Աղքատը... լավագույն կացության մը գիրկը նետվելու հույսով կպարարի», իսկ «հայրենասիրության ոգին» դիմելով տարագիր հայությանը, կոչ է անում ընդունել «Սեր և Միություն» նշանաբանը, պաշտել «Հայության» սկզբունքը և գործադրել դրանք:

147. Էմիլ դը ժիրաբտեն, Մարդկային ընկերության մեկ մեծ դուրյան ծրագիրը, էջ 155:

Բնաբանը Վ. Տարլենգուրից: Խորհրդածություններ մարդկային հասարակության շուրջը. «Այս աշխարհս կդառնա և կշարժի առանցքի մը վրա, զոր կանվանենք ստակ»: Մանոթագրություն, որ հեղինակի որոշ կարծիքներ մերժում է:

148. Ազգային ռամկական երգ: Հայոց աղջիկներ, էջ 155—156:

Գ. Միրիմանյանի հայտնի երգի («Հայոց աղջիկներ՝ ձեր հոգուն մատաղ...») անստորագիր արտատպությունը:

149. Գ. Պ. (Գ. Պարտիզպանյան), Մ. Ն. (Մ. Նուպարյան), Ն. Գ. (Ն. Գազտաղլյան), Առ Սահմանադրական միություն, էջ 156—157:

«Ծաղիկում» հրատարակված «Բողոքի» առթիվ. «Միություն սահմանադրական» հանդեսի պատասխանի (№ 9) դեմ: Երկդիմի և անկեղծությունից հեռու է հեղինակներին տրված պատասխանը:

150. Տ. Հ. Թ. Սավալանյան, Վարժապետ Էն ազգին ամենեն կարևոր անդամներ, էջ 157—158: Տե՛ս 97:

151. (Տիկին Հերմանս Լեկյուլիոն), Վան Տիգ և իր կույսը, էջ 158—159: Շարունակությունը № 21:

Պատմվածք նկարչի կյանքից, Թարգմ. Գ. Չ. (Գր. Չիլինկիրյան):

152. Գ. Չ. (Գր. Չիլինկիրյան), (Զմյուռնիայի փաղափական ժողովրդ), էջ 159—160:

Փակ գաղտնի քվեարկությամբ ընտրվել է քաղաքական ժողովի նոր կազմ՝ ատենապետ Մ. Ղոնճալյան, ատենադպիր Կ. էքիզյան, նրանց փոխանորդներ և անդամներ: Ողջունում է երկպառակության դադարելը: Ուսումնական խորհրդի կազմ ընտրելու համար առաջադրում է իր ցանկը՝ առաջինը նշելով Գր. Կոստանդյանին:

153. (Երաժիշտների խումբ կազմելու մասին), էջ 160:

Արձազանքում է «Միության սահմանադրականին», որ հաղորդել է, թե երաժիշտների նորաստեղծ խումբը ձրիաբար ուսուցանում է երաժշտություն և երգ: Դրվատանք և քաջալերանք:

154. (Մանուցումներ), էջ 160:

Կ. Կոստանդյանը մեկնել է Կ. Պոլիս: — Ընդդեմ անձնական շահի:

№ 21, ՀՈՒՆՎԱՐԻ 20, էջ 161—168

155. (Գր. Չիլինկիրյան), Թատրոն, էջ 161—163: Շարունակությունը № 23:

Բնաբան Հ. (? , Գ.) Խորասանճյանի «Ճշմարտությունք և անաչառությունք» ֆրանսերեն գրքույկից):

«Թատրոնը Եվրոպայի լուսավորության ամենեն ղորավոր նեցուկներեն մեկը եղած է... Նորանոր կերպարանք առնելով եղավ

տիեզերական ուսումնարան մը... Թագավորը, ինչպես նաև գոեհի-
կը դաս կառնու այս ուսումնարանին մեջ: Ընկերային կենդանի
խնդիրները հոն կհուզին և կպարզվին... Թատրոնը ազգի մը մեջ
որչափ հառաջանա, այնչափ ալ գրականության սերը կաճի, կտա-
րածի»: Ողբերգությունը և կատակերգությունը: Էսքիլես, Սոփոկլես,
Էվրիպիդես, Կոռնելյ, Ռասին: Գոլյոն, Շեքսպիր, Մոլիեր: Բուալո
և ուրիշներ:

Բանադատության ընթացքը մեր ազգին մեջ. «Ուր բանադա-
տություն չկա, հոն մի հուսար գտնել նաև համով հոտով գրված հե-
ղինակություն մը»: Վասպուրական թատրոնը: «Ազգային ողբերգու-
թյուններու և կատակերգություններու կարոտություն ունինք... Ի՞նչ
է մեր արդի ընկերական վիճակին հատկացյալ անհեթեթություննե-
րը, ի՞նչ է միտքերու և սրտերու միտումները, ի՞նչ տեսակ պախա-
րակելի սովորություններ, ավանդություններ և նախապաշարումներ
ունինք, ահա ասոնք պետք է ըլլան հայկական կատակերգությանց
առարկաները... Ի՞նչ որ է դասատուի մը պաշտոնը դպրոցի մեջ,
ինչ որ է ատենաբանի մը պաշտոնը ամպիոնի վրա, նույնն է նաև
դերասանին պաշտոնը տեսարանին վրա... դերասանական արհեստը
պատվավոր է...»:

156. Տիկին Հերմանա Լեկյուլիոն, Վան Տիգ և իր կույսը, էջ
164—166: Տե՛ս 151:

157. Գ. Չ. (Գր. Չիլինկիրյան), Թատերական, էջ 166—167:

Վասպուրական թատրոնը, Սարգիս Մ. Վանանդեցու ողբերգու-
թյունները և դերակատարումը: Դիտողություններ:

158. Կարապետ Մ. Ղոննալյան, (Նամակ), էջ 167:

«Միություն սահմանադրականի» № 7-ում իր հրատարակած
նամակի առթիվ. Վասպուրական թատրոնի մասին գրել եմ այն,
«ի՞նչ որ աչքով տեսա և ականջով լսեցի... թատրոնը մարդարան է
ամեն հասակի մարդոց, մշակ խոպան միտքերու»:

159. Տիգրան Հ. Գարագաշյան, (Նամակ), էջ 168:

Զմյուռնիայի ֆրանսերեն «էմբարսիալ» թերթում տպագրը-
վել է նամակ՝ «ի մասին մոտայի եղած ծախուց»: Ներկայացնում է
թարգմանությունը հայ ընթերցողին. հագուստ-կապուստի համար
խոհեմությամբ պետք է ծախսեր կատարել:

160. Ազդ, էջ 169:

Հանդեսի խմբագիրը միայն կեսօրին, մինչև ժամը մեկ անց կեսը կարող է այցելուններին ընդունել:

161. Ազգային, էջ 169—170:

Քաղաքական ժողովը գործում է կանոնավորապես, կազմվել են ուսումնական, դատական, ելեմտական և տնտեսական խորհուրդներ՝ քվեարկությամբ:

162. (Ա. Տրպեյ), Մարդկային կյանք, էջ 170—172: Թարգմ.՝ Գ. Չ. (Գր. Չիլինկիրյան): Շարունակությունը № 24:

Մարդ կարող է ապրել մինչև 105 տարի՝ անցնելով 15 նորանոր շրջաններ՝ մանկությունից մինչև հարյուրամյա ժերություն: Անդրադառնում է դրանցից յուրաքանչյուրին:

163. Գ. Պ. (Գ. Պարտիզպանյան), Մ. Ն. (Մ. Նուպարյան), Ն. Գ. (Ն. Գազտաղլյան), (Նամակ «Միություն սահմանադրականի» տպագրածի դեմ), էջ 172—174:

Պատասխանում են «կծու և երկդիմի երգիծաբանություններին», որոնք առանց փաստերի են և անապացույց: Խնդիրը կրկին «Արշալույս արարատյանի» հոգվածն է և Մեսրոպյան վարժանի վիճակը՝ ի պաշտպանություն «Ծաղիկի»: Վերջին անգամ են պատասխանում:

164. Ի սգալի մահ Ալինա Դավիթ պեյի Դավթյան, էջ 174:

Մահախոսական պարսկական հյուպատոսի փոխանորդ Իզմիրում, դմյունացի Ա. Դ. Դավթյանի, որ եղել է «ջերմ պաշտպան Ազգային սահմանադրության հաստատությանը Իզմիրի մեջ», որի համար էլ հրատարակում է հետևյալ նամակը:

165. Մ. Ն. (Մ. Նուպարյան), (Ալինա Դավիթ պեյ Դավթյան), էջ 174—175:

Մահացել է 52—53 տարեկանում... «Աղատական, կարծյաց տեր և աղատ հանդեսներու և թերթերու բարեկամ և ջատագով էր նա և սահմանադրության ալ գլխավոր պաշտպաններեն մեկը, որուն առաջին անգամ քաղաքիս մեջ հաստատության համար բռնություն սրտիվ աշխատողներեն էր»: Արժանացել է պարսկական շահի և իսպանական թագուհու մեծարանքներին:

166. (Խմբագրական նախաբան), էջ 175:

«Իգական սեռը կարծես թե ամոթ մը սեպած է իրեն հրապարակախոսությունը»: Գնահատելի է ազգասեր և «հօգուտ հանրության գրիչը շարժելու գովելի համարձակությունը» ունեցող կինը: Տպագրում է ուսումնասեր Արմենուհու հետագա նամակը:

167. Արմենուհի, *** (Նամակ), էջ 175—176:

Արձագանքում է տեղի ֆրանսերեն «էմբարսիալ» թերթից արտատպված նամակին (№ 21): Առարկում է իգական սեռը դատապարտելու դեմ. «Թող արականք փոխանակ պաշտելու իգական սեռը՝ սիրեն դայն և հարգեն»:

168. Մանրալուրժ, էջ 176:

Թատրոնի մասին «բանադատական գեղեցիկ» հոդվածներ են հրատարակել «Մեճմուայր հավատիսը» և «Մեղուն»: — «Մաղիկը» խափանելու փորձի առթիվ կրկնում է Մեղուխեչային (Հ. Սրվաճյան) տված պատասխանը (տե՛ս 137, 139): — խափանելու երկրորդ փորձի մասին: — «Գարուն Հայաստանի» հանդեսի մասին: — ինդրանք ընթերցողներին՝ «Ժամ հառաջ հատուցանել իրենց բաժանորդագրության գինը»:

169. (Բարոյախոսություն), էջ 176:

«Մութին մեջ պահվող» հակառակորդի դեմ:

№ 23, ՓԵՏՐՎԱՐԻ 10, էջ 177—184

170. Գր. Չիլինկիրյան, Թատրոն, էջ 177—179: Տե՛ս 155:

171. Գ. Չ. (Գր. Չիլինկիրյան), Հայերուն ընթերցասիրության վինակը, էջ 179—180:

Նախաբան ստացած հետագա հոդվածին: Այս կամ այն քաղաքում, ուր տարածվում են հայ պարբերականները, նաև «Մաղիկը» հաղիվ տասական բաժանորդ կա: Աշխարհաբարը դեռևս «չինացվոց լեզվի կերպարանքով կերևա» Հայաստանի և Փոքր Ասիայի հայության մեջ. նյութական վիճակի պատճառով հետադիմություն է տիրում: Մանիսայի օրինակը: Աբելյան կրակը:

172. Հ. Ս. Քյուրֆնիանոֆ, Ազդ Տանկաստանի գավառաբնակ հայոց, էջ 180—182:

«Ճշմարիտ հայրենասերները» երկու նպատակ են հետապնդում՝ հասկանալի լեզվով հրատարակություններ ու դրանց տարածում և ֆրանսերեն պարբերական հիմնել: Անդրադառնում է գա-

վառների «ոճի և լեզվի տարբերությանը»: Առաջարկում է յուրաքանչյուր գավառում «նույն գավառին հայոց իմանալի լեզվովը և ոճովը ազգայնոց առաջիկա պետքերուն վրայոք թերթեր գրել և տետրակ տպել տալով հասարակության նվիրելու հոգ ընել»: Բոլոր ծախսերը պետք է հոգան ազգայինները, որով կնպաստեն լուսավորության տարածմանը: Ընկերություններ հաստատելով հաղթահարենք դժգոհությունը և չքավորությունը: Գրել է «Միլլեթինի սև» վերնագրով և շուկայական տաճկաբարբառ լեզվով գրքույկ (1000 օրինակ)՝ ստանձնելով բոլոր, նաև գավառներում տարածման ծախսերը: Դա իր առաջին քայլն է:

173. Գ. Կոստանդյան, Քնարն Հայկական, էջ 182:

Պոլսում հրատարակված Հ. Երանյանի «Քնար հայկականի» մասին: «Ազգի մը մաքուր լուսավորության տրամադիր ըլլալը յուր նվագական, թատրական, բանահյուսական, բարեպաշտական, մեկ խոսքով բարակ զգացման հայտարարություններովը կճանչցվի»: Մի քանի նկատառումներ հրատարակության առթիվ:

174. Հայուհի. *** (Նամակ), էջ 182—183:

Արձագանք № 22-ում տպագրված նամակին: Հայուհիների որոշ «ապօրինավոր ընթացքի» շուրջը:

175. (Բացատրություն), էջ 183:

«Մեծմուսլը հավաստիսի» թատրոնին նվիրված հոդվածի առթիվ. «Շժմարտության առջև խոնարհիլը, տեսակ մը ազատականներ նախատինք կսեպեն, այլ Մաղիկը՝ փառք և պատիվ»:

176. Ա. Հ. (Ա. Հայկունի), Անուշ Շուշան, էջ 183—184:

Չափածո: Վերջում՝ «Թե ես քաջ եմ, դու արի ես. /Քեզ Զեյթունի կույս կասեն, /Շուշան հայ եմ. զիս կը մերժե՞ս /Դու հայ կարիճ սիրել չե՞ս»:

177. Ռամկական երգ: Հայոց գինի, էջ 184:

Չափածո, հավանաբար արտատպություն, անստորագիր:

178. (Բաբոյախոսություն), էջ 184:

Այն ազգային թերթը, որ «ազգին արդի կարևորության նկատմամբ բան չի հրատարակեր, ոչ այնչափ ընդունելության, ազգասիրաց համակրության և օժանդակությանը արժանի թերթ մ' է... Իրական մարդը ան է, որ յուր խոսքը կրնա գրել և ստորագրել»:

179. Ազդ. էջ 185:

«Միություն սահմանադրականի» № 11-ի առթիվ հոդվածներ և նամակներ են ստացվել: Մի մասը հրատարակում է այս համարում՝ հավելվածաբար (ութի փոխարեն՝ 16 էջով):

180. Գր. Զիլինկիրյան, Առ հարգի և անկողմնապահ ընթերցողս Մաղկի, էջ 185—187:

Խմբագրական՝ Մեսրոպյան վարժարանի շուրջը երկու հանդեսների «Մաղիկի» և «Միություն սահմանադրականի» միջև ծագած բանավեճի մասին: Անդրադառնում է բանավեճի առիթին և արձագանքներին, «Միության» դիրքին: Նաև № 11-ում տպագրածին: «Մաղիկը հիմա ճանչցավ զՄիությունը, իր քույրը... որուն ներկան անցյալին հետ տիտուր հանդիպապատկեր մը կրնծայե»: «Միության» խմբագիրներին և Հաշտենիցի ատենադպիր Հ. Սավալանյանը ևս մտերմական նամակ է հղել, որը մեջ է բերում (էջ 186) և որից հետևցնում է, թե «Միություն սահմանադրականը» «փոխված է՝ այսինքն ժամանակավ ազատության դրոշին հավատարիմ՝ զինվոր, այլ հիմա՝ անհավատարիմ»: Նա այժմ Ղ. Պալղազարյանին համարում է աղգասեր, մինչդեռ առաջ անարգում էր:

181. Ա. Տրպեյ, Մարդկային կյանք, էջ 187—190: Տե՛ս 162:

182. Գ. Չ. (Գր. Զիլինկիրյան), («Փարիզ» թերթում Զմյուռնիայից տպագրված նամակի առթիվ), էջ 190—191:

Հերքում է նամակագրի մեղադրանքները, սահմանադրականների դեմ, անդրադառնում է հաշտություն չկնքելու հանգամանքին, բերում է Գ. Կոստանդյանի նամակը (էջ 191), որով ազդարարում է թե «Փարիզի» № 59-ի նամակը «բնավին իմ գրչես ելած չէ»:

183. («Մաղիկի» ազդագիրը), էջ 191:

«Հաշտյանք այս վերջին պարագայի մեջ անիրավ վրեժխնդրության ոգի մը ցըցուցին մեզ»: Իբրև դրա հաստատում բերում է հետագա հոդվածը:

184. Գ. Կոստանդյան, Ճշմարտություն, էջ 191—192:

«Կատարելությունները դժվարավ կգտնվին մեկ տեղ, այս պատճառով մարդս պետք է միշտ խոստովանի յուր պակասավոր և սխալական էակ մ՝ ըլլալը»: «Միություն սահմանադրականը» անձնա-

կան վիրավորանք է պատճառել «Ծաղիկում» հանդես եկող երեք ուսումնականներին: Դա «յուր բնավորությունն է»: Մեզ ևս «հանի-րավի անձնասիրության ածական» ընծայեց: Մենք առանձնացանք, «գրիչը մեկ կողմ դրինք և համբերեցինք... Ճշմարտությունը և իրավունքը ո՛չ զնտանեն, ո՛չ շղթաներեն և ո՛չ ժամանակեն կհաղթվի, հազար բյուր դարերով կենդանի կմնա»:

185. Հակոբ Ղ. Մաբկոսյան, Ծանիր գեղ, էջ 192—194:

Ինքն իրեն ճանաչել սովորելը գեղեցիկ գիտություն է: Դա կուսուցի՝ «չնելու այն բանը, զոր չենք ուզեր, որ մեզ ալ ընեն», որից էլ կծնվեն բոլոր բարեմասնությունները: Դիտողություններ Կ. Ղոնճաջանի նամակի առթիվ՝ ի պաշտպանություն Մեսրոպ Նուպարյանի, Գրիգոր Պարտիզպանյանի և Նուպար Գազտաղլյանի:

186. Գր. Պարտիզպանյան, Մեսրոպ Նուպարյան, Նուպար Գազտաղլյան, Առ պ. Կարապետ Մ. Ղոնճաջան, էջ 194—196:

«Միություն սահմանադրականի» N 11-ում հրատարակված հոդվածի առթիվ: Ընդդեմ հանդեսի և հոդվածագրի, նաև «Արշալույս արարատյանի»:

187. Խ. Զաֆիյան, (Երկու նամակ), էջ 197—198:

Նամակով դիմել է «Միության Սահմանադրականին», որը չի հրատարակել: Այդ մասին նամակից հետո, ներկայացնում է չհրատարակվածը՝ ընդդեմ «Միություն սահմանադրականի»:

188. Ա. Հ. (Ա. Հայկունի), (նամակ Կ. Մ. Ղոնճաջանի դեմ), էջ 198—199:

«Միություն սահմանադրականի» և Հաշտենից ընկերության մասին, Կ. Մ. Ղոնճաջանի դեմ: Մեսրոպյան վարժարանի և ուսումնական խորհրդի շուրջը: Մ. Մամուրյանին իբրև տեսուչ հրավիրելու մասին:

189. Առակ: Պարտիզպան և իր էջերը, էջ 199—200:

Զափածո՝ բարոյախոսությամբ. «Զարամիտ մարդիկ... ուշ կամ անագան կխայտառակին»: Անստորագիր:

190. (Մանրապատում), էջ 200:

191. (Ա.գղեր), էջ 200:

Ավետիք Ս. Ղոնճաջանի աղդը, որ հրաժարվել է վասպուրական ընկերությունից: Ստացվել է Թ. Պ. վարժապետյանի հոդվածը Կ. Ղոնճաջանի դեմ:

192. Ն. Գազտաղյան, Ռոմեո և Ճուլիետ, էջ 201—202:

Նախաբան՝ Վ. Շեքսպիրի ողբերգության թարգմանության առթիվ՝ թարգմանչի կողմից: Շեքսպիրի գործերը «իր մեծ հանճարովը կփայլին, գոգցես անսպառ հանք մի են ճարտար գյուտերու, վառվուռն երևակայությանց, հիասքանչ տեսիլներու, նուրբ և փափուկ զգացողությանց և այլ անթիվ աննման գեղեցկություններու: Շեքսպիր անոնց հետ հյուսած է իր բնական մեծ տրամախոհությունը»: Ողբերգության թարգմանությունը ներկայացնում է «համառոտ քաղվածով»:

193. (Վ. Շեքսպիր), (Ռոմեո և Ջուլիետ), էջ 202—204, թարգմանություն և շարադրանք Ն. Գազտաղյանի: Շարունակություն № 26:

Ողբերգության համառոտ շարադրանքից հետո 2-րդ գործողության 2-րդ տեսարանի (Ռոմեոյի և Ջուլիետի երկխոսությունը) թարգմանությունը (արձակ, անգլերենից):

194. Լամրեն, Հավատացյալի մը խոսքեր, էջ 204—206:

Թարգմանություն: Կրոնական բարոյախոսություն, ազատության և արդարության ջատագովություն: Հեղինակի ստորագրությունը երկրորդ հատվածի վերջում:

195. Թ. Պ. Վառժապետյան, Առ պ. Կարապետ Մ. Ղոնճայան, էջ 206—207:

«Ծաղիկի» և «Միության սահմանադրականի» բանավեճի առթիվ՝ ընդդեմ Կ. Մ. Ղոնճայանի նամակի:

196. Ա. Հ. (Ա. Հայկունի), (Ամերիկյան հյուպատոսի գրանման մասին), էջ 207:

«Արշալույս արարատյանը» Մեսրոպյան վարժարանի բարեկարգությունը հաստատում է ԱՄՆ-ի Ջմյունհայի հյուպատոս Ճ. Պինկի գրառմամբ՝ վարժարանի պատվավոր այցելուների մատչանում: Մեջբերելով գրառումը, գտնում է, թե «չէր վայել Արշալույսո, որ այսպիսի դեպք մը» փաստարկ դարձներ:

197. (Քաղաքական ժողովի գործունեության մասին), էջ 207—208:

Զմյուռնացի հայերից թուրքական տեղական իշխանությունների կաղմում ընտրելու մասին՝ Ստ. Պալասանյան, Ղ. Հոհանյան, Պ. Աղասիյան, Գ. Վեմյան:

198. Հակոբ Ղ. Մաբկոսյան, Ողբ Արտավազդա ի վիհն Մասյաց, էջ 208:

Զափածո՝ հայրենասիրական և աղատասիրական:

199. (Ազդ), էջ 208:

Վասպուրական թատրոնի ներկայացումները («Սավուղ», ուր հաջողությամբ հանդես է եկել Միրզայանը):

200. Վիգոր Հյուկո, (վեցնյակ), էջ 208:

Զափածո՝ «Հոն՝ ո՛վ դու, ալ ի՞նչ կուզես մըրմըրալ» սկզբնա-տողով: Թարգմանիչը չի նշված: (Քաղված է հեղինակի «Մթնշաղի երգեր» ժողովածուից:)

№ 26, ՄԱՐՏԻ 10, էջ 209—224

201. Գ. Չ. (Գր. Զիլինկիրյան), Զմյուռնիաբնակ հայոց հա-ռաջադիմությունը, էջ 209—211:

Արձագանք և պատասխան «Փարիզ» թերթի (№ 61) հոդվածին՝ զմյուռնահայության առաջադիմության մասին: «Արդարև հոս բա-վական ժամանակն հետե մտավորական մեծ շարժում մը կա և օրեօր նաև ժանգոտած և չհղկված գրիչներ երևան կելնեն»: Հաղիվ 4500 հայ կա, որոշ պարբերականներ տեղում մինչև 100 բաժանորդ ունեն: Կրթական գործը առաջադիմում էր տարիներ առաջ: Քսան-հինգ տարում թափված ջանքի համեմատ արդյունքը բավարար չէ: Երկար ժամանակ լոկ «Արշալույս արարատյան» թերթը և նրա տպա-րանն էին հրապարակախոսության ասպարեզում: 1853 թ. մայի-սի 1-ին Տ. Հ. Տետեյանը հիմնել է տպարան: Դպրոցից բացի Զմյուռ-նիան ուներ ընկերություններ (Սյունյաց ևն), կա հինգ պարբերա-կան: Ծանոթագրությամբ Տետեյան տպարանի և հրատարակույթյուն-ների մասին (էջ 210):

202. (Վ. Շեֆսպիր), (Ռոմեո և Զուլիետ), էջ 211—214: Տե՛ս 192—193:

203. Գր. Զիլինկիրյան, Առ պ. պ. Սարգիս Միրզա Վանադե-ցիյան, էջ 211—219:

Բնաբան Վ. Հյուգոյից և Ռասինից: «Միություն սահմանադրականի» № 12-ում ենթադրաբար Սարգիս Միրզայի տպագրած պատասխան հոդվածի առթիվ: Ծայրահեղ բանակոչություն՝ նախորդ նյութերին անդրադառնալով և այլևս լռելու խոստումով:

204. Տիգրան Գաբազյան, Առ. պ. Ս. Մ. Վանադեցի, էջ 219—220:

Կծու պատասխան նույնի կապակցությամբ:

205. Գ. Կոստանդյան, Ճշմարտություն, էջ 220—222:

Պատասխան իր հոդվածի առթիվ արված դիտողություններին: Պատմում է Հաշտենից ընկերության մեջ ծագած վեճի և իր դիրքորոշման մասին, ընդունում է իր սխալը (տպարան ուղարկված հոդվածը ինքնակամ խափանելը): Ընկերությունից հրաժարվելու հանգամանքները և հետագա իրադարձությունները: «Միության» խափանումը № 23-ից: Հաշտություն Հաշտենից ընկերության հետ և բախում նրա օրգանի հետ: Հիշատակում է «Լևվրնթ հերըլտի» դեմ գրածը՝ Մուշում տեղի ունեցած դեպքի առթիվ: Սարգիս Վանանդեցուն՝ «այս վերջին պատասխանս է»:

206. Հակոբ Ղ. Մարկոսյան, (Նամակ Կարապետ Ղոնճայանի դեմ), էջ 222:

Պատասխան «Միություն սահմանադրականի» № 12-ում իր մասին Ղոնճայանի հրատարակած հոդվածին. «Իր պատասխանը արհամարհական լռությունն է», որ ուղղում է Ս. Միրզա Վանադեցուն:

207. Կարապետ Տետեյան՝ Հավյան, (Նամակ), էջ 222:

Ազդ, որ հրաժարվել է «շատուց ի վեր» վասպուրական ընկերությունից և իր ստորագրությունը՝ «Կարապետ Հավյան», պարունակող գրությունները «ոչինչ սեպված են»:

208. Ա. Հ. (Ա. Հալկունի), Ջայն, էջ 222—223:

Բնաբան Սողոմոն Իմաստունից: Խոսելուց առաջ խորհողները շատ քիչ են. «Ճշմարտությունը խոսելու համար մարդ ճշմարտասեր լինելու է նախ: Ճշմարիտը խոսիլը խոսելեն դժվար է, իսկ խորհիլը ամենեն դժվար է, ուստի մարդ խոսելեն առաջ խորհել ուսանելու է... Վերջապես իմաստունները պարտին խոսիլ և անմիտները լռել: Բայց երբ անմիտը յուր ձայնը կբարձրացնե, իմաստունը ան է, որ կլռե: Դժվար բան է վատերու և իմաստականներու հետ վիճիլը»:

209. Մանրալուր՝ էջ 223—224:

Պատասխան «Մյունատիի էրճիասին» (№ 150)՝ ընտրություններն ըստ սահմանադրության կատարվելու մասին: — «Միություն սահմանադրականի» № 13-ում Կ. Ղոնճաջանի նամակի առթիվ: — Փարիզի Ասիական ընկերության անդամ Գալուստ Կոստանդյանը մարտի 13-ին ընտրվել է նաև Մեսմերական ընկերության անդամ, հրատարակել է «Օրիան» ֆրանսերեն գրքույկը, որ արտատպվել է մամուլում: — Արտատպություն «Միություն սահմանադրականի» № 13-ից Հովհ. Միրզա Վանադեցու՝ Երուսաղեմի վանքի դպրոցի տնօրեն-դասատուի գործունեության և Վարդանանց օրվա տոնակատարությանը մասին, Վարդանի նկարը: — Խոստովանություն, որ համարի նյութերը «խիստ են» և խոստում, որ դադարեցնում է վիճաբանությունը «Ծաղիկում». եթե հարկ լինի «մասնավոր տետրով» կպատասխանի: Վերջինիս տակ՝ «Գ. Զ.» (Գր. Զիլինկիրյան) ստորագրությունը:

№ 27, ՄԱՐՏԻ 20, էջ 225—232

210. Գ. Զ. (Գր. Զիլինկիրյան), Դպրոցական ընկերությունի Մանիսա էջ 225—227

Նյութական վայելքներից զատ «մարդս ուրիշ կոչում ունի այս աշխարհիս մեջ»: «Աղետավոր և դարավոր թմբրի մը անզգայության մեջ թաղված» Մանիսա քաղաքի հայությունը հիմնել է «դպրոցը խնամելու նպատակով ընկերություն մը» (անդամների ցանկը), ժողովել է 8—9 հազար դահեկան: Խոսք նրանց. «Կուգե՞ք երջանիկ ըլլալ... անոթի մնացե՛ք, մերկ մնացե՛ք և դպրոցնիդ հառաջացնելու, այսինքն կրթությունը տարածելու աշխատեցե՛ք: Ազգասիրական պարտք մ' է այս... Միացե՛ք ուրեմն իրարու հետ գոսեպինդ և աշխատեցե՛ք արիաբար...»:

211. (Փյուլ Սիմոն), Խորհելու ազատություն, էջ 227—229: Տե՛ս 2 և 3:

212. Գր. Զիլինկիրյան, Թատերական, էջ 229—231:

Ազգային տոնակատարության կերպարանքով Վասպուրական թատրոնում, մարտի 17-ին բեմադրվել է հինգ տարբեր ողբերգություններից մեկական արարված, որին հանդիսատես էր 300 մարդ՝ օտարազգի դերակատարների մասնակցությամբ: Փայլել է Սարգիս

վանադեցյանը: Դիտողություններ ներկայացման շուրջը: Զետեղում է տեղի ֆրանսերեն «էմբարսիալի» (№ 1153) փառաբանող հոգվածը, ուր հայերի մասին ասվում է. «Զկա ճարտարագիտություն մը, որ անծանոթ ըլլա անոնց». մեծարվում է հայոց է. Սգրիպը՝ պ. Մանասը (Սրապիոն Մանասյան), որի հետ է կապում հայ թատրոնի սկզբնավորումը: Հովսեփ Զելեպի Յուսուֆյանը թատրոնին է նվիրել 1000 դահեկան: Ավանդական տաղանդով փայլող դերասան Մանասը հրատարակել է «Վի ա Միլան» ֆրանսերեն գիրքը:

213. Մանրալուրֆ, էջ 231—232:

«Հավերժահարսից»՝ զմյուռնացի հայ կանանց բարեգործության մասին՝ 60 աշակերտի հագուստ մատակարարելը: — Ինչ որ իմաստակության արարքի մասին: — Մ. Մերկերյանի բարեպաշտական նվերը Մենիմենի եկեղեցուն՝ 10.000 դահեկան արժողությամբ: — էռտեմիշում բաժանորդագրվում են «ամեն հայ թերթերու» և դպրոցում թանգարան են հաստատում:

214. Ա. Հ. (Ա. Հայկունի), Առ էլիզա, էջ 232:

Զափածո:

215. Մանուցում, էջ 232:

Վաճառվում է Ա. Հայկունու «էլիզա» վեպի 2-րդ հատորը:

№ 28, ԱՊՐԵԼԻ 1, էջ 233—240:

216. (Գր. Զիլինկիրյան), Անտրումագ, էջ 233—236: Շարունակությունը № 29:

«Րասինի անունը անմահացնող թատթերգական հրաշակերտներուն մեկն ալ Անտրումագն է... նկարագրել մայրական կաթոգին սերը, սիրամոլ սրտի մը նախանձը և սիրահարի մը կատաղությունը, այս է ահա Րասինին նպատակը Անտրումագի մեջ»: Ռասինը և Կորնելյը: Համառոտակի ներկայացնում է ողբերգությունը: Որոշ հատվածներ չափածո:

217. Մ. Ն. (Մ. Նուպարյան), (նամակ), էջ 236—237.

Հիշատակարան, որ թարգմանում է ֆրանսիական հին մամուլից՝ «Դատավճիռ Հիսուսի Քրիստոսի» վերնագրով (էջ 237), անանուն:

218. Վ. Լանկլուա, (Հայոց լեզվի մասին), էջ 237—238:

Գր. Զիլինկիրյանի նախաբանով, թարգմանված ֆրանսերեն

«Ժուրնալ Ասիաթիգ» հանդեսից: Մխիթարյանների, Հայր Ավգեր(յան)ի, Ամ. Գալֆայանի մասին:

219. (Ժյուլ Սիմոն), Խորհելու ազատություն, էջ 238—240: Տե՛ս 2 և 3:

220. Հակոբ Ղ. Մարկոսյան, Աբելյան կտակը, էջ 240:

Հիշեցնում է Գ. Կոստանդյանի հոդվածը (№ 13), որը վեց ամիս է մնացել է անարձագանք, ինչպես հինգ տարի մնացել էր. «Քրատրմենլի անդգայություն...»: Կոչ քաղաքական ժողովին, մամուլի հարցը՝ «գլխավոր մը» անել, դիմել կաթողիկոսին:

№ 29, ԱՊՐԻԼԻ 10, էջ 241—248

221. (Ռասին), Անտրոմագ, էջ 241—244:

Ողբերգության համառոտ վերաշարադրանքը: Վերջում՝ Գր. Չիլինկիրյան: Տե՛ս 216:

222. (Ժյուլ Սիմոն), Խորհելու ազատություն, էջ 244—245:

Հատվածի վերջում՝ «Ժ. Սիմոն, Թարգ. Գ. Չ.» (Գր. Չիլինկիրյան): Տե՛ս 2 և 3:

223. Գ. Կոստանդյան, Ներածություն, էջ 246:

Կցված է Վ. Լանգլուայի հրատարակվող երկին: Հայրենասիրության դրդումով ծաղկաքաղ է կատարել «արգո և գիտնական անդամակցին երկասիրութենե», որ գրվել է տասը տարի առաջ, «բայց և այնպես հաղվագյուտ տեղեկություններ կպարունակե»: Կցել է որոշ բացատրող ծանոթագրություններ:

Երկը վերնագրված է «Ճանապարհորդություն Վիքթոր Լանգլուայի ի Կիլիկիա և ի Տավրոս հրամանավ կայսեր նաբուլեոնի Գ.» (Այսուհետև՝ «Ճանապարհորդություն...»):

224. (Վ. Լանգլուա), Ճանապարհորդություն..., էջ 246—247: Շաշունակությունը № 30, 32:

Երկի ենթավերնագրերը՝ «Նկար ֆիզիգական. Աշխարհագրային. Հանքային. Անասունք. Նկար քաղաքական. Ժողովուրդ. Լեզու. Վաճառականություն և երկրագործություն»: Վերջում՝ Վ. Լ. (Վ. Լանգլուա): Տե՛ս նաև «Կոունկ», 1862, № 10, 11:

225. Գ. Չ. (Գր. Չիլինկիրյան), Հանդես հայ լրագրաց, էջ 247—248:

«Մեղուի» (№ 157) հոդվածը Գում-գաւրույի աշակերտուհիների

բեմադրության մասին: Այդ առթիվ աղջիկների դաստիարակության շուրջը: Սարաֆ Պ. Միքայելի կրկին ամուսնության շուրջը՝ ըստ մամուլի արձագանքների և իր խորհրդածությունները: «Մասիսից»՝ Աղգային սահմանադրության վերաքննության ավարտման մասին: 226. Մանուցում, էջ 248:

Ստ. Տետեյանի մոտ կարելի է բաժանորդագրվել «Բազմավեպին»:

№ 30, ԱՊՐԻԼԻ 20, էջ 249—256

227. Ազդ, էջ 249:

Բաժանորդագիրը վճարելու աղաչանք:

228. Գր. Չիլինկիրյան, էտուար, էջ 249:

Նախաբան Դյուրայի երկին: «Արևելքը» ժամանակին տպագրել է հեղինակի «Ուրիքա» երկը: Ներկայացնում է «էտուարի» թարգմանությունը՝ բնութագրելով:

229. (Տիկին դր Դյուրա), էտուար, էջ 249—252: Շարունակությունը № 31, 32—35, 37—39, 42—53:

230. (Վ. Լանգլուա), Ճանապարհորդություն..., էջ 252—254: Տե՛ս 223 և 224:

231. Գ. Չ. (Գր. Չիլինկիրյան), (Մանչեստրում հայկական մատու կառուցելու առթիվ), է: 254:

«Հավերժահարսում» (տե՛ս № 8) Տ. էքիզյանը հաղորդել է, որ Մանչեստրում մատուռ կառուցելու համար ազգայինները ժողովել են 400 լիրա. «Գովելի է հույժ... եթե սակայն ուրիշ ազգագուտ հիմնադրության մ' ալ ձեռնամուխ ըլլային»: Զմյուռնիայի արվարձան Պուռնովո գյուղում էլ ժողովել են 500 լիրա եկեղեցի շինելու համար և նվիրատուների մեջ «կան եղեր այնպիսիներ, որք օրագրությանց բաժնորդ դրվելու մեղքեն անգամ կսարսափին»: Ս. Ստեփաննոսի խաչկալների հարցը:

232. Պալգազ, Կանանց մասին, է: 254—255:

Ասույթներ՝ հավանաբար քաղված որևէ աղբյուրից:

233. Գ. Չ. (Գր. Չիլինկիրյան), (Բնավորության ընդդիմակրությունը և դրությանց հանդիպակացությունը), էջ 255:

«Բարեկամության զգացման առջի անգամ ընդունած ամենա-

փոքր վերքը կնմանի մազուքի ներքև պահված անշէջ կայծի մը...
Կրնա ամբողջ տուն մը մոխիր դարձնել»:

234. (Ա. Հայկունի), Քաջդ կույս, էջ 255:

Քա՛ջդ կույս, ըսե ինձ,
Ուսկե՞ գաս. կերթաս ո՞ւր
Հովիտներ հայրենի
է՞ր շրջիս դու տխուր:
... Զեյթուն չէ՞ քո բնիկ
Այն սիրուկ գավառիկ:
Ուր հայեր, քաջ հայեր
Քաջերու զավակներ

Համբավ տան աշխարհի
Թե հայերն չեն մեռեր...
... Դու քաջ դայն չե՞ս սիրեր.
Ինձ սիրոյդ տարփածու
Արժանի չե՞ս սեպեր:
Ես հա՛յ եմ, չե՛մ օտար
Զեմ ես քյուրսու կամ պարսիկ
Հայրենյաց և քեզի
Ես եմ միշտ սիրահար:

235. Ա. Հայկունի, Ով ոսկեմուլ, հա հայ չէ, էջ 255:

Զափածո՝ կրկներգով. վերջում հեղինակի ստորագրությունը,
որ չի դրված նախորդի տակ: Վերջին հատվածն է.

Ո՛հ մրսեր, ինձ «Ես հայ եմ»	Արժաթն է քո աստուածիկ:
Հայ ճանչնալ քեզ կարող չեմ	Անցիր մըսեր ինձ անունդ
Ոսկին է քո հայրենիք	Սիրո արժան չէ քո բոյնդ:

236. Տպագրություն Տետեյան, էջ 256:

Ամբողջ էջով, նախազարդ՝ Տետեյան տպարանի հրատարակությունների (պարբերականներ և գրքեր) ցանկը:

№ 31. ՄԱՅԻՍԻ 1. էջ 257—264

237. (Տիկին դը Դյուրա), էտուար, էջ 257—262: Տե՛ս 228 և 229:

238. Գ. Չ. (Գր. Զիլինկիրյան), Ազգային, էջ 262:

Ուսումնական խորհուրդի անդամները Զմյուռնիայի դպրոցների «սանձը իրենց ձեռքը» վերցնելով, եռանդուն գործունեություն են ծավալում: Մեսրոպյանի տեսչի պաշտոնը հանձնվեց Հովհ. Առաքելյանին. դպրոցը «դեռ քանի մը ամենակարևոր նորոգումներու և փոփոխումներու կարոտ է»:

239. Է. Մ. Ռոսսի, Հրապարակային աստղագիտական դասախոսություն գաղղիարեն լեզվով, էջ 262—263:

Գիտության, մասնավորապես աստղագիտության ճաշակ տալուն պատակով Փարիզի մեսմերական ընկերության անդամ Ռոսսին դասախոսություններ է կարդում իննը թեմաներով՝ մայիսի 26-ից սկսած (ցանկը՝ էջ 262—263):

240. Լապրյույե, Հաբուստ: Աղբատ: էջ 263—264:

241. Մահ (Գաբեգին Չափրաստեյանի), էջ 264:

Միկ-երկու ամիս առաջ «Մյունատիի էրճիաս» թերթը հաղորդել է ուսումնական և ազգասեր երիտասարդի մահը, որով «ամենադժնդակ կորուստ մը ըրավ մեր ազգը՝ կորսնցնելով յուր մեկ հույսը, լույսը և պարծանքը»: Նա «մին էր, որոնցմե կհուսար այսօր մեր տարաբաղդ ազգը յուր բարեկարգությունը և հառաջագիմությունը»: Նույն լրագիրը (№ 168) գուժել է մի նոր կորուստ, որի առթիվ. «Արդ ալ հարկ չիկա լռել, պարտականություն է մեզ մեկ կարևոր խորհրդածության մը ձեռք զարնելու, և թմրած հայերը արթնցնելու համար ձայներնիս բարձրացնելու»: Հեղինակը հավանաբար Ա. Հայկունին է (տես № 33, էջ 273):

242. Ա. Հայկունի, Վարդը առանց փշո շլինե, էջ 264:

Զափածո:

№ 32, ՄԱՅԻՍԻ 10, էջ 265—272

243. Գ. Չ. (Գր. Չիլինկիրյան), Ազգային, էջ 265—267:

Հայության վերածնությանը ձգտող «ճշմարիտ ազգասերները» սպասում են Ազգային սահմանադրության վավերացմանը՝ «ինչպե՞ս, ե՞րբ»: Պահպանողական կուսակցությունը աշխատում է «իրերու նոր վիճակին հաջորդ տալ հինը»: Հարկ է առնաբար դիմակայել հետադիմությանը: Զմյուռնիայի ազգային վարչության գործունեությունը: Խոհեմություն չէ մամուլի համար «պոռալ պորչտալ և խոռվության տեղի տալ» բայց և «կրնան ըլլալ այնպիսի պակասություններ, որոնց վրա լռելը հանցանք է»: Ազգային մարմինների մասին:

244. Հ. Ս. Քյուրֆնիանոֆ, (Նամակ), էջ 267—268:

Հալեպից: Աշոտ Գ. Գալֆայանը ստանձնել է աղջիկների նո-

րահաստատ դպրոցի դասատվությունը: Ազգային եկամուտը Սսի կրոնավորները մսխում են:

245. Գ. Չ. (Գր. Չիլինկիրյան), (Վերը բերված նամակի առ-
թիվ), էջ 268:

«Իգական սեռին դաստիարակությունը ազգին լուսավորության
շահն է... Ազգի մը վերածնության հույսը ընտանիքի մեջ է»: «Ծա-
ղիկը» ստանձնում է նվիրատվություն ժողովել ի նպաստ Հալեպի
օրիորդների դպրոցի:

246. Վ. Լ. (Վ. Լանգլուա), Ճանապարհորդություն... էջ 268:
Տե՛ս 223 և 224:

247. Ա. Հայկունի, Հին երգ մը, էջ 269:

Հորից ժառանգած գրքերի արանքում գտել է հետագա երգը,
որի սկզբնատողն է «Իմ երկրի Վան կասեն»: (տե՛ս էջ 269):

248. (Տիկին դը Դյուրա), Էտուար, էջ 269—272: Տե՛ս 228 և
229:

249. Ծանուցում, էջ 272:

Տ. Հ. Տեսեյանը թարգմանել և լույս է ընծայել Վ. Հյուգոյի
«Լուկրեցիա Պորճիա» ողբերգությունը: Դրվատանք թարգմանու-
թյանը և երկին:

№ 33, ՄԱՅԻՍԻ 20, էջ 273—280

250. Ա. Հայկունի, Ազգային անհոգություն, էջ 273—276:

Բնաբան՝ «Կարեկցության անարժան է նա, որ միայն ինքզին-
քին համար կարտասվե: Եունկ»: Խորհրդածություններ. «Շատ ետ
մնացած եմք և մեծ երկյուղ կա, որ ժամանակին ընթացքը վերջա-
պես պիտի թավալե զմեզ այնպիսի լափյուրինդոսի մը մեջ, ուր
ցուրտ գերեզմանը ամենուս համար շատ ցանկալի բնակարան մը
լինի»: Գ. Չափրաստճյանը, որ մահացավ «կենաց ամենակարևոր
միջոցներեն զուրկ մնալով... Մենք դեռ հաշ կոչվելու համար շատ
դասեր ունինք ուսանելու և շատ պատիժներ կրելու... Նա, որ յուր
ազգը չի սիրեր, ինքը բոլորովին անարժան է սիրո... անհնար է,
որ օտարները զմեզ սիրեն, քանի որ մենք մեկզմեկ չենք սիրեր...
Խորհինք ուրեմն, եղբա՛րք, թե ո՛ւր եմք մեք և ո՛ւր լինիլ կկարծեմք
ինքզինքնիս... Ինչպես որ յուր իրավունքները, նույնպես ալ յուր

պարտավորութիւնները չի ճանչցող ազգը արժանի՞ է ազգ կոչվելու... Մեղու, Մյունատի... ի սերն ազգին ձայներնիդ բարձրացուցե՛ք... Ազգի մը ամենակարևոր անդամները յուր ուսումնական երիտասարդներն են», որոնց պետք է օգնել. ազգասեր հարուստներ, «ձեր պարտականութիւնն է օգնել նոցա նյութականով, որ նոքա ալ օգնելու կարող լինին իրենց ազգին լուսավորութեանը ավելի կտրիճութեամբ և եռանդով»: Օգնեցեք «Մյունատիին», «Փարիզ լրագիրը, որ այսօր ազգին պատիվն է Գաղիայի մեջ», «Մասիսին». «Ըրե՛ք ինչոր կրնաք»:

251. (Տիկին դը Դյուրա), էտուառ, էջ 276—280: Տե՛ս 228 և 229:

252. (Ազդ), էջ 280:

Ուսումնական խորհրդի անդամները խնդրում են 1845-ից Մեսրոպյան վարժարանի թանգարանից փոխ առնված գրքերը վերադարձնել: Թանգարանը բաց է ամեն օր, ցանկացողները կարող են այցելել և «ուղած գիրքը խնդրել և հոն կարդալ»:

253. Ա. Հայկունի, Քաջ կույս, էջ 280:

Չափածո՝ հայրենասիրական բովանդակությամբ:

254. Չնչին կենդանիք, էջ 280:

Չափածո՝ այլաբանական, անստորագիր:

№ 34, ՀՈՒՆԻՍԻ 1, էջ 281—288

255. Ազդ, էջ 281:

«Մաղիկը» հարված է ստացել Կ. Պոլսի ընթերցասիրաց ընկերությունից, որն «անարդարանալի անհոգութեամբ» չի առաքել հանդեսի բաժանորդագրության գումարները:

256. Գ. Չ. (Գր. Չիլինկիրյան), Վիգբուր Հյուկո: Լե Միգերապլը, էջ 281—285:

Հյուգոյի «Թշվառների» («Լե Միգերապլը») թարգմանչի՝ Գր. Չիլինկիրյանի ներածական հոդվածը: Եվրոպան «մարդկային ընկերությանց թշվառությանց աղբյուրը հիմնովին շորցնելու պաշտոնը կվարեն: Ճշմարիտ է այս նաև սուտ»: Նրա լուսավորութիւնն ունի երկու կերպարանք՝ երես ու ետև: «Ընդհանրապես ամենուն աչերը խողտնողն է երեսի կողմին լույսը. կկարծենք, թե այս է

Եվրոպացիոց բարօրության ճշմարիտ փորձաքարը. բայց կորովաբեր հանճար մը, երբ ետևի կերպարանքը կզննե՝ կահարեկի, վասն զի հոն տխուր պատկեր մը կներկայի յուր տեսութեանը, անբարոյականութեան անդունդ մը կերևա յուր աչերուն... շատերուն գիտցած և լսած լուսավորութիւնը ուրիշ բան չէ, բայց միայն ուրվական մը կամ միմիայն փառամոլութեան ամեն կամքը գործադրելու տրամադիր անագորշուն դահիճ մը...

Լուսավորութիւնը ըսելով կիմանամ աշխարհիս թե՛ բարոյական և թե՛ նյութական հառաջագիմութեան հետեւութիւնը, այն որ պետք է ըլլա ընդհանուր մարդկութեան բարօրութիւնը: Նախախնամութեան մեկ բարիքն է այս, ոսկե ամեն անհատ հավասարապէս մասնակից ըլլալու է և ըլլալու ալ իրավունք ունի»: Դա տեղի ունի «տրամաբաշխող արդարութեամբ», որպէսզի լուսավորութիւնը չդառնա սակավաթիւների առանձնաշնորհը և «մեծ մասը» չդառնա «խաղալիկ պզտի մասին... Ի մեծ նախատինս Եվրոպայի... Լուսավորութիւնը, որուն արտաքին երևույթը մեր կարճատեսութեան առջև հրաշալիք մը կսեպվի, դեռ չգտաւ ճար մը իսպառ սպուռ կործանելու համար այն երկու մարդկութեան անողոք թշնամին, որ կկրկնեմ, տգիտութիւնը և թշվառութիւնն է:

Գտնվեցաւ սակայն հանճար մը, որ ճշմարիտ լուսավորութիւնը մեզ ցուցնելու պաշտոնը յուր վրա առաւ: Գտնվեցաւ լուսավորութեան ետևի կողմը գտնվող այն թշվառութեան անդունդին մինչև հատակը իջնելով անոր խորութիւնը չափող երկնաթև երևակայութիւն մը:

Արդ այս հանճարը ազատութեան այն անվեհեր դրոշակակիրներեն մին է, որուն գրչին ծայրովը Ֆրանսիայի գրական աշխարհը 2—3 ամիսն ի վեր սկսաւ դղրդիլ և թնդալ: Բռնութեան ոտքը չխոնարհելու և անոր գավազանը չհամբուրելու վեհ որոշումով, տարագիր ի հայրենյաց, ազատասերն Ալպիոնի մեկ անկյունը քաշվելով, բոլոր Եվրոպայի առջև նույն մարդկային թշվառութեանց եռանդուն դատախազ կանգնող և գահակալ իշխանութեանց ոմանց սիրտը ի գով շարժելու և միտքը ի մարդասիրութիւն տրամադրելու այս բարձր պաշտոնը յուր վրա առնող այս անմահ հանճարն է Վիգթոր Հյուկո, և նույն գրական աշխարհին հուզում և հեղաշրջում պատճառողն ալ յուր Լե Միգերապլը ըսված գիրքն է»:

Քաղում է Հյուգոյի առաջաբանից: «Փարիզի աստվածամոր տաճարը»: Ֆրանսիական գրաքննադատների գնահատությունները: «Թշվառների» առաջին երկու հատորների համառոտագրությունը, որի առթիվ նկատում է, որ լույս «օվկիանոսեն գդալ մը ջուր առինք և ոչ այլ ինչ՝ ծարավի եղողները կրնան հոն դիմել, որ հագին»: Երկի «Կոհակ և սովեր» հատվածը:

257. Ա. Հ. (Հայկունի), Մանրալուր՝ էջ 286—287:

Սուրբ լուսավորչական ընկերություն հիմնելու հայտարարությունը՝ վարչության անդամների ստորագրությամբ (տե՛ս 369): — «Աստղ» ձեռագիր թերթը՝ Կոստանդնուպոլսի և Ղազարոս Մսրրյանի խմբագրությամբ. «Ազգասեր հայերու ազգասեր զավակներ, հայ ազգին ապագա հույսը ձեր նմաններու վրա է»: — «Փարիզ» թերթի խմբագիրն իր հոր՝ Նիկոմիդայի Մուրատ վարժապետի մասին, որ մնացել է առանց շիրիմի, ինչպես Անդրեաս վարժապետը: — Պատասխան մի ուսումնասեր պարոնի (Մ. Վ.) երեք հարցումներին:

258. (Տիկին դը Դյուրա), էտուառ, էջ 287—288: Տե՛ս 228 և 229:

259. (Ծանուցում), էջ 288:

Ապարդյուն անցավ սահմանադրության տարեդարձը հանդիսավոր նշելու փորձը: Բայց «պզտի հացկերույթ» կայացավ, որին ներկա էին «Ծաղիկ» և «Գարուն Հայաստանի» հանդեսների խմբագիրները, Մեսրոպյան և Հռիփսիմյան վարժարանների դասատուները և այլ ուսումնականներ. «Դժբաղդաբար չալլը շունեցանք»:

№ 35, ՀՈՒՆԻՍԻ 10, էջ 289—296

260. Ա. Հ. (Ա. Հայկունի), Հայ ազգ և սահմանադրություն, էջ 289—292:

Բնաբան Հիսուս Քրիստոսից՝ «Երբ որդիդ հաց ուզե, քա՞ր կուտաս նորա»: Առաջին հոդված: Տե՛ս 265, 272, 292:

Կ. Պոլսում շքեղությամբ նշվել է Ազգային սահմանադրության տարեդարձը, որն «ամենամեծ ապացույց մի է օսմանյան հզոր և բարեխնամ կառավարության մեր ազգին նկատմամբ ունեցած մեծ սիրոյն, համակրության և վստահության»: Նա գիտե, որ հայը հինգ

դար հաժադարմությամբ ծառայում է իրեն, երախտագիտաբար վստահ, որ «յուր տերը կսիրե զինքը... Հիմարություն է ենթադրել և կամ խորհիլ թե Օսմանյան կայսերությունը հայոց ազգին սահմանադրություն շնորհել չուզեր... Այնպիսին Օսմանյան կառավարության և յուր ազգին թշնամի է, երբ կելլե և առանց կարմրելու կքարոզե թե «զատ կառավարություն մը հաստատել է սահմանադրական ըլլալը հպատակ ազգի մը համար» և կամ թե «անիշխանություն է սահմանադրությունը...»: Մինչդեռ «որեւիցե հպատակ ազգ մը, որ սահմանագրություն մը չունի բեռ է և նախատինք անոր, որո ինքն հպատակ է»:

Պատրիարքի դերը՝ իբրև միջնորդ ազգի և Բսլոձը Դռան միջև: Սահմանադրությամբ կարգավորվում են ազգային գործերը: Սահմանադրությունը վայել է այն ազգին, որը վստահություն, կարևորություն և տրամադրություն է ցուցաբերում. «Որեւիցե հպատակ ազգ մը միայն այս երեք որակությանց տեր լինելով իրավունք ունի սահմանադրության մը տեր լինելու... Սուրբ է սուհմանադրությունը և նվիրական, և զայն անարժանությամբ գործադրողին հետ գործադրել տվողն ալ պատասխանատու է մարդկության... Ազատությունը նախախնամության ամենեն մեծ շնորհքն է, ու տրված է մարդկային սեռին, և ճիշդադ է նա, որ ուրիշին ազատությունը չի ճանշնար»:

261. (Տիկին դր Դյուրա), Էտուար, էջ 292—295: Տե՛ս 228 և 229:

262. Գ. Չ. (Դր. Չիլենկիրյան), Մանրալուր, էջ 295—296:

Այանի երեսփոխանի գանգատները դպրոցը եկամտից զրկելու դեմ՝ «իրավունք կուտանք... Դուցե ա՛լ ժամանակը եկավ ըսելու թե դպրոցը եկեղեցիեն ավելի նվիրական է և հարկավոր»: — «Մասիսը» ծանուցել է «Հանգարան» հրատարակելու մասին, Կ. Տետեյանը արդեն տպագրել է վաղուց հորինած նրա մեկ օրինակը»:

263. Ա. Հայկունի, Պարեգություն, էջ 296:

Չափածո, կրկներգով՝ «Մեյ մը առաջ /Մեյ մը ալ ետ/ Հայունման թող պարենք»:

264. (Ազդ), էջ 296:

Վ. Հյուգոյի «Լուկրեցիա Պորճիա» ողբերգությունը Տ. Հ. Տետեյանի թարգմանությամբ հրատարակվել ու վաճառվում է:

265. Ա. Հայկունի, Հայ ազգ և սահմանադրություն, էջ 297—299:

Երկրորդ հոդված: «Մեր ազգը հիշյալ երեք հանգամանքները ունի՞ թե ոչ... Հայոց ազգը վստահելիություն և կատարելիություն ունենալեն ի դատ սահմանադրական լինելու համար ունի նաևս այն ամեն տրամադրությունները, որոնցմով... հնարավոր է սահմանադրության մը օրինավորապես գործադրությունը: Բայց և այնպես... նորա շողոքորթը ոչ կփափաքիմ և ոչ ալ կրնամ լինել»:

Այնուհետև անդրադառնում է հայոց ազգի վստահելիությանը («կույս է յուր վստահելիությամբը»), որ փաստարկում է Ռուսաստանին և օսմանյան կառավարությանը ծառայած հայերի (Բեհբուլ, Լազարյաններ, Հ. Պեղծյան) օրինակով:

266. Գ. Չ. (Գր. Զիլինկիրյան), Ազգային Հոփսիմյանց վարժարան, էջ 299—302:

Ներկա էր սարեկան հարցաքննություններին և մանրամասն անդրադառնում է արդյունքներին, հիշատակում աչքառու աշակերտուհիներին, լավագույն դասատուներին (Ստ. Զաքրյան): Պարգևաբաշխություն: Հայրենասիրական երգեր, ատենախոսություններ, արտասանություններ, ասեղնագործության ցուցահանդեսը: Ծնողների խնդիրները աղջիկների կրթության և դաստիարակության գործում. «Հայտնի է, թե հայ ազգը թեթևամիտ և սնափառ մայրերով հառաջ չպիտի երթա... Ծնողք, եթե չեն գիտեր, թող գիտնան, թե ընդհանուր մարդկության ճակատագիրը կնոջ ձեռքն է»:

267. Մաւղա Գ. Պապայան, (Ճառ), էջ 302:

Հոփսիմյան վարժարանի հանդիսությանը աշակերտուհու արտասանած ճառը. «Նվիրական է օրս և կցնծա՞ իսկ Հայաստան, ինչու որ յուր ապագա արդյունավոր պայծառությունը հոս կնշմարե, հոս՝ ազգային դպրոցներու վրա ... Ազգի մը բարօրության գլխավոր հիմը՝ դաստիարակությունն է. եթե աղեկ դաստիարակվինք, ան ատեն աղեկ պիտի ճանչնանք թե ի՞նչ է ազգ և հայրենիք»:

268. Թ. Ավետիս, (Նամակ), էջ 302—304: Շարունակությունը № 37:

Ալեքսանդրիայից: Եգիպտոսի Սուղան գավառի նախկին կառա-

վարիչ Առաքել պեյ նուպարյանի (մահացել է 1858 թ.) աճյունը Ալեքսանդրիա փոխադրելու հանդիսավոր արարողության մասին: Նաև եգիպտահայության վիճակը. «Հայոց օր առաջ լուսավորությունը անհրաժեշտ պիտո է դատել» մինչդեռ «Եգիպտոսի հայի քունկա... Գահիրեի հայոց ընթացքը պինդ հոռի է այժմ... միապետական-կղերական բռնությունը խեղճ և կես մի ֆելլահացած... ժողովրդյան վերա ծանրացած, աղգին վարչությունը՝ ամենեն ուժովին և ուտողին ձեռք», հայտնի չէ ինչ են դառնում ազգային եկամուտները, միապետությունն ընդդիմանում է ազատասեր առաջնորդ ունենալու «Գահիրեի ժողովուրդը հայերենը մոռնալով կարծես թե խոսիլն ալ մոռցեր է»:

Ալեքսանդրիայում հայերի վիճակը «ավելի գոհացուցիչ է» ղմյուռնացի Հակոբյան եղբայրների ջանքերով և «ժողովուրդն խիստ գոհ և շնորհակալ է այս անդորր վիճակը իրեն հոգացող անձեն»:

Թ. Հակոբյանը: Պողոս պեյի կառուցած եկեղեցին: «Ալեքսանդրիո հայ չքավոր անկարը և հայ աղքատ օտարականը բոլորովին երեսի վերա է: Բող նախ այս բանին դարման մի տանելու ետևեն ըլնի, թող պատսպարան մի հոգա այնպիսիներուն... Ալեքսանդրիո մեջ հայ մամուլ մի պետք է... Ազատ մամուլն ժողովրդյան թնդանոթն է...»:

269. Գ. Չ. (Գր. Չիլինկիրյան), (Թանգարան Մանիսաում) էջ 304:

«Ծաղիկի» № 27-ում արված կոչի համեմատ Մանիսայում հիմնվել է թանգարան: Կոչ՝ դիմակայել դժվարություններին, ուղարկել «Մյունատիի էրճիաս» և «Մեղու» թերթերը:

№ 37, ՀՈՒԼԻՍԻ 1, էջ 305—312

270. Ազդ, էջ 305:

«Ծաղիկի» գործակալությունը Կ. Պոլսում հանձնված է պատրիարքարանի դիվանապետ Մ. Մամուրյանին: Հանդեսը գործակալներ ունեն նաև Փարիզում՝ Ա. Մուրատյան, Մանչեստրում՝ Դ. Էքիզյան, Հալեպում՝ Հ. Ս. Քյուրքճիանոֆ, Ալեքսանդրիայում՝ Կ. Հակոբյան, Կահիրեում Շ. Ալփիարյան, Նյու-Յորքում՝ Խ. Ոսկանյան (ապա՝ Օսկանյան, տե՛ս № 47):

271. Գ. Չ. (Գր. Չիլինկիրյան), Առ հաբգի բնբերցողս Մաղկի, էջ 305—306:

Երրորդ տարին թևակոխելու առթիվ. «Հրապարակախոսություններ մեզ թշնամիներ ալ տվա՛վ, պաշտպաններ ալ. առաջիններուն դիմակալեցինք և պիտի դիմակալենք իրավունքի զորությամբ, երկրորդներեն շնորհակալ կըլլանք, ի բացառյալ քան մը բռնութեան... Իւմիրի քանի մ' ազգային գործերու վրա մինչև հիմա լռեցինք... Երրորդ շրջանին մեջ անաշտությամբ պիտի խոսինք: Մաղկի նկարագիրը միևնույնը կմնա, այսինքն ազատախոսություն...»:

272. Ա. Հայկունի, Հայ ազգ և սահմանադրություն, էջ 306—308:

Երրորդ հոգւած: «Մեր ազգին կարոտությունը այնքան սաստիկ է փրկարար սահմանադրության մը համար, որքան որ հիվանդի մը կարոտությունը դեղի համար է... Հայոց ազգը ամեն ուրիշ ազգերէ ավելի կարոտ է այսօր սահմանադրության մը... Ներկա անկրելի և չարագուշակ կացության նայելով, կացություն մը, որ անշուշտ դինքը շուտով պիտի բնաջինջ ընէ... Ուստի ի՞նչ պարտավոր եմ ընել հոս... Լռել հարկավոր է ինձ թէ խոսիլ, պապանծի՞լ թէ ամենաբարձր ձայնով բանալ անոր ամեն մեկ վերքերը, ցուցնել նոցա մահաբեր պալարները և նորա վրա ընդհանուր տիեզերաց գութը շարժել... Չեմ կարող ազատիլ ահարկու աստուծո բարկության շանթերէն, եթէ տեսածներս ու լսածներս ծածկելով, անփույթ ննջեմ պարտազանցության վատ մահճին վրա և սպասեմ տեսնել իմ ազգիս ՄԱՀԸ... Ո՛հ, չեմ կրնար ուրեմն ալ սպասել... և մինչև մեռնիմ պարտիմ գոչել, աղաղակել և հայտնել ամենուն թէ մեր ազգը, մեր թշվառ, տարաբախտ և տարագիր ազգը յուր մահվան մոտեցած է... Հայրենասեր և քաջ զինվորի մը կյանքը խաղաղություն չի կրնար լինիլ, նույնպէս արիասիրտ և յուր պարտավորությունը ճանչցող ազգասերի մը կյանքն ալ հանգստություն չի կրնար լինիլ... ամեն մարդ յուր պարտավորությունը պարտի կատարել: Ի՞նչ հարկ ինձ խորհիլ թէ շատերը պարտազանց են... Կես ճշմարտություն խոսիլը ստախոսությունէն ավելի վատություն է և առաքինության դեմ... Հառաջ գալիք արգասիքը ինչ ալ լինի, անշուշտ ազգիս օգտակար պիտի լինի... Օ՛ն, ուրեմն, սիրտ առնենք»:

Առաջադրելով ժողովրդի եռանդը բորբոքելու խնդիրը, Հայկունին գտնում է, որ դա կարելի է «նորա խեղճ, թշվառ և վտանգի տակ

ինկած լինիլը իրեն իմացնելով, պարզաբար հայտնելով իրեն յուր ամեն վերքերը և հիվանդությունները, որով սթափի, խելքը գլուխը հավաքե...»։ Փրկությունը սահմանադրությունն է միայն, որի հետ պետք է կապել հույսը, բայց և աշխատել։ Ազգը շրջապատված է «անդնդային գիշերի անիծյալ խավարով մը»։ Նա զրկված է այն օրինություններից, որոնց համար արժե «կյանքերնիս անգամ տալ... ո՛չ կրոնական վիճակնիս կանոնավորյալ է, ո՛չ ուսումնական հաստատություններնիս և ո՛չ ազգային կացություններնիս... Մեր ազգը կորուսած է յուր ճշմարիտ հովիվները, մեռ կրոնավորները (բացի քիչերեն) ճշմարիտ քրիստոնյաներ չեն և մեր կղերը շահամուլ կրոնավորներու խումբ մի եղած է այսօր...»։

273. Տեր Հակոբ Պալապանյան, (նամակ), էջ 308—309։

Պատասխան բացատրություն «Մեղուում» (№ 164) տպագրված բողոքի առթիվ՝ իր և մի ծերունու միջև տեղի ունեցած միջադեպի կապակցությամբ։

274. (Պալապանյանի նամակի և տեղի ունեցած միջադեպի առթիվ), էջ 309։

«Մաղիկի» ջանքերը միջադեպը պարզելու համար։ Ցավում է որ «Մեղուն այսպիսի ոճով մը զինքը կնախատե և առանց խորհելու Մաղիկի համարումը կոտրելու կաշխատի... որ Մեղուն կնախատե Մաղիկը՝ ասոր և Միության մեջ տեղի ունեցած երամսյա վեճը երկոտասանամսյայի փոխադրելով»։ Զի արդարացնում նաև Տեր Հակոբ Պալապանյանին։

275. Թ. Ավետիս, (նամակ), էջ 309—310։ Տե՛ս 268։

276. Ա. Հ. (Ա. Հայկունի), Մեզի եղած հարցումներուն պատասխանները, էջ 310—311։

Խ. Զաքիյանին՝ «սնգույրի պիղծ և թունավոր գործածության» մասին հայոց մեջ. «Օտար է թե՛ Հայաստանի և թե՛ պանդուխտ հայ տիկնաց... Նոր սկսավ ապականել և եղծել մեր տիկնայց և օրիորդաց երեսները»։

277. (Տիկին դը Դյուրա), Էդուար, էջ 311—312։ Տե՛ս 228 և 229։

278. (Ազդ), Միլլեթինի սև, էջ 312։

Տ. Հ. Ս. Քյուրքճիանոֆի համանուն տետրակը։

279. Ազդ. էջ 313:

Խնդրում է «ժամ առաջ վճարել»։ «Մյունառիի էրճիասի» բա-
ժանորդագիրնր:

280. Գ. Չ. (Գր. Չիլինկիրյան), Աբելյան հրիտակը, էջ 313—316:

Բնաբանը Ս. Ո.-ից (Ստ. Ոսկանյան)՝ «Կտակին մը ամեն մեկ
տառին վրա արդարության սուրը կհսկե»։ Գ. Աբելյան Գուլասպ-
յանցի Զմյուռնիայի և Մանիսայի դպրոցներին և աղքատանոցին
1838 թ. թողած կտակի առթիվ: Գործադրությունը՝ Պ. Յուսուֆյան
կամ Ա. Ապրոյան: Գումարը, 62.000 ֆիորեն (հիմա 2 միլիոն դա-
հեկան): Հարցում այդ առթիվ: Ավանդապահը ռուսաց կառավա-
րությունն է, ձեռք չի բերվել «աղգային անհոգության» և կտակողի
ժառանգորդ Գ. Հ. Բեհրուտյանցի անիրավ պահանջումների պատ-
ճառով: Թիֆլիզի դատարանը վճռել է հոգուտ կտակատերերի,
բայց գործը թողնվել է երեսի վրա: Հարկ էր մարդ ուղարկել Ռու-
սաստան. «Բայց մենք, հայերս, միայն խոսքով պոռալը գիտենք...
չկա հանուն ազգին նաև բանտարկվելու հանձնառու մարդ մը...
հայր Սարգիս Թեոդորյան մը»: Կաղմված հանձնաժողովը պիտի
աշխատի և ցույց տա, որ «աղգասիրությունը խոսքով չըլլար, այլ
գործքով»:

Կցում է կտակի պատճենը և վկայագրեր Գ. Աբելյանի մահ-
վան մասին՝ 1848 թ:

281. Գ. Կոստանդյան, Առ հայս. տեսիլք, էջ 316:

Գրել է Փարիզից. հիշեցնում է, որ «Արշալույս արարատյա-
նում 1861-ին (№ 650) տպագրվել է բանասիրական: (Դա «Տեսիլք»
խորագրով այլաբանական երազանք է հայոց ճակատագրի, հայրե-
նիքի ապագայի մասին՝ տողորված լավատեսությամբ): Դրան ար-
ձագանքել են Ն. Զուղայից, նաև մեկնաբանել: «Հույժ ցանկալի»
է: Դեմ չէ «Տեսիլքը նյութացնելու», նաև բանավիճելու: «Տեսիլքին
մեկնությունը օր մը չէ նե, օր մը պիտի ներկայանա ազգիս և ար-
դեն իսկ (գիտցողին) հայության գլխավոր խնդիրներեն մին է»:

282. Հայ մը, (Նամակ), էջ 316—319:

Հալեպից է, ծածկանունով: Աղգային սահմանադրության երկ-
րորդ տարեդարձի հանդիսավոր տոնակատարության նկարագրու-

թյունը՝ հունիսի 17-ին և 18-ին: Երգերի թվում՝ 2. Սըվաճյանի «Արի՛ք Հայկազո՛ւնք, հառաջ ընթանամք»: Ճաշոց գրքի փոխարեն՝ Վարդանանց երջանիկ նահատակությունը, ատենախոսություններ (Կ. Սաղաթելյան, Զ. Գրիգորյան, Ա. Գ. Գալֆայան), արտասանություններ Ա. Հայկունու՝ «Հայե՛ր, աչք բանալու ժամանակը հասած է», «Հայեր արթննալու ժամանակը հասած է» և «Զայները»: Հանդիսավորությանը մասնակցում էին երեք հազար հայեր: Տոնակատարության հիշատակը փորագրվել է դարավոր եղևնու բնին. «Այս խաղաղության պատճառը... նաև պ. Հայկունիին Հայ ազգ և սահմանադրություն վերնագրով ճառն էր, որ օր մը առաջ կըրկին ու կրկին հնչվեցավ»: Վերջում տեղի հոգևոր առաջնորդը հեռացնելու և «հրիմյանի, վարժապետյանի և Մանվել վարդապետի նման առաջնորդ մը նվիրելու» մասին:

283. (Խմբագրական հետգրություն), էջ 319:

«Ցնծառիթ նամակի» առթիվ «Ծաղիկը» ուրախանալու հետ նաև վշտացել է, քանի որ ուրիշ համբավավոր քաղաքներ, նաև Զմյուռնիան չկարողացան տոնախմբություն կազմակերպել: Քաջալերում է Բերիայի հայությանը:

284. (Տիկին Դր Դուրա), էտուար, էջ 319—320: Տե՛ս 248 և 249:

285. Մանուցում, էջ 320:

Վենետիկի Մխիթարյանների հրատարակությունները վաճառելու մասին:

№ 39. ՀՈՒԼԻՍԻ 20, էջ 321—328

286. Գր. Զիլինկիւրյան, Ազգային առաջադիմության աղբյուր, էջ 321—324: Շարունակությունը № 40, 53, 54 (աճավարա):

Մի քանի հայաբնակ քաղաքներից բացի, ազգը ամենուր գտնվում է «խավարաբորբ խորխորատում»՝ «տգիտության անդունդի» մեջ, ինչպես Եվրոպայի ժողովուրդները միջին դարերում, երբ «կհեծնին եկեղեցական և աշխարհական իշխանությանց մուրճը ուտելով ամեն օր»: Հայաստանի և Փոքր Ասիայի հայերը լիովին զուրկ են «թե՛ մտական, թե՛ բարոյական և թե՛ նյութական հառաջադիմութենէն»: Ո՞րն է այդ «հանրական հիվանդության դարմանը»: Ո՞վ կբուժի այն. «Անտարակույս ազգային դաստիարա-

կությունն է նույն դարձանը և արժանավոր դաստիարակն է բր-
ժիշկն ալ... Այս բժշկարաններն են դպրոցները», որ պետք է «հիմ-
նադրել ամեն տեղ և արդեն հաստատվածներուն արդյունավորու-
թյանը հսկել և նպաստել... Ահա ամեն ազգայիններու պարտավո-
րությունը»:

Մեսրոպյան դպրոցը վերջին 6—7 տարում. «Այն մեր ազգին կա-
րևոր անդամներ պատրաստելու գործարան մ' եղած էր... Այլ սակայն
բռնասիրության և եսության անխիղճ ձեռքը» խափանեց նրա ընթաց-
քը. Այժմ սահմանադրության շնորհիվ դրությունը բարելավվում է և
«քանի մը նորակարգությունք ևս եթե տեղի ունենան հիրավի դպրոցը
պիտի ըլլա ա'լ ինչ որ էր 7 տարի առաջ, այսինքն մարդկային սրտի
և մտքի կազմության գործարան մը»: Դիտողություններ տարեկան
քննությունների առթիվ և դասատուների ու առանձին առարկաների
դասավանդման շուրջը. «Մենք մարդու մը համար պաշտոն կ'փնտ-
ռենք միշտ և ոչ թե պաշտոնի համար մարդ մը... Մեսրոպյան
դպրոցը ունեցած չէ... կարող և ազգասեր դասատուներ»: Հարկա-
վոր է նոր դասատուներ կարգել, թեև քաղաքական ժողովի ատե-
նապետը «անտեղի առարկություններ կ'ընեն... Անցա՛ն ալ այն օրե-
րը, ուր հին գլուխներու կամքը իբր օրենք ժողովուրդին ընդունե-
լի կ'ըլլար, անցան այն ժամանակները, ուր ազգին եկամուտները կը-
ծծվեին և կսպառեին մարդակերպ տղրուկներ: Հիմա հասարա-
կաց կամքն է օրենք, հասարակությունն է ազգային հաստատու-
թյանց տեսուչը, անիկա է եկամտից համարառուն և անիկա
կրնա տնօրինել ամեն բան ինչպես որ կուզեն»: Առաջարկ՝ «տուրք
մը հաստատել» դպրոցների եկամուտը ապահովելու համար:

«Նախ հարկ է ճանչնալ և գիտնալ» ազգային դաստիարակու-
թյան կոչումը և կարևորությունը: Պատմական էքսկուրս. յո-
թանասուն տարի առաջ (1792 թ.) պատուվեց «ազգերու հորիզոնը
մթահարող դարավոր և անթափանցելի վարագույրը»՝ երիտասար-
դության զորավոր ձեռքով: Հայ ժողովուրդն այսօր կարող է «այն-
պիսի հովի մը, որ հայրենասիրության զգացումն է... Ի՛նչպես ու-
նենալու է այս երկու զորությունները: Անշուշտ ազգային դաստիա-
րակությամբ: Նախ կհաստատեմ, թե երիտասարդություն չունինք
և հետևաբար չունինք նաև ապագային համար աշխույժ, սրտոտ և
անխոնջ գործավորներ...: Կրոնականը աշխարհայինի կխառնվի
կամ բոլորովին ասոր կհաջորդեն, հայրենասիրությունը ոչ միայն
սիրտերեն, այլ նաև միտքերեն կհալածվի: Ռուսիո մեջ երիտասար-

դությունը տրտմալի կերպով երկու կողմն ճնշում կկրե. մեկը կղե-
րին, մյուսն ալ իշխանության կողմն: Ռուսիո հայոց վիճակը տխուր
է»: Ակնարկություն Մ. Նալբանդյանի մասին, նրա «անիմանալի»
և տխուր ձերբակալությունը, ուր մատնության մատը կնշվարի»:
Տաճկաստանի հայաբնակ քաղաքներում ևս, «հանրաբար խոսելով,
երիտասարդություն չունինք» միայն Պոլսում կա հայ երիտասար-
դություն, «հայրենասեր երիտասարդության կեդրոնը հոն է», ապա
Զմյուռնիան, ուր սակայն, երիտասարդությունը միություն չի կաղ-
մում, «խոսելու իրավունք չունի», տրոհված է «ծննդյան, հարստու-
թյան և աղքատության պատվարներով» կամ վարակված է կեղծ
ազնվապետականությամբ, ապավինել է դրամական զորությանը:
Բուժելու միջոցն ազգային դաստիարակությունն է, բայց ո՞ւմ մի-
ջոցով: (Անավարտ է):

287. Գ. Չ. (Գր. Զիլինկիրյան). Հայ երիտասարդություն ի
Մանիսա, էջ 324:

Մանիսայի հայ երիտասարդները «այսօր շարժելու վրա են,
ընկերություններ կազմելով, թանգարան հաստատելով և դպրոց
հաճախելով գրելու-կարդալու և լուսավորվելու համար»: Կազմել են
նաև ընթերցասիրաց ընկերություն՝ ընթերցանությունը ժողովրդի
մեջ տարածելու, թերթեր-գրքեր ձեռք բերելու համար: Բայց ոմանք
կրում են «ազնվապետության, այսինքն եսության դատապարտելի
ախտը» և երկպառակություն է սկսվում:

288. Գր. Զիլինկիրյան, Հյուսիսափայլի դատապարտությու-
նը, էջ 324—326:

Հաղորդվել է, որ կրոնական վերանորոգություն պահանջելու
համար «Հյուսիսափայլը» դատապարտվել է: «Մասիսը» հանդեսը
համեմատել է Զամուրճյանի «Զոհալի»՝ ազգը ճիզվիտներու մղող
օրագրի հետ (N 542): «Երկու թերթերուն սկզբանց մեջ անհուն
վիճ մը կնշմարենք»: «Հյուսիսափայլը» ճշմարտությունը հռչակելու
իրավունք ունի: Ստալը «խորհելու, խոսելու և վիճելու» ազատու-
թյան մասին: Մատթեոս կաթողիկոսի «Դաշանց թուղթը» և Շահ-
նազարյանի տեղին հերքումները «Փարիզ» թերթում:

289. (Տիկին դը Դյուրա), Էտուար, էջ 326—328: Տե՛ս 228 և
229:

290. (Ազդեր), էջ 328:

Աբելյանի կտակի հարցով որոշվել է Ռուսաստան ուղարկել

Պ. Գ. Պալղաղարյանին: — «Մյունատիի էրճիասի», Զմյուռնիայի գործակալը Մ. Խաչիկյանն է:

№ 40, ՕԳՈՍՏՈՍԻ 1, էջ 329—336

291. Աշոտ*, (Սահմանադրության շուրջը), էջ 329—332: Տե՛ս 295:

4. Պոլսից, ուր ամենքին հուզում է «Սահմանադրութենե ի՞նչ լուր ունիս» հարցը: Սահմանադրության հաստատության ուշանալու պատճառները: Վոլտերի խոսքը հայերի մասին: Սահմանադրությունը չի հաստատվում, քանի որ «ափ ի բերան և դանդաղ նստեր ենք, փոխանակ գործելու... Մի՞նչև երբ սպասել և մեր իրավանց վրա աչք գոցել պետք է: Ազգի տունը կփլի, անոր շունչը կկտրի, չազգային վարչություն մը մեր գլխին վերևը կխրոխտա, մոտավոր, մանավանդ հեռավոր հայք անիշխանության մեջ կլկին, կփարատին, լեռն լեռ կթափառին, արյուն կուլան և բավական չէ, և դեռ մենք սպասե՞նք... Զէ՛, չէ՛, ալ մեր համբերությունը հատավ, հատավ մեր հոգին, հատան մեր ոսկերքը: Համբերությունը և հլությունը շունին վարձք այս աշխարհիս վրա. հանդգնությամբ և անվեհերությամբ պարտինք կորզել դանդաղության, շարակամության մեզ պլացածը: Մինչև որ չի բողոքենք, մինչև որ չստիպենք և ի հարկին մեր բաղուկը... միմիայն մեր թշնամիներն են որ...»:

Տարածայնությունները սահմանադրության հաստատության պատճառների շուրջը երևակայական մի համաժողովում, որին ներկա գտնվողներից մեկը նկատում է. «Եթե դուք քիչ մը քաղաքագետ մարդիկ ըլլայիք, եթե այսքան ջերմ և հիմարական համակրություն մը սահմանադրության ցույց տալով, կասկածներ չարթնցունեիք, եթե այս փափուկ պարագայիս մեջ թուցիկ լևոն իշխանի մը թեթևսուլիկ շրջաբերականը գալով ձեր հիմարությունը չպսակեր... Այն ատեն սահմանադրությունն ալ այսքան չէր ուշանար, և կամ թերևս հավիտյան չէր ննջեր»: Մինչեի խոսքը՝ «Կան պարագաներ, ո՛ւր համբերել գիտնալը հաղթանակել է»: Հաջողության էական պայմանը սերն է, միաբանությունն է:

* Աշոտ ծածկանունով «Ծաղիկ», «Մեղու», «Միություն», «Միություն սահմանադրական» և այլ հանդեսներում հոդվածներ էր տպագրում Մ. Մամուրյանը:

292. Ա. Հայկունի, Հայ ազգ և սահմանադրություն, էջ 332—334:

Երրորդ հոգվածի վերջնամասը: Հայ կղերը բարեկարգելու միջոցը «նորա ընդհանուր կացության վրա ազատաբար քննություն ընելն է»:

293. Գ. Չ. (Գր. Չիլինկիրյան), Ազգային հառաջադիմության աղբյուր, էջ 334—336: Տե՛ս 286:

294. Գ. Չ. (Գր. Չիլինկիրյան), (Մեսրոպյանի պարզևաբաշխությունը), էջ 336:

Հովհ. Մագսուտյանի ճառը, «Վասակ անիծյալ» թատերգությունը, երգեր, նաև Հ. Սրվաճյանի «Արի՛ք հայկազունք», որի երկտողը՝ «Ջրկանք բռնություն վատթար վարչության /Բերին մահն ի դուռն հայոց ազգության» երիցս ուղեկցվել է «Կեցցե՛ ազգ և սահմանադրություն» աղաղակներով:

№ 41, ՕԳՈՍՏՈՍԻ 10, էջ 337—344

295. (Աշոտ, Մ. Մամուրյան), Սահմանադրություն, էջ 337—339: Շաբոնակությունը № 42: Տե՛ս 291:

Բնաբանը՝ «Աղգերը չեն ցայտեր, այլ կքայլեն: Տյուբոն»:

1862 թ. օգոստոսի 1-ին Կ. Պոլսում տեղի ունեցած իրադարձությունների («հեղափոխական վիճակի») մասին. «1860 մայիս 24, և 1861 օգոստոսի 21 թվականները, եթե ոչ արդյամբ և նշանակությամբ, գեթ իրական ազդեցությամբ և հանդգնության նկատմամբ օգոստոսի 1 թվականին քով կնսեմանան, թեև ասոր սկզբնապատճառն են... ի՛նչ արտադրեց. բռնապես խառն ժողովը լուծեց և պատրիարքարանը փակեց, եղելություն մը, որուն հայտնի հանդիմանական նպատակը սահմանադրության հարություն տալ է»: Նկարագրում է եղելությունը, որն, ի վերջո, ինչպես կարծում է, դուրս է եկել «օրինավորության ճամփից» և «անախորժ տպավորություն մը ունեցավ աղգին մեծագույն մասին վրա և թշնամական ու անձնական գաղտնի նպատակներու համար թելադրված և կատարված դեպք մը համարվեցավ: Այսուհետև ազգը իր իրավունքը, իր խրեղիքը օրինավորության ճամբուն մեջ բերելու համար շատ պիտի հոգնի, քրտնի և երանի՝ թե միայն քրտինք թափելով հասներ իր փափաքին...»:

296. Աշոտ Գ. Գալֆայան, (Նամակ), էջ 340—341:

Հովհ. Քյուքճիանոֆի ազգասիրական գործերը, որոնց մասին երկար գրել հնարավոր չէ «պարագայն առայժմ չներելով»: Բերիայի ընթերցանության թանգարանը (Հալեպում) և Հով. Ասիոնյանի ատենախոսությունը: Կղերը փորձում է թանգարանի և նրա հիմնադրի դեմ:

297. Տեվիթ անուն անգլիացի ծերունույն ամուսնության վրա տված խրատները, էջ 341—343: Շարունակությունը № 42:

Թարգմանություն անգլերենից՝ Հայկ Հակոբ Տետեյան: Հեղինակը չի նշվում:

298. Ա. Հայկունի, Հայ կույսեր, էջ 343—344:

Զափածո՝ հայրենասիրական ենթատեքստով:

299. Գ. Չ. (Գր. Չիլինկիրյան), Հարցում մը (նաև երկու հաղորդում), էջ 344:

Աբելյան կտակի և խնդրով զբաղվելու համար որոշված պատվիրակի շուրջը. «Քնաբեր անշարժություն մը կտիրե ամիսն ի վեր այս հորժին հաջողությանը աշխատելու պարտավորողաց վրա... Եթե տարի մը ևս անցնելու ըլլա խոսքով, ըստ ուսական օրինաց ալ կկորսվի մեզի համար»:

Աղքատասիրաց ընկերության հաշվետվության մասին:

Սկսել է լույս տեսնել Ա. Կ. Տետեյանի հիմնած «Դիմակ» հանդեսը, որի «գլխավոր նպատակն է շարիվարիով խժբժել և քննադատել ամեն բան»: Խմբագրին. «Պատրաստ ըլլալ աշխատելու աղգին համար՝ ետքը յուր բաժանորդագիները մուրալու և երբեմն ալ անարգվելու թեությամբ, վասնզի այս է հիմակվան խմբագիրներու մեծագույն մասին ապագան»:

№ 42, ՕԳՈՍՏՈՍԻ 20, էջ 345—352

300. Աշոտ (Մ. Մամուրյան), Սահմանադրություն, էջ 345—347: Տե՛ս 291, 295:

301. Տեվիթ անուն անգլիացի ծերունույն ամուսնության վրա տված խրատները, էջ 347—349: Տե՛ս 297:

302. (Տիկին դը Դուրա), Էտուար, էջ 349—351: Տե՛ս 228 և 229:

303. Ա. Հայկունի, Զեյթուն, Լեւոնտ հերալտ և յուր թղթակիցը, էջ 351—352:

Անգլերեն «Լեւոնտ հերադ» թերթը «անտեղի, անհիմն և կամ գոնե խիստ զարհուրելի կերպով չափազանցյալ տեղեկութիւն մի հրատարակեր է Զեյթունի վրա»: Զեյթունի «ղիպվածին վրա» (1862 թ. օգոստոսի 2-ին սկսված ապստամբութեան) կարելի է տեղեկութիւններ քաղել «Մյունասիի», «Մասիսի», «Մեղուի» և այլ լրագրերի էջերից: Համառոտակի տեղեկացնում է կատարվածը, հերքում է անգլերեն թերթի թղթակցին իբրև «ստախոսի». «Զեյթունցիք ապստամբ չեն... և իրենց տուրք չի տալը միմիայն իրենց աղքատութեան պատճառով է»: Կոչ հայ ժողովրդին. «Հայեր... արիւթյամբ պաշտպանեցե՛ք ձեր պատիւը ձեր թշնամիներու դեմ և հասկցուցեք աշխարհիս թե հայերը կճանչեն յուրյանց պատիւը, իրավունքը և չեն այնքան վատ, որ ամեն անիրավ թշնամութեանց համբերեն»:

№ 43. ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 1, էջ 353—360

304. Գր. Զիլինկիւրյան, Հասարակաց կարծիքը, էջ 353—356:

«Աշխարհիս վրա զորութիւն մը կա, ոչ ամեն տեսակ մարդկային զորութիւններե տարբեր է, գերագույն է և անընկճելի, որուն ձայնը ղյուրին չէ խեղդել, որուն առջև իշխաններու վճիռները կանգ կառնուն, թնդանոթները կլուեն, բանականերու սվինները կխորտակվին և որն որ մինչև վեհապետներու դահլիճը թափանցելով ժողովուրդներու ճակատագիրը կշրջէ: Հասարակաց կարծիքն է այն, ժողովուրդներու թուրը, արդարութեան սվինը, իրավաց վահանը և բոնութեան պատիժը: Աղգերու տարեգրութիւնները փառափորոզ կամ անոնց փառքը նսեմացնող ընկերային երևելի փոփոխութեանց ամենեն զորավոր պատճառը ա՛յն եղած է, ա՛յն պիտի ըլլա նաև ներկա և ապագա աղգերու ընկերական վիճակը յուր կամացը համեմատ վեհապետորեն կարգադրող զորութիւնը»:

Պատմական էքսկուրս. հասարակական կարծիքի դերը աղգերի և ժողովուրդների կյանքում, հեղափոխութիւններում. «Սաուգիվ ժողովուրդները սկսան գաղափարել և գաղափարելով իրենց առաջին գործը եղավ զիրենք պատող դարավոր անշարժութեան մը կեղևը իրենց վրայեն հանել և ըլլալ նախ մարդ, և ապա քա-

դաճացի»: Ֆրանսիացի պատմաբան Մինյեն միմյանց հետ միաբանելու մասին:

Գրված է Կ. Պոլսում տեղի ունեցած ժողովրդական հուզումներին ներշնչմամբ: Մեր ազգի վիճակն էլ նման է «քաղաքական հեղափոխությանց ահռելի տեսարանը ընծայող աղգաց վիճակին... Կուլենք սակավաթիվ հայերու բռնասիրական կամքը սահմանադրել և աղգային վարչության կանոնավոր և օրինավոր կերպարանք մը տալ: Լուսամիտը ուզեց և խավարամիտը հակառակեցավ... Սահմանադրականք պատրիարքարանը փակելով կուլեին ըսել թե «իրավունքը զորությանմբ միայն կստացվի» և թե այս դրությունը հանդրգնության մեջ կկայանա... Գավառներու մեջ հայու արյուն կհոսի բռնության ձեռքով... հարստահարությունները կկրկնապատկին... Մեր՝ օսմանյան կառավարութենե պահանջածը իրավունք մ' է, անբռնաբարելի իրավունք մը... Ինչո՞ւ ուրեմն դժվարություն կրենք ստանալու համար այն, զոր շկրնար զլանալ Տվիշը.— վասնզի նախ համամիտ և համակարծիք չենք ուզված բանին վրա, վասնզի շունինք միություն, որ է աղբյուր զորության... Վաղ կամ անագան հաղթությունը լուսավորության կողմն է. միայն թե կոիվը անկարգությունը և վնասը անպակաս պիտի ըլլա ազգին գլխին»:

«Փարիզի» նոր ստացված № 73-ում սահմանադրության մասին հոգվածի հեղինակը «մեզ համամիտ կգտնենք»:

305. Հառաջադիմություն և հետադիմություն, էջ 356—357:

Ծանուցումով՝ հեղինակը մի «գաղղիացի տարագիր հայրենասեր է... անցյալին պաշտպան հայր և սահմանադրական հայր սորվելու և հասկանալու նյութ պիտի գտնե հոն»: Հոգվածում ասվում է. «Ինչ որ պիտի ըլլա, պիտի ըլլա, ինչ որ պիտի անցնի, պետք է, որ անցնի, ինչ որ պիտի իյնա, կիյնա, ինչ որ պետք է ծնի, պիտի ծնի, ինչ որ պիտի աճի, կաճի, բայց այս բնական օրենքներուն խոչընդոտ մը դիր, և ահա շփոթը վրա կհասնի, անկարգությունը կսկսի... Այո՞, պիտի գա այն, իբր գետ մը, որ կհոսի, և ոչ թե իբր հեղեղ մը, որ կհորդե. կուգա այն յուր սահմանյալ ժամուն... Շոգեկառքը գալեն հառաջ վերցուր գերանը...»

306. Գ. Չ. (Գր. Չիլինկիրյան), Շահամու եպիսկոպոս մը, էջ 357—358:

Կահիրեի համայնքի Գաբրիել Եպիսկոպոսի ապօրինավոր գործողությունների դեմ:

(Արտատպել է «Մեղուն» 1862 թ. օգոստոսի 31-ի (N: 170) համարում՝ նշելով «զարմանքն ու զայրուցը պարտք դրավ մեր վրանույնը ամբողջ օրինակել հոս»):

307. (Տիկին դը Դյուրա), Էտուար, էջ 358—360: Տե՛ս 248 և 249:

308. (Կ. Փանոսյանի բանտարկությունը), էջ 360:

Հուրը տպագրել է «Գուրիե տ' Օրիան» թերթը: «Մյունախիի էրճիաս» հայատառ թուրքերեն թերթի խմբագրին համարում է «ազգասիրության նահատակ մեր բարեկամ», որը «մատնության և քսության զոհվեր է»: «Այս բանտարկությամբ մեր հայրենասեր բարեկամին անունը ավելի կփառավորվի քան թե կնսեմանա»:

309. *** , (Նամակ), էջ 360:

Հունական համայնքի ազգապետն արժանացել է շքանշանի. «Թե՛ իրեն և թե՛ յուր ազգին մեծ պատիվ կընե»:

310. («Կիթառ» հանդեսը), էջ 360:

Նոր հրատարակվող հանդես՝ օրիորդ Ե. Կ. Տ. Հայկուհու խմբագրությամբ (առաջին հայ կին խմբագրուհին, իսկական անունը՝ Ելպիս Կարապետյան Տողրամաճի՝ 1830—1914): «Հարատևություն, արիություն և հաջողություն կբարեմաղթենք այս նորահաստատ թերթին...»:

311. («Կիլիկիա» թերթը), էջ 360:

Բաժանորդագրվել կարելի է «Ծաղիկի» գրատանը:

N: 44, ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 10, էջ 361—368

312. Աշոտ (Մ. Մամուրյան), Սահմանադրություն: Օգոստոսի մեկ, էջ 361—365: Տե՛ս 291, 300:

Արտատպություն Կ. Պոլսում լույս տեսնող «Կիլիկիա» թերթից: Տե՛ս նույն հեղինակի հոդվածը՝ 295: Վերատպվել է «Գարուն Հայաստանի» հանդեսի 1862 թ. N: 14-ում (էջ 105—109):

313. (Տիկին դը Դյուրա), Էտուար, էջ 365—368: Տե՛ս 228 և 229:

314. Ա. Հայկունի, Նվեր առ պ. Կ., էջ 368:

Զափածո՝ հավանաբար ընծայված Գր. Կոստանյանին:

315. Հ. Ս. Ք. (Հ. Ս. Քյուրֆնյանֆ), (Նամակ), էջ 368:

Հալեպից, № 41-ում տպագրված Ա. Գալֆայանի նամակի առթիվ: Իր հասցեին արված գովասանքը դժգոհությամբ է պատճառել: Ուղղում է. «Տեր հաշատուր և Տեր Հովհաննես... քահանաները միշտ գովության արժանի են», նաև դասատու Հովհ. Ասիոնյանը:

№ 45, ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 10, էջ 369—376

316. Աշոտ (Մ. Մամուրյան), Սահմանադրություն, էջ 369—372: Տե՛ս 291, 312:

«Մասիսի» հոդվածագիրը (№ 546) քննելով «սահմանադրության կործանման կարծի կարծ պատճառները», գլխավորը համարում է «լրագրաց անկանոն ազատությունը», փոխանակ երեան հանելու նրա «անկման ներքին շարժառիթը»: Նույն կարծիքն են արտահայտել «Երևակ», «Արևելյան դար», «Արշալույս արարատյան» պարբերականները: Հակադրվում է և քննում սահմանադրության հետ կապված հարցերը. «Սահմանադրությունը ինքնին հին դրության խոստովանողությունն է, ազատ հրապարակության աջակից է»: Արտատպվել է «Գարուն Հայաստանի» հանդեսի 1862 թ. № 16-ում (էջ 121—124) և «Մեղուի» 1862 թ. № 173-ում (էջ 201—204):

317. (Տիկին դր. Դյուրա), էտուառ, էջ 372—375: Տե՛ս 228 և 229:

318. Այլևայլ, էջ 375—376:

Զմյուռնիայի ազգային ժողովը պակաս եռանդով է գործում, զբաղված է լոկ կառավարության տալիք տուրքերով, ժողովուրդը դժգոհում է՝ «արդեն առնված գումար մը երկրորդ անգամ իրենցմե պահանջելու համար»: Իրարանցում տուրքերի առթիվ. «Անելանելի բավիղ մը է այս»:

319. Գ. Չ. (Գր. Չիլինկիրյան), (Ս. Պ. Պ. Փափազյանի «Ազգային պատմություն» դասագիրք), էջ 376:

«Ուրախացանք հույժ». դասագրքերից «ամենեն հարմարը, լավագույնը և օգտակարն է այս: Արգո հեղինակը... հայ մանկավոյն մեծ ծառայություն մ'ըրած է»: Դիտողություններ Զմյուռնիային

նվիրված հատվածի մասին՝ Սյունյաց ընկերությունը չհիշատակելու և Գ. Արեւիյանին իբրև հրիտակառու նշելու համար:

320. Զեփյուռ հայրենյաց, էջ 376:

Կիսամսյա նույնանուն պարբերականը լույս տեսնելու ազդր:

№ 46, ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 1, էջ 377—384*

321. Գր. Զիլինկիրյան, Ազգային թշվառության դարման մը, է. 377—380:

Բնաբանը Ստալից: Վերջին երկու տարվա ազգային իրադարձությունները, նաև՝ Կիլիկիայում. «Հայրենյաց քարերը և հողերը արյուններու ամենեն մաքուրովը ներկվեցան... զոհվեցավ Ուլնիո՞ հայր... Այնպիսի օրերու մեջ կապրինք դեռ, ուր մարդկային իրավունքը սուրին ծայրն է և թե հոն, ուր սուր չկա, իրաւունքը առաթուր պիտի կոխվի... Ազգային կենդանության ոգին սահմանադրական ազատությունն է, առանց որո անկարելի է, որ արդյունավոր բարեկարգություն մ'ունենանք»: Այն՝ որոնած ճշմարտությունն է, սակայն «հաջողությունը ճշմարտություն մը գտնելուն վրա չկայանար, այլ զայն մարդերու համոզման մեջ դնելու միջոցները գիտնալուն և ըստ այնմ շարժելուն վրա... Ի՞նչ ըրինք մենք.— Անմիտը մտացիի տեղ դրինք, մեր արտադրած նոր սկզբունքը և ասոր բնական հետևությունները ընդունելու տրամադիր կարծեցինք և սխալեցանք... Հայ ազգը պիտի հառաջադիմե, երբ ընդհանրությունը հառաջադիմության տրամադիր է... Խոսքս կուղղիմ հառաջադեմ կուսակցության: Նպատակիդ հասնելու համար աշխատե՛ հանրացնել սկզբունքդ, հալածե՛ տգիտությունը, լուսավորե՛ միտքերը և երբ անմիտ հայր մտացի կըլլա, նորոգության ժամը հասած է»: Շարադրում է ժողովրդի մեջ գործելու ծրագիր և սկզբունքներ՝ ներառյալ բռնակալներից պաշտպանվելու խնդիրը և «եթե մարդս ափ մը հող չունի», ապա «աղատությունը լոկ և ծաղրելի բառ մ'է» դրույթը, նաև «բռնակալ քաղաքականության նշանագիրն է «բաժանեա՛ղի տիրեսցես»» քաղաքականությունը: Հողվածը կրում է սոցիալիստական գաղափարների կնիք:

*) Այս համարից հետո Ա. Հայկունու անունը, որպես Գր. Զիլինկիրյանի հետ «Ծաղիկի» խմբագիր («շարագիր»), չի նշվում, իսկ Զիլինկիրյանը ստորագրում է՝ «Շարագիր-տնօրեն»:

322. Ֆ. Լամբնե, Հավատացյալի մը խոսքերը, էջ 381:

Թարգմանություն ֆրանսերենից. «Ազատությունը պիտի փայլի ձեր վրա, երբ քաջությամբ, հարատևությամբ և միաբանությամբ այս ամեն գերություններու անուրը պիտի խորտակեք»:

323. (Տիկին դը Դյուրա), Էտուար, էջ 381—384: Տե՛ս 228 և 229:

№ 47, ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 10, էջ 385—392

324. Վիգբոր Հյուկոյի տրված խննույքը, էջ 385—388:

«Թշվառներն» արդեն թարգմանվել է յոթ լեզվով, սկսել են հույները և հունգարացիները: Հայերը դեռ չեն մտածում թարգմանելու մասին, եթե թարգմանեն էլ «հարգը և ոգին չեն հասկանար, վասնզի արդի ընկերությունը բոլորովին կերպարանափոխ ընելու նպատակով հեղինակված է այն»: Վեպի հրատարակիչները «մեծ-հաց խնճույք մը տվին Վիգբոր Հյուկոյին և իրեն համակիր մամուլին»: Հյուգոն ճառ է արտասանել նվիրված մամուլի ազատությանը, որի «գլխավոր մասերը» տալիս է, նաև արձագանքելով նկատում. «Հայուն թշվառ վիճակը ան ատեն կբարվոքի, երբ մամուլը ազատ է, ազատ է նաև մատնությունը»:

325. (Խմբագրական նախաբան), էջ 388:

«Ծաղիկը» նամակ է ստացել Նյու-Յորքից, որտեղ գիտողություններ են արվում Ա. Հայկունու հոգվածին: Հայկունին հիմա Կ. Պոլսում է, եթե պատասխանի կտպագրենք: Մեր սկզբունքը նույնն է. «Հրատարակված հոգվածներուն ամեն մեկին պատասխանատու չուր հեղինակն է»:

326. Հայու Տղա (Խ. Օսկանյան), (նամակ), էջ 389—390:

«Հայու տղան» քննում է «Ծաղիկի» № 40-ում կրոնավորների դեմ արված գիտողությունները, որոնք տրտմություն են պատճառել: Երկյուղ է հայտնում, թե «չըլլա որ «ընթվի շինելու ելլելով՝ աչքերնիս հանենք»... կաղաչեմ, որ թող տաք աս խեղճ քահանայից օձիքը»:

327. (Տիկին դը Դյուրա), Էտուար, էջ 390: Տե՛ս 228 և 229:

328. Այլ և այլք, էջ 390—391:

Ա. Հայկունու երկտող նամակը, որով խնդրում է «հրաժարյալ սեպել Մադկի շարադրությունն. ներքին և արտաքին պարագաներ

հիմիկու հիմա այսպես ընելու կստիպեն զիս»։ — «Կղերամուլ թերթի» (հաժանաբար՝ «Արշալույս արարատյան») դեմ, որ պաշտպանում է Կահիրեի համայնքի եպիսկոպոսին և անդրադառնում վանքի Գրիգոր վարդապետի կտակին՝ հակադրվելով «Ծաղիկին»։

329. Փունջ, էջ 391—392:

Լուրեր օտար մամուլից: Անգլիական թերթի հաղորդումը էլաստիկ կառքի մասին: — Ռուսական գավառական մի թերթ գրությունից հանել է բաղաձայն բառերի վերջում գրվող է համը գիրը և մեծ եկամուտի հասել. այդ առթիվ հայերեն «ավելորդ գրերի» մասին: — «Թշվառները» «մասամբ» բեմադրելու մասին: — Մի հովիվ գտել է Ռասինին պատկանած տուփը: — ԱՄՆ-ի մամուլը: — Հսկայածավալ ջրամբար նյու-Յորքում: — Հարցաքննող մասնաժողով Մարաշում և լուր. «Այսօր Զեյթունի առաջնորդը և քահանայն եկան 4 մարդով...» (Ստորագրված է՝):

330. Տ. Հ. Տետեյան, (Հարցում), էջ 392:

Տետեյան տպարանից Հ. Չամաշըճյանի հեռանալու առթիվ:

№ 48, ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 20, էջ 393—400

331. Բոնակալության նահատակ մը, էջ 393—395: Շարունակությունը № 49:

Իտալացի աղատասեր բանաստեղծ Սիլվիո Բելիգոյի (1789—1854) կյանքը և գործը: Քաղվածքներ մասնավորապես հայրենասիրության ըմբռնման մասին: Ծանոթագրությամբ Բաստիլի մասին:

332. Հայ մի, (նամակ), էջ 395:

Ալեքսանդրիայից: Եգիպտոսի համայնքի եպիսկոպոսի տեղակալ ուղարկված էմմանուել վարդապետի գործունեությունը՝ թեր և դեմ արձագանքներով: Ծանոթագրությամբ. «Պոլսի մեջ առաջին անգամ սահմանադրության գաղափարները տածող հոն գտնվող քանի մը իզմիրցի հայեր էին»:

333. (Տեր Գրիգոր Անեմյան Բահանայի շուրջը), էջ 395—396:

Արձագանք «Մասիսի» № 555-ում տպագրված նամակի՝ ընդդեմ «զինու զորությամբ» Բերայի եկեղեցու հովիվ կարգված քահանայի:

334. (Տիկին դը Դյուրա), Էտուառ, էջ 396—398: Տե՛ս 228 և 229:

335. Մ. Հրանտ, Աճեմյան Տ. Գրիգորի հավիտենական խնդիրը, էջ 398—400:

Հեղինակը (հավանաբար Մ. Մամուրյան) խիստ և լայնակիքնում է սվինների ուժով քահանա կարգված Գ. Աճեմյանի արարքը, գատապարտում է «Մեղուի» լուսթյունը այդ հարցում: «Մինչդեռ բոլոր ազգը սուգի մեջ ինկած՝ իր սահմանադրությունը կողբաու կփնտռե անձկանոք, մինչդեռ գավառական հայերը անպաշտպան և անտերունջ կհալածվին և կմաշին, Զեյթուն արյուն կուլա, բոլոր Կիլիկիո հայերը մեծ վտանգի մեջ կգտնվին... ի վաղուց անտի մայրաքաղաքին քանի մը թաղական խորհուրդները... փողն ի բերան իրենց անձնական վրիժառու հաղթանակները կերգեն...»: Մանոթագրություն Հովհ. Վարդանյանի մասին:

№ 49, ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 1, էջ 401—408

336. Բոնակալության նահատակ մը, էջ 401—403: Տե՛ս 331:

337. Գ. Կոստանդյան, Ամասիո հոգետեսները, էջ 403—404:

Դիպվածով պարզաբանում է «հոգետեսության խնդիրը... գիտության մեկնությամբ»: Բերվում է նաև ժաննա Դը Արկի օրինակը: Խնդրում է մանրամասն հաղորդել «այս հոգետեսության անցքերը», որպեսզի տեղեկացնի Ֆրանսիայի Մեսմերական ընկերությանը:

338. Ավետիս Զոր Կառապետյան, (նամակ), էջ 404:

Նամակ Հալեպից՝ ընդգեմ «Մասիսում» սեպտեմբերի 16-ին տպագրված նամակի՝ Բերիայի ազգային գործերի, Ռուբինյանց ուսումնարանի և դասատուների (Հ. Ասիոնյան, Ա. Գալֆայան) և Հովհ. Քյուրքճյանոֆի շուրջը:

339. **, (նամակ), էջ 404—405:

Ուղեգրություն՝ Պելեն գյուղի հայերի վիճակը: Սահմանադրության շուրջը: «Մյունատիի էրճիասի» խմբագրի բանտարկության մասին՝ «Ճշմարտության դրոշակիոր մատնվեցավ, հաղթվեցավ... յուր ազգին թշվառությունը ողբացող հայրենասերը վերջապես ինք ևս գլուխեցավ նույն թշվառության գուրբը»: Գյուղի հայերը կարող են «ավելի թշվառանալ, եթե ազգասիրությունը չի հսկե անոնց բարոյական վիճակին»:

340. (Տիկին դր Դյուրա), Էտուար, էջ 405—408: Տե՛ս 228 և 229:

341. (Ազդ). էջ 408:

Խ. Ութուճյանի իտալերենից թարգմանած «Սկզբունք դաստիարակության» գրքի երկու հատորների հրատարակության մասին:

342. Տանառ մուսայից, էջ 408:

Նույնանուն տետրակների հրատարակության գինը իջնելու ազդե

№ 50, ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 10, էջ 409—416

343. Շահամոլ Եպիսկոպոս մը և իրեն պաշտպան քերթերու մրուր, էջ 409—410:

Խմբագրական նախաբան՝ 43-րդ համարում տպագրված հոդվածի առթիվ, որին հակադրվել է «Արշալույս արարատյանը» (№ 685) և որն արտատպվել է «Մեղուում» և «Մասիսում»: «Կղերամուլ» «վերջալուսական» հերքումը հերքող նոր նամակ է ստացել, որը և հրատարակում է՝ ի հեճուկս «հայ թերթերի մրուրի»՝ «Արշալույս արարատյանի»։ «Խմբագրական ցավալի պարտավորությանց գրված վորագույնը ու միանգամայն նվիրականը ճշմարտության արձագանք ըլլալն է»:

344. Հայ մի, (Նամակ), էջ 410—412:

Ալեքսանդրիայից՝ գաղթօջախի և համայնքում նկատվող խոցելի երևույթների մասին, որոնց առաջինն անդրադարձավ «Ծաղիկը» (№ 36—37 և 43): Ընդդեմ «Իդմիրի ծախված թերթի», որ «սուտ և լռահիմն» է համարել Գաբրիել Եպիսկոպոսի դեմ գրվածը և նրան «մինչև երկինք» բարձրացրել. «Արդյոք խեղճ Արշալույսին քթին ոսկիի հո՞տ դպեր է այս կողմերեն, — ո՞վ գիտե գուցե Գրիգոր վարդապետին ոսկիներեն»: Լրացնում է Գ. Զիլինկիրյանի հոդվածը՝ մանրամասն պատմելով Գրիգոր վարդապետի կտակի (ընդամենը 2.500 սերլինգ) մասին, որին տիրելու փորձ է անում Գաբրիել Եպիսկոպոսը՝ հայտարարելով «կտակ մտակ չկա»:

345. (Նամակ երուսաղեմից), էջ 412—413:

Կ. Պոլսի նախկին պատրիարք Հակոբ արքեպիսկոպոսի ուղևորության, հանդիսավոր ընդունելությունների և նրա ատենախոսության մասին:

346. Լա Պրույյե, Կանանց վրա խորհրդածություններ, էջ 413:

Ընդհանուր դատողություններ կանանց մասին:

347. (Զմյուռնիայի մշակութային հաստատություններ), էջ 413—414:

Գաղթօջախի վասպուրական թատրոնը, թանգարանը և ընկերությունները չգտան անհրաժեշտ համակրություն, մինչդեռ «Զմյուռնիո հայը կպարծի թե լուսավորյալ է, ուսման և ընթերցանության մեջ հառաջադեմ է... Բայց միայն մեկ կողմը շամբաստանենք, եթե հանցանք մը կա, պետք է, որ երկու կողմն ալ հանցավոր ըսվի»:

348. Վասպուրական ընկերություն, (Նամակ), էջ 414—415:

Ընկերության հիմնած թանգարանի (ընթերցասրահ) բացման մասին և նրանից օգտվելու կանոնները:

349. (Տիկին դր Դյուրա), էտուար, էջ 415—416: Տե՛ս 228 և 229:

350. Պ. Բ., (Նամակ), էջ 416:

Շնորհակալություն Կարինից Զմյուռնիա եկած երկու երիտասարդներին ցույց տված աջակցության և Մալթա մեկնելուն նպաստելու համար:

351. (Ազդ), էջ 416:

Լուր է ստացվել, որ Երուսաղեմում մահացել է Հակոբոս սրբազանը:

№ 51, ՆՈՅՆՄԲԵՐԻ 20, էջ 417—424

352. Տրիտուր առաքինության, էջ 417—420:

«Պարտավորությունը զոհողությանց գիտությունն է» (Ժ. Սիմոն): Քննում է «թե ինչ է մարդուս առ ազգն և առ հայրենիքն ունենալու սերը և թե մեր ազգին մեջ եթե կան այսպիսի առաքինիներ, ի՞նչ հարգ և ի՞նչ ընդունելություն գտած են համասեռ ազգայիններ: Մարդուս առ ազգն յուր ունեցած ճշմարիտ սերն է անոր նյութական, բարոյական և մտական հառաջադիմությանը նպաստել նյութապես ու բարոյապես: Իսկ առ հայրենիքն ունեցած սերն է անոր ազատությանը, անկախությանը և զորությանը ջանալ... Զոհողության տրամադիր ազգասերներ հազվագյուտ են... Աշխատելու է սակայն որոշել և ճանշնալ թե ո՞վ ճշմարիտ և ո՞վ է կեղծ ազգասերը... Մարդս վայելելու, այսինքն իբր անասուն ապրելու համար

ստեղծված չէ, այլ ապրելու իբր ամեն էականերու գերագույնը՝ աշխատելով մարդկային հառաջադիմության, զոհվելով մարդկության համար, պարտավորությունը կատարելով... յուր ընկերոջը համար զոհող մը յուր վարձքը այսօր չառնուր, այլ վաղը...»:

353. Մասիսը և պ. Հ. Ս. Քյուրֆեհանֆ, էջ 420—422:

«Աղեկին քովը եթե գեշը կա, կա նաև միշտ աղեկը գեշին քովը... Բերիայի մեջ ունինք հասարակաց բարությանը ջանադիր մը որ է ազգասեր պարոն Հ. Ս. Քյուրֆեհանֆ», որի դեմ «քսությունը և բանսարկությունը կսկսի շարժիլ» Հալեպում: Նրա դեմ տեղի առաջնորդը զրպարտություններ է ողողում Կ. Պոլսի ազգային ժողովին, հանդես է գալիս «Մասիսը» (№ 555), նույնիսկ նրան գովող մամուլին պատվիրում լռել: Հրապարակում է խառն ժողովի՝ տեղապահ Ստեփան եպիսկոպոս Նիկոմիդացիի միջոցով 1862 թ. հոկտեմբերի 3-ին Հալեպի առաջնորդին գրված նամակը, որով հերքվում են ամբաստանությունները և պատվեր է տրվում «նույն անձին ազգասիրական եռանդը ազգին օգտին գործածել տալու ջանադիր» լինել:

354. Մարմնային կրթություն, էջ 422—423: Շարունակությունը № 52:

Երեխաների ֆիզիկական դաստիարակության և ծնողների պարտականության մասին. թարգմանություն ֆրանսերենից: Հեղինակը և թարգմանիչը չեն նշվում:

355. (Տիկին դը Դուրա), էտուառ, էջ 423—424: Տե՛ս 228 և 229:

№ 52, ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 1, էջ 425—432

356. Վասպուրական քատրոն, էջ 425—426:

Վասպուրական ընկերության առաջին ներկայացումը՝ «Արշակ Բ»: Պայծառ Փափազյանի դերակատարումը: Ընկերության կողմից կարդացված ճառը, որ տպագրում է (էջ 425—426):

357. Պ. Գ. Շահպազյան, (նամակ), էջ 426—427:

Կեսարիայից՝ տեղի Ուսումնասեր ընկերությունը և նրա հոկտեմբերի 28-ին կայացած հանդիսավոր ժողովը՝ նվիրված Թանգարանի հաստատությանը ընթերցասիրություն զարգացնելու ծրագրով:

358. Մարմնային կրթություն, էջ 427—428: Տե՛ս 354:

359. (Տիկին դը Դյուրա:), էտուառ, էջ 428—430:

360. Փոփրիկ առաջարկություն մը, էջ 430—431:

Կ. Պոլսում բացվելիք արվեստահանդեսի համար Զմյուռնիայի Հռիփսիմյան վարժարանի աշակերտուհիներին՝ «վայելուչ և գեղեցիկ ձեռագիր մը պատրաստել տալ»:

361. Թարգման մը, Բռնության երկու հայ նահատակներ, էջ 431—432:

Քիլիսա գյուղաքաղաքի (Հալեպի առաջնորդություն) հայության բողոքը քաղաքական ատյանի անդամ Պայրամյանի գործողությունների դեմ՝ երկու քահանաների՝ Գևորգ և Անդրեաս, գլխավորությամբ՝ եկեղեցու շինարարության շուրջը: «Իրավունքը բնուելու» համար նրանք ամբաստանվել են և տերության հրամանով Կ. Պոլիս կանչվել՝ պատժելու: Ահազանգելով, արդարություն է պահանջում:

№ 53, ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 10, էջ 433—440

362. Գր. Զիլինկիրյան, Ազգային հառաջադիմության աղբյուրը, էջ 433—435: Տե՛ս 286:

363. (Տիկին Դր Դյուրա), էտուար, էջ 435—437: Տե՛ս 228 և 229:

Ավարտվում է թարգմանության տպագրությունը:

364. Լուիսեցիա Պորճիա, էջ 437:

Վ. Հյուգոյի երկի երկու անգամ բեմադրությունը՝ Տ. Հ. Տետեյանի թարգմանությամբ: Դիտողություններ:

365. Կատակերգություն, էջ 437—440:

էմիլ էոժիեի «Լա սենթյուրտորե» կատակերգության համառոտ բովանդակությունը:

366. Մանուցմունք, էջ 440:

«Բազմավեպի» ավելի ճոխ հրատարակությունը նոր տարում: — «Լուկրեցիա Պորճիան»: «Սերը բժիշկ է» կատակերգությունը. վաճառվում են Զմյուռնիայում:

№ 54, ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 20, էջ 441—448

367. Ազդ, էջ 441:

«Մադիկի» բաժանորդագիներ վճարելու խնդրանք:

368. Գր. Ձիլինկիրյան, Ազգային հառաջադիմության աղբյու-
րը, էջ 441—443: Տե՛ս 286:

369. Լուսավորչյան ընկերություն, էջ 443—445:

Զմյուռնիայում ստեղծված ս. Լուսավորչյան ընկերությունը և
նրա փոփոխված կանոնադրությունը: Կոչ դիմակայել ընդդիմությանը
(տե՛ս 257):

370. Վանե, Թատերական, էջ 445—446:

Զմյուռնիայի Վասպուրական թատրոնը դեկտեմբերի 15—20-ը
բեմադրել է «Սերը բժիշկ է», «Վահրամ», «Միամիտ գյուղացին» և
«Լուկրեցիա Պորճիա» թատերգությունները՝ մասնակցությամբ
Հ. Խրիմյանի, Մ. Մնակյանի Հ. Վարդովյանի: Դիտողություններ:

371. Ժամանակ, էջ 446:

Ս. Պ. Փափազյանի «Ժամանակ» հանդեսի ազդր:

372. (Պաթիսքեն Բուժալա), (Գերեվարված հույնը), էջ 446—
448:

Արշիպելագոսի Քիոս կղզու նախկին բնակիչ հույն Գեորգի և
նրա քրոջ ողիսականը՝ Հունաստանի անկախության համար ծավալ-
ված պայքարի տարիներից (1822 թ.) Թարգմ.՝ Ֆրանսերենից՝ Մես-
րոպյան վարժարանի աշակերտ Պետրոս Կ. Տիլպերյան:

1 8 6 3

№ 55, ՀՈՒՆՎԱՐԻ 1, էջ 449—456*

373. Ազդ, էջ 449:

«Ծաղիկի» շորրորդ (կիսամյակը) շրջանը թևակոխելու առթիվ:
Շարունակում է հրատարակությունը Զմյուռնիայի «ուսումնասեր
երիտասարդության և մասնավորապես քանի մը բարեկամներու
խնդիրը... և Իզմիրեն դուրս ոմանց մեղ ցուցրցած ազգասիրական
ընթացքը» շմերժելու համար: Խնդրանք վճարել բաժանորդագինը:
Մաղթանք, որ «Ծաղիկն» ունենա 1000 բաժանորդ:

* Այս համարից հանդեսի ճակատը փոխված է: Աստվածամանուկի և ծաղկե-
փնջի պատկերին (Հ. Մանուկյան) փոխարինում են տպագրական ծաղկատառերը:

տակ իր Առաքել եղբոր, «շինության բոլոր ծախքը յուր քսակեն վճարելուն հրաման տվավ, ասկե զատ տարեկան 50-ական ստերլինգ եկամուտ մը կապեց ազգին չքավորաց բաժնվելու համար»:

376. Փարիզ և յուր մեկ հոդվածը, էջ 452—455: Շարունակությունը № 56:

«Փարիզ» թերթը (№ 82) հանդես է եկել Գաբրիել եպիսկոպոսի շուրջը «Ծաղիկի» և «Արշալույս արարատյանի» միջև ծագած վեճի առթիվ: Քննում է հոդվածը, որի «դատումներուն կշիռը մերթ ընդ մերթ պատկառելի Արշալույսո կողմը կհակին»: Կրոնական իշխանությունները հանցավոր եկեղեցականներին թողնում են անպատիժ: Մամուլի իրավունքները և ազատությունը Ֆրանսիայում այլ են, Թուրքիայում այլ: էդ. Աբուի «Հոռմեական խնդիր» ազատասեր գիրքը, որ Ֆրանսիայում տպել հնարավոր չեղավ: Անանուն նամակների համար խմբագիրների պատասխանատվության խնդիրը. «Զորավոր և գազանաբարո թշնամիներե շրջապատյալ ընկերության մեջ կգտնվիմ», ուստի ստիպված եմ վստահելի հեղինակինյութն անանուն հրատարակել: «Անարժան կրոնավորներ ունենալնուս հանցանքը ժողովուրդին չէ, այլ զանոնք ձեռնադրող աստիճանավոր եկեղեցականաց»:

377. Երեսփոխանաց գումարում հառաջնորդարան, էջ 455:

Երեսփոխաններին առանց քվեարկության, ոչ սահմանադրական եղանակով ընտրելու դեմ. «Խումբ մը երիտասարդներ արդեն բողոք մը կպատրաստեն քվեարկությունը վերցնել ուզող անձանց դեմ»:

378. (Ազդ), էջ 455:

Աղքատասիրացի անդամ է ընտրվել Ս. Տիրացույանը:

379. Թատերական, էջ 456:

Նոր բեմադրություն՝ «Համեստության վարձատրությունը»՝ Հ. Վաղդավյանի դերակատարումով: Ա. Ռոթայի «Երկու հիսնապետների» ներկայացումը ևս մեծ համարում գտավ:

380. Գր. Պ. Պարտիզպանյան, (նամակ), էջ 456:

Ազգ, որ «Գարուն Հայաստանին» ինը ամիս հրատարակվելուց հետո դադարում է:

381. Հակոբ Տետեյան, (Ազդ), էջ 456:

Վ. Բաբազյանի և Տ. Զուխաճյանի հրատարակած «Օսմանյան երաժշտության» տետրակները:

382. (Ազդ), էջ 456:

Վաճառվում են՝ «Սկզբունք դաստիարակության» և «Թանգարան ազգային երգոց» հրատարակությունները:

№ 56, ՀՈՒՆՎԱՐԻ 10, էջ 457—464

383. Փարիզը և յուր մեկ հոգվածը, էջ 457—459: Տե՛ս 376:

384. (Հ. Պոտիլյար), Ընդհանուր տեսություն ֆաղափական տրն-տեսության վրա, էջ 459—461: Տե՛ս 374: Շարունակությունը № 57—62: Անավարտ:

Գաղափար աշխատանքի, աշխատանքի բաժանման, փոխանակության, վարկի, վարձատրության, եկամտի և արժեքի մասին: Աշխատության ենթախորագրերը. «Քաղաքական տնտեսության փիլիսոփայական սկզբունքները» (պիտույք, ազատություն, ընկերականություն, մարդս կատարելագործելի է), «Քաղաքական տնտեսության գիտությունը միմայն սեփականյալ ու փոխանակելի հարրստությանց վրա է» (սեփականություն, սեփականության իրավունք...): Հանդեսի յոթամսյա խափանման հետևանքով՝ անավարտ:

385. (Տիկին Գանույլ), 19-րդ դարու կինը, էջ 461—463: Շարունակությունը № 57:

Ատենախոսություն գրված հույն աղջիկների դպրոցական հանդիսության առթիվ: Հրատարակվել է ֆրանսիական մամուլում մի քանի տարի առաջ: «Արմենուհիք ևս կրնան օգտիլ անոր ընթերցումեն»: Տպագրում է լրիվ:

386. Փունջ, էջ 463—464: Շարունակությունը՝ տե՛ս հաջորդ համարներ:

«Սիրո, կանանց և ամուսնության» մասին ասույթներ՝ «Փունջ» ընդհանուր խորագրով: Քաղված են կին և տղամարդ հայտնի գրողների, մտածողների, գիտնականների երկերից՝ «Թե՛ ջատագովելու և թե՛ պախարակելու միտքով այլ և այլ խրատներ, դիտողություններ, դատումներ և զվարճալի ու օգտակար սկզբունքներ» ամեն տարիքի և վիճակի համար: Հարոշֆուգոյի խոսքը:

(նշենք նաև, որ ժամանակին՝ 1855 թ. Ստ. Ոսկանյանը «Արևելքում» (№ 3) գրախոսել է նույնատիպ, թերևս և նույն, երկու ժողովածուներ: Ավելի ուշ՝ 1880—1881 թթ. Գր. Մսերյանը իր «Մետեորա» հանդեսում դարձյալ «Փունջ» ընդհանուր խորագրի տակ շարունակաբար զետեղել է նույնպիսի ասույթներ, որոնք հրատարակել է նաև առանձին գրքով):

№ 57, ՀՈՒՆՎԱՐԻ 20, էջ 465—472

387. Տիկին Գանուլ, 19-րդ դարու կինը, էջ 465—467: Տե՛ս 385:

388. (Հ. Պոտիլյար), քաղաքական տնտեսության փիլիսոփայական սկզբունքները, էջ 467—468: Տե՛ս 374 և 384:

389. Վ..., (Նամակ), էջ 468—471:

Զմյուռնիայից՝ կուսակցական ոգու և նրա դրսևորման շուրջը: «Ինչպես ամեն հայաբնակ քաղաքներու մեջ, նույնպես հոս ալ ազգին գլխավորները համարվող անձանց մեջ ի բնե անտի կուսակցության ոգի մը կա և կապրի այն միշտ... Ամիսե մ' ի վեր ազգայնոց իրարանցումին պատճառը ազգասիրությունը չէ, այլ կուսակցության ոգին»:

390. Փունջ, էջ 471—472: Տե՛ս 386:

№ 58, ՓԵՏՐՎԱՐԻ 1, էջ 473—480

391. (Հ. Պոտիլյար), քաղաքական տնտեսության փիլիսոփայական սկզբունքները, էջ 473—474: Տե՛ս 374 և 384:

392. Ազգային, էջ 474—475:

Արտատպություն «Մասիսից»: Արկածախնդիր մի քահանայի և նրա հետ դռնվող ծպտյալ աղջկա մասին:

393. «Լուչիա տի Լամբուր», էջ 475—478: Շարունակություն № 59:

Ողբերգության համառոտ շարադրանքը՝ առաջիկայում Զմյուռնիայի իտալական թատրոնում ներկայացվելու առթիվ:

394. Վ..., (Նամակ), էջ 478—479:

Զմյուռնիայից՝ քաղաքական ժողովն ըստ սահմանադրության կայանալու և 12 անդամներ ընտրելու առթիվ: Ակնարկ, որ նրանցից 6-ը հրաժարվել են:

395. Կիլիկիա, էջ 479:

Հայ պարբերականներն այս տարի իրար հետևից «թառամե-
ցան, չորացան և անհետացան» ընթերցասիրության պակասության
պատճառով: Մ. Բարունակ Ութուճյանը, սակայն, իր խմբագրու-
թյամբ հրատարակում է «Կիլիկիա» թերթը՝ Ս. Ալաճաճյանի գործակ-
ցությամբ: Բաժանորդագրության պայմանները:

396. Փունջ, էջ 479—480: Տե՛ս 386:

397. Նոր ձեռնարկություն մը, էջ 480:

Ստեղծվում է ընկերություն Ջմյունիայում՝ «Հայկական
Գազինո» հաստատելու համար: Թանգարան ունենալու հարկը ևս
կա:

398. Ծանուցմունք, էջ 480:

Թ. Թերզիյանի «Սանդուխտ» ազգային ողբերգությունը: — Ա.
Դյումայի «Քաթերին Հովարդ» թատերգության հրատարակությունը
Տ. Հ. Տետեյանի թարգմանությամբ:

№ 59, ՓԵՏՐՎԱՐԻ 10, էջ 481—488

399. Քաղաքական ժողովին կազմությունը, էջ 481—482:

Հրաժարված 6 անդամների փոխարեն նորերին ընտրելը և ընդ-
հանուր ցանկը: Որոշ խորհրդածություններ:

400. Ազգային, էջ 482—483:

«Մեղուն» հրատարակել է (№ 184) խասգյուղի ս. Ստեփաննոս
եկեղեցու հաշվեցուցակը՝ եկամուտ ու ծախք: Դա ազգի նկատմամբ
պարտականություն է և կարևոր սկզբունք. «Որևիցե հասարակային
հաստատության մը վնասը կամ օգուտը ուղղակի հասարակության
վերաբերելով, նույն հաստատության տնօրինությունը համարա-
տու է հասարակության առջև»: Այդպես պետք է վարվեն բոլոր ազ-
գային հաստատությունները. Ջմյունիայի ազգային վարչությունը
և հաստատությունները «ինչո՞ւ այս պարտքը չեն ճանչնար»: Առա-
ջարկություններ, որ իրենց հաշվեցուցակը հրատարակեն հիվան-
դանոցը, դպրոցները, քաղաքական ժողովը և մյուսները:

401. (Հ. Պոտիյար). Քաղաքական տնտեսության փիլիսոփա-
յական սկզբունքներ, էջ 483—484: Տե՛ս 374 և 384:

402. «Լուչիա տի Լամբուր», էջ 484—486: Տե՛ս 393:

403. Փունջ, էջ 486—487: ՏԵ՛ս 386:

404. Ազդ, էջ 487:

Այլ. Դյումայի «Քաթերին Հովարտ» թատերգությունը, որ լույս է տեսել Տ. Հ. Տետեյանի թարգմանությամբ, վաճառվելու մասին:

405. Ի սգալի մահ Կարապետ աղա Մարգար էֆիզյանի, էջ 488:

«Աղքատներու խնամակալ և որբերու հայր... եռանդուն ազգասիրություն»:

№ 60, ՓԵՏՐՎԱՐ 20, էջ 489—496

406. Ազգային, էջ 489:

Քաղաքական ժողովի խորհուրդների ընտրությունը տեղի են ունենալու ըստ սահմանադրության: Կան հրաժարվողներ: Խոչընդոտ է սահմանադրական այն պահանջը, որ ընտրվողները պետք է լինեն 30 տարեկանից ոչ պակաս:

407. Մարդկային միտքը և յուր պատմական հետևությունները, էջ 490—491:

Բնաբան Վինեից: Հավանաբար թարգմանություն է: Մարդկային մտքի արթնացման պատմության ուրվագիծի փորձ: Փիլիսոփայության դերը: Հունաստան և Եվրոպա: Քրիստոնեության ծագումը (անավարտ):

408. (Հ. Պոտիլյար), Քաղաքական տնտեսության փիլիսոփայական սկզբունքները, էջ 492—493: ՏԵ՛ս 374 և 384:

409. (Խմբագրական ծանուցում), էջ 493:

Երիտասարդության շրջանում կարծիք կա, թե «ազգային պատմությունը օգուտ մը չընծայեր ուսանողաց»: «Պատմության օգտակարությունը» ցույց տալու համար տպագրում է հետագա հոդվածը, որ թարգմանել է «ուսումնասեր օրիորդ մը ֆրանսերենե»: Նաև խրախուսում է օրիորդներին թարգմանությամբ զբաղվելու:

410. Թույեն, Պատմության օգտակարությունը, էջ 493—495:

Թարգմանություն ֆրանսերենից՝ Մ. Գ. ....:

411. Փունջ, էջ 495—496: ՏԵ՛ս 386:

412. Ազդ, Կիլիկիա, էջ 496:

Պարբերականի գործակալությունը՝ «Ծաղիկի» գրատուն:

413. Մեծն Նեոսես կամ Հայաստանի բաբեռարը, էջ 496:

Սարգիս Միրզա Վանադեցու հայրենասիրական ողբերգության երկրորդ տպագրությունը (68 էջ):

414. (Ալ. Դյումայի «Քաթերին Զովարդ» քաղերգության վաճառք), էջ 496:

№ 61, ՄԱՐՏԻ 1, էջ 497—504

415. Ազգային, էջ 497—498:

Երեսփոխանական ժողովը չի կարգավորել ազգային գործերը, վերջ չի տվել երկպառակությանը. «Ազգին օգուտը մեզ կրսն՝ «Զորությունը միության մեջն է». ազգին վնասը ընդհակառակն կանդն՝ «բաժանե, որ տիրես»: Կարծես թե իվմիրցիք պարտք սեպած են իրենց միշտ բաժանված մնալ, տկարանալ և իրենց տկարությունները վնասել ազգին»:

Բողոք է պատրաստվում հոգևոր առաջնորդին ներկայացնելու. «Քաղաքական ժողովը մեծապես սխալած է յուր մեկ ընթացքովը, զոր ունեցած է, կհաստատեն մեզ, մասնավորի մը նյութական շանը պաշտպանելու դիտավորությամբ: Ինչևիցե, քաջ համոզված ենք, թե կռիվը և երկպառակությունը նորեն իրենց հարվածները տալու պիտի սկսին ազգին և ասոր պատասխանատու՝ թող ներելի ըլլա մեզ րսել թե երեսփոխանական ժողովին նախագահ մեր սրբազան առաջնորդն է»: Երեսփոխանական ժողովի նախագահը՝ սրբազան առաջնորդը պետք է իր դերում լինի՝ «յուր պաշտոնին կատարման մեջ յուրջ հսկողություն, հեռատեսություն, անկողմնապահություն ունենալով և ուղեցույց ընելով յուր ընթացքին օրինավորությունը և արդարությունը»: Երկպառակությունը շարունակվում է. «Նախորդ տարվան քաղաքական ժողովի անդամներեն պ. Յ. Ս... նը շուկայական գործերու պատճառով հակառակություն ունի եղեր անոր ասոր դեմ... Միթե պե՞տք էր, որ մեր սրբազան առաջնորդը այսպիսի մեծահարուստներու հաճելի ըլլալու մտոք հավանություն տար ապօրինավորության... Միթե իրավո՞ւնք է, որ անոր ասոր՝ առևտրական գործերու պատճառով ունեցած ատելությունը ազգային ժողովի մը մեջ աթոռ կանգնե և ոսկիին ձայնը օրինավորության ձայնեն զորավոր հանդիսանա՝ ազգը տակն ու վրա ընելով... Որու որ կհարցնես յուր ընթացքին շարժառիթը ազգիս օգուտը կպատասխանե՝ Ցնո՞րք...»:

416. (Հ. Պոտիլար, Քաղաքական տնտեսության փիլիսոփայական սկզբունքներ), Սեփականություն, էջ 498—500: Տե՛ս 374 և 384:

417. *** , (նամակ), էջ 500—503:

Բնաբան Հիսուս Քրիստոսից: Հալեպից՝ «Մասիսում» տպագրված «տարօրինակ» նամակի (№ 520) առթիվ՝ ընդդեմ Հակոբ եպիսկոպոսի, որի ստորագրությամբ տպագրվածի իսկությունը կասկածի տակ է առնում և քննելով հերքում:

Դասատու Ա. Գալֆայանի պաշտպանությունը ամբաստանություններից, նաև Աստվածատուր Շահվեքիլյանի և Մանուկ Ղարաճյանի մասին: Վերջինին գնահատող կուսակալի նամակը (հայատառ տաճկերեն): Ավագ քահանայ Տեր Մարգարի ապօրինի արարքը՝ 12 դահեկան շահելով: (Տե՛ս «Պեգասյան Թռչնիկ», 1863, № 5):

418. Վահե, «Երկու հիսնապետաց» ներակայացումը ի նպաստ Աղփատասիրաց ընկերության, էջ 503—504:

Վասպուրական թատրոնի հանդիսավոր բեմադրությունը, որ ընկերությանը տվեց 130.000 դահեկան: Ա. Թոթայի պիեսի ներկայացմանը մասնակցել են (ծրիաբար) իտալացի երկու դերասաններ: Դիտողություններ հանդիսականներին:

419. Ազդ, «Դատասերբ», էջ 504:

Ռասինի «Դատասերբի» տպագրությունը՝ Մ. Նուպարյանի «անթերի կատարած» թարգմանությամբ: —Հակոբ Տետեյանը հեղինակել, փառավոր տպագրել և օսմանյան արվեստահանդեսին է ներկայացրել «Մարշ օսմանե» ղինվորական եղանակը: Արդեն կատարվել է Վասպուրական թատրոնում: —Իտալերեն ուսուցող վարժապետի ազդը: —«Մասիսը» կանոնավոր չի ստացվում:

№ 62, ՄԱՐՏԻ 10, էջ 505—512

420. Ազգային, էջ 505:

Նախորդ համարի խմբագրականի առթիվ. հակակրություն և թշնամանք է հարուցել, որովհետև «հայք տակավին խակ են ճշմարտությունը լսելու մասին... Ըսել ուզած ենք՝ «Հարուստին ձայնը ավելի ազդու է այս ժողովին մեջ քան թե օրինավորության ձայնը», անուրանալի է այս և փորձով իսկ գիտենք... Սպառնալիքն չենք վախնար... դարձյալ միևնույն անաշտությամբ պիտի խոսենք: Ով

որ կկարծե թե պիտի վախցնե Մաղիկը, կխաբվի, ուր որ կտոր մը հրատարակային թուղթ կա, հոն միշտ պիտի գրենք մեր լսածը և գիտցածը»:

421. Մեղուն խափանել տալու ջանք, էջ 505—507:

Բնաբանը Ֆենելոնից: «Տեսակ մը կույր հայեր տակավին չհասկցան թե ինչ որ իշխանք անգամ ընելու կարող չեն, իրենց զայն ընել երազելը գրեթե հիմարություն է: Խնդիրը թումբ մը դնելու վրա է հեղեղի մ' առջև, մամուլին, որուն զորությունը անգիմադրելի է և աննվաճելի, մամուլի՛ն, որ խավարասերներու, երկդիմիներու և աստիճանավոր անձանց արարածները սեպվող ազգատյացներու հավիտենական խրտվիլակը եղած է և պիտի ըլլա միշտ տասնևինե-րորդ դարու մեջ... Տասը տարի ե լ վեր է, որ հայը շատ ազատ թերթերու բերանը կարկեց՝ խփել կարծելով արդարության մշտաբար-բառ բերանը...»:

Ստ. Ոսկանյանի «Արևելքից» մինչև Կ. Փանոսյանի «Մյունա-տին» խափանվեցին ազատ հանդեսները, բայց երևան եկան նորե-րը՝ «Արևմուտքեն Հյուսիսեն և Արևելքեն»: Կ. Պոլսի ֆրանսերեն թեր-թի հաղորդումը, թե «ազգային ժողովը Մեղու օրագրին խափանու-մը խնդրեր է Բ. դրենն: Մեղուին հանցանքը միմիայն ճշմարտու-թյունը ըսած ըլլալն է... Խաղաղին բարեկամները, եթե կկարծեն թե փոքրիկ ճրագի մը շիջումովը ամբողջ ընկերական մարմին մը մու-թին մեջ խարխափելու պիտի սկսի, կսխալին հույժ... Եթե չենք սխալիր Մեղուին հանցավորությունը յուր N° 186-րդ թվոյն մեջ Պոլոս Պետրոսին կոխը խորագրով հրատարակած հոդվածն է... Ազգային ժողովի անգամ մը ի՞նչ իրավունքով պիտի կրնա սրդողիլ և վրեժ առնուլ այս խստութենեն:

Եվ ի՞նչ կրնա ըլլալ այսպիսի ընթացքի մը նպատակը: Միթե ասով միտքը, գրիչը, թուղթը, մելանը և մամուլը պիտի սպառի՞ն, միթե այս կերպով հնարին է հանրության կարծեաց մեջ չղատա-պարտվիլ... Մարդուս խոսելու ազատության իրավունքը անբռնա-բարելի է... ազատասեր թերթի մը անաջին և անհրաժեշտ պարտքն է կամ արիաբար զինիլ անիրավության դեմ ըստ օրինի՝ առանց երբեք վախենալու վարձված սոսկականներու ծաղրելի սպառնալիք-ներեն, կամ լավագույն համարիլ հրատարակվելի դադրիլ՝ քան թե վատությունը ահաբեկ՝ հանձնառու ըլլալ լռելու և անտարբեր հան-դիսական մնալու ազգային աղետից տեսարանը...»:

Հողվածն արտատպվել է «Մեղուի» 1863 թ. № 192-ում:

422. է. Մ. (Էմե-Մարգեն), Հառաջադիմություն, էջ 507—509:

Բնաբանը Շասլից: Մամուլի մասին: Հստ երևույթին գրված է շատ տարիներ առաջ, 1834-ին: Մնացել է անավարտ:

423. (Հ. Պոտիլյար, Քաղաքական տնտեսության փիլիսոփայական սկզբունքներ), էջ 509—510: Տե՛ս 374 և 384:

424. Փունջ, էջ 510—512: Տե՛ս 386:

425. Ազդ, էջ 512:

Ռասինի «Դատասերքի» հրատարակությունը Մ. Նուպարյանի թարգմանությամբ: — Ալ. Դյումալի «Քաթերին Հովարդը»: — «Պեգասյան թռչնիկ» հանդեսի հրատարակությունը՝ Դր. Վ. Ալեաթճյանի խմբագրությամբ:

(Այս համարից հետո «Ծաղիկի» հրատարակությունը արգելվել է՝ խմբագրի բացատրությամբ տեղի հոգևոր առաջնորդի դեմ գրելու համար (տե՛ս 415): Խափանումը, սակայն, տևել է 1863 թ. մարտից մինչև նոյեմբերը, յոթ ամիս: Զանազան միջամտություններով թույլտվություն է ստացվել հրատարակությունը վերսկսել, որից հետո հերթական համարակալումը շարունակվել է (№ 63-ից), բայց էջակալումը նորից է սկսվել՝ էջ 1-ից, որով «Ծաղիկը» բաժանվում է երկու մասի՝ $512+672=1184$ էջ:)

№ 63, ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 1, էջ 1—8*

426. Երկու հարցում, էջ 1—3:

Խմբագրական հողված՝ «Ծաղիկի» խափանման հանգամանքները. «Մեր բերանը յոթն ամիսի չափ կարված մնալեն ետք՝ այսօր դարձյալ արտոնություն կունենա խոսելու յուր սկզբնական նշանաբանը պահելով... Ի՞նչպես. ...ինչո՞ւ. Ազատություն չունենք պատասխանելու առաջին հարցման: Լո՞ւնք ուրեմն և երկրորդ հարցման պատասխանելե ետքը վարագույր մը ձգենք անցյալին վրա...: Մեր հանցանքը ոչ այլ ինչ էր, բայց եթե վիճակիս գեր. առաջնորդին դեմ հողված մը հրատարակելնիս...: Կխոստովանինք թե այս էր մեր հանցանքը... Երկրորդ անգամ երբ դադարեցավ մեր հանդեսը, ինք-

* Այս համարից սկսած ցվերջ հանդեսի ճակատին վ. Հյուգոյի խոսքերը. «Մամուլը ընկերային աշխարհին լույսն է, և ուր որ լույս կա, հոն կա նաև նախախնամության մատր»: Առաջին էջում այսուհետև տրվում է համարի բովանդակությունը:

նին որոշեցինք բոլորովին հեռանալ օրագրության ասպարեղեն, ոչ թե վասնզի ալ հուսահատ էինք, այլ վասնզի քաջ համոզված էինք թե տակավին շատ հեռի է հայերեն այն ժամանակը, ուր անոնք պիտի կարենան համբերել ճշմարտության անաշառությանը»:

«Ծաղիկի» հրատարակությունը վերսկսելու թույլտվության համար դիմել է Կ. Պոլսի «լուսավոր միտքերու միջամտությանը»: Ազգային վարչությունը բարեհաճեցավ պաշտպան կանգնիլ մեզ և պաշտոնական կերպիվ Բ. դռնեն խնդրել մեր թերթին հրամանագիրը», որը և շնորհվել է: Երախտապարտ է ազգային վարչությանը և Բարունակ պեյին, Գրիգոր Օտյանին և Հարություն Սարաֆյանին: Հրապարակում է խառն ժողովի ատենապետ Բարունակ պեյի նամակը (էջ 2—3), ուր իր միջամտության մասին նկատում է, որ «չեմ կարծեր, որ տարօրինակ արժանավորության գործ մ'ըրած ըլլամ, այլ միայն խիստ բնական միջամտություն մը»: Ազգային վարչության ատենապետը հույս է հայտնում, որ «Ծաղիկի» խմբագիրը «մամուլի ազատությունը տերության կանոնաց համեմատ և ամենայն իտհականությամբ» կգործադրի, ապա բացատրում. «Ազգային վարչությունը այս ազատությունը որչափ որ կհարգե, նույնքան կդատապարտե անոնք, որ զայն չարաչար կգործածեն և հասարակության մեջ գրգռության և գժտության առիթ կըլլան: Այս սկզբան համեմատ դյուրին է դատել Ազգային վարչության ընթացքը, երբ մեկ կողմե ազգօգուտ հանդիսի մը հրատարակման տերություն կրնեն և մյուս կողմե կիսափանե և խափանելու պատրաստ է այն հրատարակությունը, որ ազատախոսության ազնիվ և բարձր սկզբունքը անձնական կրից կծառայեցնե և ազգին օգուտը առ ոչինչ կգրե»: Խնդրում է իրեն բաժանորդագրել «Ծաղիկին»:

427. Ազգային, էջ 3—4:

Առաջարկում է կրթության և դյուրակեցության՝ երկրագործության, վաճառականության և ճարտարագիտության հանրայնացում: Ստեղծվում է գավառական վարչություն, ուր պետք է ընտրել այնպիսիներին, որոնք կկարողանան տնօրինել «հացի և լուսո կարոտ ազգայիններու ապագան»: Օտարահպատակների ընտրելիության հարցը:

428. (Գր. Զիլինկիբյան), Խղնի ազատություն, էջ 4—6: Շարունակություն № 64:

Խղճի ազատության քննությունը վավերացվել է Վոլտերի, Ռուսոյի, Դեկարտի և Դիդրոյի գրիչներով: Մարդկային մտքի առջև ծառացան «ուսկե՞ եկա, ի՞նչ և ո՞վ եմ, ո՞ւր կերթամ և ի՞նչպես պիտի երթամ» հարցերը: Փիլիսոփայության դերը: Եկեղեցին և փիլիսոփայությունը: Իշխանության և ազատության սկզբունքները: «Աստվածապետությունը... սոսկալի հալածումներու, օժտումներու և արյունահեղությունաց պատճառ եղավ»: Հանրահայտ այդ ճշմարտությունները դեռևս հայ մամուլում վիճաբանության առարկա են դառնում: Բանավիճում է «Ժամանակը»՝ ելակետ ունենալով իշխանության սկզբունքը: Քննում է նրա կրոնա-փիլիսոփայական հայացքները: Խղճի ազատությունը «կենթադրե ոչ միայն խորհելու, այլև նաև աղոթելու, վարդապետելու ազատությունը և այս եռակի ազատությունը վայելելու իրավունքը» (Ժ. Սիմոն), մինչդեռ «Ժամանակը» կրճատամբում ու անարգում է այն հայ պարբերականներին, որոնք օգտվում են Խղճի ազատության իրավունքից: Խնդիրն է, ըստ «Ծաղիկի», «ազատել մարդուս միտքը զինքը պատող այն կեղևեն, որ զայն կճնշե, կնվաստե և շթողուր որ բարձրանա»: Սուրբատ և Գալիլեյ: «Մարդկությունը յուր կատարելագործությանը համար միայն մեկ դասատու ունի, որ է Ազատությունը: Հազարավոր տարիներ ի վեր այս անմահ ուսուցիչը կսորվեցնե անոր շարժիլ դեպի հառաջ»:

429. (Գ. Չիլինկիրյան), Լէ Միգերապլը, էջ 6—7: Տե՛ս 256: Շարունակությունը հետագա համառնեում:

Դեռ երկար ժամանակ մեր ազգը չի ունենա «ոչ հմուտ հեղինակներ, ոչ ալ երևելի թարգմանիչներ»: Ֆրանսիական հեղինակների երկերի վերատպության վիճակագրությունը: Մեղանում որևէ գրքի տպագրությունը կախված է մեկենասից: Վ. Հյուգոյի «Թշվառների» թարգմանությունն այլևս հետաձգելը «ուղիղ խելքի գործ չէ»: «Մասիսում» Պառնասյանը անհասկանալի, խիստ աննպաստ գաղափար է տվել նրա մասին, մինչդեռ «արդի մարդկային ընկերությանց ավետարանն է այն»: Ուստի և «մեր վրա պարտք դրինք ամեն մեկ հատորին վրայոք մեկ կամ երկու հոդված հրատարակել հանդիսիս միջոցավ, յուրաքանչյուր հատորին ամբողջ պարունակության, հեղինակին շոշափած խնդիրներուն, ասոնց ներկա ժամանակիս վրա բանեցուցած ազդեցության և մեր ազգին նկատմամբ ունե-

ցած կարևորության վրա խոսելով, երբեմն ալ ընտիր կտորները անփոփոխ թարգմանելով»:

(Նշենք, որ Գր. Զիլինկիրյանը հետագայում թարգմանել ու 10 հատորով հրատարակել է Հյուզոյի «Թշվառները», նամակադրական կապ է հաստատել հեղինակի հետ: Նրա թարգմանությամբ «Թշվառները» հրատարակվել է 1868 թ., 1885 թ., 1909 թ., 1922 թ., 1927 թ., 1953 թ.):

430. Փունջ, օրհորդ Ագուտերի, Խճնչ է սերը, էջ 7—8: Տե՛ս 386:

431. Ծանուցումն, էջ 8:

«Ծաղիկի» հրատարակության պայմանները և գործակալները (Կ. Պոլս՝ Կ. Փանոսյան, Նիկոմիդիա՝ Թ. Էսկիճյան, Տրապիզոն՝ Խ. Էլմասյան, Ալեքսանդրիա՝ Կ. Հակոբյան, Փարիզ՝ Պ. Կոստանդյան, Հալեպ՝ Հ. Քյուրքճիանոֆ):

№ 64, ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 10, էջ 9—16

432. Ազգային, էջ 9—10:

Արքեպիսկոպոս Պողոս Թագթագյանի Կ. Պոլսի պատրիարքի ընտրվելու առթիվ Զմյուռնիայից մեկնելը: Սահմանադրության համաձայն նրա տալիք երդման տեքստը: Զիլինկիրյանի առաջին անգամ տեսակցությունը Պողոս արքեպիսկոպոսի և Աբրահամ վարդապետի հետ: Վերջինիս մասին. «Շատ ազգայինք, մանավանդ քանի մը ազատասեր և երևելի անձիք ևս մեր կարծիքը կհաստատեն և մեզի հետ կվկայեն թե նա մեր արդի բարեհամբավ և ազգօգուտ եկեղեցականներեն մին է»:

433. (Շնորհակալական ուղերձ), էջ 10:

Ազգային վարչության խնդրանքով հրատարակվում է 56 զմյուռնահայ երևելիների ու քահանաների շնորհապարտության խոնարհագիրը Զմյուռնիայի Ահմեդ փաշային՝ հայատառ տաճկերեն:

434. (Վ. Հյուզո), Լե Մեզերապլը, էջ 10—13: Տե՛ս 256 և 429:

435. (Գր. Զիլինկիրյան), Խղնի ազատություն, էջ 13—16: Տե՛ս 428:

436. Հ. Ս. Քյուրքճիանոֆ, (Նամակ), էջ 16:

Հալեպից Ամ. Գալֆայանի և Ե. Անուխյանի ընծայած գրքերը՝ Զեյթունի հայ ընթերցատանը:

437. Ծանուցումն, էջ 16:

Տոմարակալության դասագիրք («Սարֆը մեմտուհ ֆեններ տե-
ֆաթիր»)՝ հայատառ թուրքերեն, որ աշխատասիրել է Գր. Մկրտչյա-
նը: Վաճառվում են երեք հատորները: — Ազդ, տե՛ս 431:

№ 65, ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 20, էջ 17—24

438. Ազգային: Վիճակիս առաջնորդության խնդիրը, էջ 17—19:

Նոր առաջնորդ ընտրելու խնդիրը: «Արշալույս Արարատյանը»
(№ 713) գրել է այդ առթիվ. «Այս թերթին հետ վեճի բռնվիլը ծանր
է մեզ...»: «Մասիսը» հոդված է տպագրել պատրիարքի մասին, որը
և ներառել է իր հոդվածում առաջինը: Խնդիրը նոր առաջնորդ ընտ-
րելու կամ փոխանորդ նշանակելու շուրջն է: Այդ նյութերի քննու-
թյունը: «Արշալույսը այս առաջին անգամը չէ, որ ազգային երկ-
պառակություն հարուցանելու նպաստավոր անհիմն հոդվածներ
կհրատարակե՝ անուղղակի կերպիվ սահմանադրության վրա հար-
ձակվելով»:

439. Թե ի՛նչ է մամուլը, էջ 19—21:

Մամուլի մասին Ֆրանսիայի սահմանադիր և ազգային ժողով-
ների որոշումները՝ քաղվածաբար. «Անմեռ սկզբունքներ... առանց
որո անհնարին է, որ ազգ մը բարգավաճի, զորանա և հառաջադի-
մե»: Տե՛ս 444:

440. (Վ. Հյուգո), Լե Միգերապլը, էջ 21—24: Տե՛ս 256 և 429:

441. Փունջ, էջ 24: Տե՛ս 386:

442. Մանուցումն, էջ 24:

Էժ. Սյուի «Գաղտնիք Փարիզու» վեպի հրատարակությունը՝
Հակոբ Տետեյանի թարգմանությամբ: — Վ. Հյուգոյի «Անճելո» ող-
բերգության լույս ընծայումը: — Ազդ, տե՛ս 431:

№ 66, ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 1, էջ 25—32

443. Ազգային, էջ 25—26:

Սահմանադրության գործադիր հանձնաժողովի (Կ. Պոլիս) տե-
ղեկագրի առթիվ: Զմյուռնիայում և շրջակա 14 վիճակներից յո-
թում դեռևս թաղական խորհուրդները չեն ընտրվել: «Հաշտության
և իրադադրության ոգին հոս տիրած կերևի մեզ... Նորին սրբազանու-
թյունը Իզմիրեն մեկնելու ատեն քանի մը հին ատելությունները և

ոխակալությունները հաշտեցուցեր է» (Պ. Թագթագյանը): Օտարահպատակ հայերը կարող են խորհուրդների անդամ ընտրվել:

444. Մամուլի ազատություն, էջ 26—28: Տե՛ս 439:

«Ի՞նչ է մամուլը: Ի՞նչ է մամուլի ազատությունը: Ընկերությունը ի՞նչ օգուտներ կքաղե այսպիսի սկզբունքե մը» — հարցնում է խմբագրականի հեղինակը նկատի ունենալով նախորդ համարում ներկայացրած դրույթները: Պատմական էքսկուրս առաջադրված հարցերին պատասխանելու, «մութին և լուսին» հավիտենական պայքարը ուրվագծելու համար: Մտքի ազատության պտուղները: 1830-ի և 1848-ի հեղափոխությունները, որոնք «Ֆրանսայի մեջ ուխտադրուժ իշխանությանց հիմը խախտեցին»: Մամուլի ազատության վնասակար կողմը, որը ևս, սակայն «հառաջադիմության նոր սերմ մը կարտադրի... և հազարապատիկ պտուղներ կուտա»:

445. (Վ. Հյուգո), Լե Միգերապլը, էջ 28—31: Տե՛ս 256 և 429:

446. Փունջ, էջ 31—32:

447. Վ..., Բանադատական, էջ 32:

Կ. Պոլսից Զմյուռնիա թատերախաղերի եկած դերասանների ընկերության հայտարարությունը և նրա լեզվական վթարները:

№ 67, 10 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ, էջ 33—40

448. Ազգային Երեսփոխանություն և հայ օրագրությունը, էջ 33—36: Տե՛ս 453, 459, 464 և 498:

Զարության ոգին մեռավ, բայց շթաղվեց մինչև որ 1863 թ. մարտի 17-ին սահմանադրությունն ուժի մեջ մտավ:

«Շենքի մը քանդումը դյուրին է... այլ անոր տեղ նոր և լավագույնի մը կանգումը դժվարին է և ճարտարության կարոտ... Շենքն է ապագան... Ահա այս է ազգային երեսփոխանության վրա գտնված փափուկ և վեհ պաշտոնը»: «... Ազգ մը, որ զարգանալու ընդունակություն ունի և չզարգանա, ՀՐԵՇ Մ՛ է և իր վախճանը ԿՈՐՈՒՍՏ է ԱՆԽՈՒՍԱՓԵԼԻ» (Գ. Օտյան): Վարչության խնդիրն է «ծառայել ճշմարտության, աշխատիլ ազգային զարգացման»: Հսկելու իրավունքը հայ հասարակությանն է: Երկուս ու կես միլիոն թուրքաբնակ հայերի հայացքն ուղղված է այնտեղ, ուր «կրազմին ազգային կառավարության գլուխ եղողները... Արդ ազգային այս խորհրդաբանեն, այս ձուլարանեն արտադրվող գաղափարները ամենուն

ուշադրությունը հարկ է, որ գրավեն... յուրաքանչյուր ոք կփափաքի նշմարել հույս մը, լույս մը: Երեսփոխանությունը կնշանակե հանրության կամքը գործադրելու փոխանորդություն... Ուսկե կհետևի թե հասարակային պաշտոնակալ մը հանրության շահուն հսկողն է և ծառան... Ազգը արտոնություն և իրավունք ունի օրինավոր սահմանի մը մեջ հսկել յուր կամաց գործադրության կերպը ու եղանակը:... Առանց ազգային առաքինության՝ հանրության գործակալ և անոր շահուն պաշտպան կալ դժվարին է: Առանց լուսո անհնարին է տեսնել ինչ որ պետք է այսպիսի գործակալություն և պաշտպանություն մ'ընելու համար... Մեր ազգն ալ հիմա ունի յուր գործակալները ու շահուն պաշտպանները, որոնք են երեսփոխանական ժողովի պերճաշուք անդամները: Ունի նաև հասարակաց ձայն մը և ասոր աթոռն է հայ օրագրությունը. ասոր մեջ կգահակալե այն և կտիրե իշխանաբար»: Հայ պարբերականները «ի՛նչպես կըմբռնեն իրենց այս իրավունքը, ի՛նչպես կվայելեն զայն և քանի մը պարագաներու մեջ մինչև ո՛ր կերթա այն»:

(Հոգվածում առաջ քաշված հարցերը խորությամբ քննվում են հետագա համարներում, տե՛ս № 68—70: Նույն խորագրով խմբագրականների առաջին և երկրորդ հատվածները չեն ուղեկցվել «Շարունակելի» նշումով, իսկ երրորդ և չորրորդ հատվածների վերջում նշվել է: Նպատակահարմար գտանք նկարագրել առանձին առանձին: Ենթադրում ենք, որ հոգվածի, ինչպես և շատ անստորագիր խմբագրականների հեղինակը «Ծաղիկի» խմբագիրն է՝ Գր. Զիլինկիրյանը):

449. (Է. Մ., Էմե-Մարգեն), Աղջկանց կրթության անկատարությունը, էջ 36—38: Շարունակություն № 68:

Բնաբանները Վոլտերից, Տիկին Պերնիեյից և Կանտից:

Խորհրդածություններ աղջիկների դաստիարակության, կնոջ դերի և կոշման խնդիրների շուրջը: Այս և հետագայում քաղվող հոգվածները արտատպություն են Էմե-Մարթենի՝ կանանց դաստիարակությանը նվիրված գրքից: (Տե՛ս էջ 215-ի ծանոթագրությունը):

450. (Հ. Պոտիլյար), Քաղաքական տնտեսություն, էջ 38—39: Տե՛ս 374 և 384:

451. Կեսներ, Երգ սիրո: Հովիվ և հովվուհի, էջ 40:

Չափածո երկխոսություն՝ Գ. Պ.-ի (Թերևս Գր. Պարտիզպանյան) թարգմանությամբ:

452. Մանուցումն, էջ 40:

կ. Փանոսյանի «էֆքյարը Մուխայյերն» գիրքը, որ «ներկա ազգային գործերու վրա հետաքրքրական խորհրդածություններ և բանադատություններ կ'արտունակե»։ — Ա. Հայկունու խմբագրությամբ հրատարակվում է նոր հանդես՝ «Մուսայք մասյաց. Զայն ընկերասիրական»։ Հրատարակության ազդը։

№ 68, ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 20, ԷՋ 41—48

453. Ազգային Երեսփոխանություն և հայ օրագրությունը, էջ 41—43: Տե՛ս 448:

Մամուլի սկզբունքները, դերը, պաշտոնը, նպատակը, գործելու միջոցները: Քաղվածքներ անգլիական մամուլից և հետևություն, որ «ազգի մը հանրական կարծյաց և ձգտումներուն հայելին յուր հրապարակային թերթերն են, և թե ասոնք կրնան ի գլուխ հանել ինչ որ անհնարին է զորության և իշխանության համար»։ Օրինակներ եվրոպական մամուլի կյանքից, նրա բնույթը: Մամուլի պարտքն է. «Ղնկերական ամեն տեսակ խնդիրները հուզել, պարզել և լուծել, ընդունելի հետևություններ հանել, խոսիլ բարոյական և հավիտենական ճշմարտությանց վրա, հրապարակել պարտուց սկզբունքը... ըսել ինչ որ ճշմարիտ, գեղեցիկ և արդար է, մերժել և դատապարտել ինչ որ սխալ, տգեղ և անիրավ է... Կրկնել, շարունակ կրկնել ինչ որ մտքին լույս և զորությունը կուտա, գրականության ճաշակը տարածել... գիտության և հանճարի գաղափարներ արտադրել, հանրացանել... վաճառականության, արվեստից և երկրագործության վրա գործնական և օգտակար տեսություններ ընել...»:

454. (Վ. Հյուգո), Լե Միգերապլը, էջ 43—45: Տե՛ս 256 և 329:

455. Է. Մ. (Էմե-Մարդեն), Ալջկանց կրթության անկատարությունը, էջ 45—47: Տե՛ս 449:

456. Ազգային, էջ 47—48:

Ահմեդ փաշայի պատասխան նամակը զմյուռնահայության խորհարհագրին (տե՛ս 432): — Զմյուռնիայի թաղական խորհրդի ընտրությունը և խորհրդի անդամների ցանկը՝ ստացած քվեներով: — «Մասիսի» հաղորդումը Եգիպտոսի առաջնորդ Գաբրիել եպիսկոպոսի փանգատի մասին՝ ընդդեմ Մանուել վարդապետի, ինչպես և առաջնորդի դեմ ստացված բողոքները Երուսաղեմից: Մագած խռովության քննության համար հատուկ քննիչի ուղարկումը Կահիրե: Այս

առթիվ «Ծաղիկը» ավելացնում է, որ Գաբրիել եպիսկոպոսին «Արշալույս արարատյանը» օվսաննա էր կարդում, իսկ ինքը ցույց է տվել նրա «այլ և այլ զեղծումները... ժամանակը ահա մեզ կարդարացնե... և կպատժե Արշալույսը... Մանուել վարդապետին վրա ալ նպաստավոր գաղափար մը չունի Ծաղիկը...»:

457. Հակասութիւն մը, էջ 48:

«Ժամանակում» (№ 25) տպագրված ազդերը «Ծաղիկի» և «էֆքյարը խայրիյե» տետրակների հրատարակության մասին, որոնցում թույլ են տրված հակասութիւններ, ինչպես և չափազանցված գովեստ:

458. Մանուցումն, էջ 48: Տե՛ս 431:

1864

№ 69. ՀՈՒՆՎԱՐԻ 1, էջ 49—56

459. Ազգային երեսփոխանութիւն և հայ օրագրութիւնը էջ 49—51: Տե՛ս 448:

«Միթե ամեն հայ խմբագիր, միթե ամեն հեղինակ, միթե ամեն հրապարակային գրիչ ունի՞» այն ամեն հատկութիւնները, առանց որոնց անկարելի է հաճելի և ընդունելի բան մը ըրած ըլլալ: Միթե ամեն միտք բավական լույս և գիտութիւն ունի՞, որպէսզի ունենա նաև խոսքի իշխանութիւնը, որու կհնազանդին մյուս ամեն իշխանութիւնները... Խմբագիր մը նախ կպարտավորի կշռել յուր գաղափարը և ապա հայտնել զայն: Ըստ որում, եթե ինք հասարակաց կարծյաց աթոռն է, հասարակութիւնն ալ փոխադարձաբար յուր դատավորն է... Լրագիր կամ հանդես մը կրնա իյնալ անուսի մը ձեռքը... Իրավունք մը վայելելու համար նաև պետք է նույն իրավունքին տէր ըլլալ... Զանալու է նախ ստանալ զայն և ապա վայելել»: Քննում է Կ. Պոլսի հայոց քաղաքական ժողովի ձեռնարկած սահմանափակումները համայնի նկատմամբ. «Ա. Կրօնքի դեմ չգրել: Բ. Սահմանադրութեան դեմ չգրել: Գ. Ազգային վարչութեան ըրածին և ընելիքներուն վրա բան մը չգրել: Դ. Անձնական պատվո չդպչիլ», որոնց կատարման համար «քանի մը թերթերե ստորագրութիւն առնվեցաւ»: Այդ մասին հայտնի է «Մեղուից» (№ 222) և «Մասիսից» (№ 614, 615)

խոսի՛նք ուրեմն ինչ որ ազատասեր թերթի մը պարտքն է խոսիլ և պաշտպանել այսպիսի փափուկ պարագաներու մեջ»:

460. (Վ. Հյուգո), Լե Միգերապլը, էջ 51—54: Տե՛ս 256—429:

«Մետյուդ» նավը խորտակվելու (1817 թ.) մասին հիշատակվելու առիթով թարգմանիչը նշում է, որ նրա պատմությունը «ուզողը կրնա կարդալ... Արեմուտի առաջին թվին մեջ» (1859, № 1, էջ 5—8): Ենթադրվում է, որ այդ հատվածում (տես էջ 53) թարգմանիչը իր մեկնության մեջ դրսևորել է Մ. Նալբանդյանի «Երկրագործությունից» կրած ազդեցությունը:

461. Տնտեսական: Մեծմուային պատասխան մը, էջ 54—56: Շարունակությունը № 71:

Քննում է «Մեծմուայր հավատիս» թերթի երկրագործության կատարելագործմանը նվիրված հոդվածը (№ 527)՝ հենվելով Պոտիյլարի դրույթների վրա: Հետևությունն այն է, որ երկրագործության մեքենայացումն անհրաժեշտ է և դրա համար մարդ պետք է «իմացականություն, ազատություն և մանավանդ գործնական հմտություն ունենա յուր աշխատության մեջ... Փոխանակ արտաբերությանց քանակությունը նվազելու, սպառման միջոցները դյուրացնելու է, որով երկրագործը կհարստանա և հանրությունն ալ կօգտի»:

462. Փունջ, (Ասույրներ) էջ 56: Տե՛ս 386:

463. Ազգային, էջ 56:

Զմյուռնիայում փոխանորդի պաշտոնը ստանձնելու համար ժամանել է Երուսաղեմի միաբաններից Հակոբ Զիլինկիրյանը, որ մեկըն է նրանցից, ովքեր «մեր օրերու պիտույքը կճանչնան և գիտեն այս պիտոյից համեմատ վարվիլ»:

№ 70, ՀՈՒՆՎԱՐԻ 10, էջ 57—64

464. Ազգային Երեսփոխանություն և հայ օրագրությունը, էջ 57—59: Տե՛ս 448 և 498:

Համերաշխվելով առաջադրված պայմանների 2-րդ և 4-րդ կետերի հետ, առարկում է կրոնի և ազգային վարչության մասին չգրելու պահանջներին:

465. (Վ. Հյուգո), Լե Միգերապլը, էջ 59—61: Տե՛ս 256 և 429:

466. Երուսաղեմ, էջ 61—63:

Սկզբունք է. «Ազգի մը կառավարության սանձը բռնողները պարտ մ' ունին, որ է խորհիլ այն ամեն միջոցներուն վրա, որոնցմով

միայն հնար է գեղծումներու բարձումը... Կան աղգեր, որոնց մեջ «անհնարին» բառը նշանակություն չունի: Ուրեմն մեր մեջն ալ զեթ «ղծվարին» բառը թող նշանակություն չունենա այսուհետև... Շարժիլ ուզել և տատանիլը ողորմելի գլուխներու գործ է»: Տաս տարի է, ինչ արժաժվում է Երուսաղեմի վանքերի բարեկարգման խնդիրը և «տակավին կմնա անլուծ: Այս խնդիրը կարծես անմատչելի ժայռ մ' է... Հայ մամուլը այնպիսի նեղ կացության մեջ կգտնվի հիմա, որ յուր ամենեն զորավոր խոսքն է կեսաղորությունը: Մենք ալ կետեր կդնենք և կանցնինք» (հոգվածի հետագա հատվածում 6 տող կեսաղորություն): Բայց «գերիին լուծությունը, ըսավ չգիտեմ ով, յուր տերը կահաբեկե»: Գտնում է, որ պետք է կազմել «սլաւոկառելի և ձեռնհաս հանձնաժողով» «կրօնավորության անունը արասող քանի մը վեղարավորներուն անլուր գեղծումները բառնալու և զանոնք սպառ ի սպուռ վանքեն հեռացնելու» համար: «Երուսաղեմա վանքը շահաբերության կեդրոն մ' է... Զեղծումներու շարունակությունը պարտք կդնե խոսելու: Խոսելով ճշմարտությունը կհայտնվի: Երուսաղեմա վանքը ժայռ մ' ունի, որուն եթե ընդհարի, կկործանի: Այս ժայռը ժողովրդին անտարբերությունը կրնա ըլլա: Վախենալու է այս ժայռեն»:

467. Եգիպտոս, էջ 63:

«Արշալույս արարատյանի» հոգվածի (№ 618) առթիվ, որով թերթը Գաբրիել Էպիսկոպոսին «ի դասս սրբոց անցանելու կճգնի»: Կահիրեի Երուսաղեմի վանքը տարեկան ստանում է մոտ 100.000 դահեկան եկամուտ, որը «եկեղեցական իշխանության ստվերին մեջ կանհետի քանի մը տարիի ի վեր... Արշալույսը տակավին պիտի շարունակե՞ պաշտպանել սահմանադրության թշնամիները»։ Հարցն ուղղված է ազգային վարչությանը:

468. Ազգային, էջ 64:

Զմյուռնիայի թաղական խորհուրդը և նրա առաջին կարգադրությունները:

469. (Ազդ), էջ 64:

Տաճկերեն և հայերեն օրացույց՝ «Րուլնամե» 1864 թ., որ հեղինակել է Գր. Մկրտչյանը: — 2. (պետք է լինի՝ Կ.) Փանոսյանի «Իսլահաթը մյուհիմմե» գիրքը: — Դեղամիջոցի վաճառքը: — «Ծաղիկի» ազդը (տե՛ս 431):

470. Ազգային պաշտոնատար և յուր պատիվը, էջ 65—66:
Շարունակությունը № 74, 75:

Բնաբանը «Արևմուտքի № 7-ից (1859 թ., էջ 49): Մամուլի առջև Կ. Պոլսի քաղաքական ժողովի դրած շորրորդ պայմանի՝ «Անձնական պատվո շղպշիլ», քննությունը: Գտնում է, որ «կան պարագաներ, ուր հարկ է զոհել կամ մասնավորին պատիվը կամ հանրության շահը»: Պատիվ հասկացողության բացատրությունը: Առերևույթ և իրական պատիվը: Խնդիրը հանգում է նրան, որ խորհող, անհատականություն ունեցող և իրեն ազգի անդամ համարող անհատը իր համողիչ փաստարկները երևան հանելուց հետո, եթե որոշում կայացնող ժողովը շարունակում է իր ամբողջ ուժով ու զորությամբ իրագործել տալ առաջադիմությանը վնասող վճիռը, ապա անհատն իրավունք ունի և պարտավոր է «բռնակալ և ոճրագործ» ժողովի վճռի դեմ ելնել հրապարակայնորեն և դրանով «մասնավորին ընկերական պատիվը հարվածելով ազգի մը ապագան» փրկել:

471. Ազգային, (Նամակ), էջ 67:

Թաղական խորհրդի անդամների ընտրությունը Մանիսայում՝ օգնական ժողովի տեսուչ Հովհ. Առաքելյանի հսկողությամբ ըստ սահմանադրության, հանդիսավոր պայմաններում, որի ընթացքում կատարվել է նաև «Արի՛ք հայկազո՛ւնքը»: 314 ընտրողներից քվեարկել է 294-ը: Ընտրվածների ցանկը՝ ստացած քվեներով:

472. (Վ. Հյուզո), Լե Միգերապլը, էջ 67—70: Տե՛ս 256 և 429:

Կրկնում է «Կոհակ և ստվերն» հատվածը:

473. Տնտեսական: Մեմմուային պատասխան մը, էջ 70—72: Տե՛ս 461:

474. Բացատրություն մը, էջ 72:

Վասպուրական թատրոնի մասին հողվածներ տպելու առաջարկ, նամակներ. «Թեև կուզեինք իրոք շատ բաներու վրա խոսիլ, բայց բանավոր պատճառ մը մեզ կստիպե լռել... Կընդունինք թատրոնը իբր ազգային հառաջադիմության միջոցներեն մին, այլ կդատապարտենք այն ամեն լսածնիս... որ կրնա արատել նյս հառաջադիմական հիմնադրության անունը»:

475. Մանուցումն, էջ 72:

Թույլ տրված վրիպակի ուղղում և խոստում վրիպումներն ուղղել վեցամսյա շրջանը լրանալուց հետո:

№ 72, ՓԵՏՐՎԱՐԻ 1, էջ 73—80

476. Ազգային, էջ 73—74:

Սուլթանի ծննդյան տարեդարձի առթիվ նահանգի կուսակալ Ահմեդ փաշային տրված այցելության ժամանակ առաջնորդի փոխանորդ Հակոբոս վարդապետի «ուշադրության արժանի» ատենախոսությունը՝ հայատառ տաճկերեն:

477. Կարևոր որոշումով, էջ 74—75:

Զմյուռնիայի թաղական խորհրդի և կրոնական հանձնաժողովի մի քանի որոշումները:

478. ... (նամակ), էջ 75—76:

Զմյուռնիայից՝ գաղթօջախի ազգային գործերի տարեգրության մասին: Թաղական խորհուրդը, որ «ի հառաջադիմություն կառաջնորդե ղմեզ»: Երիտասարդության անտարբերության քննադատություն. «Եթե Զմյուռնիո մեջ երեսուն և քառասուն երիտասարդ միանալու ըլլան՝ ի՞նչ հսկա ձեռնարկություններ չեն կրնար գլուխ հանել»: Կոչ ստեղծել մանուկների կրթությանը օգնող և երկրագործին օգնող ընկերություններ. «Խեղճ երկրագործը բոլոր տարին շարաշար կաշխատի և յուր բրթնաթոր վաստակոց արդյունքը կերթա շահամուրոնավորին գիրկը լեցնելու և կմնա իրեն վարձք— հուսահատության խոնջ մը...: Ինչո՞ւ այսպես կըլլա: — Որովհետև չկա մեկը, որ անոր իրավունքը պաշտպանե...»:

479. Ս. Տ., (Երկու նամակ), էջ 77—79:

Ադանայից և Մերսինից «տեղերուն հայոց կացության» մասին՝ հայատառ տաճկերեն, սպագրում է «ըստ խնդրո արգո նամակագրին»: Գրված են 23 և 26 դեկտեմբերի 1862 թ.: Գր. Զիլինկիրյանի հայերեն ծանոթագրություններով:

480. Այլևայլ, էջ 79:

Մանր լուրեր: Կահիրեում ազգային խռովություն է առաջացել Մանուել վարդապետի պատճառով: «Այն որ ազգային գործերու մեջ յուր ընթացքին շարժառիթ առաքինությունը ըրած չէ, չկրնար սիրելի ըլլալ հասարակության»: Պետք է քննիչ և սահմանադրության բարեկամ հոգևոր հովիվ ուղարկել: — «Մեղուն» կրոնական ժողովին

«խնդիր մը մատուցած է» (№ 227)՝ ընդդեմ Հովհ. Զամուռճյանի՝ «Ժամանակավ դատապարտված ըլլալուն պատճառով... Միևնույն խնդիրը Մաղիկն ալ կմատուցանէ կրօնական ժողովին և Մեղուին պես անոր պատասխանին կսպասէ... Մաղիկը յուր հաջորդ թիվով ըսելիք ունի երևակին»:

481. Փունջ, էջ 79—80: Տե՛ս 386:

482. Մանուցումն, էջ 80:

Կ. Փանոսյանի երեք տետրակները՝ հայատառ տաճկերեն, «որոնց մեջ սորվելու և հասկնալու բաներ կան» — «Կիլիկիա» հանդեսի ազդր: — «Բազմավեպի» Զմյուռնիայի գործակալն է Ստ. Տետեյանը: — «Մաղիկի» ազդր (տե՛ս 431):

№ 73, ՓԵՏՐՎԱՐԻ 20, (? , իմմա. 10), էջ 81—88

483. Հայ ժեզվիք մը, էջ 81—84:

Բնաբանը Ստալից: «Երևակը» որի հրատարակողն ու խմբագիրը Հովհ. Զամուռճյանն է, Հոռմի հովանավորութեամբ հրատարակվող օտար մամուլի քույրն է. «Երևակը գաղտնի ընկերության մը կողմէ դիմակավոր հավատաքննիչ մ' է հայոց մեջ և հոռմեականութեան տարրը տարածելու պաշտօնը վարող շահասեր, շրսենք շահամուլ, լրտես մը»: Զամուռճյանը իր թարգմանած գրքի՝ «Խորհուրդ գաղտնի ընկերությանց» ներածությունում և ծանոթագրություններում մրոտել է «հայ ուսումնականաց ընտրելագույն մասին» (նաև Մ. Նալբանդյանի) անունը, իսկ այժմ «Մաղիկը» համարել է «անբարիշտ պարբերական»: Նա «արդի ժամանակիս հայոց Սեն Պերնարըն է, նրա հովանավորներն են տգիտության պաշտպանները: 1855 թ. դեկտեմբերի 25-ին բողոքագիր է մատուցվել պատրիարքարանին՝ նրա հրատարակած «Զոհալի» դեմ, ուր ասվել է, որ հանդեսը «գլխավորաբար և հատկապես կաթօլիկ կրօնի և վարդապետության տառածումը իրեն նպատակ բռնած կերևի»: Այն դատապարտվել է Հակոբոս պատրիարքի կողմից՝ 1856-ին: «Երևակը» «անընդհատ կկատաղի» էժ. Սուրի «Թափառական հրեայի» թարգմանության դեմ: Ամփոփումը՝ Վ. Հյուզոյի պատասխանը ճիզվիտ խըմբագիրներին (չափածո՝ բնագրով): Վերոհիշյալ «Բողոքը» տե՛ս «Արեւիք», 1856, № 14, էջ 418—423:

484. (Վ. Հյուգո), Լե Միգերապլը, էջ 84—86: Տե՛ս 256 և 429:

485. Տատյան Պողոս պեյին քաղման խնդիրը, էջ 86—87:

Հայ և օտար մամուլի համար ամիրայի թաղումը պրոբլեմ է դարձել: Թաղել են լուսավորչական եկեղեցու կարգականոնով և ոչ հոռմեական: Բանակոծվր նրան թաղելու իրավունքի համար էր: Հոռմեական կղերը հետապնդում էր հուղարկավորությունից ստացվելիք նյութական և քաղաքական շահը: Եթե մահացողը մի ուրիշը լիներ վեճի առարկա չէր դառնա:

486. Այլեայլք, էջ 87—88:

Հակիրճ հաղորդումներ: — Զմյուռնիայի թաղական խորհուրդը հաստատել է Մեսրոպյան վարժարանի գործակից օգնական ժողով (Անտոն Աղասիյան, Հովհաննես Միրզայան, Գալուստ Կոստանդյան, Նուպար Գալտաղլյան, Մեսրոպ Նուպարյան): «Խորհուրդը յուր ընտրության մեջ սխալած չէ»: Օգնական ժողովի խնդիրները: — Ֆրանսիայի օրենսդիր ժողովի ազատական անդամների ճառերի մասին՝ մասնավորապես ի պաշտպանություն մամուլի: — Վաճառվում է «Ծաղիկի» հավաքածուն: — Թաղական խորհուրդը որոշել է ժամերգությունը Ս. Ստեփաննոս եկեղեցում երգեհոնով կատարել: — Մի քանի ուսումնասեր երիտասարդների ձեռնովությամբ շուտով կհրատարակվի «Արևմուտքը». «Ամեն հայ ազատասիրաց համար ուրախառիթ լուր մ' է այս, և ինչպես այլք, նույնպես և մենք սրտագին կփափաքինք ժամ հառաջ վայելել պ. Ս. Ոսկանյանի հրատարակությունը: Մեծահարգ խմբագրին տաղանդավոր գրիչը իրավունք կուտա մեզ ըսելու, թե Արևմուտքը, եթե կուզե, պիտի կրնա մեծ ծառայություն մատուցանել մեր ազգին: Փափաքելի է նաև Արևմուտքին շաբաթական, քան թե կիսամսյա ըլլալը»:

№ 74, ՓԵՏՐՎԱՐԻ 20, էջ 89—96

487. Արևմուտք և իր ազգային հոգվածը, էջ 89—92:

Բնաբանները Ստալից և Տյուբոնից: Հայտնի ու փափագելի են «Ս. Ոսկանյանի տաղանդը, որ կփայլի, ու վառվռուն գրիչը, որ կշարժի ազատության համար: Արևմուտքը ի բնե անտի մեր համակրությունը կգրավե, վասնզի ազատության առաջին զանգակը այն եղավ հալերուն մեջ, վասնզի հանուն ազատության հալածում կրող թերթերուն գրեթե առաջինը նույնպես այն եղած է»: «Հրապտուրալի

հառաջարանի» տողերը՝ ազատության ու հայրենիքի մասին, «հոգվով ու սրտով կրնդունինք»։ Ուրեմն ազատութենե դուրս և ոչ իսկ մարդություն կա»։ Ոսկանյանի՝ «սահմանադրությունը ըսված նյութին վրա» հոգվածում «միաքը կազդուրող հանճար մը կնշմարվի... և տեղ տեղ այնպիսի դատումներ որոնք... լուսավոր մտքի մը պատիվ կբերեն»։

Սակայն «Արեւմուտքը մեր ազգին արդի ընկերական և քաղաքական կացության իրավական պիտույքը լավ մը չճանչնար... քանի որ քսան տարիե ի վեր գրեթե շարունակ Եվրոպայի մեջ կապրի անոր շարագիրը»։ Նա բավարարվում է սահմանադրությունը հեզնելով, սխալվում է, այն միայն սրտի զգայության արդյունք համարելով, ինչպես և «հայրենի սահմանները մղվելու քնությունները շատացած հայրենիք երազելն ալ հայերուն համար ոչ նվազ կեղծիք մը կրնա համարվիլ առայժմ»։

Առարկում է նաև սահմանադրության մասին Ոսկանյանի դիտողություններին։ Վերջում. «Կուղեինք քանի մը կետերու նկատմամբ ևս խոսիլ. բայց Թուրքիայի մեջ ենք և տերության օրենքը հրաման չտար մեր կարծիքները հայտնել անոնց նկատմամբ»։

488. (Վ. Հյուգո), Լե Միգերապլը, էջ 92—94։ Տե՛ս 256 և 429։

489. Ազգային պաշտոնատար և յուր պատիվը, էջ 94—96, տե՛ս 470։

490. Այլևայլ, էջ 96։

Բարեկարգություններ Մեսրոպյան վարժարանում։ Օգնական ժողովի անդամ է նաև Ստ. Տետեյանը, նոր տեսուչ է կարգված Հ. Գուրգենյանը, բայց նախքան օգնական ժողովի կազմվելը, փոխանորդի և թաղական խորհրդի որոշմամբ։

491. Մանուցումն, էջ 96։

Իտալացի երաժիշտների խումբը պատրաստ է հայ հասարակության համար նվագելու բարիկենդանի ժամանակ։

№ 75, ՄԱՐՏԻ 1, էջ 97—104

492. Ազգային պաշտոնատար և յուր պատիվը, էջ 97—98։ Տե՛ս 470։

493. (Վ. Հյուգո), Լե Միգերապլը, էջ 98—101։ Տե՛ս 256 և 429։

494. Վ. Հյուգո, ժեզվիք խմբագիր մը, էջ 102—103։

Թարգմանություն՝ Ս. Չ. (Ս. Չաքրյան): Թարգմանվել է № 73-ում՝ Չամուռճյանի դեմ տպագրված «Հայ ժիզվիք մը հող-վածնիս կարդալեն ետքը»: Չափածո, խմբագրի ծանոթագրություն-ներով: Վերնագրված է բնագրից շեղվելով:

495. Ազգային հանդես, էջ 103—104:

«Իրենց արյունովը Տղմուտ գետին ջուրերը ներկող հայ քաջե-րուն նահատակության տարեդարձը նաև Իզմիրի մեջ կատարվեցավ այս տարի... Բարիկենդանի հինգշաբթին հայերուն համար տոնելի և հայրենիքը սիրողներու համար պաշտելի օր մ' է»: Վարդանանց տոնի հանդիսավոր տոնակատարությունը՝ պսակաղարդ աշակերտ-ներ, երգեր, ատենախոսություններ՝ Հ. Գուրգենյան, Կ. Կյուրճյան, Հակոբոս վրդ. Չիլինկիրյան, որը քահանաներին ուղղված խոսքը եզրափակեց այսպես. «Ազգը հառաջ հառաջ կերթա և դուք անոր ետևեն բռնելով, կարգելեք անոր բայը: Ժամանակն է ալ, որ կղե-րական դասը արթննա...»:

496. Գևորգ Բանանա, (նամակ), էջ 104:

Շնորհակալական նամակ հանդիսության հրավերն ընդունելու համար:

497. (Հարցում), էջ 104:

Հովհ. Չամուռճյանին՝ «Ծաղիկի» № 69-ի «Փրնջ» լրագրից թարգմանված հատվածների շուրջը. «Ո՞րն է մութ կերպով թարգ-մանված...»:

№ 76, ՄԱՐՏԻ 10, էջ 105—112

498. Տպագրական կանոնի ուղագիծը, էջ 105—107: Շարունա-կությունը № 77: Տե՛ս նաև 448, 453, 459 և 464:

Վեճը ծագել է քաղաքական ժողովի այն վճռից, որ սահմանում է. «Զգրել բան մը ազգային վարչության ընելիքին կամ ըրածներուն վրա», որը հատուկ է «բռնասեր իշխանությանց» և առաջացրեց ազատասերների կասկածը: Մամուլի ազատության անհրաժեշտու-թյունը և հիմնավորումը: Մամուլի կանոնադրության հիմքում պետք է դրվի մամուլի ազատությունը. «Սահմանադրության դայակը և դաստիարակը ազատ հրատարակությունն է... Այլ մանավանդ հա-յոց համար գրելու անգին ազատությունը մեծ բարոյական զորու-թյուն մ' է...»: Ս. Վիշենյանի կարծիքը խոսքի ազատության մասին:

499. (Վ. Հյուզո), և Միգերապլը, էջ 107—110: Տե՛ս 256 և 429:

500. Երգեհոն, էջ 110—111:

«Ժամանակ» թերթը (№ 31) երկար հողվածով հակառակվել է երգեհոնի հաստատությանը եկեղեցում: Հիմնավորում է երգեհոն հաստատման կարելիությունը:

501. Այլևայլ, էջ 111—112:

Տիգրան Յուսուֆյանի և Մկրտիչ Աղաթոնի հրաժարականները Կ. Պոլսի ուսումնական խորհրդից. ուրախալի է, որովհետև նրանք «Զամուռճյանի նման իմաստակի մը անդամակից ըլլալու մարդիկ չեն»: Զմյուռնացի Կոստանդ Կոստանդյանը ևս պետք է հրաժարական տա. «Մաքուր մնալ ուզող ջուրը զգուշանալու է տղմուտ տեղերն անցնելու»: — Նոր հրատարակությունների և Հոփսիմյան վարժարանի մասին՝ հաջորդ համարում: — «Մասիսի» առաջարկությունն ընդունելով՝ ճշմարիտ բարոյականության մասին մեր կարծիքները կհայտնենք: — Զմյուռնիայի ազգային հիվանդանոցի ներքին անբարեկարգությունների շուրջը: Հոգաբարձուներից բացի կարգված են խնամակալուհիներ: — Կ. Փանոսյանի շորրորդ տետրակը «Մյուսթաֆաթ», ներսես եպիսկոպոսի կրոնական տետրակի դեմ. «Ուշադրության արժանի և ճշմարտության արձագանք հրատարակություն մ է»: — «Ծաղիկի» ազդը (տես 431):

№ 77, ՄԱՐՏԻ 20, էջ 113—120

502. Տպագրական կանոնի ուղղագիծը, էջ 113—114: Տե՛ս 498:

503. Հայ Զոհլ մը, էջ 114—117: Տե՛ս 558:

Բնաբանը Միշլեյից: Բանադատության խնդիրները և սկզբունքները. «Բանադատի մը գլխավոր թեություններն են փորձ և եփուն միտք մը, ճշմարիտ սկզբունքներ, հասուն դատողություն, հմտություն գրականության և մաքրություն լեզվի, կիրթ ճաշակ և ի վերջո անաշառություն... Բանադատությունը կպարտավորի լուսավորել և ոչ թե այրել» (Ֆավար): «Կրոնամոլ թերթը» և նրա իմբագիր՝ հայ Զոհլը՝ Ֆրերոնը (իմամ. «Երևակը» և Հովհ. Զամուռճյանը, որոնց անունները չեն նշվում) քաշկռտել են «Իբուքյուն» բառը, որը ֆրանսերենի «ռեալիթե» բառի թարգմանությունն է՝ կատարված «հայ գրագետի մը գրչով» (Ստ. Ոսկանյան), նաև առաջարկում են «հրապարակալինի» փոխարեն «հրապարակական», կալին՝ կական, գնորդ՝

զնադ: նշում է, որ «Ծաղիկն» ունի նաև այլ բառեր (ամբել, անհետել, ապշիլ, քիապարտ, կառափնառ և այլն): «Երեակը, հարձակվել է նաև № 69-ի տասը ասույթների դեմ, համարելով «անբարոյականության հատվածներ», հողված է հրատարակել «Ծաղիկին գրածներուն վրա», ուր նաև Դեկարդի (նաև Վոլտերի, Ռուսոյի, Հոլբախի) անունն է հոլովում, գրել է թե «Ծաղիկը» մասոնական օթյակից (Պոլսի՝ Օտ-Ֆելլո) հողվածներ է ստանում: Զպարտություններ են, «Երբեք չկրնաւ հաստատել յուր այս բաժը»:

504. (Վ. Հյուգո), Լե Միգերապլը, էջ 117—119: Տե՛ս 256 և 429:

505. Երկու նոր լրագիր, էջ 119:

Կ. Պոլսում հրատարակվող «Վարագայր հավատհսի» և «Սեր» պարբերականների մասին: «Երկուքն ալ թե՛ օգուտ կուտան ազգին և թե՛ պատիվ հայ մամուլին»: Առաջինի խմբագիր Կ. Փանոսյանը նպատակ է դրել պրոպագանդել («հասարակել») գիտությունը, որ մեծ ծառայություն է ազգին. «Հայերուն մեջ տակավին գիտության հարգը և ճաշակը գիտցող չկա... Զրաբանությանց և անհիմն վիճաբանությանց այնչափ սովորած ենք, որ գիտության վրա գրված որևէ հողված ձանձրույթ կպատճառի մեզ»: Գիտության հարգը ֆրանսիայում և նյութի զանազան վիճակների մասին հրապարակային զեկուցումը, որին ներկա էին 1200 ունկնդիր և 3000-ից ավելին փողոցում մնացին:

506. Փունջ, էջ 120: Տե՛ս 386:

Ծանուցում, որ ղվարճության համար են և ոչ թե բարոյականության դասեր, նաև նշում՝ «Թարգմանություն»:

507. Մանուցումն, էջ 120:

Աղքատասիրաց ընկերության վիճակահանության առթիվ: — «Սեր» լրագիրը, որի խմբագիրն է Պ. Վ. Պառնասյանը. կարելի է բաժանորդագրվել: — Նույնը և Կ. Փանոսյանի լրագիրը:

№ 78, ԱՊՐԻԼԻ 1, էջ 121—128

508. Ճշմարիտ բարոյականություն, էջ 121—123: Շարունակությունը № 79:

Բնաբանը էմիլ Սալսեյից՝ մարդկանց իրար նկատմամբ ունեցած պարտականությունը, որ ավանդել է քրիստոնեությունը. «Մի՛

ընկեր ուրիշին ինչ որ չես ուզեր, որ նույն իսկ քեզի եղած ըլլար: Ըրե՛ ուրիշին ինչ որ կուզիս, որ քեզի եղած ըլլար»:

Մարդուն զբաղեցնող տիեզերական խնդիրներից մեկը բարոյականության խնդիրն է, որ մտահոգել է հանճարներին՝ Սոկրատից մինչև մեր օրերը: Մի իմաստակ (Հովհ. Չամուռճյան) փիլիսոփայական ճշմարտության մասին մեր կարծիքների համար մեզ կհարկադրե մեղա ասելու կամ կպատժեր, ինչպես Յան Հուսին, եթե միջնադարում լինեինք: Ջարմանալի չէ, քանզի նմանների նշանաբանն է՝ «Կե՛ր, ա՛րբ և ուրախ լե՛ր»:

Իդեան՝ նույն ինքը բացարձակ բարին է. «Յուր ազդումը գրեթե երկու դարե ի վեր տարածված է աշխարհիս վրա և ամենուրեք լույս կարծակե: Ուր որ կճառագայթի այս լույսը, հոն հեղաշրջում մը կա, որ հառաջադիմության մայրն է: Հեղաշրջո՛ւմ՝ սկզբունքներու և կարծիքներու. հեղաշրջո՛ւմ՝ սովորությանց և բարուց. հեղաշրջո՛ւմ՝ ընտանի և քաղաքական կյանքի. հեղաշրջո՛ւմ՝ ամեն տեսակ երկրային և երկնային հիմնադրությանց. հեղաշրջո՛ւմ՝ անցյալին, ներկային և ապագային»: Որտեղ շողում է այս լույսը, այնտեղ հասկանալի է դառնում, որ քաղաքակրթության «պաշտոնն է ոչ միայն շինել, այլև նաև քանդել»: «Մարդուս ազատ կամքն է», առաջնորդվելով «բնական օրենքով», տնօրինել ամեն ինչ. «Բնական օրենքը այն գերագույն և իմացական իշխանության կամքն է, որո համեմատ կկառավարվի տիեզերքը և ընդհանուր մարդկությունը... Բնական օրենքը երկու է. ֆիզիզական և բարոյական»: Գիտությունը, ժյուլ Սիմոնը և Կանտը բարոյական սկզբունքների մասին: Իր հետևությունը հիմնում է նրանց և բուրժուական այլ բարոյագետների ուսմունքի վրա, գտնելով որ «բարոյականի հիմն է մարդուս ներքին ազատությունը և բնական օրենքը», որ «բարոյականի հիմքը իստոնեությունն է», բայց և եզրակացնում է, թե «մարդս ինչպես հիմա նույնպես քրիստոնեությունն առաջ ալ ազատ էր», թե «բարոյական օրենքը... ընդհանուր մարդկության համար» է, թե «ազատությունն և բնական օրենքն դուրս բարոյական չենք կրնար ընդունիլ»:

509. Նոր հոգաբարձություն մը, էջ 123—124:

Հռիփսիմյան վարժարանի նոր հոգաբարձությունը բաղկացած է իգական սեռից, որ «նոր է յուր տեսակին մեջ»՝ Տիգրանուհի Կոս-

տանդյան, էլիզա Չելիքյան, Գայիանե Սվազլյան, Կյուլա Գաղստաղը-
յան: Նրանց վիճակված է մեծ ծառայություն մատուցելու. «Աղջիկ
մը կրթելով ընտանիք մը կկազմենք»: Առաջիկա խնդիրներն են՝
ֆրանսերենի ուսուցումը չափավորել, անհնազանդությունը ղսպել,
կանոնադրություն մշակել և «ուսման եղանակին մեջ փոփոխու-
թյուններ ու նոր կարգադրություններ ընել»:

510. Պաշտոնական ծանուցում, էջ 124—125:

Պատրիարքարանի ազդը. Հնդկաստանում 90 տարի առաջ մա-
հացած խոճա Ղազար Գրիգորյանի թողած կտակի մի մասը Գր.
Մարկոսյանի միջոցով ձեռք է բերվել: Կտակողի օրինավոր ժառանգ-
ները պետք է ներկայանան վեց ամսվա ընթացքում:

511. Ազգային, էջ 125:

Երկու նամակ՝ Ազհիսարից և Մանիսայից՝ շնորհակալություն
Հակոբոս վարդապետին: Տպագրելու փոխարեն՝ հաղորդում է:

512. (Վ. Հյուգո), Լե Միգերապլը, էջ 125—128: Տե՛ս 256 և
429:

513. Նոր հրատարակություն, էջ 128:

Կ. Ութուճյանի թարգմանությամբ Օլիվեր Գուլդսմիթի «Վեֆֆիլդի
երեցը» վեպը և Տ. Գարագաշյանի թարգմանությամբ՝ «Վալերիա և
լը Պարպուլիե» կատակերգությունը, որ ձրի է տրվում ընթերցող-
ներին:

№ 79, ԱՊՐԻԼԻ 10, էջ 129—136

514. Ազդ, էջ 129:

Հանդեսի բաժանորդագիրը վճարելու մասին:

515. Ճշմարիտ բարոյականություն, էջ 129—131: Տե՛ս 508:

516. (Վ. Հյուգո), Թե ինչ է հիսուսյանց նպատակը, էջ 131—
133:

Խմբագրական նախաբանով և Հայր Ռութանից քաղված բնա-
բանով: Չափածո, թարգմանությունը՝ Զ. Ս. Զ. (Զ. Ս. Չաքրյան).
«Քանի մը ժամանակե ի վեր հայ կրոնավորներե և աշխարհականնե-
րե ոմանց ընթացքը տրտմառիթ տեսարան մը կընծայե լուսավոր
միտքերու առջև: Մութին մեջ չգիտեմ ի՞նչ տեսակ զենքեր կսրվին»:

517. (Վ. Հյուգո), Լե Միգերապլը, էջ 133—135: Տե՛ս 256 և 429:

518. Փունջ, էջ 135—136:

519. Նոր հրատարակություն, էջ 136:

Աշխարհաբար գողտրիկ ոտանավորների ժողովածու՝ Աբ. Այվազյան՝ «Առաջին մրմունջը»։ — Կ. Փանոսյանի լրագիրը «Վարագայր հավատիս»։ — «Ծաղիկի» ազդը։ Տե՛ս 431:

№ 80, ԱՊՐԵԼԻ 20, էջ 137—144

520. Հակոբ Ս. Գուրգենյան, Քանի մը խոսք իգական սեռին նկատմամբ, էջ 137—139:

Այն հասարակությունը, որի իգական սեռը զարգացած չէ «զեղծության բույն մը, վայրենի, մեռյալ» է: Լեսինգը, Ժ. Սիմոնը կանանց կրթության ու դաստիարակության մասին: Կանանց ազատությունը Հյուսիսային Ամերիկայում: «Հայե՛ր, աշխարհիս որ կողմը որ նշմարնիդ նետելու ըլլաք, ամեն տեղ հառաջադիմություն, ջանք, աշխատություն, եռանդ, ճիգ, բարոյականության սկզբունք և տարածում կտեսնաք... Այլ մե՛ք, ի խոր քուն... Երանի՛ եթե մեք ալ լուսավորյալ ազանց օրինակին հետևեինք...»:

521. (Վ. Հյուգո), Լե Միգերապլը, էջ 139—144: Տե՛ս 258 և 429:

Ավարտվում է «Թշվառների» առաջին մասի համառոտված թարգմանությունը և շարադրանքը՝ պարտավորվելով «երկրորդ մասի վրա խոսել» (տե՛ս № 81): Վերջում թարգմանիչ Գր. Զիլինկիրյանը «իբր սկզբունք» չի ընդունում Հյուգոյի կարծիքը, որ ներողամիտ է Ժան Վալժանին ազատելու համար սուտ ասող Սենբլիս հավատուհու նկատմամբ:

522. Մանուցումն, էջ 144:

Մանչեստրում հրատարակվում է «Երկրագունդ» հանդեսը՝ Կարապետ վարդապետ Շահնազարյանի խմբագրությամբ: Զմյուռնիայում գործակալն է Հ. Մարկոսյանը:

№ 81, ՄԱՅԻՍԻ 1, էջ 145—152

523. Ազդ, էջ 145:

«Ծաղիկը» թևակոխում է իր վեցերորդ շրջանը (կիսամյակը): Բաժանորդագրվելու մասին:

524. Ազգային պաշտոն, էջ 145—148:

Կուսակցության ոգին «կիսլրտի ազգային գործերու ընթացքը», ընտրված գործիչները հրաժարվում են: Հանրության ծառայելու համար ընտրվում են «այսպիսի մարդեր, որոնց համար մարդկային ամեն տեսակ գործառնությանց շրջանին տրամադիծն է եսությունը... Տրտմալի՝ ճշմարտություն: Մենք հայքս կերևա թե տակավին չենք գիտեր հասարակային կյանք վարելու թեությունները և ոչ ալ կերևակայենք ասոնց՝ ընդհանուրին վերաբերությամբ ունենալիք հետևությունները...: Ազգի մը թեկն բռնելու և քայլեցնելու առաջին թեությունն է անշահախնդրությունը, առանց որո չիք արդարություն... Հաշմված, շրտեմ, մեռած, ազգի մը վերակենդանության պաշտոնը զորության շահանձնվիր, այլ մտքին... Մարդկային բաղմություն մը... միայն առաջնորդի կկարոտի... Մարդկությունը գաղափարի շնորհիվ միայն կրնա ազատիլ... Ամենափոքր դժվարության մ' առջև անլույս միտքը մը և մարած սիրտ մը կրնա ընկրկիլ, հուսահատիլ և հաղթվիլ, այլ լուսավոր միտքը և հայրենասեր սիրտը նաև ամենամեծ դիմադրությանց և արգելքներու առջև անպարտելի և կանգուն կմնա առանց հուսահատության... Չհուսահատինք ուրեմն... Հայտնի է թե կքայլինք: Միայն թե մինչդեռ ուրիշ ազգերը անընդհատ կքայլեն, մենք երբեմն հանգիստ առնելու դիտավորությամբ կանգ և դադար առնելով կքայլենք, ուսկե կհետևի թե հայերը ոչ թե անդամալույծ են, այլ հետնորդ»:

525. (Էմե-Մարդեն), Ընկերային սանդուղ, էջ 148—149: Շարունակությունը № 82:

Բարոյախոսություն՝ «Թե ամուսինը ինչպես կրթելու է յուր կինը» թեմայով:

526. (Վ. Հյուզո), Լե Միգերապլը, էջ 149—151: Տե՛ս 256 և 429: Շարունակությունը հաջորդ համառնեցում:

«Թշվառների» երկրորդ մասի համառոտագրված շարադրանքը և հատվածաբար թարգմանությունը:

527. Այլևայլ, էջ 151—152:

Ազգային սահմանադրության վերաբերյալ Բ. Դռան նամակը նահանգի կառավրչին՝ հայերեն թարգմանությամբ, Մեհիմմետ Ֆուվատ ստորագրությամբ: Ըստ սահմանադրության՝ ընտրություն-

ների կանոնադրությունն առաքելու և ընտրություններ անցկացնելու մասին: — Մոտենայի վաղեմի դուքսի այցը Երուսաղեմ, հայերի նկատմամբ համակրություն, որ հայտնել է ուղեցող Հակոբ Բասկալին: — Զմյուռնահայերի (4500 մարդ) նվիրատվությունը հիվանդանոցին և վարժարաններին՝ 270 օսմանյան լիրա:

528. Գատապարտյալի մը վերջին օրը, էջ 152:

Վ. Հյուգոյի այդ վեպի հրատարակությունը Բ. Տեր Մաղաթյանի թարգմանությամբ:

529. Ծանուցումն, էջ 152:

«Ծաղիկի» հրատարակության մասին: Տե՛ս 431:

№ 82, ՄԱՅԻՍԻ 10, էջ 153—160

530. Ազգային ընկերությունները և բացառություն մը, էջ 153—154:

Ընդօրինակելով օտարներին մեղանում ստեղծվում են ընկերություններ. «Սակայն գործերը և հետևությունները հետզհետե իմաց կուտան մեզ թե մենք տակավին արդյունավորապես նմանիլ չենք գիտեր... քանի որ սովորած ենք օտարին նմանելու ժամանակ՝ ավելի մեր մարմինը քան թե սիրտը նրբելու, քաղաքակրթության ջնարակովը հարտաբուստ, քան թե լուսովը ի ներքուստ փայլելու»: Ընկերություններ հիմնելու սկզբունքները: Նրանք պետք է հաշվետու լինեն, մինչդեռ «հասարակությունը խաբեցին մեծ մեծ խոստումներով, անոր ստակը առին՝ գործ տեսնելու համար, այլ ոչ խոստում կատարեցին, ոչ հաշիվ տվին... Այսպես ահա ընկերությունները ավելի վնաս քան թե օգուտ տվին ազգին, վասնզի անիկա ա՛լ սկսավ անվստահ աչոք նայիլ ատանկ նպատակի մը համար իրեն դիմողներու...»:

Զմյուռնիայի Աղքատասիրաց ընկերությունը երկու տարի է արդյունավետ աշխատում է անշահախնդրաբար: Տարեկան խնամում է 400 հիվանդ. «Մտական, բարոյական և նյութական ավելի կամ նվազ առավելություններով անոր գրեթե ամեն անդամները կփայլին»:

531. Է. Մարդեն, Թե ամուսինը ինչպես կրթելու է յուր կինը, էջ 155—157: Տե՛ս 525:

532. (Ջ. Գարիբալդու նամակը Վ. Հյուգոյին), էջ 157:

Հայտնում է իր փափագը և պարտավորությունը չկատարելու՝ չայցնելու մասին, հավաստիացնում, որ «երբեք բաժանված չեմ թե՛ ձեզմե և թե՛ այն դատեն զոր դուք կպաշտպանեք»:

533. (Վ. Հյուգոյի նամակը Ջ. Գարիբալդուն), էջ 157:

Պատասխան Գարիբալդու նամակին. «Ազգի մը գրկացը մեջն էիք և մարդ մը իրավունք չունի ձեզի ժողովուրդի մը գիրկեն հափըշտակելու... Իտալիո ազատիչը ըլլալեն ետք այսօր Անգլիո հյուրը եղիք. ի՞նչ գեղեցկություն, ի՞նչ վսեմություն: Ով որ ծափահարություն և գովեստ կընդունի, հետևորդներ կունենա: Անգլիո մեջ տարած հաղթանակդ ազատության համար հաղթություն մ' է...»:

534. Ազգային վեճ մը, էջ 157—159:

Զմյուռնիայում երկպառակությունը «սկսած է ճարակիլ և համակել ամենուն միտքը»: Այդ մասին հայտարարություններ են եղել, բայց «Եադիկը» լուում էր: «Ավելո՛րդ զարմանք, ըստ որում հայերուն քաղաքակրթության գլխավոր թեույթյուններեն մին է երկպառակիլ, բաժանվիլ և ազգասերները հուսահատել՝ հանուն անհիմն խնդիրներու... Ուր որ չորս հայ կա, հոն ճերմակին սև և սևին ճերմակ ըսելու և պընդելու համար կա նաև երկու կուսակցություն»: Հիմա խռովության կայծը վեր է ածվում հրդեհի: «Սկսի՛նք ուրեմն խոսելու...»: Երկպառակության առիթը ս. Ստեփանոս տաճարում հիմնադրվող խաչկալներն են, ծախսը արվում է սահմանադրության խախտումով: Կոչ բողոքող կողմին և թաղական խորհրդին՝ խնդիրը լուծել փոխադարձ զոհողությամբ, հրավիրել չշահագրգռված խմբի ժողով և որոշման հանգել:

535. Փունջ, էջ 159: Տե՛ս 386:

536. Մարիամ, էջ 159:

Զրիաբար բաշխվում է Տ. Պրոնսուդյանի հորինած «Մարիամ» պոլկա մազուրկան:

537. Համառոտ նկարագիր պապական դրության, էջ 159:

Գր. Ասլանյանի «Համառոտ նկարագիր պապական դրության»՝ «խիստ մարսելի և ախորժելի աշխատությունը»:

538. (Աղբատասիրաց ընկերության հաշվեցուցակը), էջ 160:

Ընկերության մուտքի և ելքի հաշվետվությունը՝ 1863-ի մայիսից մինչև 1864-ի ապրիլը, ընկերության անդամների ցանկը (ատենապետ՝ Ստ. Զելիկ, ատենադպիր՝ Ս. Միրզա Վանանդեցի):

539. Ձայն հառաջադիմության: Աղաղակ մը, էջ 161—163: Տե՛ս 543, 549, 552, 563, 570, 613, 618:

Աղգը, վիրավոր թռչունի պես, ջանք է թափում ոտքի կանգնելու համար: «Վերք մը ավելի շուտով կբուժվի, եթե զայն ընդունողը անմիջապես բժշկին դիմե»: 30—40 տարի առաջ աղգը ղգացել է, որ իր ստացած վերքը ծանր հետևանք կունենա և սկսեց «շարժիլ ապաքինություն գտնելու հույսով... Սակայն խոստովանելու է թե տեսնվածը շարժում չէ, այլ տատանում: Շարժումի կամք կա, ա՛յո, այլ գործ երբե՛ք... Օտարին նման նյութապես ապրելու ջանադիր է, սակայն տակավին օտարին պես քաղաքակրթություն ընդունելու և անոր պես յուր թուիչը զորացնելով յուր գտնված ընկերային ստորերկրյա խավերեն բարձրանալու իրապես հոգ տարած չէ: Ահա այս է մեր թշվառության մնայնության պատճառը, այս է նաև մեր ծիծաղական խլրտումներուն ապարդյունավորության բուն պատճառը... Արդի հայը ուրիշ զբաղում մ' ունի. անիկա այնչափ սովորած է նվաստորեն յուր ստամոքսին պաշտոն տանելու, որ իր միտք մը և սիրտ մ' ունենալը մոռցած է: Միտք և սիրտ, որոնց կարողությանցը բարգավաճումեն կախում ունի մարդուս կատարելությունը... —Ուրեմն ի՞նչ ընելու է, քանի որ ներկայեն հույս չկա: —Մանկության թևեն բռնելու և զայն առաջնորդելու է: —Որո՞նք պիտի առաջնորդեն: —Մտածողները: —Ի՞նչպես: —Քաղաքակրթության լույս սով»: Հեղինակը հավանաբար Գր. Զիլինկիրյանն է:

540. Էսգոպարի աշակերտ մը, էջ 163—165:

Ընդդեմ «Արշալույս արարատյանի» և նրա խմբագրի Ղ. Պալղազարյանի, «որն որ միջին դարու մարդկային թշնամիներու մնացորդ մ' է, էսգոպարի հարազատ աշակերտ մը (այսինքն նենգամիտ է, երկդիմի— ծք. կազ.), Նեևակի արժանի քույր մը»: Թերթը գրգռում է խաչկալների շինության շուրջն առաջացած վեճը՝ իր կողմը հրապուրելով 36 բողոքավորներին: Քննում է հարցին նվիրված թերթի հոդվածը (տե՛ս 566):

541. (Զ. Գաբիբալիի պատասխան նամակը Վ. Հյուգոյին) էջ 165—166:

Նամակ՝ գրված Անգլիայից մեկնելուց առաջ՝ 26.4.1864 թ. «Շատ չերթար պիտի հասնինք այն նպատակին, որու կցանկան ազգերը...

Ձգացի թե հանրական տրամադրություն մը կա, որ կուզե համա-
ձայնիլ և վերջ տալ այն արյունահեղ քաղաքականության, որն որ...
աշխարհիս վրա կտիրապետե: Այո՛, ազնիվ բարեկամ, երբ անգլիա-
ցի բանվորին կոշտոտ և սեցած ձեռքը ձեռքիս մեջ առի... խորհե-
ցա թե բռնակալությունը մահվան դատապարտված է... ցկյանս եմ
անձնվերդ»:

542. (Վ. Հյուգո), Լե Միգերապլը, էջ 166—168: Տե՛ս 256 և 429:

№ 84, ՀՈՒՆԻՍԻ 1, էջ 169—176

543. Չայն հառաջադիմության: Բացառիկ հայր և ապագան, էջ
169—172: Տե՛ս 539:

Հոգվածաշարքի երկրորդ հատվածը: Բնաբանը Հայբնիցից:
«Հայերուն նպատակն է վերածննդիլ... Պղտիկ և դյուրին գործ մը չէ
այս... Պետք է որ ուրիշ արյուն մը սկսի շրջաբերել հայ երակներու
մեջ, որպեսզի կարենանք համբերությամբ և արիությամբ աշխատիլ...
Փոխիլ մեր արդի ընկերական աշխարհին բարոյական և նյութական
կազմությունը»: Կա բարոյական և նյութական երեք գլխավոր տարր,
որ պետք է քննել. «Դատարկություն սրտի, Մթություն մտքի, Տկա-
րություն մարմնո», որոնց մայրը տգիտությունն է: «Վերանորոգելու
տիտանական ձեռնարկությունը» նա կիրագործի, ով անցյալի հետ
կապ չունի, նա, որ «ներկային և ապագային զավակն է՝... բացառիկ
հայր». «Բացառիկ հայուն պարտքն է այս ձեռնարկության համար
գործարան և գործավոր պատրաստել: Բացառիկ հայն է լուսամիտը:
Գործավորության ընդունակն է մանկությունը: Գործարանն է ընտա-
նիքը և ուսումնարանը»: Քննում է կրթության ու դաստիարակու-
թյան խնդիրները:

544. (Նամակ Մկրտիչ Աղաթոնին), էջ 172—173:

Զմյուռնիայից է՝ «Մասիսում» Մ. Աղաթոնի տպագրած նամա-
կի առթիվ (№ 639)՝ Բարեգործական ընկերության մասին. «Թող
հաճի հաշիվ տալու ազգին, թող հաճի ցուցունելու թե ո՛րչափ ստակ
հավաքվեցավ, հիմա ո՛րչափ ստակ կա, որու քով է և մինչև հիմա:
Ինչ աղեկություն ըրավ ազգին»: Իր պահանջը ընկերությունից:

545. Վ. Հյուգո, Ճարտարություն և ժողովուրդ, էջ 173:

Չափածո, թարգմանությունը՝ Զ. Ս. Զ. (Զ. Ս. Չաքրյան):

546. (Վ. Հյուգո), Լե Միգերապլը, էջ 173—176: ՏԵ՛ս 256 և 429:

547. Բացատրություն մը, էջ 176:

Զմյուռնիայի առաջնորդարանի շինության համար կատարված ծախսի շուրջը (320.000 դահեկան):

548. Փունջ, էջ 176: ՏԵ՛ս 386:

№ 85, ՀՈՒՆԻՍԻ 10, էջ 177—184

549. Զայն հառաջադիմության: Հիվանդ և բժշկարան, էջ 177—180: ՏԵ՛ս 539:

Երրորդ հոդված: «Բացառիկ հայը» սրբազան իր պարտքը կատարած կլինի այն ժամանակ, երբ օջախը, ընտանիքը կդարձնի մանուկների սկզբնական կրթարան մինչև նրանց 7—8 տարին բռնորելը: Դպրոցն է կրթության կարևոր օջախը: Ազգի դիրքը որոշում է նրա դպրոցը. «Մանկությունը մթություն մ' է և դպրոցը լուսաբաշխ վառարան մը, ուր կեփի և կլուսավորի այն... Դպրոցի խնդիրը ազգային մահվան կամ կենդանության խնդիրը կանվանենք բարոյապես խոսելով... Բացառիկ հայուն պարտքն է ուրեմն, առաջին և վերջին պարտքն է խորհիլ, խոսիլ, գրել և զործել մանկության այս կյանքի և մահու խնդիրը լուծելու համար... Հայը զուր տեղը լուսավորություն և ազգային երջանկություն կերաղե, մինչև որ դպրոց չունենա... ամեն հայ պարտավոր է նախնական կրթությունը առնելու»: Երեք միլիոն հայերը Թուրքիայում ունեն լոկ 150 դպրոց:

550. Եզիպտոս, էջ 180:

Մեծահարուստ Կ. Գալուստյանը թողել է մեծագումար կտակ ազգային դպրոցներին, վարժապետներին և եկեղեցուն: Ժառանգները նենգում են կտակը, որպեսզի տիրեն ամբողջ գումարին: ՏԵ՛ս 590:

551. (Վ. Հյուգո), Լե Միգերապլը, էջ 181—184: ՏԵ՛ս 256 և 429:

№ 86, ՀՈՒՆԻՍԻ 20, էջ 185—192

552. Զայն հառաջադիմության: Միտմ շինող, էջ 185—189: ՏԵ՛ս 539:

Հոդվածաշարքի չորրորդ մասը՝ նվիրված դասատուի դերին ու կոչմանը: «Հայերուն մեջ նվաստ պաշտոն մ' է վարժապետությունը»:

նը, վասնդի հայերուն մեջ ընկերային պաշտոններու ամենեն ամուլն է այն»։ Նկարագրում է վարժապետի ստորացուցիչ, կարոտյալ վիճակը հասարակության մեջ։ Հարկավոր է «փառավորել վարժապետության պաշտոնը և ապահովել կյանքը»։

553. *** , Օրենք հառաջադիմության (և) Հնրացք հառաջադիմության, էջ 189—199:

Հնդհանուր էսսե երկու հասկացությունների մասին։ «Հառաջադիմության ընթացքը կասեցնելու անկարող է մարդս։ Միայն թե երբեմն կրնա արգելքներ հանել անոր առջև։ Անոնք, որ հառաջադիմության կանգ առնել և մարդկությունը հետադիմել տալու կջանան, վաղ կամ անագան կպատժվին և կտապալին այն հեղեղեն, որու ընթացքը արգիլել կուզեն»։

554. (Վ. Հյուգո), Լե Միգերապլը, էջ 191—192: Տե՛ս 256 և 429:

555. (Ազդ), էջ 192:

Վրիպակաների ուղղում:

№ 87, ՀՈՒԼԻՍԻ 10, էջ 193—204

556. Ազդ, էջ 193:

Բացատրություն, որ ստիպված է ցատկ կատարել և համարը թվագրել հուլիսի 10 (1-ի փոխարեն) և որ հուլիսի 1-ի համարի կեսը հավելում է այս համարին, իսկ մյուս կեսը կտա այլ անգամ, «որպեսզի մեր հարգի ընթերցողաց բաժանորդական իրավունքը հարգած ըլլանք» (տե՛ս № 95—96):

557. Հոկտեմբերյան վարժարան, էջ 193—196:

Հեղինակը մասնակցել է դպրոցի քննություններին. «Սկզբունքնիս է սիրել ճշմարտությունը հանուն հասարակաց օգտին։ Դրություննիս է փնտռել ճշմարտությունը անաչառորեն»։ Քննադատությանմբ անդրադառնում է քննությունների ընթացքին՝ հայերենից և ֆրանսերենից. «Նոր ուսում մը չտեսանք, որ հիշենք»։

558. Հայ Զոհիլը, էջ 196—197: Տե՛ս 503:

«Նրևակը» (№ 24) հոդված է տպագրել «Վիզրուր Հյուկո և Մադիկ» վերնագրով, որին էլ պատասխանում է. «Պարծելով կրսենք թե Մ (Եսրոպյան) վարժարանի հառաջագիմ աշակերտները... արդեն ոչ միայն Հյուկոի, այլ նաև ուրիշ հեղինակներու տեսիլներով ու սկզբունքներով սնանելու վրա են՝ ապագային մեջ մտքի և խղճի

աղատության շահատակներ ըլլալու համար»։ Հոգվածը ուղղված է Հովհ. Զամուռնյանի («հայ Զոհի») դեմ։

559. Էմե-Մարթեն, Աղջիկներու դաստիարակության մեջ փանի մը կարևոր փոփոխություններ, էջ 198—199։

Ամուսնություն և սեր։ Ծնողների պարտականությունը, հնդիրն է «աղջիկներու ավելի աղատություն ու միանգամայն ավելի լույս տալ»։

560. (Վ. Հյուգո), Լե Միգերապլը, էջ 199—203։ Տե՛ս 256 և 429։

Այս հատվածով ավարտվում է «Թշվառների» երկրորդ մասի համառոտագրության տպագրությունը։

561. Փունջ, էջ 203—204։

Այս հատվածում՝ այլ ասույթների շարքում Ալ. Մյուսեի «Առօրիորդ...» բանաստեղծությունը (էջ 204)։

562. (Ազդ), էջ 204։

Ֆենելոնի «Խորհրդածություն...» գիրքը՝ Կ. Ագճալըյանի թարգմանությամբ։

№ 88, ՀՈՒԼԻՍԻ 20, էջ 205—212

563. Ձայն հառաջադիմության։ Նախնական կրթության մեջ փանի մը փոփոխություններ, էջ 205—208։ Շարունակությունը № 89։ Տե՛ս 539։

Հինգերորդ հոգված։ Տարրական կրթությունը «ընկերային հիմնադրություններու կարևորագույնն է... Սակայն մեր դպրոցներու մեջ ըստ մեծի մասին բարոյական դաստիարակությունը կապակսի և մտականն ալ այն աստիճան անհարմար և պակասավոր է, որ տղան մեքենայաբար կսորվի և կկրկնե ինչ որ կսորվեցունեն և կրկնել կուտան իրեն... Վարժապետական պաշտոնին ամլությունը և անպատվությունը կստիպե զմեզ հանձնել մեր զավակները այնպիսիներու, որոնց վրա բարոյականի ստվերը չնշմարվիր և որոնք նաև մտական կրթութենե զուրկ են»։ Կրթության կազմակերպումը պետք է ելնի նախ այն հարցից, «թե ի՞նչ են թյուրքիաբնակ հայերու պիտույքը»։ Առաջարկում է կրճատել 7—8-ից մինչ 12—13 տարեկան աշակերտներին դպրոցներում ուսուցանելու առարկաները՝ ընթերցում, գիր, քերականություն, աշխարհաբար, հաշվել, հրա-

հանգ քրիստոնեական, ասեղնագործություն, ազգային երգ. «Ասկե ավելին առայժմ ավելորդ է, չըսենք անհնարին»: Ըստ որում «մտա- յին հառաջադիմությունը կրնա սկսիլ, ուր որ նյութականը սկսած է... Ամեն բանե առաջ նյութականով ապրելու հարկադրված էակ- ներ ենք: Վերցո՞ւր նյութական կյանքը, կվերնա նաև բարոյական կյանքի հարկը... Հայրենարնակ հայր այսօր օտարին լեզուն կխո- սի, օտարին հարվածը կընդունի, անողոքելի հողը արգավանդելու և հաց ճարելու գրեթե ապիկար, կիսովին մերկ, զգացումե զուրկ, լույ- սին առջև կույր, բռնության առջև ահաբեկ և տկար և բաղտին հա- զար ու մեկ այլանդակ շրջումներուն խաղալիկ է: Այսպիսի մարդե- րու վիճակը քննելու, հասկնալու և ըստ այնմ տնօրինելու է իբր նախակրթություն ավանդվելիք ուսումը»: Ծանոթագրությամբ շեշտ- վում է, որ չի ընդունում քրիստոնեական վարդապետության ուսուց- ման անհրաժեշտությունը, որ առաջարկում է Կ. Պոլսի ուսումնական խորհուրդը:

564. * *. Ընտանի կյանք, էջ 208—210:

Մի օրագրի դեմ հարուցված դատ՝ «թշնամական հողված մը» հրատարակելու համար: Ընտանեկան քողի անձեռնամխելիությունը:

565. (Վ. Հյուզո), Լե Միգերապլը, էջ 210—212: Տե՛ս 256 և 429:

566. (Ազդ), էջ 212:

Տեղական կառավարության որոշմամբ «կփութանք... ետ առնե- լու» «Ծաղիկի» № 83-ում «Արշալույս արարատյանի խմբագրին պատվոյն նկատմամբ հանիրավի քանի մը խոսքը» (տե՛ս 540):

567. Դպրոցական հանդես, էջ 212.

Այտնի դպրոցի քննությունների մասին Պ. Կ. Սյուբյասյանի նամակի համառոտագրությունը:

568. (Հռիփսիմյան դպրոցի մասին), էջ 212:

Հայերեն և ֆրանսերեն կարդացված ատենախոսությունների մասին: Աշակերտուհիների պճնամոլության դեմ և խոսք մայրերին. «Աշխատեցե՛ք վսեմ գաղափարներ տալու անոնց, եթե կրնաք...»:

№ 89, ՕԳՈՍՏՈՍԻ 1, էջ 213—220

569. Ազդ, էջ 213:

«Կանխիկ բառին նշանակությունը դեռ չըմբռնող հարգի բաժա- նորդաց կառաջարկենք անգամ մը Հայկազյան բառարանին դիմել

և ըստ այնմ վարվելու հաճիլ: ...Աղաչելով բաժանորդ չենք փնտոեր ուրիշներու շնամանելու համար... Ընտրելի է մեզ քիչ բաժանորդութիւն ունենալով հանդիսիս պատիվը պահել, քան թե շատ ունենալով անարժանաբար խմբագրել զայն»:

570. Զայն հառաջադիմութեան: Նախնական ներքութեան մեջ քանի մը փոփոխութիւններ, էջ 213—215: Տե՛ս 563 և 539:

571. (Էմե-Մարդեն). Ընտանեաց մայրերու դաստիարակութիւնը և այս գրքիս ընդհանուր հատակագիրը, էջ 215—219: Շարունակութիւնը № 90:

Հեղինակի՝ կանանց դաստիարակութեանը նվիրված գրքի առաջաբանը: Կանանց ազատագրութեան և իգական սեռի դաստիարակութեան ընդհանուր խնդիրները՝ ըստ Ավետարանի սկզբունքների, որոնց արժարժմանն է նվիրված գիրքը՝ առանձին-առանձին հոդվածներով: Ականավոր մտածողների գաղափարները և դիրքորոշումը կանանց դերի հարցում, պատմա-փիլիսոփայական էքսկուրս:

572. Բանադատական, էջ 219—220:

Մանր հոդվածներ-թղթակցութիւններ: —Ալֆա անունով գրաքննադատի բանադատականը է. Սերեյի «Ինը աղջիկ և մեկ տղա» վեպի մասին, որ «բավական այլանդակ գրվածք մ' է»: —«Նրկրագունդ» հանդեսի գիտական հոդվածների առթիւ. «Մեր մեջ գիտութիւն կարդացող և հասկցող չկա», առավել ևս որ հանդեսը գրում է անհասկանալի լեզվով: —Մեսյոպայան վարժարանի քննութիւնների առթիւ և օգնական հանձնաժողովի մասին:

573. Փունջ, էջ 220: Տե՛ս 386:

574. Մանուցումն, էջ 220: Տե՛ս 562:

Հավելում նախորդ ծանուցմանը, թարգմանիչ Կ. Ազնաւյանի խոսքը:

575. Վրիպակ, էջ 220:

էջ 210-ում և 211-ում թույլ տրված վրիպակների ուղղում:

№ 90, ՕԳՈՍՏՈՍԻ 10, էջ 221—228

576. Ազգային իշխանութեան պաշտոնը, էջ 221—223:

Բնաբանը Ա. Հսթուրոսից: Տարակուսելի է, որ ազգային նորընտիր վարչութիւնը և նրա կազմած գործադիր մարմիններն աւելի բարեբախտ կլինեն, քան նախորդները: «Ժողովուրդի մ' ընկերային

կյանքին մեջ կան այնպիսի վայրկյաններ... որոնք կրնան անոր ապագային փրկությունը կամ կորուստը վճռել, և որոնք թվական կանվանին պատմության մեջ»։ Նշում է այդպիսի թվականները Ֆրանսիայի համար, օրինակ, 1789-ը, 1793-ը, 1830-ը և 1848-ը։ «Շատ ազգայիններու համար սահմանադրությունը մեծ թվական մ'է. մեզի համար սակայն տակավին մեծ արժեք մը չունի այն... մինչև որ չհամոզվինք թե եկած է ա՛լ ժամանակը ասպարեզ նետվելու և կովելու։ Ազգային իշխանությունը, եթե կրնա այսպիսի ասպարեզ մը նետվիլ և հաղթել, ան ատեն և միայն ան ատեն մենք, խեղճ հայերս, մենք ևս պիտի ունենանք թվական մը»։

Ամենուր հնչում է «ազգային էության մահաշունչ դանգակը... անդին ժողովուրդը կրոնափոխության մոլությունմբ կհամակվի... Ամենուրեք երկպառակություն... որոնց հրամանատարն է տգիտությունը։ Լուսամիտ հայր... կովելու համար պարագլուխի մը կկարոտեր... վերջին անգամ մ'ալ նոր հրամանատար մ'ընտրեց»՝ քաղաքական ժողովրդ։ Նշում է ազգային իշխանության անելիքները. «Խոսքով և ձևով համոզվիլ և խաբվիլ չենք ուղեր»։ Նրա խնդիրն է «վերցունել տգիտությունը, և արդի վտանգին առաջքը առնուլ... անիկա կպարտավորվի ըլլալ անողոք ու միանգամայն հեռատես ԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆ ՄԸ։ Ով որ կուզե զորություն մը կազմել, կպարտավորի միանալ... Ո՛հ, հայերը կխաբվին, երբ տարուբերվիլը շարժիլ, գզվելը հարվածել և երկշոտությունը խոհեմություն կկարծեն»։

«Մեր հայրենիքը ազգին նյութական և բարոյական կյանքն է, որն այսօր վտանգի մեջ կգտնվի և զորն որ պետք է ազատել։ Ազատելու համար միանալու է հոգվով և սրտով»։ Մեր այդ հայրենիքը քաղաքական ժողովրդ կարող է ազատել երեք պայմանով. «Ա. Կղերին ազդեցութենե ԱԶԱՏԻԼ և անոր իշխանությունը ԳՈՐԾԱԾՆԵԼ հանուն ազգին։ Բ. Անողոք հարվածով պատժել այն աշխարհականները և կրոնավորները, որոնք կանոնավորապես կհակառակին դարույս ոգիի դեմ և որոնք են ուղղակի կամ անուղղակի պատճառ ամեն տեսակ զեղծումներու։ Գ. Ազգային դաստիարակության խնդիրը լուծել և կրթությունը ՏԱՐԱԾՆԵԼ ամենուրեք»։

(Նշենք, որ կրոնական ժողովը հայ մամուլի առաջադրած լուսավորական գաղափարները բանադրելու հետ միասին դատապարտել է նաև այս հոգվածի հիմնական՝ «ազգային իշխանության կղերային ազդեցութենե ազատելու» գաղափարը)։

577. Օսմանյան կայսրական դրամասեղան, էջ 223:

Զմյուռնիայի վաճառականների դիմումի պատասխանը դրամատոմսի արժեքի մասին՝ օսմանյան կայսրական դրամասեղանից:
 578. (Էմե-Մարդեն), Ընտանյաց մայրերու դաստիարակությունը և այս գրքիս ընդհանուր հատակագիրը, էջ 224—225: Տե՛ս 571:
 579. (Վ. Հյուգո), Լե Միգերապլը, էջ 225—228: Տե՛ս 256 և 429:
 580. Փունջ, էջ 228: Տե՛ս 386:

№ 91, ՕԳՈՍՏՈՍԻ 20, էջ 229—236

581. Բանաստեղծություն, էջ 229:

«Մեր սիրելի բարեկամը» (Մ. Նուպարյան) Փարիզում թարգմանել և երկու ամիս առաջ տպագրելու է ուղարկել Լամարթինի «Հուսահատություն» քերթվածը, որը օգտակար է Զմյուռնիայի երիտասարդներին: Թերևս հարկ է թարգմանել նաև՝ նախախնամության վրա նրա գրածը, «թեև անուրանալի է թե Պերանժեի և Ալֆրեդ տը Մյուսեի երգերը ավելի մաքրողական ըլլան քան թե Լամարթինի քերթվածները»:

582. (Լամարթին), Հուսահատություն, էջ 230—231:

Զափածո՝ Մ. Ն.-ի (Մ. Նուպարյան) թարգմանությամբ:

583. (Վ. Հյուգո), Լե Միգերապլը, էջ 231—235: Տե՛ս 256 և 429:

Թարգմանիչ Գր. Զիլինկիրյանի խոսքը, որ զխավորաբար հայ ընթերցողին է ներկայացնում երկի վիպական և պատմական հատվածները՝ համառոտակի շարադրանքով և ընտիր մասերի թարգմանությամբ: Ստորև տպագրվող հատվածը «կարդալու արժանի ընտրելագույն հոդվածներեն մին է», որ տալիս է լրիվ՝ նվիրելով «հայ երիտասարդության ուշադրության և խորհրդածությանը»: Հատվածը նվիրված է կրթության ծավալմանը:

584. Ի սգալի մահ Մ. Սարգիս աղա Ս. Ղոննայանի, էջ 235:

Մահախոսական՝ հակիրճ գնահատությամբ:

585. Փունջ, էջ 235—236: Տե՛ս 386:

586. Օսմանյան կայսրական դրամասեղան, էջ 236: Տե՛ս 577:

№ 92, ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 1, էջ 237—244

587. Կիններու ազատումը, էջ 237—240:

Բնաբանը էմիլ Ժիրարդենից: Հեղինակը՝ հավանաբար Գր. Զիլինկիրյանն է: Կանանց ազատագրության խնդիրը մարդկության եր-

ջանկության հանգույցներէից մեկն է. «Սոսիալիզմի կամ ընկերավարության խնդիրների» շուրջը «ուրիշ ատեն առիթ պիտի ունենաք երկարորեն խոսելու»: «Սոսիալիզմը այսօր Եվրոպայի մեջ այլ և այլ դասերու բաժանված ներկայիչներ ունի, և թեև ամենուն նպատակն ալ միևնույնն է, այսինքն մարդկային երջանկություն, բայց շատերը տարբեր ճամբաներ և միջոցներ կրնտրեն. այս է ահա սոսիալիսթներու հակամտության և անոնց ընտրած միջոցներու անգործադրելիության բուն պատճառը: Ըստ մեզ ով որ մոլության, ոճրագործության և թշվառության բարձմանը կաշխատի օրինավորապես, սոսիալիսթ մ' է... Մենք ևս սոսիալիսթ մ' ենք...»: Հովհ. Զամուրճյանը կրօնական ժողովում Կ. Ութուճյանին մեղադրել է իբրև սոցիալիստի. «Մեզի համար գովեստ մ' է այսպիսի ամբաստանություն մը», — տողատակ պատասխանում է «Ծաղիկի» խմբագիրը:

«Վերանորոգության և բարեկարգության համար ընտանիքի մոտիլը աշխարհիս ապագային ծրագիրը պատրաստելու սկզբնավորություն մ' է, այլ գիտությամբ կամ հանգետս ով որ բնական օրենքը կմոռնա և ընտանիքի սրբությունը պղծելու կհանդգնի, թշնամի է մարդկային ընկերության»: Կանանց ազատագրությանն է նվիրված էտ. դը Բոմբերի գիրքը, որի հեղինակը գտնում է, թե «կնոջ բնկերային վիճակը ճշդապես կնշանակե ազգի մը քաղաքակրթության աստիճանը»: էմ. Ժիրարդինը, Ժ. Սիմոնը և Միշլեն կանանց հարցի մասին: «Քրիստոնեության ծագումը կիներու գերության ջնջումը ավետեց... Կնոջ ազատումը ընտանիքը փոխակերպեց հիմնովին և բարձրացուց: Բարձրանալով՝ բարձրացավ նաև մարդկային ընկերության բարոյական հարթությունը»:

Սակայն, երբ կինը «կուզես, որ հրապարակ իջնե, որ ըսել է, ստենաբան, պաշտոնակալ, զինվոր, փաստաբան, թարգման, բժիշկ, վաճառական և ուրիշ չգիտեմ ինչ ըլլա, անասեն այդ դյուրախամուր ծաղիկը, այդ վաղաբեկ եղեգը շնորհք մ' ըլլալն կղաղորի, համեստության վարագույրը կպատռի, դեմքի կարմրութիւնը կվերնա, մայրական սերը կայլասեռի, և ընտանիքի սրբությունը կպղծվի, այսինքն հիմը կտապալի»: Կնոջ գերության օղակները դեռ պահպանվում են, Եվրոպայում նույնպես «գերության մաս մը մնացած է... Այն օրը, ուր վարձքի և աշխատության խնդիրը պիտի լուծվի, այն

օրը, ուր մուրողությունը պիտի ջնջվի, այն օրը, ուր ձրիապես այլ հարկավորապես կրթություն տալու խնդիրը պիտի լուծվի, իհարկե գերության այս մասն ալ կնոջ վրայեն պիտի ելնե... Թողո՞ւնք ուրեմն կինը յուր արդի վայելած ազատության սահմանին մեջ... Հացի խնդիրը լուծե՛, կրթության խնդիրը լուծե՛, ընկերային քարանձավներու միջեն թշվառության և տգիտության ուրվականները հալածե՛... ան ատեն կինը հրապարակ իջնելու հարկավորություն չունենար...»։ Յոթնյակ Ալ. Մյուսեից՝ բնագրով։

588. Վրիժառու կրոնավոր մը, էջ 240—242։

Ոգոստոսի վերջին օրը քահանա Տեր Հովհաննես Զիվիճյանին արգելեցին պատարագ մատուցելու և «խուռն բաղմության մը հրամանով հարկադրվեցավ խորանին վրայեն վար իջնել և եկեղեցիեն հեռանալ»։ Նզակի դեպք է Զմյուռնիայում և «առաջին անգամն է, որ հանցավոր կրոնավոր մը նախատանոք կպատժվի»։ Քննում է տեղի ունեցածի իրավական կողմերը՝ քահանայի հանցավորությունըն ու պատժելիությունը, ժողովրդի գործած համարձակությունը, նաև հարուցում է Տեր Հակոբ Պալապանյանին պատժելու խնդիրը։

589. Ի սգալի մահ տիկին Եղիսաբեթ Կ. Սպարդալյանի, էջ 242։

590. Ազգասեր ոմն, (նամակ), էջ 243—244։

Ալեքսանդրիայից։ Կարապետ Գալուստյանի կտակի շուրջը տեղի ունեցող հուզումները եգիպտահայության մեջ և թաղական խորհրդի գործողությունները։ Տե՛ս 550։

591. Ծանուցումն, էջ 244։

«Ծաղիկի» բաժանորդագրությունը։ Տե՛ս 431։

№ 93, ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 10, էջ 245—252

592. Նոր քերք մը, էջ 245—247։

Լույս է տեսել Արմաշի միաբանության «Հուլյս» ամսագիրը՝ «Դրոշակ հայրենյաց» ենթատիտղոսով։ Համադրելով «Երկրագունդի», հետ քննում է առաջին համարը, ուր որևէ նորություն չկա. «Սակայն չկարծվի թե նորածին թերթը բոլորովին անօգուտ հրատարակության տեղ կդնենք... Թուղթ մրոտողներու ամենեն խեղճերն ալ ապագային բարերարներու կարգը կդասվին» (էդ. Աբու)։ Հրատարակողները կրոնավորներ են և «մեզի համար դժվարին է հավատալ

Թե կրօնավորները կարենան աշխարհային իրերու խառնվիլ և ժողովուրդի մը հրապարակավ սկզբունք քարոզել և գաղափար տալ՝ առանց ընդհարելու երկնային իրերու»։ «Հուլսը» մերժում է Ռուսոյին և Վոլտերին և հանդես է գալիս ոչ թե իբրև ուսանող, այլ իբրև ուսուցանող։ «Ծաղիկը կհերքե ուրեմն Հուլսին անհիմն կարծիքները», նրա փորձը՝ փիլիսոփայությունը շղթայել կրօնի ներքո, այն դարձնել նրա սպասուհին։ Աստվածաբանությունը և փիլիսոփայությունը։

593. Եգիպտոս, էջ 247—248։

Կահիրեի հայոց եկեղեցուն երեք հազար լիռայի կտակ է թողել թոքատցի էմին Քյաշիֆը, որ մահացել է 104 տարեկանում։ Հիշեցնում է «հայ գրագետի մը» (Ստ. Ոսկանյան) խոսքերը։ Կտակի պատճենը։

594. Քաղաքական ազատության առաջին անգամ երկրագունտիս վրա երևալը։ Մարդկային սեռի բարոյական պատմութենեն մաս մը, էջ 248—249։

Հունաստանի մասին, նաև ազատության դերը մարդկության պատմության մեջ. «Աշխարհիս պատմության դեղեցիկ էջերեն մեկըն է ազատության երկրիս վրա երևալը։ Մարդս բռնակալության շղթաները կխորտակե և լավագույն վիճակ մը կընտրե... Պարսկաստանի և Հունաստանի պատերազմը հասարակ պատերազմ մը չէր... Հոն ահարկու և երևելի բան մը կար, երկու սկզբունքներու պատերազմ էր այն, պատերազմ ազատության և գերության, լույսո և խավարին, բարիին և չարին... Պարսիկներուն պարտությունը մարդկության համար երջանկություն մ' եղավ...»։

595. (Վ. Հյուգո), Լե Միգերապլը, էջ 250—251։ Տե՛ս 256 և 429։

596. Պաշտոնական ծանուցում, էջ 251։

Մաքսային հարկերը Թուրքիայում։

597. Օսմանյան կայսրական դրամասեղան, էջ 251—252։ Տե՛ս 577։

598. Ծանուցմունք, էջ 252։

«Հուլս» ամսագրի ազդը։ — Տետեյան տպարանի հրատարակած և վաճառվող գրքերի ցանկ։ — «Ծաղիկի» ազդը։ Տե՛ս 431։

599. Ազդ, էջ 253:

«Մաղիկի» առաջիկա հնարավոր փակման առիթով Կ. Պոլսի բաժանորդներից ոմանք չեն վճարում պարտքը: «Եթե Մաղիկի նկատմամբ դժգոհություն ունին պոլսեցի բաժանորդներեն ոմանք, կրնան չգրվիլ... աղաչելով բաժանորդ չենք խնդրեր... Ստուգիվ բաժանորդագրությանց սակավութենեն պիտի ստիպվինք բոլորովին դադարեցնել Մաղիկը, բայց ոչ հիմա, այլ շրջանին, այսինքն հոկտեմբերին վերջը»:

600. Հայություն և կրոնափոխություն, էջ 253—255: Տե՛ս 606:

Առաջին հոգված: Այն հայերի դեմ, որոնց «քով ազգ, հայություն, լուսավորություն, հավատք և ապագա բառերը նշանակություն չունին... Անոնք արիություն մ' ունին, որ է ստամոքսի ամենակարողությունը»: Այդպիսինը չի դատում մտքով, չի լսում սրտի ձայնը. «Քայլ մ' անդին ոչ կնայի և ոչ կշարժի: Ահա, այս կուրությունը և անշարժությունը ժողովուրդի մը դեպի կորուստ կառաջնորդեն»: Բացատրում է «Ի՞նչ է ազգությունը և ազգայնությունը. Ի՞նչ է կրոնքը և կրոնափոխությունը» հարցերը: Հայերը ազգ չեն կազմում, այլ՝ ժողովուրդ, «որն որ լեզվով, բարքով, սովորություններով և ավանդություններով տարբեր ազգի մը իշխանության կհպատակի և անոր դրած օրենքներուն կհնազանդի»: Ազգությունը կորցնելուց հետո ժողովուրդը կարող է պահպանել ազգայնությունը: Մեր փրկության հույսը և խարիսխը մնացել է հայությունը:

601. Թատերական: Հրեան, էջ 256—257:

Առաջիկայում պիտի սկսվի Գամարանո թատրոնի «քնարերգական ներկայացումն»՝ «էպրեո» օպերան, որի առթիվ էլ տալիս է ներկայացման շարադրանքը:

602. (Վ. Հյուգո), Լե Միգերապլը, էջ 258—260: Տե՛ս 256 և 429:

603. (Ազդ), էջ 260:

Զմյուռնիայի դպրոցներին նվիրված «Երկրագունդի» հոգվածին ի պատասխան ստացված նամակը «կստիպվինք հաջորդ թվով հրատարակել»:

604. (Ազդ), էջ 260:

Վրիպակաների ուղղում:

605. Ազդ, էջ 261:

Հուլիսի 1-ի բացթողնված համարի փոխարեն այս համարը «կես թիվ ավելի կհրատարակենք»: Խնդրանք մինչև հոկտեմբերի վերջը վճարել հանդեսի բաժանորդագիրը: (Հավելման պատճառով կրում է կրկնահամար՝ 95—96):

606. Հայություն կրոնափոխություն, էջ 261—265: Տե՛ս 600:

Երկրորդ հոդված: «Հայության խնդիրը մեր տոհմային էության կամ չէության խնդիրն է. մահու և կյանքի խնդիրն է այն», որ ունի երկու թշնամի՝ արտաքին և ներքին, այն որ «արևմյա եկեղեցիները քաղաքական շահերու նպատակով աշխարհային իշխանություններու հրամանաց համեմատ կտարածեն Արևելքի մեջ» և «ազգայիններու տգիտությունը», որ հանգեցնում է ուրացության: Եվրոպական տերությունների հետ որևէ հույս կապելը լոկ երևակայական է: Հավատք և խիղճ: Ներքին համոզմունք և հավատափոխություն: Խնդրի լուծմանը պեսք է լծվեն առաքինի հարուստները, վարժապետները և ճշմարիտ օրագիրները:

607. (Վ. Հյուզո), Լե Միգերապլը, էջ 265—268: Տե՛ս 256 և 429:

608. Հայրապետ Շահվեֆիլյանց, (Նամակ), էջ 268—269:

«Երկրագունդի» հոդվածի (№ 26) առթիվ, ուր նշվում է թե Մեսրոպյանի աշակերտները «թվաբանության մեջ խակ» են: Հերքում է իբրև թվաբանության դասատու:

609. ***, (Նամակ), էջ 269—271:

Ալեքսանդրիայից՝ Կ. Գալուստյանի կտակի շուրջ տեղի ունեցած իրադարձությունների մասին:

610. Նոր հրատարակություն: Թրովաթուր, էջ 271:

Հովհ. Սահրատյանցը (Պետերբուրգից) հրատարակել և «Մաղիկի» խմբագրին է ուղարկել մեկ օրինակ «Տրուբադուրը» հարմարեցնելով Զ. Վերդիի «օբերային երաժշտությանը»: Անդրադառնում է «գեղեցիկ և միանգամայն վարպետ ոճով» կատարված թարգմանությանը:

611. Փունջ, էջ 271—272: Տե՛ս 386:

612. Մանուցմունք, էջ 272:

«Ծաղիկի» ազդը, տես 431: — Ս. և Գ. Սվազլյանները Գոնիայի ս. Սահակյան դպրոցին են նվիրել 5000 դահեկան:

№ 97, ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 10, էջ 273—280

613. Ձայն հառաջադիմության: Պիտույք մառդկային կենաց, էջ 273—276: Շարունակությունը № 98: Տե՛ս 539:

Հոգվածաշարքի վեցերորդ հատվածը: «Հայ ժողովուրդին մեջ դեռ կիսովին ըմբռնված իտեա մ' է հառաջադիմությունը... Մարդկության համար հառաջադիմությունը և երջանկությունը նույնություն մ' է» (տե՛ս 618):

614. (Վ. Հյուզո), Լե Միգերապլը, էջ 276—279:

615. Այլևայլ, էջ 279:

Մի ամերիկաբնակ խնդրում է իրեն չթաժանորդագրել «Արշալույս արարատյան» թերթը, որովհետև, մեկնում է «Ծաղիկը», «զրդվանք պատճառած է Արշալույսո՛ւ երկար գրվածները և վիճաբանությունները կղերը պաշտպանելու և սահմանադրության հակառակելու մասին»: — Զմյուռնիայի քաղաքական և երեսփոխանական ժողովները գործում են միաբան. «Միաբանությունը և սերը զորություն է»:

616. Մանուցմունք, էջ 279—280:

Լուսանկարիչ («պատկերահան») Ապտուլահ եղբայրները հիմնում են լուսանկարչատուն. նրանց «վերջին ժամանակներս Գերմանիո գեղարվեստից ընկերությունը վկայականով մը պսակեց»: — Օսմանյան Գազի ընկերությունը ազդարարում է թաղերը և բնակարանները գազով լուսավորելու պայմանների մասին:

№ 98, ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 20, էջ 281—288

617. Ազդ, էջ 281:

Լրացավ 6-րդ շրջանը (կիսամյակը). «Որոշել էինք ա՛լ քաշվիլ հրապարակության ասպարեզեն և աշխատիլ այսուհետև առանձնության մեջ»: Համակրողները խնդրում են շարունակել, իսկ կրած հալածանքները պարտք են դնում՝ «հաղթահար չերևալու և... ժամանակ մ' ևս շարունակել Ծաղիկը... Հառաջադիմության ամեն մեկ բարեկամ յուր կարողության շրջանին մեջ կպարտավորի զոհվիլ

հանրության համար... Մեկ կողմե անկարողությունը, մյուս կողմե շարունակելու հարկը մեզ ստիպեց, համոթ և ի նախատինս հայերու ընթերցասիրության, Ծաղիկը, 7-րդ շրջանեն սկսելով, կիսամսյա ընել»:

618. Զայն հառաջադիմության: Պիտույք մարդկային կենաց, էջ 282—685: Տե՛ս 613 և 539:

«Իմացական կյանքի պիտույքն է լույսը, զոր միտքը կպարտավորի արտաբերել աշխատությամբ... Ժողովուրդ մը, որ կփափաքի հառաջադիմել, երկու պարտավորություն ունի. Ա. Աշխատիլ. Բ. Բանվորներ ունենալ... Պետք է ուրեմն ունենալ երկրագործ, անկուն, ազատ, խելամիտ և գործունյա երկրագործ և ոչ թե մեքենամը», նաև պետք է ունենալ արվեստագետ և վաճառական: Արտադրության նշանակությունը: Ռուսոյի, Ռ. Օուենի և Միշլեի կարծիքները: «Հայ ժողովուրդը... մինչև որ մասնավոր, բազմաթիվ և ըստ եվրոպական դրության դպրոցներ չունենա, չպիտի կրնա իրական և, ոչ իսկ մեկ քայլ առնելու այն տիեզերական ասպարեզին մեջ, որ կանվանի քաղաքակրթություն»:

619. (Վ. Հյուգո), Լե Միգերապլը, էջ 285—287: Տե՛ս 256 և 429:

620. Այլևայլ, էջ 288:

Գրիգոր Օսյանի՝ Դանուբի կուսակալության քաղաքական գործակալ նշանակվելու առթիվ. «Անկարելի է, որ հառաջադիմության բարեկամները չուրախանան: Սակայն... ոչ նվազ ցավ է նաև անոր Պոլսեն հեռանալը, ըստ որում յուր անկեղծ ազատասիրությամբ և եփուն գլուխովը մեր նորաքայլ ազգին առաջնորդող քանի մ' անձերուն մեկն ալ անիկա է»: — Հաջորդ համարում «Մենմոնային և Մեղուին ըսելիք ունինք»: — Նախատեսվում է Կ. Պոլսում հիմնել ազգային վարչության պաշտոնական օրգան. «Մեր համակրությունը կգրավե... Սակայն ... ճշմարտությունը միշտ ազատ և համարձակ խոսելուն վրա կտարակուսինք սակավ ինչ... Հայտնի է թե ծնելու թերթը յուր սկզբունքներով և գաղափարներով... պիտի ընդհարին ժողովուրդին մեջ շրջաբերող գաղափարներու և սկզբունքներու... Առ այժմ այսչափը բավական կհամարինք»:

621. Մանուցումն, էջ 288:

Պատկերազարդ օրացույց 1865 թ., տպագրություն՝ Քյուֆճյան:

622. Ազդ, էջ 289:

«Ծաղիկի» բաժանորդագիրն «Ժամ հառաջ» վճարելու մասին:

623. Մեճմուա և վանորեից խնդիր, էջ 289—293: Շարունակություն № 100:

Բանավեճ «Մեճմուա հավատիս» թերթի (№ 572)՝ «Խրիմյան և վանորեից խորհուրդ» հոգվածի առթիվ: Թերթը սկզբից էլ Խրիմյանի հակառակորդներից էր, պահանջել է որ նա հրաժարվի վանահայությունից և հիմա, երբ հրաժարվել է ծափահարում է. «Կհարցունենք թե ի՞նչ կնշանակե այս ծափահարությունը և ի՞նչ է ազդին քաղելիք օգուտը»: Պատմական էքսկուրս: Ի՞նչպես են հարստացել կաթոլիկ վանքերը: Կաթոլիկ կղերը և մեր կղերը: Վենետիկի վանքը և Գ. Այվազյանի գիրքը («Ուրվագիծ...»):

624. Փոփոգի մարդերու խումբ մը, էջ 293—295:

Զմյուռնիայի «քանի մը տղայական խնդիրներից» մեկն էլ խաչկալների խնդիրն է. «Օրագիրները էջեր ղոհեցին այս նյութին... իսկ մենք լռեցինք ...Մեր լռության պատճառը... խնդրոյն անկարևորությունը և տղայական հանգամանք մ' ունենալն» էր, իսկ «այսօր կիսոսինք ավելի խորհելու, քան թե մենք ալ բան ըսած ըլլալու համար... իրարանցումին շարժառիթը, երբ կդիտենք կամչընանք և կկարմրինք», որովհետև Զմյուռնիայում է տեղի ունենում՝ «առջալուսական երևելիներու» միացյալ հրահրումով:

625. Մեղու, էջ 295—296:

«Մեղուի» (№ 247 և 250) հոգվածի դեմ՝ 60 հայ ընտանիքների կրոնափոխության առթիվ: «Մեղուն» «ճշմարտությունը ոտքի ներքև կառնու և կապկպուք առարկություններով եզրակացություն մը կհանե, ըսելով թե Զմյուռնիո լուսավորչալ ճանաչցված կամ գեթ նույնպես համբավված հայ ժողովուրդին ալ աչքը բացված ու միտքը լուսավորված չէ... Զարմանալի ազատասիրություն, որ... ազգայնոց երկպառակության պատճառ ըլլալեն ետք, սույն երկպառակության հետևությունը խոշորացույցով կդիտե»:

* Այս համարից սկսած հանդեսի խորագրի տակ նախկին՝ «Հանդես տասնօրյա» նշումը փոխարինվում է նորով՝ «Հանդես կիսամսյա»: Այլ ենթավերնագիր կամ ենթատիտղոս «Ծաղիկը» չի ունեցել:

626. Ծանուցումն, էջ 296:

Ապտուլլահ լուսանկարիչների մասին (տե՛ս 616): — 1865-ի օրացույցը: Տե՛ս 621: — «Ծաղիկի» ազդը: Տե՛ս 431:

№ 100, ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 15, էջ 297—304

627. Մեճմուա և վանորեից խնդիր, էջ 297—299: Տե՛ս 623:

628. Երկու անհիմն ամբաստանություն, էջ 299—301:

Նախորդ համարում տպագրված (տե՛ս 624) հոդվածի առթիվ տրվող «այլանդակ մեկնություններու» դեմ. «Մենք կամբաստանվինք իբր կուսակցության ոգի կրող: Թաղական խորհուրդն ալ կամբաստանվի եղեր իբր անտարբեր ուրիշ խնդիրներու և միմյան խաչկալի շինության ավարտմանը զբաղող»: Ազդարարում է. «Արդարեւ մենք ալ կուսակցության մը կվերաբերինք» և պարզաբանում, որ թաղական խորհրդի «հանցանքը իբր չէր, այլ կուսակցության... այն կուսակցության, որու պաշտպանած սկզբունքը հոռի է, ըստ որում անձնական է, մասնավոր է, տղայական է»:

629. (Վ. Հյուզո), Լե Միգերապլը, էջ 301—304: Տե՛ս 256 և 492:

630. Փունջ, էջ 304: Տե՛ս 386:

631. Ծանուցումն, էջ 304:

Տետեյան տպագրությամբ լույս տեսած «Ընթերցարանը», պատկերազարդ և ազգային պատմության գլխավոր մասերով:

№ 101, ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 1, էջ 305—312

632. Թաղական խորհուրդ Զմյուռնիո, Պաշտոնական ծանուցում, էջ 305:

«Քաղաքիս Արշալույս արարատյան անուն լրագիրը ի սկզբանե անտի իրեն բան գործ ըրած է... անհիմն տեղեկություններով թաղական խորհուրդս անպատվել... թաղական խորհուրդս... կշարունակե և պիտի շարունակե միշտ իր վեհանձն լուծությունը հիշյալ լրագրին դեմ...»:

633. Անհիմն բողոք մը, էջ 305—306:

Ընդդեմ «Արշալույս արարատյանի» վերջին համարում տպագրված բողոքագրի՝ թաղական խորհրդի «լուծված» լինելու և գործունեության մասին: «Մասիսի» պատասխանը մի թաղական խոր-

հըրդի մասին (№ 665), որով հաստատում է թե նրա պաշտոնը «ան-
բառնալի է շորս տարի», ինչպես ասված է սահմանադրությունում:

634. Ախտի մը ճգնաժամը, էջ 306—308:

Զմյուռնիայի առաջնորդական փոխանորդ Հակոբոս վարդապե-
տի (Զիլինկիրյան) և «Արշալույս արարատյանի» միջև տեղի ունե-
ցող վիճաբանության առթիվ. «Խնդիրը ոչ միայն հին, այլ նաև ան-
հիմն է»: Քննում է մեղադրանքները:

635. (Վ. Հյուզո), Լե Միգերապլը, էջ 308—311: Տե՛ս 256 և 429:

636. Արդար վեհո մը, էջ 311:

«Արշալույս արարատյանի» խմբագիր Ղ. Պալտաղարյանը
«անցյալները Լուսավալ առնուն թողցիկ թերթը յուր տպարանին
մեջ գաղտնի տպել տալուն համար» տեղական կուսակալի հրամա-
նով զրկվել է «տերության կողմե իրեն սահմանված ամսականեն»: Ցավում է և հույս հայտնում թե կուսակալը կբարեհաճի իր վճիռը
«իբր բարեգութ մարդասեր, ի գործ չղնել»: Այս խնդիրը մատու-
ցում է կուսակալին՝ «ի նպաստ պ. Ղ. Պալտաղարյանի, որուն անձ-
նական թշնամություն չունինք»:

337. Փունջ, էջ 312: Տե՛ս 386:

638. Ծանուցումն, էջ 312:

«Նոր ընթերցարան», որ տպագրել է Տետեյան տպարանը՝ Տ. Հ.
Տետեյանի աշխատասիրությամբ:

№ 102, ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 15, էջ 313—320

639. Տրամաբան կրիտիկոս մը, էջ 313—316:

Հիշեցնելով՝ «Նայե՛ որ կոշիկեդ վեր չելնես» առակը, ուղղում
է 99-րդ համարում թույլ տրված վրիպակը: և նկատում, թե այն հա-
մարձակություն տվեր է «Մեղուի» «խմբագրության յուր տրամա-
բանական արիությունը և կրիտիկոսական հանճարը հայտնելու և...
լավ ևս է ըսել — խժբժելու... Մեղուն բանադատության սրհնստը կա-
տարելագործած կերևա»: Բանադատության կոչումը: «Մեղուի» «բա-
նադատական երազի» մեկնությունը: «Մեղուն... շատ անգամ ճշ-
մարտություններ ըսած է և փայլած է իսկ... կփութանք նաև հաստա-
տելու թե այս շրջանեն դուրս նետվիլը իրեն ներելի չէ...»:

640. Ազգային նամակ մը, էջ 316:

Խմբագրական նախարան՝ «ուսումնական բարեկամի», որ

Մ. Մամուրյանն է, խոստման առթիվ՝ «ազգային ամեն խնդիրներու վրա նամակաձև հողվածներ գրել» («Հայկական նամականի» շարքը)։ Հրատարակում է առաջին նամակը՝ «յուր գրելիքներուն իբր ներածություն»։ Հրատարակության առթիվ. «Մաղկի» էջերը ընդհանրապես ուրիշի գրությանց չենք կրնար գոհել... Ամեն հանրական թերթ իրեն համար մասնավոր դիրք և նշանաբան մ' ունի, ուստի եթե այսօր հոժարակամ կփութանք հրատարակելու ներկա ներածական նամակը, եթե նաև շնորհակալությամբ կ'իռուստանանք Մաղկի էջերը մեր բարեկամին ապագա գրությանց նվիրել, վասնզի գիտենք թե ասիկա խորհիլ գիտցող մ' է, վասնզի գիտենք թե յուր գրությունները Մաղկին պատիվը և գրական արժեքը կհավելուն, վերջապես վասնզի գիտենք, թե անիկա մեր հանդեսին ունեցած դիրքին և նշանաբանին կհամապատասխանե»։ Եթե հետագա նամակներում լինեն «կետեր, որոնց նկատմամբ համակարծիք չըլլանք հեղինակին հետ», ապա «մեր կարծիքը հայտնելու իրավունք» ունենք։

(Նշենք, որ Մ. Մամուրյանն այդ շարքից «Մաղիկում» հրատարակել է 39 նամակ։ Այդ և այլ պարբերականներում տպագրած իր նամակները Մ. Մամուրյանը 1872 թ. հրատարակել է առանձին գրքով՝ կատարելով որոշ սրբագրումներ։ Մեր օրերում «Նամականին» տեղ է գտել Մ. Մամուրյանի երկերի ժողովածուում (Երևան, 1966), որտեղ ընթերցողը կարող է ծանոթանալ նաև հիշյալ նամակներին։ Անկախ դրանից «Մաղիկում» տպագրված նամակները նկարագրվում են առանձին-առանձին քանի որ դրանցում շոշափվում են տարբեր հարցեր և նրանցից յուրաքանչյուրը ժամանակին առանձին հասարակական հնչեղություն է ստացել։ Այդ նամակները գրվել են Կ. Պոլսից և համապատասխանաբար թվագրված են)։

641. Վրույր (Մ. Մամուրյան), (Հայկական նամականի), էջ 316—318։

Իր խոստման առթիվ՝ հաղորդել ազգային լուրեր։ Մտածելու և մտածածը գրելու ազատությունը. «Միթե ունի՞ս այս թույլտվությունը... Եթե չունիս խորտակե՞ գրիչդ և ինձի պես լուռ կաց, որպեսզի մտածման իրավանց դեմ չի գործես... Սեին ճերմակ... ըսելեն լռելը ավելի աղեկ է։ Բայց Արշալույսը կրնե եղեր, բայց Մեհմուան կգրե եղեր, թող գրեն... Մաղկը ճշմարտության մը նշույլը բացատրելու համար գոցե ի գոց կգրե, վասնզի արգելք ունի գրելու... Ո՞վ կարգիլե այս ազատությունը. — Անոնք, որոց վրա խոսելու ազատություն չունիմ... վասնզի Թուրքաստան կգտնվիմ և քանի որ հոս կգտնվիմ և դու ալ մյուս կողմե կպնդես որ գրեմ, ահա

անդադար կանգ առնելու կետեր դնելու պիտի ստիպվիմ, որ տեսակ մը լռություն է»։ Հայ մամուլի դեմ հարուցվող արգելքների մասին։ «Ուստի պատրաստվե՛, բարեկամ, հետզհետե նամականեր ընդունելու», բայց «անլուր և անասելի ճշմարտություններ» չեմ հայտնելու «ոչ հալածվելու և ոչ իմ պատճառովս Մաղիկը հալածել տալու փափաք ունիմ... Իմ նամականիս էական նյութը պիտի լինի ազգը և գրչիս շարժառիթը ճշմարտության սերը։ Ազգային կարևոր անցքերը և խնդիրները պիտի շոշափեմ անցնիմ...»։ (Խմբագիրը ծանոթագրությամբ նկատում է՝ «Մաղիկը միայն մատնութենե կվախնա, վասնզի Արևելքեն ետք ինքն է ամենեն ավելի մատնության մահակիր շունչեն տանջվողը... Բայց կարծենք թե մատնության մոտան անցավ ալ...»)։

642. (Վ. Հյուգո), Լե Միգերապլը, էջ 318—320։ Տե՛ս 256—429։

643. (Ազդ), էջ 320։

«Արշալույսոս վերջին թիվին նկատմամբ ըսելիքնիս գալ անգամ կըսենք»։

644. Մանուցումն, էջ 320։

«Մաղիկի» ազդը։ Տե՛ս 431։

1 8 6 5

№ 103, ՀՈՒՆՎԱՐԻ 1, էջ 321—328

645. Նոր տարի, էջ 321—323։

«Ամեն բան կանցնի աշխարհիս մեջ... Ո՞ւր են այն ազգերը և միապետությունները, որք ժամանակավ Ասիան և Եվրոպան կղերղրդեին... Ո՞ւր են մարդկային մտքի փառքերը և պարծանքները... Ո՞ւր են հայրենիքի երկինքը, լեռերը և քաղերը... Բայց միթե՞ իրոք ամեն բան վաղանցուկ և կորնչելի է աշխարհիս մեջ... Կա բան մը, որ անմահ է և անանց... Քանի որ մշտնջենական է կենդանության աղբյուրը, յուր գործերը անընդհատ կշարունակվին և կնորոգին... Մարդերը կմեռնին, այլ մարդկության հավաքական կյանքը մնալուն է... յուր գործերը փոփոխությամբ անընդհատ կշարունակվին՝ լավագույն ձև ընդունելու թեությանմբ»։

«Նոր տարիին սկիզբը ուրախության և բարեմաղթության օր մ'է, բայց ինչպես ամեն անհատ, նույնպես ամեն ազգ չկրնար ուրախանալ և բարեմաղթություններ ընդունիլ կամ տալ»։ Կա հարուստ և կա աղքատ. «Մին կներկայե երջանկությունը, մյուսն ալ թշվառությունը»։ Կան և երջանիկ ազգեր, «իսկ հայ ազգը ի՛նչ կնշմարե անցյալին մեջ, իսկ կեդրոնական վարչությունը ի՛նչ կտեսնե սահմանադրության վավերումեն ի վեր, իսկ Իլմիրի հայ հասարակությունը ի՛նչ ըրած է թաղական խորհուրդի կազմութենեն ի վեր։ — Գրեթե ոչինչ։ Ի՛նչ կա արդյոք անցյալին մեջ, որ կարենա տարվոյս սկիզբը մեզի ուրախության գեթ կաթիլ մը շնորհելու։ — Ոչինչ։ Ի՛նչ ըրավ անցյալ տարիեն ի վեր ազգային վարչությունը, որ ժողովուրդի մը ներկային և ապագային հսկողության պաշտոնը ունի յուր վրա։ Ոչինչ»։

646. Վրույր (Մ. Մամուրյան), (Հայկական նամականի), էջ 323—325։ Տե՛ս 640 և 641։

Երուսաղեմի պատրիարքի էջմիածնից վերադառնալու առթիվ. «Եսայի վարդապետը եպիսկոպոս եղավ դարձաւ... նորընտիր պատրիարքը... ազգային հեղափոխության ծնունդն է... Ուրեմն Եսայի եպիսկոպոսը նոր թվական մը պիտի բանա վանուց համար և օրըստօրե ազգին համարումը պիտի արդարացնե»։

647. Տգեաճեբու խումբ մը, էջ 325—326։

«Արշալույս արարատյանի» № 742-ում տպագրված երկրորդ բողոքի առթիվ՝ ընդդեմ թաղական խորհրդի։ Ակնարկ, թե գուցե թերթի կողմից է գրված։ Պատասխանում է ըստ մեղադրանքների. «Հեգնասերներու ծիծաղը չշարժելը լավագույն չէ՞ր ըլլար արդյոք»։

648. Այլ և այլք, էջ 326։

Կայսերական շքանշանի արժանացած Ստ. Նուպարյանը՝ «մանավանդ ազգասիրական եռանդի» տեր է։

649. Իրավունք ազգաց, էջ 326—327։

Մկրտիչ Տատյանի «Իրավունք ազգաց» տեսարակը, որ թարգմանել է Մ. Բ. Ութաճյանը և որի մասին արդեն գրել են «Մասիսը» և «Վարագայր հավատիսը». «Գրեթե նույնը մենք ևս հաստատելու կստիպվինք»։ Այդ առթիվ նաև թարգմանական գործի մասին. «Մեր գրականության ամոթալի վիճակը կրնանք բարվոքել, եթե այսուհետև նաև ուրիշ թարգմանությանց և հեղինակությանց նկատմամբ անաշառ բանադատության սկզբունքին հետևելու ըլլանք»։

650. Արվեստագետ մը, էջ 327:

Հուսանկարչության մասին: Գործի զմյուռնացի ախոյաններից է Սվոպոտան:

651. Փունջ, էջ 327—328:

652. Ազդ, 328:

«Մեծմուսլին պիտի պատասխանենք Մաղիկի հաջորդ թիվին մեջ»:

№ 104, ՀՈՒՆՎԱՐԻ 15, էջ 329—336

653. Վրույր (Մ. Մամուրյան), Հայկական նամականի, էջ 329—331: ՏԵ՛ս 640 և 641:

Երուսաղեմի պատրիարքի ընտրության շուրջը և վանքի պատրաստվող կանոնադրութիւնը: Սահակ եպիսկոպոսի վիճակը:

654. Վրույր (Մ. Մամուրյան), Հայկական նամականի, էջ 331—332: ՏԵ՛ս 640 և 641:

Անանուն մի «հրաշագործ վարդապետի» երգիծական դիմապատկերը:

(Մ. Մամուրյանի «նամականիում» իրական գործիչները և դեմքերը՝ ներկայացված են այլաբանորեն: Դրանց շուրջը որոշ գուշակություններ ժամանակին արվել են, որոնք այս կամ այն չափով ընդունվել են: Նամակները նկարագրվում են առանց այդ այլաբանությունները բացահայտելու պատասխանասովորություն ստանձնելու, ինչպես որ կան):

655. Վրույր (Մ. Մամուրյան), Հայկական նամականի, էջ 332—334: ՏԵ՛ս 640 և 641:

Կ. Պոլսի և Զմյուռնիայի հակադիր պատկերները: Ազգային հպանցիկ լուրեր:

656. Մեծմուսն, էջ 334—336:

«Լրագիրեր կան, որոնք առանց նախատելու չեն կրնար վիճաբանել» Դա հաստատում է «Մեծմուսն» պատասխանելով «Մաղիկին»։ «Ինչպես այրելը պատասխան չէ, նույնպես և թշնամանելը տրամաբանել չէ»։ Խնդիրը Եվրոպական վանքերի մասին «Մաղիկի» արտահայտած կարծիքներն են, Գ. Այվազյան (Այվազովսկի) վարդապետը և նրա վկայությունները («Ուրվագիծ...»)։

657. Ժամանակ, էջ 336:

«Ժամանակը իրեն սկզբունք ըրած է պաշտպանել կղերը ան-

խտիր, հետադիմաց կողմը բռնել և հարձակիլ աղատասեր թերթերու վրա»:

658. Ծանուցումն, էջ 336:

«Արևմուտքի հունվարի սկզբեն նորեն սկսավ հրատարակվիլ Բարիզի մեջ: Գործակալությունը Իզմիրի մեջ Մալիկի գրատան հանձնված է»:

№ 105, ՓԵՏՐՎԱՐԻ 1, էջ 337—344

659. Սկզբունքե զուրկ հայ մը, էջ 337—339:

Երկխոսություն հողվածի հեղինակի և կարծեցյալ անկողմնա-
պահի միջև սահմանադրության և հասարակական կարծիքի շուրջը.
«Սահմանադրությունը քանի մ' անձանց դիմադրությամբը չկորըն-
չիր... Սահմանադրությունը հայ ժողովուրդին քանի մը տարվան
աշխատությանց վարձքն է... Միտքը հառաջադիմության կողմեն,
արձագանք տալու վրա է և հետևաբար վաղ կամ անագան հասարա-
կաց կարծիքը պիտի կազմվի: Արդեն սակավ ինչ կազմված է այն
նաև Իզմիրի մեջ... Իրավունքը կճնշվի, այլ չմեռնիր: Սկզբունքե
զուրկ տկար միտքերը միայն այս ճնշումը մահ կկարծեն և ճնշողին
ձեռքը կհամբուրեն... Աշխարհս յուր արդի վիճակը նյութականով
երևելիներու չպարտավորիր, այլ քու ստորին անվանած այն ժողո-
վուրդին որու արգանդը Գատմոսի ակռաներուն պես բոկոտն այլ
տիտանյան հանճարներ ծնած է...»:

660. Վրույր (Մ. Մամուրյան), Հայկական նամականի, էջ 339—
340: Տե՛ս 640 և 641:

Վեցերորդ նամակ: Ժամանակի անսահմանության ու մարդկանց
և ազգերի անցավորության մասին. «Տակավին կգտնվին շատ մար-
դիկ և ազինք, որոնք տարիներ, դարեր անցուցած ու դեռ տղա են...
Կան նոր մարդիկ որ դիակներու հետ կապին, ասոնք գիշերասեր
կենդանյաց ցեղեն են: Առ մեկ ձեռքդ Արևելք և մյուս ձեռքդ Երևակ
կամ Արշալույս: Չես փնտռեր թե պ. Ոսկան քանի՞ տարեկան է,
կամ պ. Չամուռճին և պ. Պալթաղարը քանի՞ ճերմակ մազ ունին
իրենց գլխին վրա: Գիտես արդեն, որ ամենքն ալ ժամանակակից
են: Սակայն բաղդատե անոնց գրվածքը. տեսության, հանճարի,
դրչի, սկզբունքի ի՞նչ ահագին անջրպետ կգդնես մեկ կողմեն Արե-
վելին և մյուս կողմեն Երևակին և Արշալույսին մեջ: Ոսկանը քա-

նի մը դար դեպ առաջ կապրի, Չամուռնին միջին դարու մեջ, Պալ-
թաղարը քսանամյա հնությամբ կապածի»:

Ծանոթագրությամբ հայտնվում է, որ «օգտավետ և երկար նա-
մակ մ' ալ ընդունած ենք», որ հաջորդ համարում կհրատարակվի:

661. (Վ. Հյուգո), և Միգերապլը, էջ 340—343: Տե՛ս 256 և 429:

662. Փունջ, էջ 343—344: Տե՛ս 386:

663. Այլ և այլք, էջ 344:

Կ. Պոլիս է մեկնել փոխանորդ Հակոբոս վարդապետը (Զիլին-
կիրյան). «Բարեհույս ենք թե Ազգային կեդրոնական վարչությունը
ժամ առաջ կբարեհաճի հիշյալ ազգասեր եկեղեցականը Իզմիր վե-
րադարձնել»: — Հետադիմության հանրագիրը Հովհ. Սեթյան վարդա-
պետը Զմյուռնիա բերելու համար. «Կհորդորենք... որ շմոռնան
խնդրելու նաև պ. Չամուռնյանը»: — «Մասիսի» անանուն նամակա-
գիրը Զմյուռնիայի երկպառակության մասին. «Ծաղկի մեջ չենք
ուզեր պատասխան տալ...»:

664. Ծանուցումն, էջ 344:

«Արևմուտքի» գործակալը և բաժանորդագրությունը: — Վրի-
պակների ուղղում: — «Ծաղիկի» ազդը (տե՛ս 341):

№ 106, ՓԵՏՐՎԱՐԻ 15, էջ 345—352

665. Ազգային, էջ 345—346:

Ազգային գործերը Զմյուռնիայում «տարտամ և անստույգ ըն-
թացք մ' ունին... Հակոբոս վարդապետը Իզմիրի երևելիներուն առ-
ջև ծունր դրած շրջալու համար Պոլսեն յուր հրաժարականը ղրկել
է»: Կուրը ցավ է պատճառել հառաջադիմականներին և էսնաֆնե-
րին. Զիլինկիրյան «Հակոբոս վարդապետը մեր հայ կղերին պատիվ
կրերե յուր անշահախնդրությամբը և սահմանասիրությամբը»:

1865 թ. հունվարի 21-ի դեպքի մասին, որը «հետևությունն է
1861 հուլիսի 28-ին», երբ խուժեցին առաջնորդարանը և դիվանա-
դպիրը վոնդեցին: Հունվարի 21-ին խուժել են նաև եկեղեցի. «Միա-
կանիները խռովություն կանվանեն այս կռիվը»: «Ազգային վարչու-
թյունը քանի որ այսպիսի թույլ ընթաց մ' ունի, քանի որ ամենու-
րեք փոխանակ դատավոր ըլլալու, հաշտարար կանգնի, քանի որ
ժողովուրդին մեծագույն մասին կամքը փոքրագույնին կզոհե, խռո-

վությունը և երկպառակությունը անպակաս պիտի ըլլա ազգին մեջ և ազգն ալ հարկավորապես պիտի հետադիմե»:

666. Վրույր (Մ. Մամուրյան), Հայկական նամականի, էջ 346—349: Տե՛ս 640 և 641:

Ութերորդ նամակ. Ծանոթագրություն՝ «եոթերորդ նամակը տպարանեն մերժվեցավ»:

(Նշենք, որ այդ նամակը ուղղված Դիարբեքիւրի վարդապետ՝ «հրեշ» և «հրաշագործ» Մ. Տիգրանյանի դիմ, հրատարակվել է Ստ. Ոսկանյանի Փարիզում լույս տեսնող «Արևմուտք» հանդիսում՝ 1865, № 10, էջ 79—80: Տե՛ս Մ. Մամուրյան, երկեր, էջ 417—419: Այս առթիվ տե՛ս 677):

Ազգային տուրքի մասին. սահմանված է տասը աստիճան՝ 500-ից մինչև 5 դուրուշ. Տուրքի վճարման կարգը «իմ վրաս փորձելով անբավական, անիրավ, անօգուտ և մոլորական կգտնեմ»: «Ազգին մեջ կան մարդիկ, որ սահմանադրական վարչություն վայելել կուզեն առանց անոր պահանջած պարտավորությունները կրելու», իսկ ընդհանուր ժողովի մի մասը տրամադրված է դրամական դժվարություններ հարուցել, սահմանադրությանը խոչընդոտել և հայտարարել. «Ստակ չկա. սահմանադրությունը ի՞նչ կարժե»:

667. (Վ. Հյուզո), Լե Միգերապլը, էջ 349—351: Տե՛ս 256 և 429:

(Այս հատվածում համառոտակի շարադրված է Հյուզոյի տեսակետը երկու գլխավոր հարցում՝ «Հարստությունը արտաբերել» և «Հարստությունը բախշել»:

Հատվածի վերջում թարգմանիչ Գ. Զիլինկիրյանը նկատում է. «Հյուզոյի սոսիալիզմի վրա գրածը հոս արժան կհամարինք վերջել: Հեղինակը անկե ետք կսկսի այն ատենի ազատականաց և հեղափոխություն պատրաստող քաջերու վրա երկարորեն խոսիլ և ընթերցողին սորվեցնել ապստամբելու և բռնության դիմադրելու արհեստը...»):

668. Փունջ, էջ 351—352: Տե՛ս 386:

669. (Հովհ. Նուպարյանի մասին), էջ 352:

«Վարագայր հավատիս» թերթը Զմյուռնիայի թաղական խորհրդի մասին խոսելով նրա անդամ Հովհ. Նուպարյանին համարել է «իբր միակ ազգասեր և սկզբունքին վրա հաստատուն մնացող... Անուրանալի է թե յուր անդամոց մեջ ազգին պատիվը պաշտպանել ուղող և սև օրերու մեջ կանգուն մնացող միայն Նուպարյանը չէ...»:

670. Մանուցումն, էջ 352:

Հովհ. Մավյանի «Բարոյական դաստիարակություն» գիրքը: — Տ. Հ. Տեսուչյանի «Նոր ընթերցարանը»:

671. Տեղատվություն կրից, էջ 353—354:

Զմյուռնահայության հակադիր կողմերը հաշտություն են կնքել և երդում տվել միմյանց այսուհետև հիմք ընդունել «սահմանադրության անթերի գործադրությունը և անցյալին մոռացումը»: Ընդհարումն անցյալի և ներկայի կռիվն է:

672. Վրույր (Մ. Մամուրյան), Հայկական նամականի, էջ 354—356: Տե՛ս 640—641:

Բարեկենդանի առթիվ այլաբանական երկխոսություն՝ դիմակի, նաև իր Վրույր ծածկանվան («անվանական դիմակ») շուրջը. «Դիմակը այն անուղղակի ազատությունն է, որով դերության մեջ կիսուսի մարդ ճշմարիտը. դիմակը այն անմեղ զենքն է, որով մատնատու և գաղտնի թշնամիիդ դեմ լուկ անձնական անդորրությունդ կպահպանես... Ինչ պետք է դիտել անունը, այս անօգուտ է հասարակության, քննե՛ նյութը»:

673. Փեռն-Փաններուն պարահանդեսը, էջ 356—359: Անավարտ:

Զմյուռնիայում բարեկենդանի առթիվ կազմակերպված պարահանդեսի մասին նամակի ձևով, ընդհանրական նկարագրություն և քննադատություն: Եվրոպական պարեր և թղթախաղ: «Կիները պարահանդեսները և թատրոնները կսիրեն նման այն որսորդին, որը սիրելի են առատ որս ունեցող վայրերը»: Մթնոլորտը պարահանդեսում այնպիսին էր, որ երիտասարդը համակվում էր «տրփավետ զգայություններով» ոմանք թավազլոր տապալվում են, բոլորը պրծնամուլության գերի են դարձել. «Հայ աղջիկները, ինչպես նաև Իզմիրի երիտասարդաց մեծագույն մասը աղգային ոգի և նախանձախնդրություն չունին: Կթողուն ինչ որ ազգային է, ինչ որ ավանդական է և իրենց կսեփականեն ինչ որ օտարինն է՝ առանց ստանալ ուղելու ասոր նաև այն հատկությանը, որ կկազմե մտքին ազնվապետականությունը... Իսկ կիները... ամեն մեկը կուզե փայլիլ, կուզե նշմարվիլ, կուզե անոր ասոր կամ այսինչ զեվզեկ պարոնին ու շադրությունը յուր վրա հրավիրել...»:

(նշենք, որ այս հոդվածը, որ մնացել է կիսատ՝ թեև ավարտվում է «Շարունակելի» նշումով, պատրվակ է ծառայել որպեսզի «Ծաղիկի» խմբագիրը դատապարտվի 28 օրյա բանտարկության: Միջամտությամբ 5 օրից հետո Զիլինկիրյանն ազատվել է բանտարկությունից (տե՛ս 686), սակայն ստիպված է եղել հանդեսի տպագրությունը փոխադրել Կ. Պոլիս):

674. Փունջ, էջ 359—360:

675. (Ծանուցումներ), էջ 360:

«Մասիսի» խմբագիր Կ. Ութունջյանի ընտիր թարգմանությամբ լույս է տեսել Մ. Վ. դր Ֆերեալի «Գաղտնիք հավատաքննության» երկի առաջին հատորը (367 էջ): — Հովհ. Քյուրքճիանոֆի աշխատասիրած հայատառ տաճկերեն գիրքը՝ «Մուխթասար: Քրիստոնեական վարդապետություն» — Տ. Հ. Տետեյանի «Նոր ընթերցարանը»:

№ 108, ՄԱՐՏԻ 15, էջ 361—368

676. Ազգային, էջ 361—362:

«Ընտրողական ժողովը կազմվեցավ, ընտրողաց և ընտրելյաց ցանկերը եկեղեցիին գավիթը կախվեցան, քվեթուղթերը ընտրողաց ղրկվեցան և այս շաբաթ Իզմիրի երեսփոխանաց ընտրությունը տեղի պիտի ունենա... Անձնական շահու կամ ուրիշ նկատումներու համար անարժաններու քվե տալ և զանոնք ազգին գլուխը կանգնելը հասարակաց օգուտը մասնավորին զոհել, ներկան ամլության դատապարտել և ապագան թունավորել է: Անապակ խիղճը և արի սիրտը նաև սե օրերու մեջ կանգուն կսպասե և կհսկե հանրության շահուն և որևէ ղրդում չկրնար զանոնք ղղրդել այնպիսի օրի մը մեջ, ուր հասարակության մը բաղդը փոխանորդներու խղճին և կամքին պիտի հանձնվի...: Երեսփոխական քվեարկուներու այսօր այսչափ միայն կիսոսինք, անոնց խղճին հանձնելով քաղաքիս հասարակության ճակատագիրը և ապագան»:

677. Վրույր (Մ. Մամուրյան), Հայկական նամականի, էջ 362—363: Տե՛ս 640 և 641:

Յոթերորդ նամակը շտպագրվելու և խմբագրական ծանոթագրության շուրջը (տե՛ս 666). «Եվ ի՞նչ իրավամար. վասնդի տպարանը մերժեք է: Գեղեցիկ պատճառ... Բայց մամուլը կարող չէ ըսել... Թե Վրույրը այսինչ կետի մեջ կսխալի և թե այս անգամ ալ բոլոր նամակը սխալական է... Ծաղիկիդ ստորոտը գրված է: — Տպա-

րանը պատասխանատու չէ հանդիսիս պարունակության»։ Դա նույնըն է, թե «պատժել սուրը, որովհետև մարդ կսպանե... Ուրեմն ավելի հարմար կթվի ըսել, որ անխոս տպարանը մերժած չէ իմ է. նամակս»։

Խորհրդածություններ մամուլի ազատության, տպարանի (տպագրիչի) և պարբերականի փոխհարաբերության շուրջը. «նույնիսկ աստված շունի իմ միտքս սեղմելու կարողությունը... Մաղկիդ քննիչ կկանգնի տպարան մը այդտեղ, թեև կանոնը քննիչ շրնդունի որ պարբերական թերթերու համար և ոչ տեղ մը...»։ Խնդրում է նամակը ուղարկել Մեյու հանդեսին։ Կցված է տպագրասլետի ծանոթագրությունը. «Մաղկի պատասխանատվությունը տպարանին վրա չըլլալով պ. Վրույրին է. նամակին քննողն ու մերժողը ինքը եղած չէ, հետևաբար նույնին վերնագույն ժ. նամակին պարունակությունը անտեղի է»։ Տե՛ս 666։

678. Հռիփսիմյան վարժառան, էջ 364։

Կիսամյա քննությունները. «Կփութանք մեր գոհունակությունը հայտնել աշակերտուհիներու զգալի հառաջադիմության վրա... Հայերենի դասատուն ալ նախորդ տարվան հարցաքննութենե հետևող դժգոհությունը այս տարի գոհունակության փոխելու մեծ ջանք ըրեր է... Իզմիրի հայերուն համար ոչ նվազ անպատվություն կրնա համարվիլ դեռ վարժուհիներ և դասատու կիներ շունենալուն համար... Թաղական խորհուրդը, որ ա՛լ խաչկալի խնդիրով զբաղելու պետք չունի, կրնա յուր ուշադրությունը դաստիարակության խնդրին վրա հրավիրել»։ Շնորհակալություն հոգաբարձուհիներին։

679. Բոլոնիայի կիները, էջ 364—366։

Թարգմանություն ֆրանսիական մամուլից՝ թարմանչի՝ հայուհի Մ. Գ.-ի նախաբանիկով. «Երանի՛ թե Բոլոնիայի կիներուն հայրենասեր աշխուժեն և դյուցազնական անձնվիրութենեն քիչ մը դաս առնեն հայ օրիորդք և տիկնայք, որք... աղետալի շռայլության և պերճասիրության մը մեջ կլողան միայն»։

«Երբոր Բոլոնիացիք, հաղթյալ, ճնշյալ, վհատյալ և օտարին լուծին տակ կորագլուխ, տրտմությամբ իրենց հայրենի տանց անկյունները քաշվեցան, ողբալով իրենց դժբաղդությունը, նաև սխալանքը, անախնկալ ընկեր մը գտան իրենց քով։ Կինը, որ... արիություն և քաջասրսություն զգեցավ, կովի մեջ մտավ, զինվոր գրվե-

ցավ: Հայրենյաց սիրով համակվեցավ գլխովին, հայրենյաց բոլոր ցավերը ինքն ալ զգաց... Բոլոնիացի կինը... միմիայն ոգու տխուր հագուստը աղեկ» համարեց. «Սև գույնը Բոլոնիայի կնկան ուղեւովը, աղգային դրոշ և զորաց միութեան նշան մը պիտի դառնա: Սև գույնով պիտի ճանչցվին հայրենյաց զինվորները մինչև ետին պատերազմին օրը»: Նրա նշանաբանն է. «Երբոր օրենքը և արդարությունը կպաշտպանենք պետք է կամ հաղթել կամ մեռնիլ գիտնալ»:

680. Փունջ, էջ 367: Տե՛ս 386:

681. (Երկտող ազդ), էջ 367:

«Իզմիրի բարեմիտ հասարակութեան հետ մեր ունեցած հաշիվը ուրիշ օր կկարգադրենք»: Հավանաբար խմբագրի ազդն է:

682. (Մանուցումներ), էջ 367—368:

Մ. Վ. դը Ֆերեալի «Գաղտնիք հավատաքննութեան» գիրքը: Հովհ. Քյուրքճիանոֆի «Մուխթասար. Քրիստոնեական վարդապետությունը»: — Տ. Հ. Տեսեյանի «Նոր ընթերցարանը»: — «Ծաղիկի» ազդը: Տե՛ս 431:

(«Ծաղիկի» հերթական համարը ըստ ամսաթվերի առանց ընդմիջումի լույս է տեսել Կ. Պոլսում, Արամյանի Արեւելյան տպարանի տպագրութեամբ, ուր և հանդեսը հրապարակվել է առ № 134-ը՝ 1867 թ. մայիսի 10-ը: Հանդեսի վերջում, այնտեղ, ուր խմբագիրը ստորագրում էր «Շարագիր-տնօրեն Գր. Զիլինկիրյան», նշված է՝ «Համարատու Զարեհ Ստեփանյան», որը նշանակում է, թե հանդեսի պատասխանատուն, նրա համար հաշվետուն (այսօրվա ըմբռնմամբ գրեթե՝ թողարկիչ, թերևս ղիրեկտոր) Զ. Ստեփանյանն է («պաշտոնական համարատու մ'... տերութեան առջև»): Խմբագիրը, նյութերի հեղինակը և մատակարարողը եղել և մնում էր Գր. Զիլինկիրյանը: Հանդեսի ձևավորումը էական փոփոխություն չի կրել, միայն 109-րդ և 110-րդ համարների ճակատին զետեղվել է Կ. Պոլսի ծովափնյա համայնապատկերը, ապա անվանումը շարվել է տպատառերով, ինչպես առաջ էր):

№ 109, ԱՊՐԵԼԻ 1, էջ 369—376

683. Գ. Զ. (Գր. Զիլինկիրյան), Մեր հարգի ընթերցողաց, էջ 369—370:

«Հայտնի և անհայտ թշնամիներու հայտնի և անհայտ վատությունները... ստիպեցին Ծաղիկը ժամանակ մը խամբելու և վերջապես Պոլիս փոխադրելու... Մեր թերթին հրատարակումը անկարելի էր, որ Իզմիրի մեջ շարունակվեր վեցերորդ անգամ մատնութեան և քսութեան զոհվելն ետք... Այս անգամ ալ հալածումն ազատ պիտի մնա՞ արդյոք Ծաղիկը: Զգիտենք: Գիտենք սակայն թե մամուլը ար-

գի քաղաքականության թուրն է... Ընթերցողը անշուշտ կրնա այս կետերուն թագուն նշանակությունը ըմբռնել: Եթե ազատություն ունենայինք, տարրեր կերպարանք մը կուտայինք հետագա հողվածին... Արդարությունը եթե գիտե անողորձաբար պատժել, գիտե նաև համբերել: Բռնաբարված իրավունքը «հատուցում» կպոռա: Արդարությունն ալ կըսե. «Համբերե՛ք»: Համբերե՛նք ուրեմն»:

684. Պ. (Գր. Զիլինկիրյան) Տֆնուրյունի Ի քանտի, էջ 370—375:

«Երեք տարիե ի վեր օրագրության ասպարեզ նետված ենք, գուցե առանց՝ կշռելու մեր զորությունը... Շարունակեցինք մեր պաշտոնը... ղինվոր գրվելով այն դրոշին ներքե, որ կծփա իրավունքի, արդարության և ճշմարտության համար նահատակվող մարդիկներու վերոքը: Պարտքը այսպես վարվիլ կհրամայեր... Հողված մը հրատարակեցինք, ուր հեղինակը վիպական և երգիծաբանական կերպով վարուց և բարուց լրբությունը պատժելու և մոլորությունները դատաւարտելու կհանդգներ: Ամիսե մ' ի վեր բազմության կիրքը հուզված և փոթորիկ մը հանած է... Ամիսե մ' ի վեր տգիտությունը բերանը կխւցե... և կհայհոյե»: Մեջբերումներ Գիւղոյից, Լամեններից, Ալ. Մյուսեից, Վոլտերից, Ժ. Սանդից և ուրիշներից:

«Ծաղիկի» № 107-ի («Փենոն-ժաններուն պարահանդեսը») հողվածից հետո հանդեսի և նրա խմբագրի դեմ հարուցված հալածանքները. «Ծաղիկի հողվածին մեջ միայն մեկ հանցավոր կար, որ էր ճշմարտությունը», սակայն, «շահու համար օրը քանի մը անգամ ծունր դնող և ապականության մեջ շաղվող բազմության մը մեջ անկարելի է ուղիղ քալել առանց ապտակվելու և հալածվելու... Տգիտությունը երեք տարիե ի վեր մեզի դեմ անողորձ թշնամություն մը ցուցանելե ետքը, կարծես իբր օրհասական գազան հարձակվեցավ մեր վրա: Յուր նպատակին հասա՞վ արդյոք. — Ո՛չ, բանտը պատասխանել չէ, բանտը նախատինք չէ գրական պատվո դեմ. «Բանտը օրագրության փառավոր պատվանդանն է»... Արի սիրտը և անկախ միտքը գիտե անվեհեր դիմադրել ոսկեզօծ, այլ տգետ կատաղության և բարկության, գիտե արհամարհել թշնամության սպառնալիքը, վասնզի յուր սիրուհին՝ ազատությունն և տիրուհին՝ ճշմարտությունն է... Մեր օրերը միտքը՝ իբր զենք տգիտության հետ կպատերազմի... Շունը կհաչե, վասն զի շնությունը յուր բնության տարրերեն

մին է. կարիճը կխայթե, վասնզի խայթելն յուր բնական հատկությունն է... 19-րդ դարը հայերուն համար տակավին չորեքտասներորդ դարն է. պղնձյա դար մ' է... Շահու տենչը և վայելումի կատաղությունը ոչ զգալու և ոչ ալ մտածելու ժամանակ կթողու»:

Եվրոպայում տիրող հանրական անբարոյականության նշանները և Դյումայի «Կես-Աշխարհը»: Մարդկության բարոյական և նյութական շահերին հակադիր ազդեցության տարածումը Զմյուռնիայի հայության մեջ. «Շլամիտները ազգային պակասությունը ծածկելու դրության հետևելը բավական չեն համարիր և հիմա ելել սքողել կուգեն նաև ընկերային պակասությունները... Թշնամիք մասնավորեցին մեր նամակագրին հանքաբար գրածները և անոցմե յուրաքանչյուր ոք իրեն սեփականեց ընդհանուր տեսությամբ ըսվածը և այսպես իրոք հանցավոր հանդիսացավ առաջի աշխարհի... Մեր թըշնամիներու մեջ չկա մեկը, որ ելնե ստորագրությամբ և բանադատության օրենքի համեմատ կարենա արդարացնել մեզի դեմ դիմված ամբաստանությունները»: «Արշալույս արարատյանի» վերջին համարում հանդես եկած հողվածագիրը «կամ զրպարտիչ մ' է և կամ մեր նամակագրին հողվածը հասկնալու անկարող տգետ մը»: «Ապագան պիտի ըսե, թե որո՞ւ կողմն է իրավունքը»:

685. Վրույր (Մ. Մամուրյան), Հայկական նամականի, էջ 376: Տե՛ս 640 և 641:

Կ. Պոլսի ընդհանուր ժողովը աղմկալից նիստերով քննում է ս. Երուսաղեմի կանոնագիրը: Հիմա նախապես ընտրված «Երուսաղեմի պատրիարքը ազգային ժողովներուն գլխին վրա մուրճի պես կիջնե և կսպառնա, որ կանոնին այս ինչ կետը ընդունելու կամ չընդունելու աղատ է... Թող Արշալույսը, որ հին վհուկ մ' է, այս հանելուկը մեկնե... Սահմանադրության դիմակավոր թշնամիները թև ու ողի առին, գաղտնի խլրտեցան, երբ Երուսաղեմի պատրիարքին այս տարադեպ ընդդիմությունը տեսան, որպեսզի գլխի վայր կռվին մեջ մտնեն և փոթորիկ մը հանեն թերևս սահմանադրական նավը անոր մեջ ընկղմելու աղոտ հուսով մը»:

686. Ալլեալլի, էջ 376:

«Ծաղիկի» բաժանորդագիրը վճարելու խնդրանք: — «Ծաղիկի» խմբագիրը՝ Գր. Զիլինկիրյանը, շնորհակալ է «մեծապատիվ Եղուպ էֆենտի Սպարդալյանին և էմբարսիալի խմբագիր պարոն էտուարի, որոնց շնորհիվ փոխանակ քսանութ օրի, միայն

հինգ օրի չափ զրկված մնացինք մեր անհատական ազատութենե», նաև համակիրներին ու այն թերթերին, որոնք «մեր իրավունքը պաշտպանել ուղեցին»։ — Պարսից շահը շքանշան է հանձնել Զմյուռնիայի հյուպատոսարանի քարտուղար Պողոս պեյին։

Այս համարից սկսած առ № 134-ը հանդեսի տակ դրված է «Համարատու Զարեհ Ստեփանյան» ստորագրությունը։ Տե՛ս 682։

№ 110, ԱՊՐԻԼԻ 15, էջ 377—384

687. Վրույր (Մ. Մամուրյան), Հայկական նամականի, էջ 377—380։ Տե՛ս 640 և 641։

«Նամականի» 12-րդ նամակը։ Զմյուռնիայի պարահանդեսում փայլող կանանց պաշտպան իզմիրցի հայր, ինչպես և «կնակիր ծերակույտը», «կանանց շպարը սրբելու կզբաղի և անոնց մալաֆոֆին առջև ողջակեզ մը մորթելու համար ի խաշ հան զՁԻԼԻՆԿԻՐ կգոչե»։ Պոլսեցին «օրենսդրի վսեմ պաշտոնը կվարե, իզմիրցին Տոնքիշոթի դերը կխաղա։ — Ո՞վ է այս դյուցազնական շահատակության շարժառիթը։ Մաղիկդ դու, կըսեն։ Վասնդի նամակ մը հրատարակած ես, որ պարահանդեսի մը նկարագիրն է՝ ...դիտողությունները աննշան և ակնարկությունները շատ մութ գտա... Ժեռն-ժանները (այս բառը իմաստ չունի) սկսել են վերլուծել, մաղել... Այս իր կնոջ, այն իր քրոջ, մյուսը իր սիրուհուն վրա բիծ մը, անիծ մը նշմարել կկարծե և առանց նամակին վիպական և հանրական ձևը նկատելու, անբարոյական է, անտարակույս անբարոյական պետք է լինի կպոռա և Մաղիկը առոք փառոք բանտ կմտնե... չէր կրնար ըմբռնել, որ աննշան գիր մը քու փառքդ կաղմե»։

Քննում է «Մաղիկի» իբրև հանդեսի և նրա հոգվածի անդատապարտելիությունը. «Մաղիկը, օրագիր չէ. Մաղիկը հանդես է և իբրև այն, արդի օրագրական կանոնաց չէ կարելի ենթարկել։ Տերությունը դեռ գրավոր օրենք չունի այս մասին»։ Պարահանդեսին նվիրված հոգվածի արձագանքները Կ. Պոլսում և մեկնությունները. «Արդ ինչ կտեսնեմ այսօր, կդիտեմ, որ Մաղիկ հանդեսին խմբագիրը իրավամբ կփառավորվի այստեղ իբր կարծյաց ազատության նահատակ մը ...Այսօր խաչկալ, վաղը արձան, մյուս օր Ժեռն-ժան. ասոնք վաղամեռիկ և երեքուն բաներ են։ Մինակ սրտիդ պես սիրտերը արդյունաբեր և ամուր են, որոց կկարոտինք մեր ապագա սերունդը

դաստիարակելու համար... Մաղթեմ որ նորեն ծակը մտնես ի սեր կարծյաց ազատության»:

688. Վրույր (Մ. Մամուրյան), Հայկական նամականի, էջ 380—383: ՏԵ՛ս 640 և 641:

13-րդ նամակ: Ազգային տուրքի խնդիրը և Ն. Ռոսինյանի «Հանգանակություն» ազդր: Գրադատական վերլուծություն, հեղինակի բնութագիրը:

689. Պաֆոն (Բեկոն), Ուսմունք, էջ 383:

Ուսումների նշանակությունը. կարդա «կշռելու և նկատելու» համար:

690. Ալֆրեդ տը Մյուսսե, Առ Նինոն, էջ 384:

Զափածո: Թարգմանիչը չի նշված:

691. Պալլերն (Բալլոն Զ.), Մնունդ սիրո, էջ 384:

Զափածո: Թարգմանիչը չի նշված:

692. (Բալլոն Զ.), Հոգիս է մութ, էջ 384:

Զափածո: Թարգմանիչը չի նշված*:

1 8 6 6

№ 111, ՀՈՒՆՎԱՐԻ 1, էջ 385—392

693. Հայնուտ, 1866, էջ 385—388:

Տարեմուտի խոհեր: Հայ ժողովրդի կացությունը. «Ազգ ըսվելու իրավունքը օրըստօրե վարգացնելու տեղ իր բարոյական ուժը և տարերքը տկարացնելու վիճակին մեջ կհամառի մնալ... Նախ՝ Տաճկաստանի հայերը ընդհանրապես սոցիալության մթնոլորտին մեջ դեռ կտառապին, նյութական դանազան թշվառությանց տակ կճրնշվին և մերթ հուսահատության, մերթ կրոնափոխության և մերթ երկպառակությանց մեջ ապավեն և ճարակ կփնտռեն: Սահմանադրության արևը դեռ գալառարենակ հայոց համար ծիր խավարման

---

*Նկարագրված՝ 1865 թ. ապրիլի 15-ի համարից հետո «Ծաղիկի» հրատարակությունը մինչև տարեվերջ՝ ութ ամսով, արգելվել է: Նրա խմբագիր Գ. Զիլինկիրյանը ենթարկվել է դատապարտության:

մեջ է, անոր նշույլը տեսան միայն և օրօրին կսպասեն որ անոր ճառագայթները վայելեն և տեղական բռնությանց և առաջնորդաց դանդաղության վերջ տան, թեև հույս չկա, որ իրենց փափաքին հասնին... Աղթամար իր կաթողիկոսը խրճիթի մը մեջ սպաննված և անոր տեղը խաչատուր եպիսկոպոսը արդեն ընտրված կտեսնե... Մուշի ս. Կարապետի միաբանությունը նորեն ապստամբության դրոշակը կկանգնե... Եգիպտոսի գծությունը կսաստկանա, Մկրտիչ եպիսկոպոսը իբր միակ դարման ամբողջ ժողովուրդ մը զնդանը նետել կուտա... Կեդրոնական ընդհանուր ժողովը և ոչ իր պաշտոնին և պարտականությանց գիտակցությունը ու զգացումը ունի: Իր իրավասության վերաբերող խնդիրներեն... կատարած շունի... Սահմանադրության անգործության գլխավոր պատճառը ս. պատրիարքին անտարբերությունը կկարծվի ...Թիֆլիսի հայերը նոր նոր հարվածներու տակ կտազնապին և թեև առ հարկի անմոռնչ, Տաճկաստանի հայոց վրա իրենց բոլոր հույսը կդնեն... Վշտաբեկ ձայն մը այս կենսական խնդիրը լուսավորել կուզե: Աղաբեկյան պ. Մարկոսը... Պարսկաստանի հայք ալ իրենց թմրութենեն կսթափին... Սակայն Հայաստանի ավերակաց վրա աստղ մը կփայլի և մեզի քաջալեր կկարդա նոր հույսով, նոր եռանդով և հավատքով դեպի հառաջ քայլել նոր տարվոյն մեջ և փարատել այն ամպերը, զորս ազգային կենաց հորիզոնին վրա փոթորկալից և բուռն հովեր բերեր դիզեր են...»:

694. Վրույր (Մ. Մամուրջան). Հայկական նամականի, էջ 388—390: Տե՛ս 640 և 641:

«Ո՞ւր ես, ի՞նչ եղար, ոչ ձայնդ կլսվի և ոչ անունդ... Արդարև Մաղիկդ ոչ արև էր, ոչ արշալույս և ոչ մոլորակ, Մաղիկդ ծաղկի պես մարելու սահմանված է այս աշխարհիս մեջ... սակայն ամեն բան պարտի իր շրջանը կատարել, պտղատու սերմ ձգել և այնպես մեռնիլ: Այս է բնության օրենքը... Բայց... Ո՞վ արգիլեց Մաղիկդ իր գարունը մտնելու եթե ոչ բռնության սառն ձեռքը, բանսարկության մահաբույր շունչը: Այո՛, գիտեմ Մաղիկն զաղաքման շարժառիթը. բայց դու ալ քաջ գիտես, որ ազատության թշնամիին մրցանակ մը շնորհած կլինիս, եթե ծաղիկը նորեն չի տնկես... Այն որ այնպամ մը ճշմարտության վահանը կուրծքը դրած ասպարեզ կնետվի պետք է որ կամ հաղթե և կամ մեռնի: Եթե հաղթությունը դժվարին է արդի նախապաշարմանց ասպառածին դեմ և մոլությանց տիղ-

մին մեջ, պետք է մեռնիլ: Մեռնիլ չէ թե կոնական վերք առնելով, այլ ճակատեն: Ինչպես հավատքը, այնպես սկզբունք մը նահատակվելով կվերածնի... Ուրեմն շունչ ա՛ռ, վերածնե այն հավատքով, զոր արդարությունը կներշնչե, Մաղկիդ քիչ մը աղատության հով և պարարտ հող տուր... վասնզի կդիտեմ, որ աղեկ գեշ գրիչը միշտ հզոր զենք մ' է... Ուրեմն ինչ ընել պետք է այս դժվարին վիճակին մեջ: Լոռիները մահ կսպառնա, ազատ հրատարակությունը՝ պատիժ... Այո՛, խոսելու և գրելու ժամը հիմակ է, բարեկամ: Ազգին կենսական շահերը և իրավունքները վտանգի մեջ են... Այն ուր Հայկա թոռն ու Հայաստանյաց զավակը լինելուն կպարծի չի կրնար անզգա մնալ այս սպառնալից դեպքերուն և ապականության առջև... այն, որ ձայն ունի պետք է... միտքը արթուն պահե և իր գրիչը իբրև արդարության և վրեժխնդրության սուր մը մեր հայրենի տան և եկեղեցվոյն հայտնի և անհայտ թշնամյաց դեմ շողացնե»:

695. Վ. (Վրույր, Մ. Մամուրյան), Հայկական նամականի, էջ 390—392: ՏԵ՛ս 640 և 641:

«... Մարդկային բնական իրավանց կորուստը, ստրուկին աղետքը, տարագրին հառաչանքը, հայրենազուրկ թշվառին արտասուքը, ո՞վ նկարագրած ունի և ո՞վ պիտի նկարագրե... ո՞վ պիտի հայտնե ինձ թե Մաղիկն ի բանտի իրոք ինչ զգաց, ի՞նչ մտածեց և ի՞նչ երազեց... Նամանավանդ ազգային կենաց միամյա շրջանին ներքին շարժումները ո՞վ պիտի պատմե... Մի՛ կարծեր, բարեկամ, որ միակ տարեգլխի առթիվ հոգիս կճմլի և կմաշի... ո՛չ, ճշմարիտ հայուն համար ամեն օր սուգի օր է, վասնզի, թո՛ղ անցյալը, ներկային մեջ ամեն օր նոր կորուստ մը կկրե իր նշդեհ կենաց շրջանին մեջ...»: Հայր «կհարցնե յուրովի թե ո՞ւր է, թե ո՞վ հեռացուց զինքը այն գահեն, որ այժմ ամայի է. ո՞վ այլակերպեց Հայաստանյայց եկեղեցվո աթոռը... Ահա այս զարմանալի հարցման օրինավոր պատասխան մը տալու պատրաստ եմ պայմանավ մը, այս պայմանն է աղատություն մը... Ահա այս աղատութենեն զուրկ եմ, բարեկամ, և կցավիմ որ այս զրկանքը նամակիս շփոթ ձևին առիթ տվավ... Ի՞նչ երջանկություն. լալու աղատությունը դեռ կվայելենք...»:

696. Զարեհ Ստեփանյան, Մանուցում, էջ 392:

«Մաղիկի» հրատարակության մասին: Գործակալն է՝ Կ. Պոլիսում Գ. Արապյան, Հալեպում՝ Հ. Քյուրքճիանոֆ, Նիկոմիդիայում՝

խ. էսկիճյան: Ծանուցող Զ. Ստեփանյանը ստորագրում է իբրև հանդեսի «համարատու»:

№ 112, ՀՈՒՆՎԱՐԻ 15, էջ 393—400

697. Հ.* , Քանի մը խոսք առ Մենմուա, էջ 393—395:

«Մենմուայի գրիչը վարպետ և եփուն գրիչ մ' է»: Իր № 632—ում «ազգային սահմանադրության և էջմիածնա կաթողիկոսի» շուրջը խորհրդածություններ է արել և «սահմանադրական ազատությունը շորս պատի մեջ պտտող մարդուն ազատության կնամանեցունե, որ ո՛ր որ երթա միշտ նույն տեղն է... որ սահմանադրությունը անօգուտ բան եղավ հայոց համար: Արդարև մենք ալ կհավատամք Մենմուային հետ, որ սահմանադրութենեն ակնկալված բոլոր բարիքը շտեմավ դեռ ազգը, սակայն չենք կրնար ըսել թե բոլորովին ապարդյուն մնաց...: Կարևոր խնդիրը այժմ չէ թե սահմանադրությունը քննադատել կամ բամբասել, այլ անոր կարևորագույն տրամադրությանց գործադրության խոչընդոտն եղող պատճառները բառնալ է... Ազգ մը քայլ առ քայլ կհառաջանա, կիյնա, կելնե. բավական է, որ միշտ շարժի: Շարժումը սահմանադրության առաջնորդությամբ միշտ հառաջադիմություն է... Այս ըսելով չենք ուզեր պնդել, որ զոհ ենք մեր ազգային գործոց ընթացքեն, նամանավանդ մեր նշանագիրն է բողոքել միշտ դանդաղության, անտարբերության, պարտադանցության և անիրավության դեմ...»:

Կ. Պոլսի ընդհանուր ժողովը քննում է էջմիածնի կաթողիկոսության խնդիրը: «Մենմուան» վիճարկում է նրա այդ իրավասությունն ու դրա անհրաժեշտությունը: Բայց «այս գործին մեջ ընդհանուր ժողովը ազգին կամաց գործադիրը պիտի ըլլա: ...Կհուսանք, որ այս խնդիրը ամենայն օրինավորությամբ կլուծվի և ընդհանուր ժողովը ազգին մեծ ծառայություն մ' ըրած կըլլա»:

698. ՊԵՐՆ (Գր. Զիլինկիրյան), ՆՈՐ ընկերություն մը, էջ 395—397:

* Հ. ծածկանվան տակ, որն այսուհետև ևս երբեմն-երբեմն հանդիպում է «Ծաղիկում», հավանաբար հանդես էր գալիս նրա «համարատու» Զ. Ստեփանյանը: Ինչու ևս է նաև Հայնուռ ծածկանունով հանդես եկողը, բայց անհիմն չէ նաև ենթադրել, որ այդ ծածկանունները պատկանում են «Ծաղիկի» մեզ անհայտ մի այլ աշխատակցի:

Բնաբանը Համեննեից: Աղքատասիրաց ընկերության կողքին «նոր և անկախ ընկերություն մ' ալ կկազմվի՝ Ուսումնասեր ընկերություն», որի նպատակն է «Իզմիրի գավառին այլ և այլ քաղաքներու մեջ ուսմունք տարածել»: «Ուրեմն Ուսումնասեր ընկերությունը, ինչ տարրերն ալ բաղկացած ըլլա... մեր համակրությունը կգրավե... մեր սրտագին գոհունակությունը կհայտնենք նորահաս տատ ընկերության միտումներուն և նպատակին նկատմամբ»: Կանաև հոռետեսություն, բայց «ամեն հարցումներուն չենք ուզեր մի առ մի պատասխանել առ այժմ»:

Ուսումնասեր ընկերությունը երկու որոշ և հայտնի տարրեր կպարունակե. լույս և ույծ. «Լույսը կընդունինք, վասնզի տեսականը անով միայն կկազմվի և լուսասեր հասարակության մը ուշը կգրավե... Ուսումնասեր ընկերության հարգի անդամոց լույս և ույծ ունենալը չբավեր, այլ նաև պետք է ունենալ սկզբունք և առաքինություն... Սկզբունքը կհրամայե ընկերության Եվրոպայի լուսավորության օրենքներու համեմատ վարվիլ... Առաքինությունը կհրամայե ընկերության ամեն անդամոց Եսր դուին հետ փոխանակել... Ուսումնասեր ընկերության ամեն անդամները այս սկզբունքները և գաղափարները ունի՞ն և կընդունի՞ն արդյոք: — Զգիտենք»:

Խոսելով այն մասին, որ «ավելորդ պիտի համարեինք սկզբունքի և առաքինության» մասին խոսել, եթե ենթադրվեր «թե լույսը և ույծը հավասարապես կգտնվի» Ուսումնասեր ընկերության անդամների վրա, Պերճը նկատում է. «Պ. Ոսկանյանը, որու նույն ընկերության անդամոց կարգը գտնվիլը սակավ ինչ մտածել կուտա մեզի, անշուշտ կհասկնա մեր միտքը»:

699. Պաֆոն (Բեկոն), Ճշմարտություն, էջ 397—398:

Ճշմարտության կատեգորիայի բնորոշումը և ըմբռնումը:

700. Վրույր (Մ. Մամուրյան), Հայկական նամականի, էջ 398—399: Տե՛ս 640 և 641:

Խորհրդածություններ մոտեցող բարեկենդանի առթիվ: «Մեկ կողմեն ստրուկ հայր արյուն քրտինքով վաստկած շոր հացը ու աղը իր գերեզմանին մոտ կուտե, պետանախշտի կապրի, պազաններու հետ կկենակցի, փափաք, ուրախություն, հույս չունի, մյուս կողմեն հայրենական զգացումն զուրկ հայ կոշվող երիտասարդություն մը թիթեռնիկի պես եվրոպական քաղաքակրթության ճրագին շորս դին

կթռթռի, անբարտալան մեծատուններ՝ մարմարյա պալատներու և ոսկեզօծ աթոռներու մեջ կխրոխտան և կորորին...

Բնական է, որ մարդս զբոսնու ինչպես աշխատությունը նույնպես հանգիստը իր ժամն ունի: Սակայն խաղ կա խաղ ալ կա... Երբ ժողովուրդը կխաղա, բռնավոր մը թո՛ղ հանգիստ խրկա, բայց արի տես, որ անխորհուրդ հայր, ինչպես կըսես թուրքի առակը. «Սրնգին ձայնը շառած կխաղա»: Կխաղա չէ թե իր ներքին հոգերը և կսկիծները մոռնալու... այլ աշխարհիս հարմարելու համար... Կխաղա նոր շղթա մը իր վիզեն անցունելու և ընտանիք, դավակ, ազգ և հայրենիք մոռնալու համար»:

701. (Մ. հավանաբար՝ Մ. Մամուրյան), Հայրենասեր պատանի մը, էջ 399—400: Շաբունակությունը № 115 և 117:

Թատերախաղ, որ գրվել է Կ. Պոլսի Գատը գյուղի Լաբլանշի վարժարանի տարեվերջյան հանդեսի համար (և հավանաբար բեմադրվել է): Հայկական կյանքից. դպրոցահասակ տղաները ի մոտո ճանաչելով միմյանց մտերմանում են, միաբանում և երգվում՝ «շենցնելու այն ավերակը, որ կկոշվի Հայաստան»: Հեղինակն անվերապահ համակրանքով է տոգորված անտաշ Թորոսի նկատմամբ, որը վանեցի բնիկ երիտասարդի տիպար է: Նրա գաղափարները արտահայտիչն է Նդիշեյով, վարդանանց նահատակներով, խորենացիով, հայերենով ու հայությամբ զմայլված Միհրանը: Վերջինս, ֆրանսամուլ նրա եղբայր Գալուստը, անտաշ Թորոսը և մի քան շհայ դպրոցականները եղբայրանում են, երբ անսպասելի կերպով պարզվում է, որ Միհրանն ու Գալուստը և Թորոսը միմյանց հարազատ են՝ իրարից զատված երկու եղբայրների որդիներ: Պիեսն իրական հնչեղություն ունի:

№ 113. ՓԵՏՐՎԱՐԻ 1, էջ 401—408

702. Հ., Կրոնական ժողովը ի՞նչ, բաղափականը ի՞նչ կգործե, էջ 401—403:

Խաղաղ գործում էին կրոնական և քաղաքական ժողովները՝ յուրաքանչյուրը զբաղվելով իր գործով, երբեմն գործակցելով: Բայց առաջացել է Կարնո տեր Հակոբի հարցը և «կրոնական ժողովը իր իրավասության սահմանը շատ նեղ կգտնե: Ազգային իշխանությունը զուտ կրոնական է, կըսես, քաղաքական ժողովին իրավա-

սության սահմանին մեջ կուգե արշավել և կարշավե: Ոչ միայն... խաչ, այլև սուր կուգե կրել»: Իսկ քաղաքական ժողովը «անշփոթ կբալե, թեև իր գլուխը անշարժ է: Առջի քաղաքական ժողովոց հիվանդությունը անդամներուն մեջն էր, այժմյան քաղաքական ժողովին ցավը գլխեն է... Խեղճ քաղաքական ժողով, հիմա, որ եռանդունիս գործելու, կրոնական ժողովը ախորժակ ունի քեզ հետ շափվելու»:

Մի կողմից սրելով տեր Հակոբի հարցը, կրոնական ժողովը մյուս կողմից պաշտպանության սուկ է առել խորեն վարդապետին (Նար-Պեյ Գալֆայան՝ Գ. Այվազովսկու գործակից, որ կարող է «Պոսֆորի ափերեն դեպի Պեսարապիա գտնվող իր բարեկամ վարդապետին մոտ երթալ և անոր վշտակից ըլլալ»): «Մատենության այնպիսի ծանր կետ մը կա այս խնդրոյն մեջ, որ հայ եղողին արյունը գլուխը կղարնե և ամեն բան կզոհե մատնիչը շարաշար պատժել տալու, եթե ոչ քաղաքական ժողովո միջոցով, նույնիսկ տերության ձեռք: Վասնդի ազգին տունը ավելի մատնիչներու ձեռք փլավ, քան թե կրակեն ու սուրեն, վասնդի եթե Վասակ մը կա պատմության մեջ, բաղմաթիվ սեազգեստ Սուրամակներ ալ կգտնվին մեր մեջը, որոց դիմակները մեկիկ մեկիկ վար առնելու և անոնց ճակատին վրա դատապարտության սև դրոշմը կոխել տալու համար գրիչները որոտալեն չպիտի դադրին»:

703. ՊԵՐՆ (Գր. Չիլինկիրյան), Զմյուռնական նամականի, էջ 403—405:

«Այս անգամ ասպարեզը զինակիր քաջերու ձեռքն է, և կոիվին նպատակն ալ վերագույն է: Խնդիրը Համլեթի խնդիրն է to be or not to be, մահու և կյանքի, մութի և լույսի կորստյան և փրկության խնդիր: Պ. Ոսկանյանը Իզմիր գալեն և սիրալիր ընդունելություն մը գտնելեն բավական ժամանակե ետք... ահա ամսույս առջի օրը... հայտարարություն մ' ելավ և իմաց տվավ հայ հասարակության թե Ուսումնասեր ընկերություն մը կազմվեր է... Սակայն գովելի և ազնիվ նպատակ ունեցող այս ընկերությունը թե՛ լուսավոր և թե՛ անլույս կարծված անձանց վրա անախորժ և հակառակ տպավորություն մ' ըրավ... Իզմիրի ուսումնականները եթե կան, և կարծեցյալ ուսումնականները... ըսին սրտովին և մտովին: — Պ. Ոսկանյանը ինը պատվավոր անձանց հետ միանալով Ուսումնասիրական ըն-

կերություն մը կազմեց... միթե անոնցմե ի գատ լույսի դրոշ կրելու հարմար թեւեր չկային... Նախա՞նձ է այս արդյոք: Պաշտոնավոր անձինք ալ ըսին. վարժապետներուն կարգադրութեան հոգը մեր վրան է. մենք կրնանք գործել, նաև կրնդունինք ընկերութեան աջակցութիւնը, բայց անկախութիւնը չենք ճանչնար, վասնզի անդրասահմանադրական է: Հետաքրքրական պատրվակ: Ահա այս է կովին ծագումը... որ կրնա սաստկանալ և հրապարակվիլ... բայց առ այժմ ականատես ըլլալու և մտիկ ընելու է... Մին Ոսկանը կբամբասե, մյուսը կգովե...»:

704. ՊԵՐՏ (Գր. Զիլինկիւրյան), Զմյուռնական նամականի, էջ 405—407:

«Խոստմանս համեմատ Ուսումնասեր ընկերութեան կանոնադրութեան և Բրոկրամին նկատմամբ դիտողութիւններս և մտածումներս կփութամ հասարակաց կարծեաց իրավաբանին ներկայացնել և անոր վճիռին համակերպիլ այժմեն... Անկարելի է, որ անկախութեան պաշտպան շահանդիսանամ: Այլ սակայն քանի որ սահմանադրութիւնը ազգին կրթութեան հոգը Ուսումնական խորհուրդի մը հանձնել կտրամադրե, հառաջադրված անկախութիւնը այս տրամադրութեան կհակառակի... Առ այժմ անկախութեան թեութիւնը զոհելով իրերու վիճակին գեթ առ երեւոյթս հարմարվիլը ավելի շահավետ է ընկերութեան, քան թե չծնած մեռնիլը... Կան ժամեր, վայրկեաններ, ուր սպասել գիտնալը հաղթութիւնը ապահովել է»: Քննում է Ստ. Ոսկանյանի առաջադրած ուսումնական ծրագրի նախագիծը: Նախատեսվում է «գրաբառին բոլորովին բարձումը և աշխարհաբարին հաստատութիւնը» որի կողմնակիցներից է և ինքը՝ Պերտը, բայց և գտնում է, որ կկորցնենք հայ գրականութիւնը «եթե բոլորովին ջնջենք գրաբառի ուսումը... Բրոկրամին երկրորդ և առաջին դասերուն մեջ փափաքելի է գրաբառի դասատւութեան նշանակվիլը»: Բոլոր աշակերտներին ֆրանսերեն և անգլերեն լեզուները «ավանդելու» գաղափարը լալ է և բերրի. «Սակայն եթե կհավանիմ Բրոկրամին այս տրամադրութեան, թե՛ այս և թե՛ ուրիշ տրամադրութեանցը գործադրութիւնը դժվարին կերեալ ինձ... Եթե նաև, ինչպես որ սրտագին կփափաքիմ, Իզմիրի վարժատունները Ուսումնասեր ընկերութեան ինամոց պիտի հանձնվին, մաղթելով որ Բրոկրամին տրամադրութիւնները ավելի դյուրին կերպով համապա-

տասխանեն մեր ազգին աւրդի ընկերային և անհատական ամեն տեսակ պիտոյիցը»:

705. Վրույր (Մ. Մամուրյան), Հայկական նամականի, էջ 407—408: ՏԵ՛ս 640 և 641:

Արեւելցու սովորութիւնն է՝ նոր ու օգտակար որևէ հաստատութեան նախ վատ կողմը գործածել, ապա նրա արդյունավորութիւնը փնտրել, ուրիշի փորձը հաշվի չի առնում, ինքն է փորձում, երբեմն էլ զոհվում: Մի անժանոթ՝ Իլար, նամակ է հղել: Գանգատվում է ամուսնուց և նկատում. «Մեր հույսն ալ օրինաց վրա չէ, այլ արդարասեր գրիչներու վրա»:

706. Ազդ, էջ 408:

«Մաղիկի» համարատուի ազդը՝ բաժանորդագրութեան և գործակալների մասին:

№ 114, Փետրվարի 15, էջ 409—416

707. Գր. Զիլինկիւրյան, Վերանորոգում, էջ 409—413:

Բնաբանը Կավուրից: «Գրեթե ամենուրեք ավերուն տեսարան մը, հուսահատական եղելութիւն մը, հայութեան նախատինք մը, մարդկութեան դեմ հանցանք կամ ոճիւր մը կա... Սկզբունք և իտեա. ասոնք միայն պիտի տան ազգին այն զորութիւնը, որով անիկա պիտի կրնա իր էութեան սպառնացող թշնամիին դիմադրել... Մաղիկը... կառաջարկե ազգին հիմնական վերանորոգում մի, որ է ազգային աշխարհական և կրօնական իշխանութեանց բաժանումը, անոնց փոխադարձ ազատութիւնը և անկախութիւնը... «Ազատ եկեղեցի ազատ պետութեան մեջ»։ ...Կրօնավորաց պաշտօնը երկնային, իսկ աշխարհականներունը երկրային է»։ Եթե այդ սկզբունքը կիրառվի՝ «աշխարհականը ազգային խորհրդարանէն և կրօնավորը եկեղեցիին բակէն դուրս շիրնար ելնել... Եթե այս սկզբունքը գործածվի, իր հետևութիւնները մեծ և ազգին համար փրկավետ պիտի ըլլան... Իշխանութիւնը, աշխարհական կամ կրօնական, իր էութիւնը չվտանգելու և միշտ պատկառելի մնալու համար պարտավոր է համակերպիլ քաղաքակրթութեան պահանջումներուն և փոխանակ դիմադրելու՝ նպաստել ժողովուրդին ամեն տեսակ բարօրութեանցը»:

708. Վրույր (Մ. Մամուրյան), Հայկական նամականի, էջ 413: ՏԵ՛ս 640 և 641:

Պապական կղերի պատմական դիմագիծը: Ժաննա դը Արկ, Յան Հյուս և ուրիշներ: Չամուռճյանի հարձակումն ընդդեմ Շահբեգի՝ Մ. Նալբանդյանի: «Սատանա և հրեշտակ, խավար և լույս, ավելորդապաշտություն և բանականություն, գերբնական և բնական, այս երկու բաները, թեև ի բնե իրարու հետ շուն ու կատու են, սակայն արդի քաղաքակրթությունը կուղե, որ իբր եղբայր ու քույր քովե քով զահակալեն... սքանչելի քաղաքակրթություն»:

709. Վրույր (Մ. Մամուրյան), Հայկական նամականի, էջ 413—415: Շարունակությունը № 115: Տե՛ս 640 և 641:

Կ. Պոլիսը զմյուռնացի երիտասարդի՝ Պարույրի, հայացքով՝ քաղաքը, բարքերը: Այլաբանական ուրվագիծ՝ կիսամութ լուսնաշխարհ, որ Թուրքիան է. «Ո՞ գիտե, կարելի է դառն ու տխուր հիշատակ մը կպահե նաև սույն կղզիներեն փոքրագույնը, որ այժմ չոր ու փշալից է: Կարծես թե կտեսնեմ հեռուեն տարագիր թագավորի մը ստվերը, որ լուսնկային բլրի մը սարը կեցած և դեմքը դեպի Անի դարձուցած, կուլա իր սիրական քաղաքին վրա. մահիկին հետ կիսոսի, հովեն լուր կսպասե, կոհակին ձայնեն կսարսռի և աղատության հոեշտակը կկանչե և երբ վերը անողոքելի երկին մը, վարը անսաստ և անկարեկիր ծով մը կտեսնե, իր շղթան քաշքշելով լեռնակեն վար կիջնե, Վեստ Սարգիսը կանիծե և այն հողը, որուն վրա անկենդան մարմինը կշրջի, իսկ հոգին այն ավերակ և արյունալից աշխարհի հորիզոնին վրա, որ Հայաստան կկոչվի...»:

710. Փունջ, էջ 415—416: Տե՛ս 386:

711. Վրիպակֆ, էջ 416:

Նախորդ համարում թույլ տրված վրիպակների ուղղում:

712. Ազդ, էջ 416:

«Ծաղիկի» ազդը: Տե՛ս 696: — «Պատժական օրենսգիրք օսմանյան տերության»:

№ 115, ՄԱՐՏԻ 1, էջ 417—424

713. Հ., Ընդհանուր ժողովը ի՞նչ կգործե, էջ 417—419:

Բնաբանը լորդ Պրուհամից: Հրաժարված երեսփոխանների խնդիրը: Սահմանադրական կանոնները եկեղեցու և եկեղեցականների վրա տարածելու խնդիրը: Պատրիարքի ընդդիմությունը և նրա դիրքը, որ համապատասխանում է պապական սկզբունքին. «Պա-

պական եկեղեցին (այսինքը Վաղիգանը) կվնոե թե ինքը միայն իրավունք ունի վնոելու...» (Ռուսո): Ստեփան Ասլանյանի դիրքը և պատասխան ճառը (տե՛ս «Պեգասյան թռչնիկ», 1866, № 52):

714. ՊԵՐՆ, (Գր. Ջիլինկիրյան) — Զմյուռնական նամականի էջ 419—422:

Երկար խորհրդածություն հավատացյալի հավատքի և անհավատի պաշտամունքների ու նվիրական կուռքերի մասին. «Հապաբաղդին առջև հանցավորը, հապա սիրո և գթության կարոտ անմեղ թշվառին նվիրական վայրը ո՞ւր է: Ո՛հ, անիկա ալ իր եկեղեցին ունի, որ բնությունն է, որ չէ թե մարդկային, այլ գերմարդկային ճարտարագործության մը անօրինակ հրաշակերտն է»: Հավատացյալը «իր շուրթերը օծված կաշիի կամ լաթի մը կմոտեցնե հավատքով և դողումով, ասիկա մանիշակին կամ հասմիկին փափուկ և հոտանույշ թերթիկներուն կմոտեցնե իր շուրթերը սիրով և հույսով: Ի՞նչ վնաս ունի. մին Տիրոջ պատկերը, մյուսը անոր ձեռագործը կհամբուրե: Երկուքն ալ անկեղծ են, երկուքն ալ սրտովին կպաշտեն»: Ինչպես աստվածապաշտն է մոռանում իր խոստումը եկեղեցուց դուրս գալուց հետո, այնպես է «բնության զավակն ալ իր ուխտը կուտե, իր երդումը կմոռնա»: Մարդը իրեն դրսևորում է «փառքի, պատիվի, սիրո, հարստության, վերջապես մարդկային ամեն տեսակ շահերու մակընթացության և տեղատվության համեմատ: Ի՞նչ է մարդու փափաքներուն, միտումներուն և ճաշակին այս փոփոխանակության և անհաստատության պատճառը. — նույն իսկ իր բնությունը, կըսեն»:

Զմյուռնիայի հայերը. «Բայց ի՞նչ գրեմ, ուսկե՞ս սկսիմ և ի՞նչ կերպով խոսիմ, տեսակ մը զեվզեկներու անձնասիրությունը չվիրավորելու համար: Այս կողմի աղգայինը կշարժի, և երբ իր առած քայլերուն ծուռը և շիտակը կհայտնես... կբամբասե և իր նմանները Մաղկի դեմ գրգռելու փորձ կընե: Ինչպե՞ս ուրեմն կարելի է խոսիլ ճշմարտությունը՝ առանց ստորին կիրքերը հրահարելու: Ո՛հ, թղուկ հային ստամոքսը բարեկենդանի մեջ քարը անգամ մարսեց, բայց մեծ պահքի մեջ ճշմարտությունը չկրնար հալեցնել: Թագավորները ճշմարտության ձայնին հնազանդած են և կհնազանդին, բայց թղուկները չեն զիջանիր: Լուի չորեքտասներորդ մը ճշմարտության մտրակը կուտեր Ֆենելոնեն, բայց հայ կիրակոսը երկու անգամ երկուքին չորս ըլլալը լսելու ատեն կզայրանա»:

715. Վրույր (Մ. Մամուրյան), Հայկական նամականի, էջ 422—423: Տե՛ս 709, նաև 640 և 641:

716. (Մ., հավանաբար՝ Մ. Մամուրյան), Հայրենասեր պատանի մը, էջ 423—424: Տե՛ս 701:

№ 116, Մարտի 15, էջ 425—432

717. Հ., Ս. պատրիարքի հրաժարականը, էջ 425—426:

Ընդհանուր ժողովում մարտի 4-ին հրաժարական է տվել Կ. Պոլսի պարտրիարքը: Հրաժարագիրը՝ Պողոս եպիսկոպոս ստորագրությամբ, ուր բացատրում է հրաժարականի պատճառը. «Ոչ միայն ծերութենես և անձնական տկարությունես պարտավորյալ, այլ և զգուշանալով այն անտեղությունեն, որ կրնա տեղի ունենալ այս օրերս նոր երևան եկած կրոնական իրավասության խնդրո ծագումեն, որ արդարև մեր և կրոնական ժողովո պատվարժան անդամակցաց խըղճին դեմ է»:

Պատրիարքի հրաժարականին տրված պատասխանը ընդհանուր ժողովի փոխատենապետ Ներսես Խ. Տատյանի ստորագրությամբ, որով խնդրվում է «ընդհանուր ժողով հրավիրել հրաժարականի խնդրոյն համար» և որին ընդդիմանալով՝ պատրիարքը երեսփոխաններին խնդրեց «պետք եղած տնօրինությունը անմիջապես փութան կատարել հոգուտ ազգին», զլանալով ընդհանուր ժողով հրավիրել:

718. Հ., Պ. Պետրոս Ս. Շանշյանց, էջ 426—429:

«Ո՞վ է այս Շանշյանցը... Շանշյանցի Ռուսաստանի հայոց մեծին ու փոքրին մեջ (ի բացառյալ Զալալյանները և Զամուռնիները) ունեցած հարգը ու բարոյական ներգործությունը, ազգային մանկավոյն դաստիարակության համար ըրած մեծամեծ և իրական ծառայությունները, անոր եկեղեցական հմտությունը և առաքինական հատկությունները լսած էի, բայց ոչ զինքը և ոչ անոր գրվածքը տեսած չէի: Քանի մը տարի առաջ Փեթրպուրկ գտնվելով անոր հետ անձամբ տեսություն ընելու բարեբաղդությունը ունեցա և անոր բարեմասնությունները համբավեն շատ վեր գտա...»: «Ծիլն Ավարայրի» հանդեսում (№ 1) Շանշյանի տպագրած նամակը, որով հերքում է «Զալալյանցի մեկ զրպարտությունը»: Տրվում է նամակը (էջ 427—428), որի համար «Հայաստանի հարազատ որդիք պետք

է շնորհակալ ըլլան պ. Մ. Աղարեգյանի»՝ «Ծիլն Ավարայրի» խմբագրին, որն առանձին հրատարակել է նաև Շանշյանցի «Քրիստոնեական ուսման գիրքը, զոր ամեն հայ... պարտավոր է ունենալ և կարդալ»։ Նշվում է, որ ըստ Չամուռճյանի, Շանշյանը «Նաղարյանցի և Նալբանդյանցի սև ընկերը պիտի ըլլա անշուշտ»։

719. Վրույր (Մ. Մամուրյան), Հայկական նամականի, էջ 429—430: Տե՛ս 640 և 641:

Պարույրի սիրային զեղումը և խորհրդածությունն սիրո՝ շուրջը: «Ո՛ւր որ շահ կա, հոն սերը բան չունի: Ո՛ւր որ ճշմարիտ սեր կա, հոն բռնությունը ինչ դեմքով որ երևան գա պետք է ետ քաշվի»:

720. Վ. (Վրույր), Հայկական նամականի, էջ 430—432: Տե՛ս 640 և 641:

«—Զմյուռին շարժման մեջ է... Ոսկանյանը հոն է: Ոսկան, այսինքն մտաց և գործոց մեջ հեղափոխություն: Օհ, ինչ գեղեցիկ օր էր այն, երբ նա այս անգամ հայրենի հողը ոտք կոխեց: Հայերը ելան ելան նստան:

...Եվ Ոսկանին վեհ ճակատը ամեն բանե վեր գտան, իսկ ս. Մեսրոպ իր թևերը երկնցուց իր հարադատ զավակը գրկելու և անոր ճակտին վրա հայրական համբույր մը դրոշմելու: Մինակ ինքնասերը և նախանձը գույն առին տվին և իրենց քթին տակեն խոսք մը ըսին:

Եվ հիրավի Ոսկանին գալուստը նշանավոր դեպք մ' է մեզի համար և անոր տրված պատիվը թեև պղտիկ քաղաքի մը շշուկը, բայց նշանակության արժանի: Զմիռ եթե քաջ չի ճանչնար, գեթ ճանչնալ կկեղծե այն հանճարը, որ օտար աշխարհի մեջ սնավ և հայրենյաց համար հսկեց և հալածում կրեց, որ օտարին ազատության սուրը քաշեց, անզգայնությանց պաշտպան դրոշակիրը կանգնեցավ անվեհեր և հայրենյաց համար գրեց ու հռաչեց, այն հանճարը, որ փառք ու նշան զոհեց, մեծատունին տված ոսկին երեսին նետեց, մատնիչին ձեռքը կտրեց, հայ ճիզվիթներու դիմակը խորտակեց և հայրենյաց համար լացավ: Իսկ հայրենիք անոր անձնվիրության փոխարեն ի՞նչ ըրավ. անզգա կեցավ, անըմբռնելի և կրակոտ է այն գլուխը ըսավ և կերպով մը թշնամիին ձեռքը ղենք տվավ: Ոսկան աննկուն ուրիշ ղենքերով եկավ մաքառիլ մոտեն իր հայրենյաց ծոցը և գետին տապալել այն թշնամին, որուն անունն է տգիտու-

թյուն: Եվ Ոսկան թեև Արևելք և Արևմուտք շարժեց, բայց այս վերջին շարժումը դեր ի վեր արժեց... Կեցցե՛ ուրեմն Ոսկան, անոր կենաց և նպատակին հաջողության, գոչեց հանկարծ Պարույր...»:

«—Բարեկամ... Ոսկանը բանակը, այն է ժողովուրդը ետ քաշեց և սուրբ Մեսրոպի տան դուռը զարկավ...»:

721. Փունջ, էջ 432: Տե՛ս 386:

№ 117, ԱՊՐԻԼԻ 1, էջ 433—440

722. Գր. Չիլինկիրյան, Ազգային, էջ 433—436:

«Սահմանադրության վավերումեն ի վեր արդարև ազգային ժողովները իբր հաշմված մարմիններ ավելի տատանեցան, քան թե արժանապես շարժեցան»: Քննում է «Ի՞նչ է իշխանություն մը և իր պաշտոնը. որո՞նք են իր պարտքը և իրավունքը» հարցերը: Ազգային իշխանությունը՝ քաղաքական ժողովը, չունի գործելու համար անհրաժեշտ տարրերը՝ բարոյական և նյութական զորություն: Հարկավոր է իրագործել երկու հիմնական նորոգություն. «Մին է աշխարհական և կրոնական իշխանության բաժանումը: Մյուսն է՝ տնտեսության պաշտպանության ներքև աշխարհական գործադիր ազգապետ և ժողով մը հաստատել, որ պետք է ըլլա պատասխանատու ազգին առջև»: Քաղաքական ժողովը պետք է գործի ամեն օր, իսկ նրա անդամները պետք է նյութապես ապահովվեն, որի համար պետք է ազգային սուրբ սահմանել ոչ թե իբրև կամավոր նվիրում, այլ իբրև պարտք, պարտականություն:

723. Պերն (Գր. Չիլինկիրյան), Զմյուռնական համականի, էջ 436—438:

Տեղեկություններ Զմյուռնիա (Սմիրն) քաղաքի պատմությունից: Երեք հազար սարվա հնություն ունի և Հոմերոսի ենթադրվող ծննդավայրից մեկն է: Զմյուռնիան այսօր: Մարդկային կյանքը, զգացումները, բնության և մարդկության անմահությունը:

724. Մ. (հավանաբար Մ. Մամուրյան), Հայրենասեր պատանի մը, էջ 438—440: Տե՛ս 701:

725. Հ., Ազգային, էջ 441:

Կաթոլիկական հանձնաժողովը գործում է և տեղեկագիր է պատրաստում. «Այս խնդիրն է ամենեն կարևորը և... Ռուսաստանի հայերը այս մասին Տաճկաստանի հայոց ընելիք որոշման կըսպասեն» և ռուսական կայսրից պահանջում են, որ «բարեհաճինույնպես ազատ թողուլ հայերը իրենց կրոնական խնդիրներուն մեջ»:

726. Պերն (Գր. Չիլինկիրյան), Զմյուռնական նամականի, էջ 441—443:

«Փունջ» խորագրի տակ հրատարակվող շաբթի շուրջը: Նրա համար «Ծաղկի» «աներևույթ շաբաթիրները, որք սև տառերու ներքև կպահվտին... մատի վրա առնելու սկսան»: Խմբագիրները լոկ թարգմանում են տպագրվող ասույթները, որոնց մեջ «նաև անախորժ և անմարսելի խորհրդածություններ և ակնարկություններ» կան: Դրանք հրատարակվում են իբրև «հետաքրքրական և զվարճալի ընթերցում», ինչպես Տեշանելիի և Ադ. Ռիֆարի ժողովածուները: Կնոջ մասին:

727. Պերն (Գր. Չիլինկիրյան), Զմյուռնական նամականի, էջ 443—444:

Պոլսի ազգային անցքերի արձագանքը Զմյուռնիայում: Սահմանադրության մասին. «Օրենք մը երբ ամբողջ ժողովուրդի մը համար կշինվի, պետք է որ անոր գործակցությամբ և հավանությանմբ շինվի և հաստատվի, որպեսզի գործադրելի ըլլա... Օրենք մը, երբ արդարության վրա չհիմնվիր, օրենք մը, որ բնականին համեմատ չի շինվիր, բռնավորական օրենք մ' է» (Փ. Սիմոն): Պատրիարքի հրաժարականի և հայերին՝ կաթոլիկություն ընդունելու հրավերի մասին տեղի ֆրանսերեն «էմբարսիալ» թերթի հոդվածը: Խմբագիրը՝ Ռու Սիմոնը կարծիք չի հայտնել՝ «բարեկամս» է, բայց «ի՞նչ կնշանակե ուրեմն իր լռությունը»:

Զմյուռնիայի ազգային գործերից. «Պ. Ոսկանյանը դպրոցը մտավ արդեն, վարժապետները սրբվեցան, վերցան, կանոնադրություն մը ևս հրատարակվեցավ, և ահա ամենքս ալ ականդետ կըսպասենք Ուսումնասեր ընկերության հառաջադիմական ծննդաբերության»:

728. Պաֆոն (Բեկոն), Վրեժխնդրություն, էջ 444—445:

729. (Մ. Մամուրյան), Հայկական նամականի, էջ 445—447: ՏԵ՛ս 640 և 641:

Խորհրդածություններ Կ. Պոլսում մարտի 20-ին տեղի ունեցած «վարչական պատահարի» շուրջը, որը պատմաբանը առայժմ պատմությանը պիտի հանձնի իբրև «նեւմակ քոլք... Իհարկե նույնը պիտի ընե և Մաղիկը, որ շինովի տաքության մը ներքև չի կրնար բացվիլ»: Ազգային սահմանադրության գործադրումը, թերությունները և նրա նշանակությունը ազգի համար. «Այս իրավ է, որ մարտի 20-ը շորս տարի հետո կընկրկե աղզը: Ի՛նչ որ 1862-ին տեսա, նույնը կտեսնեմ և 1866-ին... Սահմանադրականը իր ձեռքը անսահմանադրականը պսակեց... Որքան եռանդով և հույսով որ 1863 մարտի 17-ին կսպասեինք, նույնչափ ա՛հ ու դողով կսպասենք նոր թվականի մը...»:

730. Վ. (Վրույր, Մ. Մամուրյան), Հայկական նամականի, էջ 447—448: ՏԵ՛ս 640 և 641:

Օրենսդրության հաստատման շուրջը. «Այս կընդունիմ, որ օրենսդիրը ազատ, միշտ արդարության սիրով վառ, որևէ նախապաշարման և կուսակցության անմասն, օրինաց հմուտ, ավանդությանց և սովորությանց տեղյակ լինի... Այլ կընդունիմ, որ բուն մարդ լինի մարդերու օրենք տվողը, և մարդիկ լինին մարդուն շինած օրենքը հաստատողը...»: Ռուսիոյի ասույթը:

731. Փունջ, էջ 448: ՏԵ՛ս 386:

Ասույթների շարքում Զ. Բայրոնի «Լացդ տեսա» բանաստեղծությունը՝ առանց թարգմանչի հիշատակության:

№ 119, ՄԱՅԻՍԻ 1, էջ 449—456

732. Վ. (Վրույր, Մ. Մամուրյան), Հայկական նամականի, էջ 449—450: ՏԵ՛ս 640 և 641:

Պարույրի բնութագիրը. «Պարույրը զուտ Պարույր մ' է... Իր հետը տխուր հիշատակ մը կտանի հայ մարդերու և հայու գործերու վրա»: Նա մեկն է նրանցից, որ թողել են հայրենի տունը: Ապրուստ ճարելու համար հայրական օջախը թողնողը հայ է մնում, Եվրոպայում ուսում ստանալու մեկնող հայը, ընդհակառակը, պատգամ է ստանում. «Տղա ջան, ի գործ դիր իբրև սին և անօգուտ բաներ մոռ-

նալ ինչ որ տոհմային է... և եվրոպական հագուստիդ հետ հագիր նաև անոր սիրտը, վարքը, բարքը, ոճը, լեզուն»։ Պարույրն էլ մեկն է եվրոպայում շրջած հայ երիտասարդներից «և այժմ զարմանալի երևույթ մը կընծայե հայության և եվրոպականության մեջ։ Թեև ի բնե ծանր և պարզասեր, վարքով համեստ և շարքաշ, նոր դաստիարակությամբը լեզվանի, պճնասեր և թեթև դարձած կթվի և կաշխատի երևիլ ինչ որ չէ... Պարույր երբ հայրենասիրության եռանդը պատահաբար գրգռի Հայկ մ' է և կարծես թե նոր Հայաստան մը կանգնելու ձեռնահաս։

Երբ հուսահատությունը՝ եվրոպայի փայլը և մանավանդ դժբախտ սիրույն հիշատակը զինքը գրավե, կանիծե Աղգ և ընտանիք և սաղանի թոռը կդառնա։ Ստեպ եվրոպացիի առջև ինքզինքը աշխարհիս քաղաքացի կդասե, ազգայնությունը լուկ ստվեր մը կնկատե։ Իսկ հայու և մանավանդ բարեկամի առջև սիրտը շրթերուն վրա կթռի, անիծելու կամ ծիծաղելու ժամանակ հանկարծ կուլա, երբ սրտաշարժ զգացմամբ մը վրդովի։

Արդարև Պարույր իր սրտին հետ անկեղծ հայ մ' է, սակայն մտքին հետ նենգավոր եվրոպացի մը... Հայաստանցի պատանին կտարագրի և հարստության ստվերը կորսա, տարագիր հայր կտարագրի և լուսավորության ստվերը կգողնա։

Եվ արդի բարբառիկ լեզվավ հայերը այս կրկնակի կորուստը հարստություն և զարգացում կանվանեն»։

733. Վ. (Վրույր, Մ. Մամուրյան), Հայկական համականի, էջ 450—451։ Տե՛ս 640 և 641։

Ն. Ռուսինյանը իբրև ընդհանուր ժողովի ատենապետ առաջարկել է, որ ամեն մի ժողով ու խորհուրդ «ղիտողությանց տետր մը բանա և սահմանադրության այն կտորները, որ գործադրության ատեն դժվարություններու կհանդիպին գրի առնե, վերաքննության ժամանակ հանձնաժողովին ուղարկության ենթարկելու համար»։ Այժմ կան հակադիր կարծիքներ սահմանադրության շուրջը. «Սակայն կարծիք մը ալ կա, որ կուղե սահմանադրության հիմնական սկզբունքը անխախտ, տերության շնորհած արտոնությունները հավատարմաբար պահել, ազգին ընտրական իրավունքը ընդարձակել, անոր շահերը պաշտպանելու համար ապահովություններ ավելցնել, ընդհանուր ժողովին թիվը 160-ի հանել, անոր պատասխանատու-

Քյան եղանակը որոշելու Կրոնական ժողովին անդամոց թիվը 5-ի և քաղաքականինը՝ 9-ի իջեցնել, տեսուչ խորհուրդները բառնալ և անոնց տեղ մեկ մեկ պաշտոնատար կարգել ազգային գործոց ամեն մեկ ճյուղին համար և ի վերջե սահմանադրությունը գործադրել տալու երաշխավորություն մը օրինապես հաստատելու։ Այս կաժիքն ալ, որ արդարության ավելի մոտ է, ազգին մեկ մեծ մասինն է»։

734. Վ. (Վրույր, Մ. Մամուրյան), Հայկական նամականի, էջ 451—452: Տե՛ս 640 և 641:

«Դիմակ մը» ստորագրությամբ նամակ։ Խորհրդածություններ կրկնակի դիմակավորվելու, ճերմակ ու սև դիմակների շուրջը։

735. ՊԵՐՆ (Գր. Չիլինկիրյան), Զմյուռնական նամականի, էջ 452—456:

Զմյուռնիայում «գրասիրության ոգի մը կնշմարվի», ականառու է հայերեն և ֆրանսերեն սովորելու ձգտումը։ «Այս մտային շարժումը դիտելով կուրախանամ, վասնզի հայերուն մեջ դեռ հանրապես ճանչցված չէ ընթերցումի հարգը և օգուտը... Եթե երջանկություն կա այս աշխարհի մեջ, անշուշտ զայն վայելելու միջոցներն են, նաև լավագույնն է ընթերցումը»։ «Ունեցած չեմ վիշտ մը զոր ժամվան մ' ընթերցումը փարատած չըլլա» (Մոնտեսկյո)։ «Եվ ստուգիվ մարդուս ամենեն հավատարիմ, ամենին անկեղծ բաղեկամն է գիրքը... Կխոսի, կսովբեցնե, կքաջալերե։ Հանրության ժառանգության մնացած գործարան մ' է այն, ուր դարբնված են հազար ու մեկ գաղափարներ և զգացումներ»։

«Ո՛ր որ նայիս դիմակ կա կամ բռնություն. դիմակ առա՛խնություն... Բռնություն իշխանության, որ իրավունք չճանչնար և թուրին ծայրը կցուցնե։ Վերը երկդիմություն, վարը կասկած։ Իշխանք և հարուստք կկեղծեն, իսկ ժողովուրդներն ալ արդարության առերևույթ տկարությունը և ամլությունը նշմարելով կկասկածին։ Հո՛ն մոլություն, հո՛ս հիվանդություն մը կսիրե և կաբժված բժիշկները հիվանդին վիճակը վատթարելու, քան թե բարվոքելու կջանան։ Ո՛ր ենք, ո՛ր կերթանք... Այս բարոյական անկումը, այս ահռելի սկեպտիկությունը հայտնի եղելություն մ' է, ուրեմն, թեև բարեբաղդաբար ժամանակ առ ժամանակ կգտնվին այնպիսի խիղճեր, որոնց խորհրդավոր ընթացքը կարծես սուտի կհանե ընկերային բեսիմիսքներու կարծիքը, և աշխարհի ուշադրությունը կգրավե... Մին զորու-

թյունը, մյուսը եսությունը կշանթահարե. մին հայրենիքի, մյուսն ալ խղճի թշնամին կահաբեկե. մին արյունով ազատությունը փրկել, մյուսն ալ առաքինությամբ խիղճը մաքրել կուղե»:

Ուսումնասեր ընկերության շուրջը և հանդիմանություն «Մաղիկին»՝ լռության համար. «Մաղիկը արդեն իր կարծիքները հայտնեց ընկերության կանոնադրության և տրվելիք ուսմանց ցուցակին նկատմամբ... Իսկ այսուհետև խոսելու համար կսպասեմ, որ արդյունք տեսնեմ...»:

736. Փունջ, էջ 456: Տե՛ս 386:

№ 120, ՄԱՅԻՍԻ 15, էջ 457—464

737. Հ., Կաթողիկոսական խնդիր, էջ 457—458:

Կաթողիկոսական հանձնաժողովը տպագրել է իր ծրագիրը: Ընդհանուր ժողովի երեսփոխանները պետք է քննեն: Ծրագիրը հաստատում է Մ. Աղաբեկյանի «քննադատությունները Պալաժենիայի մասին», ապացուցում է, որ կաթողիկոսական ընտրությունն ազդովին կատարելու կարգը «մեր եկեղեցվո՞ւ ընդհանուր օրենքը եղած է ի վաղուց անտի» (որով ջախջախվում են Զամուռճյանի «Երևակի» և Խորեն վարդապետի (Գալֆայան) «ռուսաշունչ փաստերը»), սահմանում է կաթողիկոսի ընտրությանը Տաճկաստանի հայոց մասնակցելու կարգը, հրահանգում է Սսի և Աղթամարի կաթողիկոսների ընտրության եղանակը: Ծրագիրը կարդացողները հարցնում են. «Բայց այս պիտի քալե՞ մի»: «Արդեն ազգը մեծ ֆայլ մ՝ առած է սույն ծրագիրը պատրաստել տալով և մեծ վատություն մ՝ ըրած կրլլա եթե ետ ֆայլ մ՝ առնե իր իրավանց պաշտպանութենեն... Պետք է որ պինդ կոխենք այն հողին վրա, որ կրոնից ազատության անբռնաբարելի հիմանց վրա հաստատված է... Ազգային երեսփոխանները պիտի գան անշուշտ ժողովին, ո՞ւր մեծ ՊԱՐՏՔ մը ունին կատարելիք»:

738. Վ. (Վրույր, Մ. Մամուրյան), Հայկական նամականի, էջ 458—459: Տե՛ս 640 և 641:

Միրաբոն ասել է, որ «գերության շղթաները լղող և պաշտող ժողովուրդը ավելի կատե, քան զանոնք դարբնող բռնավորները: Այս արհամարհական վճիռը... շատ ժողովրդոց քաղաքական կենաց

դատականիքն է և մասնավորապես հայոց: Արդարև հայը դարավոր ծեր տղա մ' է, որ Մասիս լեռան վրա քանի մը օր ազատ օդ շնչելեն ետև վար կիջնե, բռնության և տգիտության լուծը իր վիզեն կկախե և Արտավազդա կապանքը անդադար կնորոգե. «Անդ կացցե՛ս և զլոյս մի՛ տեսցես»: Արտաշիսի այս սոսկալի անեծքը կարծես թե հայուն ճակատին վրա երկաթի նշանավ կոխված է... Միրապոին հետատել, թե խորենացիին հետ ողբալ պետք է այն ժողովուրդը, որուն ճակատագիրը կկրեմ և ես և սև աղտը սրբելու համար կքրտնիմ... ընդունայն»: Հայ պատմական անցյալի էքսկուրս և ժամանակակից իրադարձությունների շուրջը խորհրդածություն. «Երբ ժողովուրդ մը դարուս լուսավորության և քաղաքակրթության դեմ այս ոճիրները կամովին կգործե, բարեկամ, այն ժողովուրդը կատեմ և կգոչեմ հառաչելով. «Վատ դու, ապագա շունիս, արժանի ես այդ վիճակին, և քու տանդ բռնավորները իրավունք ունին գլուխդ ջախջախելու»: Անդ կացցե՛ս և զլոյս մի՛ տեսցես»:

739. Վ. (Վրույր, Մ. Մամուրյան), Հայկական նամականի. էջ 459—461: Տե՛ս 640 և 641:

Վրույրի մենախոսությունը: Մ. Աղաբեկյանի «Ծիլն Ավարայրի» հանդեսը, դատողություններ նրա լեզվի և ոճի շուրջը. «Ինչևէ, շատ լեզու գիտնալը աղեկ բան է մեկ կողմեն մեզի համար, եթե գիտնամ նաև որ Ծիլն ալ հանճար ունի և կրնա ինձի նոր բան մը հաղորդել անոր լեզուն կսորվիմ, ինչպես քիչ շատ սորվեր եմ արապերեն, սանսգրիդ և այլն լեզուներ», — դատում է Վրույրը, որին զրուցակիցը բացատրել էր. «Ուրեմն ինչո՞ւ կզարմանաս, երբ քերթի մը ճակատը Ծիլն Ավարայրի կկարդաս: Ավարայրը Հայաստանի այն դաշտն է, ուր ինկան շատ նահատակներ և իրենց արյան ցողեն ծիլեր բուսան: Այս ծիլերեն կամ լավ ևս ըսեմ, ծաղիկներեն մին ալ դու ես, թեև շատ փշոտ ծաղիկ փրթար դու: Այս է բառին խորհուրդը»:

740. Վ. (Վրույր, Մ. Մամուրյան), Հայկական նամականի. էջ 461—463: Տե՛ս 640 և 641:

Հայ գաղթօջախների և գավառների խոսակցական լեզուները. «Այս զանազան բարբառներեն ո՞րը ընտրել և հանրացնել, այս է խնդրոյն առաջին կետը»: Մամուլի և գրականության լեզուն: «Հայոց հառաջագիմության և հաղորդակցության ամենեն կարևոր գործին» լեզուն, ունենալու համար «կմնա մեզ ամեն գլխավոր բարբառներեն

ընտրել առանց մասնավոր բարբառ մ' ընտրելու և այնպիսի թեզու մը բնականապես բաղադրել, որ ընդհանրապես ամենուն հասկանալի դառնա»: Պետք է որ «համալսարանի նման բան մը կազմվի, որ պաշտոն ունենա այս խնդիրը քննել...»: Լեզվի խնդիրը, արևելահայերինը և արևմտահայերինը: «Ես, — նկատում է հեղինակը, — Մեղուն կսիրեմ. այն ալ փեթակը ամայի ձգեց ու թռավ գնաց, թերևս ոսկեգույն ծաղիկներով սնանելու համար և զմեզ Մանկասարին հարսնիքեն զրկեց»:

741. Փունջ, էջ 463: Տե՛ս 386:

742. «Ծաղիկի» համարատուի ազդը:

Բաժանորդագրության մասին, նաև խնդրանք՝ հասցեները հայտնել «պ. Գ. Չ»-ին՝ Գ. Չոպանյանին (տե՛ս էջ 472):

№ 121, ՀՈՒՆԻՍԻ 1, էջ 465—472

743. Հայնուր, Կարողիկոսական խնդիր, էջ 465—468:

Մայիսի 27-ին ընդհանուր ժողովը քննեց և ընդունեց մասնա-ժողովի տեղեկագիրը՝ նշելով, որ «Ամենայն հայոց կարողիկոսության արդի վիճակը հեռացած է նախկին, այսինքն բուն Հայաստանյաց կարողիկոսական վիճակեն, իրավասության, հայրապետական անկախության և եկեղեցյաց տեսչության նկատմամբ...»: Հարկ է «Պալաժենյային տեղ ուրիշ սահմանադրություն մը պատրաստել... Ուստի մեր կարծիքն այն է, որ ընդհանուր ժողովը պարտավոր էր, քանի որ պարագաները հարմար են և խնդրոյն մեջ հեղինակություն մ' ունի, օրինաց ծրագրի մը առաջադրությունը ընել Ռուսաստանի, Հնդկաստանի և այլ հայոց և անոնց պատգամավորաց հետ խորհրդակցելով, նախ ազգովին որոշել այս կարևոր խնդիրը և ապա կաթողիկոսի ընտրություն ձեռնարկել»: Ճանիկ Արամյանի «Դիտողությունները» հանձնաժողովի տեղեկագրի առթիվ՝ քաղաքական պարագան, հպատակ լինելը և կառավարության վետոն չմոռանալու ղգուշացումով: Դիտողություն այդ առթիվ. «Դիտողությունը շատ տեղ ուս կհոտի»:

744. Պերն (Գր. Զիլինկիրյան), Զմյուռնական նամականի, էջ 467—468:

Զմյուռնիայի առօրյա կյանքի համադրում և հակադրում համարողկայինի հետ. «Ահա մարդուս կյանքը, ահա նաև աշխարհս»:

մին սակավ ինչ աղմուկ, մյուսն ալ ահագին մթություն մ' է եղեր: Իհ, ուրեմն մի զարմանար, եթե կապրինք ինչպես որ գիտենք ապրիլ, եթե կյանքը իբր պղտի աղմուկ և աշխարհս իբր մթության վիհ մը կընդունինք և ըստ այնմ կշարժինք»:

745. ՊԵՐՆ (Գր. Չիլինկիրյան), (Զմյուռնական նամականի), էջ 468—469:

Երուսաղեմի պատրիարք ընտրելու կանոնների առթիվ. «Ազգը տկար, իսկ վանքը զորավոր էր շնորհիվ քանի մը ամիրայանման ընտանի թշնամիներու... Ի վաղուստ անտի երեսի վրա մնացած խոպան երկիր մը հերկել և մշակել, արողը և խոփը գործածելն առաջ մշակին պարտքն է հոն դիզված ֆաբերը ստկել, բուսած անպիտան խոտերը մաքել, որպեսզի չկարենան խեղդել նորարույս տունկերը և նորեն ամլության դատապարտել երկիրը: Այս ամլությունը կա և պիտի մնա միշտ վանքին մեջ քանի որ վեցյալն ըսված կրօնավորք հոն են... Թշնամիին պաշտոն հանձնելը անոր ձեռքը զենք տալ է: Ահա Եսայի սրբազանին առաջին սխալը: Թշնամիի մը ողորումներուն համբերել և լռելը, երբ մանավանդ այն թշնամին դիմակավոր է և զորավոր, պատրիարքության պաշտոնը ազգային շահեն վեր դասել է: Ահա անոր երկրորդ սխալը... Մուռ բուսած հին ծառ մը պետք է որ կտրվի, վասնզի շուղղվիր»: Եսայի պատրիարքի անունը, եթե նա հարկ եղած միջոցների շղիմի, պատմության մեջ մտնելուց, նրա մասին կասվի՝ «Կամք և միջոց ունեի վանքը մաքրելու և բարեկարգելու, բայց ՎԱԽՅԱՎ»:

746. Վ. (Վրույր, Մ. Մամուրյան), Հայկական նամականի, էջ 470—471: ՏԵ՛ս 640 և 641:

Լեզվի և ոճի շուրջը, քերականությունը. «Այս շարադրության քերականական սկզբունքը, որ կողմը դառնանք, հայկական լեզվեն պետք է քաղենք, աշխարհիկ լեզվին չունեցած բառերը, երբ նեղը մտնենք, զրաբառեն պիտի ընդունինք: Այս աղբյուրը հարուստ ու առատ է ստուգիվ, բայց արի տես, որ ընտրության արդի եղանակին մեջ ճաշակ և կանոն չկա»: Մամուլի լեզուն. «Ի վերջե ամեն զրիչ իր եղովը կտապկվի»:

747. Վ. (Վրույր Մ. Մամուրյան), Հայկական նամականի, էջ 471—472: ՏԵ՛ս 640 և 641:

Ազգային սահմանադրության վերաբնությունը. «Ինչպես

պլատոնական սերը, նույնպես սահմանադրականը անուշ բան է, Ունիս և չունիս, կվայելես և չես վայելեր: Աշխարհիս ո՞ր մեկ բանը այսպես չէ... Սակայն երբ սահմանադրասեր հայր կտեսնեմ այժմ, կհիշեմ այն մուրացկանը, որ մեղրի գոց ամանին վրա հաջր կքսեր կուտեր և կկարծեր թե մեղր է կերածը: Ահ, ինչ երջանիկ մարդ. դեռ պատրանքի անուշությունը կվայելե և հյութը ձեռք ձգելու անկարող, անոր հոտովը կկշտանա: Սահմանադրության հոտը ու հիշատակը Հյունիյաւի մարգագետնին, ծառերուն և հովին մեջ կան, գոնե տարին անգամ մը այս հոտը և հիշատակը շնչել սովորություն և սփոփանք չէ՞ մի... Ըստ իս մարդս թե աղատության և թե գերության հավասարապես ընդունակ կ'ընի. գտնված միջոցը կորոշե թե զր կողմը պիտի դիմե: Ժողովուրդներն ալ տեսակ մը երեխաներ են: Ինչ որ են, էին և պիտի լինին, իրենց առած և առնելիք դաստիարակությունը կ'ցուցնե»:

748. Պաֆոն (Բեկոն), Թշվառություն, էջ 472:

749. Ազդ, էջ 472:

«Ծաղիկի» համարատուի ազդը:

№ 122, ՀՈՒՆԻՍԻ 30, էջ 473—480

750. Պերն (Գր. Չիլինկիրյան), Զմյուռնական նամականի, էջ 473—476:

Զմյուռնիայի քաղաքական ժողովը հրաժարական է տվել և ազգային գործերի տնօրինությունը հանձնվել է հանձնաժողովին, որի անդամներն են Աբ. Կարապետյանը, Գ. Ճշմարտախոսյանը, Գ. Էլմասյանը, Թ. Սվազլյանը, Խ. Աղազարյանը, Մ. Էքիզյանը, Ս. Տիրացույանը և Ստ. Պալասանյանը: «Ի բնե անտի Իզմիրի մեջ, երբ ազգային խնդիր մը հուզված և կուսակցության մը դրոշին վրա գրված է ազգը ավելի սուլած, քան թե օգուտ մը քաղած է: Այս անգամ կարծեմ թե ասոր հակառակը պիտի տեսնվի... Ինչևէ, այս հանձնաժողովը քաղաքական ժողովեն ավելի գործ մը պիտի տեսնե և ի՞նչ գործեր պիտի տեսնե... Ա. Առաջնորդության խընդիր. Բ. Դպրոցներու բարեկարգության խնդիր. Գ. Ազգային ելեմտից խնդիր. Դ. Թեմաբնակ հայերու հառաջագիմության խընդիր»:

751. ՊԵՐՆ (Գր. Զիլինկիրյան), Զմյուռնական նամականի, էջ 475—476:

«Այսօրվան այս կողմի ազգային երևելի դեպքն է սուրբ Մեսրոպի և Սահակի տոնախմբության հանդեսը և պ. Ոսկանյանի ատենաբանությունը (տե՛ս «Արշալույս արարատյան, 1866 թ., № 780): «Ի սկզբան ցավեցա սրտագին՝ հանդիսին ներկա չգտնվելուս համար... Պ. Ոսկանյան ամենուն հույսը իմինիս պես ի դերև հանեց... ուղեր է վրեժ լուծել ատենաբանության տեղ նշանավոր պարսավագիր մը կարդալով... Բայց առայժմ կսպասեմ, որ հրատարակվի... որպեսզի կարենամ ընդարձակորեն կարծիքներս հայտնել, եթե հարմար դատիմ»: Բավարարվում է դիտողություններով՝ այն առթիվ, որ «Ծաղիկի» № 113-ում ուսումնական ծրագրի շուրջը դիտողություն է արվել, «առարկելով թե իր կանոնադրությունը և բրոկրամը փշփշեր եմ եղեր... Ուրեմն պ. Ոսկանյան Մաղկի դեմ զշարած է իր քանի մը կարծիքներուն հակառակ կարծիք հայտնելուս համար. ուրեմն պ. Ոսկանյան ազատության, խորհելու, խոսելու ազատության նվիրական շահատակ մ'ըլլալեն ետք՝ այսօր իր սկզբունքը և դադափարները կուրանա»: Քաղվածք «Արևմուտքից» և Կանտից, Դանտոնից:

752. Վ. (Վրույր, Մ. Մամուրյան), Հայկական նամականի, էջ 476—478: Տե՛ս 640 և 641:

Խորհրդածություններ Պարույրի երազի շուրջը, երազի նշանակությունը. «Ի՞նչ կլինեն Հայաստան թե որ Աշդահակ երազ մը շտեսներ: Ո՞ր աշխարհեն երևան պիտի գային Մովսես և Քրիստոս թե որ Հովսեփ Փարավոնի մը երազը չի մեկներ: Ու՞ր կերթար մեր բանը թե որ Սուրբ Մեսրոպ իր տեսլին մեջ հայերեն տառերուն ձևը չի գծեր...»:

753. Պելկարիկ, Կանանց անգիտությունը, էջ 478—479:

Թարգմանական, բարոյախոսություն:

754. Հ., Վիֆթուր Ալֆիերի, էջ 479:

Համառոտ բնութագիր իտալական հայտնի բանաստեղծ Վ. Ալֆերիի (1749—1803), որի «ամենամեծ հատկությունն էր անզուսպ ազատասիրությունը»: Նա իր «Տեսություն բռնակալության գրքովը բռնակալները պատող սե վարագույրը պատռեց և անոնց քստմենելի և զղվելի դեմքը իր հայրենակիցներուն ցույց տալով «Եթե կուղեք դեռ պաշտեցեք այս հրեշները ըսավ»... Ինքը բռնության շրջ-

թաները անմիջապես քակելու անկարող, իրեն հոգեկից բարեկամաց կհայտներ, թե ինչպես պետք է ապրիլ բռնավորության ներքև»:

Ճաշակ տալու համար՝ հակիրճ հատված Ալֆիերից:

755. (Վ. Ալֆիերի), (Ազատասեր անձր), էջ 479—480:

756. Փունչ, էջ 480: Տե՛ս 386:

№ 123, ՀՈՒԼԻՍԻ 15 (պետք է լինի 1), էջ 481—488

757. Գր. Չիլենկիրյան, Քանի մը խոսք Մաղկի ընթերցողաց, էջ 481—484:

Հանդեսի ութերորդ շրջանը (կիսամյակը) լրանալու առթիվ «Մաղիկը» «կուզե պահ մը կանգ առնուլ և խորհիլ սակավ ինչ»:
«Հինգ տարի առաջ... համոզված էինք թե մամուլը ճշմարիտ լուսավորության եռանկյունի խարիսխն է... Քանզել ամուլ տեսիլները, նախապաշարումները, ավելորդապաշտությունները... Շինել մտքերը և սիրտերը՝ մեր դարու փրկարար տեսիլները և սկզբունքները հասարակության մեջ ծավալելով... և այսպես հանրական լուսավորկարծիք մը կազմելով»:
Հանդեսն այժմ երկու խնդիր է դնում իր առջև. «Ա. Զգուշանալ ընդհանուրին օգուտը մասնավորներու շահուն և ճշմարիտը սուտին զոհել. Բ. Ազատության ծառայել... հրատարակել Մաղիկը ոչ թե իբր շահաբեր ձեռնարկություն, այլ իբր բարոյական հիմնադրություն մը»:
Բայց դա դժվար է, վտանգավոր առանց պաշտպանության ու առանց ազատության և «տնտանք որ ազատությունը կպակսեր մեզ, ղգացինք, որ հասարակության պաշտպանությունը ա՛լ ավելի կպակսեր»:

«Ո՛հ, պահ մը չենք դեղևիր համարձակ հայտնելու թե Մաղիկը մինչև այսօր քսության, վատության և մատնության զոհվեցավ, քան թե անաչառորեն դատվեցավ... Բռնությունը, ուր որ կտիրե, լռությունը պահպանության օրենք մ' է: Այս լռությունը ճշմարտության համրությունն է: Համրութենե կհետևի մութ...»:
Մամուլի և հրապարակախոսի դերն ու կոչումը:

758. Է. Մ. (Էմե-Մալտին), Հասարակային դաստիարակություն, էջ 484—488: Տե՛ս 571:

Բարոյագիտական էսսե ֆիզիկական և մտավոր դաստիարակության շուրջը. բարոյախոսություն:

759. Ազդ, էջ 488:

«Ծաղիկի» հրատարակությունը և բաժանորդագրությունը:

№ 124, ՀՈՒԼԻՍԻ 15, էջ 489—496

760. Մ. Մ. (Մ. Մամուրյան), Միֆայել Նալբանդյանց, էջ 489—491:

«Հայկական աշխարհ» ամսագրի «գուժալի լուրը» Մ. Նալբանդյանի մահվան մասին. «Մի մարդ պակսեցավ հայկական աշխարհից...»: «Ա՛հ, Սիպերիայի սառնամանյաց պես ցուրտ են այս խոսքերը», ինչպես և «Երևակի» դամբանական մաղթանքը: «Ի՞նչ սառնություն... ի՞նչ դժոխային ժպիտ» — բացականչում է հեղինակը՝ Մ. Նալբանդյանի փառապսակ դիմագիծը ուրվանկարելուց հետո: «Հայաստանի տխուր հորիզոնին վրա փայլող աստղ մը մարեցավ Նալբանդյանցի մահվամբ... Բայց ո՞ր հայր կզգա այսօր այս մեծ մարդուն արժեքը, ո՞վ պիտի նկարագրե անոր կյանքը, գործը և մահը... Այս պաշտոնը ընդհանրապես բոլոր ազգին և մասնավորապես Ռուսաստանի ճշմարիտ հայոց կվերաբերի... Ռուսիո կառավարությունը անոր դատապարտությամբ բոլոր ազգը ի խոր խոցած և հայ երիտասարդության սրտին մեջ ատելության և վրեժխնդրության անշիջանելի կայծ մը ձգած է»:

«Աղատության» տողերը, որ բերվում են, «իր մահարձանին վրա պետք է արձանագրել, ինչպես որ պետք է դրոշմվի ամեն հայ սրտի մեջ իբրև նվիրական կտակ մը, որուն դարձագրությունը ապագա սերունդին հանձնված է: Արդարև սկզբունքի մը համար մեռնիլ գեղեցիկ է և այս տեսակ նահատակության արդյունքն է և պիտի ըլլա միշտ մարդկային ազգի հառաջադիմությունը»: Աբովյանի և «Ջանգակի» (Ա. Գերցենի «Կոլոկոլը») օրինակները: «Նալբանդյանցը, ինչպես կենդանության ատեն, նույնպես մահվանեն ետև պիտի գործե ազգին մեջ, քանի որ շղթան և սուրը չեն կրնար կաշկանդել և սպաննել այն լուսատու գաղափարները, որոնց հոգևոր կանգնեցավ նա և որոնք իբրև ամպրոպային փոթորիկներ կորոտան թագադիր բռնավորներու գլուխներուն վրա, մինչև որ փայլակն ու կայծակը պայթին և թագ ու գլուխ այրին տոշորին, վասնզի Նալբանդյանցը հավատքի մը համար, ճշմարտության և ազատության հավատքին համար զոհ ընկավ... Նալբանդյանցի ազատական հայ-

րենասիրությունը անդադար հրավեր մ' ունի կարդալու մեղ և աղ-
գը՝ նվիրական պարտք մը կատարելու...»:

761. Պերն (Գր. Չիլինկիրյան), Զմյուռնական նամականի, էջ
491—493:

Ազգային դաստիարակության և կրթության խնդիրների շուր-
ջը, Դյուրիի գործը, հղում՝ կարդալու «Ծաղիկի» «Զայն հառաջա-
դիմության» հոգվածաշարքը (№ 83—86, 88, 89, 97, 98), ուր քնն-
վել և պարզաբանվել են այդ խնդիրները: Կրթության նպատակն
է. «Մեր ընկերային, քաղաքային և քաղաքական հարաբերությանց
մեջ կանոնավորել նյութական կյանքի քայլերը... Ամեն մեկ մար-
դու ընկերային պիտոյից համեմատ տրվելիք կրթությամբ կարելի
է բարօրությունը ապահովել, հետևաբար նաև քաղաքացիներ պատ-
րաստել, քաղաքացի ծննդյան երկրի, քաղաքացի նաև բոլոր աշ-
խարհի»:

762. Պաֆոն (Բեկոն), Անաստվածություն, էջ 493—494:

763. Է. Մարքեն, Հայրենասիրություն և մարդասիրություն, էջ
495—496:

764. Փունջ, էջ 496: Տե՛ս 386:

765. Գործակալություն, էջ 496:

«Ծաղիկի գործակալները՝ Կ. Պոլսում՝ Թ. Զարմայր, Զմյուռ-
նիայում՝ «Ծաղիկի» գրատուն, Հալեպում՝ Հովհ. Քյուքճիանոֆ, Նի-
կոմեդիայում՝ Խ. Էսքիճյան, Ալեքսանդրիայում՝ Ն. Օհանյան, Երու-
սաղեմում՝ Հովհ. Գալփագճյան:

№ 125, ՕԳՈՍՏՈՍԻ 1, էջ 497—504

766. Գր. Չիլինկիրյան, Արփայական շնորհ մը, էջ 497—499:

«Մասիսը» (№ 760) հրատարակել է Պարսից շահի հրովարտակ-
ները (1865 թ. օգոստոսի 4)՝ պատասխան Ատրպատականի հայոց
առաջնորդ, արքեպիսկոպոս Գ. Վեհապետյանի մատուցած աղեր-
սագրի: Նշանավոր և ուրախալի են, բացի երրորդ խնդրից, որը նա-
խատինք է բերում. իրավունքի բռնաբարում է, «ազգամոլության և
կրոնական կույր եռանդի, քան թե մարդասիրության և ճշմարիտ
հավատավորության գործ է այն»: Խնդիրն ամերիկյան միսիոներ-
ների արտաքսումն է, քանի որ նրանք «բազում խռովությանց և
երկպառակությանց լինին առիթ և ցանեն որումն ի մեջ ժողովուրդա-

կանաց հայոց»։ Ըստ հոգվածի «խնդիրը և անոր վավերումը կրոնից ազատութեան դեմ է, խղճի ազատութեան դեմ է, մարդու էական իրավանց դեմ է», որին լռելայն խնդակցելը «Մասիսի» կողմից զարմանալի է։ Քննում է հարցը։

«Ուրիշին կրոնքը և պաշտպանները» հալածելը մեծ սխալ է և «հակառակ ներգործություն կունենա»։ «Հայերուն, ինչպես նաև ամեն ժողովուրդներու, կրոնից և պահպանութեան միակ, անհրաժեշտ և անմիջական միջոցն է անոնց մտքին և սրտին ինքնություն տալ, անոնց նյութական շահերը պաշտպանել տերութեանց առջև, հարկերու թեթևություն, արդարութեան գործադրություն, հարստահարութեան բարձում, կյանքի, պատվի և ընչից ապահովություն խնդրելով իրենց վրա իշխող թագավորներէ և ոչ թէ երկնային խնդիրը երկրայինին հետ շփոթելով մարդկային խղճի իրավունքը բռնաբարել, խոսքը և գիրքը հալածել... Մեր մեջ կրոնական ձգտումներու և երկպառակութեանց պատճառն է առաջնորդներու և իշխող հայերու ապիկարությունը, թշվառներուն անտերունջ և անպաշտպան մնալը, անիրավութեան և բռնութեան զոհվելը և իրերու այս վիճակին իբր անհրաժեշտ հետևություն՝ անոնց օտարին պաշտպանութեան դիմելու հարկը»։

767. ՊԵՐՏ (Գր. Զիլինկիրյան), Զմյուռնական նամականի, էջ 499—501։

Հարցում, Զմյուռնական խրատումները հիշատակելուց հետո. «Դուք ի՞նչ իրավունքով այսքան կխրոխտաք և գավառական խնդիրներու վրա մտածելու չեք զիջանիր» և բազում հակահարցումներ՝ ընդհանուր իրադարձությունների ու Կ. Պոլսի ազգային խնդիրների վերաբերյալ։ Եզրափակում. «Եթէ կրնդունիս այս կարծիքներս, եթէ կհավանիս թէ ոչ խոսքով և ոչ գործքով օրենքի սեր, հետևաբար ազգային հառաջադիմություն չունինք դեռ ոչ մենք, ոչ դուք և ոչ ուրիշ քաղաքի հայերը, խոստովանե ուրեմն թէ ինչպես հոս, նույնպես և հոգ տեսնված շարժումները ամուլ են, վասնզի մեծ արդյունք մը չունին, վասնզի տևական չեն և վասնզի առանց հիմնավոր պատճառներու չէ մեր արդի ցավալի վիճակը»։

768. Մոնթեսպիեո, Պարսկական նամականի, էջ 501—503։

Հատվածներ Մոնտեսպյոի հայտնի նամականիից, որ իբրև

թե արտացոլում է շահական Իրանի ընդհանուր վիճակը, կյանքը և հասարակական պատկերը, շոշափում է նաև Հայաստանին և հայերին վերաբերող հարցեր, բայց քննում է Ֆրանսիայի իրականության խնդիրները:

769. Է. Մաքքեն, Ընդհանուր մարդկությունը սիրելի օրենք է. էջ 503:

Ժամանակի և աշխարհագրության ազդեցությունը մարդու ճակատագրի և կյանքի վրա. «Ուրեմն կա միջոց մը, որով հնարին է ժամանակներու և վայրերու ազդումեն ազատիլ. այս միջոցն է ճշմարտությունը մեծ աշխարհին մեջ փնտռել և Սոկրատին պես տիեզերքին քաղաքացին ըլլալ: Բնության բարոյական օրենքն է ընդհանուր մարդկությունը սիրել»:

770. Փունջ, էջ 504: ՏԵ՝ u 386:

771. Գործակալություն, էջ 504: ՏԵ՝ u 765:

№ 126, ՕԳՈՍՏՈՍԻ 15, էջ 505—512

772. Պերն (Գր. Զիլինկիբյան), Զմյուռնական նամականի, էջ 505—508:

Օտարին նմանվելու և օտար բարքերը ծառայաբար ընդօրինակելու դեմ. «Ասի մեր ազգին մեջ ճարակված և հայտնի ախտ մ' է... Ստուգիվ Թուրքիայի հայերուն հառաջադիմության և ապագային խնդիրը հուզող ազգայիններու մեջ կան ոմանք, որք օտարին պես սովորություն ունին Հայրենիքի լուսավորություն ըսելով Հայաստանի փրկության ականարկել և քաղաքացիներ պատրաստենք ըսելով այս փրկության դինակիրները դարբենել դպրոցներու մեջ կամ այլուրեք... Յուրիմի մ' է այս փափաքը, նաև ավելորդ հառաջադիմություն մը»: Հարուցում է «հայրենիքի և քաղաքացիության» խնդիրները՝ գտնելով որ «հայերը հայրենիք չունին», քանի որ ծնվում են այլ երկրներում: «Ուրեմն ա՛լ Հայաստան չկա մեղի համար, և այսուհետև ալ Հայաստան այսինքն հայրենիք մ' ունենալու պետք չունինք... Ինչ որ Մեթերնիկ Իդալիայի համար ըսավ, կրնա ըսվիլ մեր վաղեմի հայերնյաց համար. Հայաստան աշխարհագրական անուն մ' է ինծի կամ քեզի համար... Այսուհետև հայուն հայրենիքն է ընդհանուր մարդկությունը և ծննդյան երկիրն է՝ ուր որ ինք կծնի և կմեռնի: Ամփոփվիլ և կենդրոնավորիլ, հինգդարյա նախախնամական սփռումն մ' էտք, ոչ միայն անհնարին, այլ նաև անօգուտ է...

Հայրենիքը կամ ազգութիւնը փյունիկյան թռչուն չէ, որ մեռնելէն ետք նորեն ծնի: Իրենց կորուստը անդառնալի է... Մարդու ճշմարիտ հայրենիքն է իր ծննդյան երկիրը և ընդհանուր մարդկութիւնը և իր պարտքն է տիեզերքի քաղաքացի ըլլալ... Այս դրութեամբ հայր կալարտավորի ուրեմն ըլլալ համաշխարհական քաղաքացի (գոսմոբոլիթ) նաև իր ծնած և բնակած երկրին քաղաքացին... Մտածե անգամ մը մեր դպրոցներու արդի վիճակին, ուսմանց տեսակին և եղանակին վրա և ըսե՛ ինձ թե իրավունք չունի՞մ կարծելու, թե նաև ազգային հառաջագիմութեան բանվորներեն ոմանք օտարին նմանելու ախտը կկրեն և թե բառերով կխաբվին երբ հայրենիք փրկել և քաղաքացի շինել կուզեն առանց գիտնալու թե ո՞ւր է մեր արդի հայրենիքը և որո՞նք են թուրքիաբնակ քաղաքացիի մը իրավունքները և պարտականութիւնները»:

773. Մոնթեսգիեո, Պարսկական նամականի, 508—509: Տե՛ս 768:

774. Է. Մարքեն, Կյանքը և մահը բնական օրէնք է, էջ 509—512:

775. Այլևայլ, էջ 512:

Ազգային պատրիարքարանի նախկին դիվանապետ Մ. Մամուրյանը «քանի մը մեծապատիվ անձերու առաջարկութիւնը ընդունելով Մեսրոպյան վարժարանի մեջ առաջին դասու աշակերտաց դանադան ուսումներ դասելու հանձնառու եղավ»: Տե՛ս 784:

776. Ծիածան, էջ 512:

Հոկտեմբերից լույս է տեսնելու ազգային, քաղաքական, ուսումնական և առևտրական շաբաթաթերթ «Ծիածանը»՝ Կ. Զուլսաճյանի խմբագրութեամբ: Ցանկութիւն՝ արդեն հրատարակված ծրագիրը «քանի մը անհրաժեշտ փոփոխութեանց ենթարկել և ընդունել ազատորեն խորհրդածելու և քննադատելու սկզբունքը»:

№ 127, ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 1, էջ 513—520

777. Գր. Զիլինկիրյան, Վեհապետյանի խնդիրը և Մասիս, էջ 513—517:

«Մասիս» թերթը (№ 763) հանդես է եկել ընդդէմ «Ծաղիկի» հոգւածի՝ «Արքայական շնորհ մը» (Տե՛ս 766): «Ծաղիկը» պաշտպանում է հարցադրումը, գտնելով որ Պարսկաստանի հայոց կրօնական առաջնորդը կարող էր խնդրել «չէ՞ թե միսիոներներու և գրա-

վաճառներու բարձումը, այլ անոնց պատժվիր՝ պատժական օրինաց համեմատ», ապա եղրակացնելով. «Վեհապետյանը իրավունք չունի միսիոնարներու և գրավաճառներու բարձումը, խնդրել և ոչ ալ արգիլել անոնց հրապարակային ջանքերն ու քարոզություններն, բայց իրավունք ունի ինքն ալ փոխադարձ ջանք և քարոզություն ընելու նաև պահանջելու, որ այս ջանից և քարոզությանց մեջ թշնամանք և նախատինք չխառնվին... Մաղիկը... անթույլտու կրոնավորին ընթացքը դատելու դատապարտելու և ճշմարտությունը խոսելու համար բողոքեց»:

778. Պերն (Գր. Զիլինկիրյան), Զմյուռնական նամականի, էջ 517—520.

Խորհրդածություն այն բանի առթիվ, որ «Իզմիր պաղի Փարիզ մ' է կսեն քանի մը դղում գլուխներ»: Ապա. «Արդի ժամանակի հիվանդությունը ձանձրույթն է: Զանձրացող և ձանձրացնող մեծ դեր կիսադան ընկերության մեջ» գաղափարի լուսաբանությունը:

779. Մոնթեսգիեռ, Պարսկական նամականի, էջ 520:

№ 128, ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 15, էջ 521—528

780. Գր. Զիլինկիրյան, Ընկերային հիվանդություն մը, էջ 521—524:

«Ընկերային խնդիր մը, հիվանդություն մը կա, որ սոսիալիստներէ ետք սկսած է եվրոպայի, նաև քանի մ' աղգերու և կառավարություններու ուշը գրավել» և որը «ստիպողական լուծում մը կպահանջե», որից կախված է ընդհանուր հառաջադիմությունը: «Կակնարկենք աղքատության այն ընկերային քացքեղի, որ ժողովուրդներու ստորին դասերու նյութական և բարոյական էությունը կմաշե և համրաբար կպատրաստե այն խավարումը, որ է անկումն աղգերու: Անկո՛ւմ անհարիր...»:

Աղքատության սոցիալական հետևանքները: Մարդու գործունեության «անհրաժեշտ պարտքն է հողին դիմել և հոն փնտռել փրկությունը: Հայերուն արդի և ապագա աղքատության դեմ երկու դարման կա: Մին հանրական է... Մյուսը՝ մասնավոր է... Մեր փրկության ապավենը, ապագա անկումէ մ' աղատելու համար մեր

ապաստարան է հողը... Արդեն շատերը այս նյութի վրա մեղմե հա-
ռաջ գրեցին և մասնավորապես Միքայել Նալբանդյանց երկրագոր-
ծությունը որպես ուղիղ նախապահ անուն տետրակով մը, որն որ
ուշադրության արժանի է ընկերային տնտեսագիտության մասին
պարունակած ճշմարտություններովը...»: Թուրքիայում, Պոլսում,
Զմյուռնիայում և այլուր «արհեստները օրե օր ամլության դատա-
պարտված տկարանալու և ջնջվելու վրա են նվրոպայի արհեստա-
վորաց հառաջադիմության առջև», իսկ վաճառականության մեջ հա-
յը «ոչ այլ ինչ է այս կողմերը եթե ոչ պարզ միջնուրդ մը, իրեն
կմնա արտաբերողությունը, որ է երկրագործություն... Բայց հարս-
տանալու և աղքատության ճիրանեն աղատելու համար հողին դի-
մելու փախաքը չբավեր... պետք է նաև կամիլ և գործադրել», ստեղ-
ծել աջակցող ընկերություններ:

781. ՊԵՐՆ (Գր. Չիլինկիրյան), Զմյուռնական նամականի, էջ
524—526:

«Քաղաքիս հայը դարձյալ իր սովորական դերը կիսադա: Կկոռ-
վի անիկա, անդադար կկովի, շարունակ կկովի: Ինչ որ է հացը և
օդը իր նյութական կյանքի նկատմամբ, նույնն է կոիվն ալ իր ազ-
գային կյանքի նկատմամբ... Միթե զարմանալի է Իզմիրի հայե-
րուն ալ պ. Ոսկանյանի համար այսքան կովիլը... Արդարև կոիվին
բուն պատճառն է պ. Ոսկանյանի օրը երկու ժամ ֆրանսերեն դաս
տալու համար տարեկան հինգ հարյուր անգլիական լիրա պահան-
ջելը...»:

Հակառակորդ և պաշտպան կուսակցությունների փաստարկնե-
րը և կարծիքները: Իր «իբր անկողմնապահ» կարծիքը «կամա ակա-
մա ավելի հակառակ կուսակցության կմիտիմ, քան թե պաշտպան
կուսակցության, զոր չեմ ուզեր դատապարտել, քանի որ պ. Ոս-
կանյանը իր պաշտոնին մեջ պահել ուզելովը նպատակը ազգին
աղեկությանը աշխատիլ է»:

782. Լամրնե, Աղփատություն, էջ 526—527:

Քրիստոնեա-բարոյական տրակտատ:

783. Գ. Չ. (Գր. Չիլինկիրյան), Մանուգում և ֆենադատություն,
էջ 527—528:

Կ. Պոլսում և Զմյուռնիայում, տարբեր թարգմանություններով
մաս առ մաս լույս է տեսնում Ալ. Դյումայի «Կոմս Մոնթե Քրիսթո»

վեպը: Երկու թարգմանությունների համադրումը ֆրանսերեն բնագրի հետ ցույց է տալիս որ Գ. Մաղաքյանի (Կ. Պոլիս) «Թարգմանությունը ավելի հայերեն է... անիկա ճշտությունը աղվորության զոհած է... տեղ տեղ ամբողջ տողեր ջնջված են, բառեր մոռցված կամ սխալ թարգմանված են: Պ. Տեսեյանը (Զմյուռնիա) աշխատած է հարազատ թարգմանելու և աղվորությունը ճշգրտության զոհելու. իր թարգմանությունը ավելի ֆրանսերենի, քան թե հայերենի ոգի կկրե...»:

Թարգմանության մասին, նաև՝ «Տյումայի վեպը թարմանողներուն մին կամ մյուսը կպարտավորի դադրիլ թարգմանելն»: Զմյուռնիայում տպագրվել է Քր. Շմիտի «Ազնես» վեպի թարգմանությունը, որ կատարել է Լուցիա Պալասանյանը:

784. Ալլեալի, էջ 528:

Զմյուռնիայում բեմադրության է պատրաստվում «Իոնե» օպերան. դերասանական խմբի մասին: — Մ. Մամուրյանը դասաւորության պաշտնը ընդունել է ոչ միայն երեկիներին առաջարկով (տե՛ս 775) այլ «կիմանամք, որ նաև Ուսումնասեր ընկերության կողմեն հատկապես և ի պաշտոնն հրավիրված է հիշյալ պաշտոնը վարելու»: — Զմյուռնացի Միրզա Վանանդեցին հայերեն և անգլերեն միատեղ հրատարակել է գրքույկ, ուր հաստատում է «Անգղիո թագուհի Վիգթորիային Արշակունի հայ թագավորներն սերիլը»՝ վկայակոչելով 7—8 պատմիչ: Տե՛ս 785*:

№ 129. ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 2, էջ 529—536

785. Ս. Միրզա Վանանդեցի, Վիկտորիա կամ Անգղիո հայ թագուհին, էջ 529—532:

Հեղինակի գրքույկը, ուր փորձ է արվում սպացուցելու, թե իբրև Անգլիայի Վիկտորիա թագուհին սերվել է Արշակունիներից, արձագանք է գտել Լոնդոնում հրատարակվող «Աթենեյում» հանդեսում: Հանդես է եկել Հայտ Քլարքը, որի հոդվածն արտատպվել է բազմաթիվ պարբերականներում. «Ազգովնիս պետք ենք շնորհակալ

* 1866-ի հոկտեմբեր-նոյեմբերին «Ծաղիկը» լույս չի տեսել, իսկ հետագահինգ ամիսներին հրատարակվել է անկանոն: 1867 թ. մայիսից նրա տպագրությունը կանոնավորվել է՝ Գ. Զիլինկիրյանի տնօրինությամբ:

ըլլալ սույն օրինակ պատվարժան անձերու»։ Անդրադառնում է Հոգ-վածին։ Նշում է, որ հայերի մասոնական Տիգրան ընկերության հիմնադրության համար պարտական ենք Հ. Քլարքին։ «Զմյուռնիո մեջ ազատ մասոնության տարածմանը գլխավոր պատճառը նա՛ է»։

Հ. Քլարքն, անդրադառնալով Սարգիս Վանանդեցու գրքույկին, «տեղ-տեղ զանի օրինակելով», որոշ առարկություն է արել։ Վասիլ Ա. Մակեդոնացու և Աշոտ Ա. Բագրատունու առթիվ արված դիտողությանն ի պատասխան Ս. Վանանդեցին հոգված է ուղարկել որպես-զի Հ. Քլարքը հրատարակի։ Ներկայացնում է հոգվածի հիմնական թեզերը, որոնք հենվում են Վարդան և Շապուհ Բագրատունի պատ-միչների վրա։

Ծանոթագրությամբ նշվում է, թե Քլարքը նամակով պատաս-խանել է, որ դիտողություններն իրավացի են։ Այլ ծանոթագրու-թյուններ. Զմյուռնիայի Տիգրան մասոնական ժողովարանի մասին՝ «զգալի հառաջադիմություն կրնե իր առաքինական նպատակին մեջ», «ուր որ կոխե լուսավորության հաստատուն եզրը մը կթողու»։ Օթյակը «ոսկի մեռալ մը կպատրաստե» Հ. Քլարկին, թեև «Ման-զումեն» (№ 182) նկատել է, որ նա «տեղ տեղ զհայերը ծաղրելու մտոք գրած ըլլա»։ Պատմաբան էդ. Ճիպպլենի (1757—1794) մասին, որ հրատարակել է. «Հռոմի կայսրության անկումը» վեցհատորյա ուսումնասիրությունը։

786. ՊԵՐՆ (Գր. Չիլինկիրյան), Զմյուռնական նամակաճի, էջ 532—534։

«Քաղաքիս ազգային, դու իմա՛ քանի մ' անձաց, կոհվը դեռ կշարունակվի... Այս կոհվին առանցքը... Մեսրոպյան վարժարանի կարծված վերատեսուչն է»։ Երկու կողմերը «հանրագիր և հայտա-գիր» են ուղարկել պատրիարքարան, պետք է վերջ տալ «սա խոռ-վությանց, որու գաղտնի պատճառները օր մը Մաղկիդ միջոցով հասարակության կհաղորդեմ»։

«Հանրական դեպքի մը շափ կարևորություն ստացած է քաղա-քիս ոչ միայն հայ, այլ նաև օտարազգի կանանց և օրիորդներու համար. «Մարիցյան վերջապես եկավ հասավ Իզմիր»։ Դու գիտե՞ս անոր ո՛վ ըլլալը և ինչ դեր խաղալը։ Կին մ' է՝ կիններուն և աղջիկ-ներու նոր և համեստ տիրամայրն է, նշանավոր մոտիսքա մ' է անիկա...»։ Պճնասիրության դեմ։ «Մաղիկի» հալածվելու մասին. «Հոգ չպիտի ընես եթե ոմանք նորեն զշարին և զայն հալածելու

փորձ մ' ընեն: Ազատասեր թերթերու ճակատագիրն է հալածվիլ... Ինչպես եկեղեցականության, նույնպես խմբագրության պաշտոնը հալածումով ալ ավելի կազնիվնա և նվիրական դրոշմ մը կընդունի... Մանգումեի ոգին կսիրեմ, սկզբանց մեծագույն մասը կընդունիմ և գինքը կճանչնամ պաշտպան ազգային տկարներու և թշվառներու իրավանց: Բայց Մանգումեն ունի քանի մը պակասություններ, զոր կըրնա ուղղել եթե ուզե և որոնք պատիվ չեն բերեր իրեն... կհորդորեմ զինքը, որ ապագային մեջ ավելի ղգուշավոր կերպով վարվի. եթե կուզե իրոք ճառայել ազգին»:

787. Մոնթեսգիեո, Պարսկական նամականի, էջ 534—535:

788. Այլեալլֆ, էջ 535—536:

Խառն ժողովի որոշումները: — Նամակը՝ մեծապատիվ Մկրտիչ Բեիգյանի դեմ, «ավելորդ կհամարինք Մաղկի մեջ հրատարակելը»: — Երկու նամակ Խասգյուղից:

789. Փունջ, էջ 536: Տե՛ս 386:

790. Վրիպակֆ Մաղկի քիվ 128, էջ 536:

1 8 6 7

№ 130, ՀՈՒՆՎԱՐԻ 2, էջ 537—544

791. Ազգային սահմանադրություն, էջ 537—539:

Կ. Պոլսի մամուլը, «թերևս առ ահի», ոչինչ չէր գրում սահմանադրության մասին և միայն խառն ժողովի գործունեության մասին էր լուրեր հաղորդում: Ազգային դրամական խնդիրները, որոնց նկատմամբ «հայ երևելիք, որ ի սկզբան մեծամեծս խոստացան, խառն ժողովին թիկն ածելու անհոգ կեցան»: Սահմանադրական մասնաժողովի մասին. «Ոմանք կըսեն թե հին պարտուց վճարման կսպասվի, ոմանք՝ թե նորելուկ սահմանադրությունը նոր փոփոխություն մը չպիտի բերե արդի դրության... Կատարված իրողության մը առջև կամա ակամա գլուխ կծռենք ազգին ողջամիտ մասին հետ պատասխանատվությունը թողլով այն անձերուն վրա, որ առակին գորտերուն դերը խաղացին»: Սահմանադրության «հիմնական

սկզբունքն, քվեի իրավունքը մեր Հայաստանյայց եկեղեցվոց դավանած սկզբունքն է», բայց նա ղերծ չէ նաև ազգի կացության անհարմար տրամադրություններից. «Պետք է կարելի եղածին չափ ազգային վարչական մեքենան պարզել և անոր շարժիչ զորությունը, որ է դրամը, ապագային մեջ ապահովել»:

792. ՊԵՐՏ (Գր. Զիլինկիրյան), Սիոն ամսագրին մեկ հոդվածը, էջ 539—541:

№ 11-ում «Սիոնը» հրատարակել է «Հոգևոր իշխանության վիճակը» վերնագրով տարադեպ հոդվածը: «Ինչ որ Յունիվերս և Լը Մոնտր կպահանջեն ս. Բաբին աշխարհական իշխանության նկատմամբ, գրեթե նույնը կպահանջեն նաև Սիոնը հայ կղերին իշխանության նկատմամբ: Այսպիսի պահանջում մը ավելի հեգնության, քան թե հերքումի արժանի է, քանզի... կրոնական իշխանությունը չկրնար աշխարհական իշխանության վրա տիրապետել ...իր պաշտոնը և պարտքը մոռցած կըլլա ուրեմն երբ կխառնվի աշխարհական իշխանության գործերու: Արդ, ով որ պարտադանց է հարկավորապես կպատժվի... Անդառնալի է Սիոնի կրոնականաց համար երազած բացարձակ իշխանությունը: Եվ ինչո՞ւ արդյոք անոնք աշխարհականաց վրա պիտի տիրապետեն բացարձակ իշխանությամբ... Եթե հոգևոր իշխանությունը կուզե պատկառելի մնալ և հարձակումներու չենթարկիլ, թող եկեղեցիին մեջ ամփոփվի...»:

793. ԽԱՍՈՂՈՒԼՈՂԻ ՈՒՄՆ, (ՆԱՄԱԿ), էջ 541—543:

Խասոգյուղից՝ առաջացած այն «ատելության հարատև փոթորիկի» մասին, որի հետևանքով անհետանում է ժողովրդի փառքը, զարգացումը, մանուկների ապագան: Գյուղի ժողովուրդը «հետամուտ եղավ և քննեց անոնց (իմա՝ ընկերական հաստատությունների — ծր. կազմ.) ընթացքը, դրամական գործողությանց մեջ նենգության շոշափելի ձեռք մը և... եղծում ու անհոգություն նշմարեց, հուզվեցավ և իրողության և ապացույցի վրա կոթնելով անբաստանեց թաղ. խորհուրդը...»:

Խասոգյուղի թաղական խորհրդի ատենապետ Ս. Փեշտիմալճյանի նամակը և նրա դեմ. «Այս և այն ոստիկանության մատնելու փորձ կփորձե, որպեսզի ազատ բերանները զսպվին, ժողովուրդը քնանա և ինք իր գործը և խաղը առանց արգելքի հառաջ տանի...»:

Պատմում է եղելությունը:

794. ՄՈՆՔԵՍՈՒՄ, Պարսկական Նամականի, էջ 543—544:

795. Կաթողիկոսական խնդիր, էջ 545—546:

Կաթողիկոսը (Գևորգ Դ.) «ազգովին ընտրվեցավ, սակայն ըստ մեզ կաթողիկոսական խնդիրը տակավին չի լուծվեցավ...»: Նախորդի մահվան լուրը ստացվելու հետ է այն ծագել՝ «էջմիածնա գահին անկախությունը ապահովել, Պալաժենիա անուն կանոնադրությունը ջրել, հանրական նոր սահմանադրություն մը հաստատել... Արդարև կաթողիկոսական խնդրոյն առթիվ ազգին սրտին մեջ վառած հոգեկան հուրը բավական զգալի հանդիմանություն մ' է ամեն անոնց, որ էջմիածնա գահը իրենց ճանկին տակ կնկրտին անցունելու, սակայն կաթողիկոսական խնդրոյն կրակը կաթողիկոսաց մահվան լրովը պիտի արծածի՝ միշտ և անոնց մոխրին տա՛կը պիտի թաղվի... շգիտեմք»:

796. Քանի մը խոսք առ ընթերցողս, էջ 546—548:

«Մաղիկը» ընթերցողին պարտք է մնացել երեք համար, որը տալուց հետո կթևակոխի իր 10-րդ շրջանը: Հանդեսը «իր ազատասեր ընթերցողաց քաջալերության և ներողամտության շնորհապարտ է, Մաղիկը իր պակասությունները կճանչնա. կխոստովանի, որ իր դադարմանց և տեղափոխության պատճառով, մանավանդ վերջին շրջաններուն մեջ կանոնավոր հրատարակության մ' օրինակ չեղավ...»: Բայց և «ապրիմ մեռնիմ ծաղիկ չէ: Այս իրավ է, որ թերթի մը ընտրության նշանը բաժանորդաց թիվը չէ... Ատեն մը և այս ատենը հեռու չէ շատ, թերթ մը որչափ հալածվեր իր ազատասիրությանը համար այնչափ արժանիք ուներ: Տպագրական օրինաց շնորհիվը փոքր առ փոքր այս տաժանալի փորձը կվերջանա և հայրենասեր գրիչներու նոր ասպարեզ մը կբացվի անվեհեր գրելու և վիճելու, միշտ ճշմարիտը և օգտակարը փնտռելու... Մաղիկը իր ազատությունը ինքնին չէ կարող բռնաբարել, սկզբունքը չէ կարող ուրանալ, իր բռնած դիրքեն չուզեր վար իջնել և եթե այս հանգամանաց պատճառով քիչ ընթերցող ունի, չի գանգատիր, այլ կհուսա, որ կավելնան, որովհետև հայոց մտավոր և բարոյական հառաջդիմության կհուսա... զգալով միանգամայն, որ թե՛ նյութերու ընտրության և թե՛ կանոնավոր հրատարակության մասին քանի մը փոփոխություններու կարոտ է: Թերթի մը ուշժը իր մտավոր և բա-

րոյական զարգացման մեջ է և նյութական հառաջադիմության պայ-
մանը կանոնաւոր հրատարակության մեջ... Մալիկը կառաջադրե-
աւզային զանազան խնդիրներու վրա ավելի ստեպ խոսիլ, բանա-
սիրական ընտիր նյութեր սույել, երբեմն տնտեսական գիտության
վրա հոգւաւթներ հրատարակել և իր թղթակցությունը, որ քանի մը
պատմառով դադարած էր, Վրույրին հետ շարունակել»:

797. Է. Մարքեն, Թե օրենսդիրք ինչպես կղաստիարակեն խիղ-
նը, էջ 548—551:

798. Պաֆոն (Բեկոն), Ամուսնութիւն և ազապութիւն, էջ
551—552:

799. Պաշտոնական ծանուցում, էջ 552:

Խառն ժողով հրաւիրելու մասին:

800. Փունջ, էջ 552: Տէ՛ս 386:

№ 132, ՓԵՏՐՎԱՐԻ 18, էջ 553—560

801. Չ. Հրանտ. Ուսումնասեր ընկերութիւն, պ. Ս. Ոսկանյան
և Մեսրոպյան վարժարան, էջ 553—557:

Հնկերության կանոնադրության առաջին հինգ կետերը և «ծա-
նրը հարցումներ» նրա գործունեության շուրջը. «Նպատակնիս ոչ
այլ ինչ է, բայց եթե բողոքել սուտ ազգասիրութիւն ղեմ, լուսավո-
րութիւն սուտ սիրողներու ղեմ, ազատութիւն սուտ սիրողներու ղեմ,
գիտութիւն սուտ սիրողներու ղեմ, որոնց արձագանք կըլլա և
պաշտպան կէտանքի Արշալույսը գուցե անկեղծ համալուծե մը մղվե-
լով... Եվ ստուգիվ նորեն կհարցունենք թե ի՞նչ է պ. Ոսկանյանի
ճակատին քրտինքը, ո՞ւր է իր հաստատած բարեկարգութիւնը, ո՞ւր
է դպրոցներու հառաջադիմութիւնը»:

Ոսկանյանի գործունեության քննադատութիւնը. «Տեսուչը օրը
ՄԻԱՅՆ ՄԵԿՈՒԿԵՍ ԺԱՄ ֆրանսերենի դաս կուտա, ժամի մը շափ
դասարաններու մեկ քանին և ոչ թե ամենը աչքե կանցունեն... փո-
խանակ օրը ճիշդ ութը ժամը դպրոցներու մեջ մնալու՝ վեց ժամ
կմնա և ազգեն կկոտրեն երկու ժամ... Դպրոցներուն վիճակը ինչ որ
էր մեկ երկու տարի առաջ, նույնն է նաև այսօր... բարեկարգու-
թիւն ստովերը անգամ չտեսնվիր երկու սենի վարժարանաց մեջ...
չկա և ընտրված ուղիին նայելով, բնավ չպիտի ըլլա երբեք այն հա-

ռաջադիմությունը զոր կականկալեինք... Արշալույսը եթե մի առ մի չհերքե մեր այս ամեն ամբաստանությունները... զուր տեղը իր էջերը կմրոտե և խոշոր խոշոր ածականներով կխնկարկե այն անձը, որմե հոտած թերթ անվանված է ինք և որու առջև այսօր կխոնարհի և խունկ կվառե գուցե անոր ապագա ապտակները երևակայելով սարսոռելուն համար: Արշալույս եթե կվախնա, մենք չենք վախնար պ. Ոսկանյանի որոտումներեն»: (Հավանաբար Չ. Հրանտ ծածկանունով հանդես է գալիս Չ. Ս. Չաքրյանը):

802. Պերն (Գր. Չիլինկիրյան), Ազգային թշվառություն և փրկություն, էջ 557—559: Տե՛ս 806:

Առաջին հոդված: «Հայ ազգը ինչպես երեկ, նույնպես և այսօր հետին աստիճանի թշվառ է: Ներքին թշնամին մեկ կողմեն, արտաքին թշնամին մյուս կողմեն, այս փիլոնի ներքև պահված, այն՝ ազգասիրության դիմակը առած ամենուրեք կխլրտին, կշարժին, կդավադրեն և կորուստ կսպառնան... երբեմն լրտեսությամբ և մատնությամբ, երբեմն զրպարտությամբ և քսությամբ ամեն միջոց ի գործ կդնե մեր վարչական կանոնավոր իշխանություններու ույժը կտրելու, բազուկը ջլատելու, միտքերը գրգռելու, ժողովուրդին մեջ օձտումը և պառակտումը անպակաս պահելու և այսպես անոր տունը քանդելու համար... Իրերու այս տխուր վիճակը ի բնե անտի կա մեր մեջ...»:

«Հայ ազգը իր մեջ ունի բավական արի և առաքինի անդամներ և հետևաբար կրնա ապրիլ, եթե ուսանի ապրելու արհեստը այն դպրոցին մեջ, որ իր արդի թշվառությունն է և ուր իր առաջին դասը պետք է ըլլա ուշաբրիլ և տեսնել իր էության սպառնացող վտանգը, ղգաստանալ և հառաջադիմել արդարության սկզբունքը ուսանիլ և ըստ այնմ վարվիլ ապագային մեջ»:

803. Պաֆոն (Բեկոն), Ավելորդապաշտություն, էջ 559—560:

804. Վինակագրական, էջ 560:

Օտար մամուլից՝ մասոնական ժողովները, գործող անդամները՝ աշխարհում և տարբեր երկրներում:

№ 133, ԱՊՐԻԼԻ 12, էջ 561—568

805. Վահե, Գթության գործ մը, էջ 561—562:

Նիկոմեդիայի շրջակա գյուղերի հայության դժբախտ վիճակը.

«Այս թշվառության հեղինակները և պատճառները փնտռելու և աշխարհի ատյանի առջև հատուցում աղաղակելու իրավունքն ալ ունենալու է: Այս իրավունքը Թուրքիայի մեջ չունինք... Բայց եթե արդարություն չենք կրնար աղաղակել, գեթ գթության ձայնը կրնանք հնչեցնել վասնզի սև օրերու մեջ է հայությունը... Կյանքի և մահու խնդիր, որ եթե շուտ մը չլուծվի, ծանր հետևություններ պիտի ունենա... պիտի տեսնենք հայրեր ու մայրեր, որք զավակնին ծախելու կամ լքանելու պիտի ելնեն, պիտի տեսնենք բոկոտն կույսեր և նորատի հարսեր, որոնք ...լերանց դերբուկ և փշալի կուշտերեն վեր պիտի մազլցին խոտ հավաքելով ուտելու համար»:

4. Պոլսում ստեղծվել է մասնաժողով՝ «անոնց քանի մ' օրվան բավելու հաց ճարելու» համար: Զմյուռնիայում ևս՝ Մ. Ալփիարյանի, Գ. Զըմարտախոսյանի, Մ. էքիզյանի, Ս. Տիրացույանի, Ս. Զելիքի, Ս. Տետեյանի, Գր. Զիլինկիրյանի անդամակցությամբ: Շնորհակալ ենք նաև Հայկազնյան Տիգրան ժողովարանին: Երեք օրում հավաքվել է 10.000 դահեկան:

806. (Գր. Զիլինկիրյան), Թշվառություն և փրկություն, էջ 562—563: Տե՛ս 802:

Երկրորդ հոգված: Թշվառությունը նոր չէ, բայց հիմա է, որ հայտնի է դառնում հասարակայնությանը՝ շնորհիվ այն լույսի, որ մամուլն է: «Ինչպես ամեն ազգերու, նույնպես և հայ ազգին մեջ այս լապտերը իրերու նոր վիճակ մը հաստատեց տաս տարիե ի վեր»: Մամուլը, որ հայտնվել է գրեթե դարասկզբին, «արդի ժամանակի օրագրության ոգին և պաշտոնը շուներ և չէր ունեցած»: Հիմա, «ազատ մամուլին պաշտոնն է պաշտպան կանգնիլ՝ առաքինության, որ մոլությունը պիտի սպաննե, պիտություն, որ տգիտությունը պիտի սպաննե, լույսի, որ մութը պիտի սպաննե, արդարության, որու պաշտոնն է այս երկու տեսակ հակառակորդներու կռիվը դիտել և վճռել մոլության, տգիտության և մթության մահը»: Հայ ազատ մամուլը տեսավ կրոնավորների «ամեն զեղծումները, որք արդեն երեկ ալ կային և որոնց վրա սակայն մթության վարագույրը մը քաշված էր. այո՛, տեսավ այս ամեն հանցանքները և ոճիրները, որ քղկին տունը կքակեն և սրտմտության սարսուռով մը համակված արդարություն աղաղակեց»: Մամուլի շնորհիվ հայը տեսնում ու

դիտակցում է այսօրվա իր թշվառությունը և «դարման մը կփնտռե»:

«Արդ, ով որ կփնտռե, կենդանության ապացույց մը կուտա... Ազգ մը երբ կփնտռե, ըսել է թե կշարժի, ուրեմն դեռ կապրի... Ամեն բանե առաջ հացի, լույսի և սիրո խնդիրե առաջ շարժում կպահանջենք ազգին հանրութենեն, և մեզի համար տեսնել և զգալը, խոսիլ և համոզվիլը, մանավանդ քիչ մ' ալ բարկանալը ճշմարիտ շարժում է, վասնզի հանդգնության և գործադրության մեջ կայացող շարժումը անհնարին է առանց բուռն տպավորության մը: Այս շարժումը քանի որ կա հայերու մեջ, վհատությունը վատություն է...

Եթե մեր արդի թշվառությունը հիվանդության մը նմանեցնենք... կպարտավորինք հարցունել թե ազգային մարմինին ո՞ր մասը հիվանդ է... Կհամարձակինք ըսելու թե ազգին գլուխն է հիվանդը, թե հիվանդությունն ալ կղերությունն է, թե դարմանն արդարությունն է»: Հայերը կրթության և առաջադիմության մղումը և աջակցությունը ակնկալում են «զիրենք կառավարող գլուխներեն»՝ կրոնավորներից

807. Չ. Հրանտ, Ուսումնասեր ընկերության ֆայֆայումը, էջ 564—565:

Մեր հոգիլածով Ուսումնասեր ընկերությանն ուղեցինք իմացնել «թե ինք այս ընթացքով չպիտի կրնա ծառայել լուսավորության... Թե պ. Ոսկանյանին միտքը ազգը լուսավորել և միտք շինել չէ, այլ իր ապրուստը հոգալ լիովի, առանց լիովի աշխատելու»: Ուսումնասեր ընկերության մի քանի անդամներ հրաժարական են տվել «իրենց անձնական արժանիքը պահած ըլլալու և ապագային մեջ անախորժ դիտողությանց չենթարկելու համար»՝ Գ. Վեմյան, Ա. Աղասիյան, Պ. Պերկամալյան, Ս. Ավետիսյան: «Կիմանանք, թե մնացած անդամներուն մեկ քանին ալ հրաժարեր է... Ինչու այսպես քայքայվեցավ պ. Ոսկանյանի շինած ընկերությունը...»:

Նշենք, որ Ուսումնասեր ընկերության նշված անդամներից վերջին երկուսը հայտարարություն հրատարակեցին՝ հայտնելով թե չեն հրաժարվել և Ոսկանյանի ղեկավարությամբ աշխատելը իրենց համար պատիվ է: Տե՛ս «Արշալույս արարատյան», 29 ապրիլի 1867, № 804:

803. Պաշտոնական, էջ 565—566:

Ընդհանուր ժողովի դիվանը պատրիարքին հղել է հատուկ ուղերձ «Պալատենիայի» վերաքննության մասին: Հրապարակում է ուղերձը՝ Ազգային երեսփոխանական ընդհանուր ժողովի ատենա-

դպիր Գր. Մարկոսյանի և ատենապետ Բարունակ Ֆերուհ Խանի ստորագրությամբ: Ուղերձը ուղարկվել է կաթողիկոսին ուղղված պատրիարքի կից նամակով:

809. Պողոս արքեպիսկոպոս, (նամակ), էջ 566—567: Տե՛ս 808:

810. Պաշտոնական ծանուցմունք, էջ 567:

Հայոց պատրիարքարանի շրջաբերականը՝ «Պատկեր Հայաստանյաց լուսավորչական սուրբ եկեղեցվո» գրքի մասին, որ «մոլորությանց պատկեր մը կներկայացնե»: Զգուշացնում է եկեղեցու վավականներին, որ «շխաբվելով մերժեն և արհամարհեն»: — Նիկոմիդիայի աղքատներին «օրական շորաբեկ հացը հայթայթելու» մասին:

811. Թելյան, Լամարքինի Ռաֆայելը, էջ 567—568:

Համարթինի երկի թարգմանության մասին, որն իրագործել է Գր. Զիլինկիրյանը և հանձնել տպագրության: Գործի և թարգմանության բնութագիրը:

812. («Ծաղիկի» ազդերը), էջ 568:

Հանդեսի հավաքածուի վաճառքի մասին և բաժանորդագրության պայմանները: — Հրատարակվել է Ս. Տ. Թորոսյանի գրքույկը «Րիսալեյի ֆոթոկրաֆ» որը, «լուսանկար պատկեր հանելու կերպը կսովրեցնե»: — Նախորդ համարի վրիպակները:

№ 134, ՄԱՅԻՍԻ 10, էջ 569—576

813. Գնել, Ո՞ւր պիտի երթա մեր բանը, էջ 569—571:

Երկու հակադիր կողմերի ներկայացուցիչների երկխոսությունը՝ փոխադարձ մեղադրանքներով ու մերկացումներով: Երիտասարդների կուսակցության անդամը իր գրուցակցին հայտարարում է. «Պետք է որ դուք և ձեր նմանները մեռնեք կամ նոր լուսո վերածնիք և այս ալ դյուրին չէ... ինչպես մարդս նոր օդ ծծելով, միշտ կշնչե, նույնպես ժողովուրդ մը նոր տեսիլներ ընդունելով կապրի միշտ, ձեր գլուխը նոր լույս շնչած շունի, արդեն բարոյապես մեռած եք և կուզեք կենդանի գլուխները վարել բռնաբար, նման այն սայլապանին, որ կկարծե շոգեկառք մը վարել յուր ցուպովը: Զափազանց կսխալիք»:

814. Չ. Հրանտ, Իզմիրի հայերը, էջ 571—574:

«Կտեսնենք թե ազգին ներկան և ապագան վտանգի մեջ է և... կզգանք թե խոսքեն ի վատ ղենք շունինք այս վտանգին առաջը»

առնելու համար»: Անհնար է չաղաղակել երբ արհեստավորը «ազգային խորհրդարանը կղիմե՝ ոչ թե կարծիք հայտնելու... որ իր իրավունքն է, այլ վրան պաշտոն առնելու և ազգ մը կառավարելու, այսինքն բազմության մը ներկային և ապագային բարոյական և մտական շահերուն հսկելու և լուսավորության ծառայելու համար... հոսի՛նք ուրեմն քանի որ դեռ մեր գրիշը թողած չենք: Սահմանադրական վարչության քայքայումեն, այսինքն գրեթե մեկ ու կես տարիէ ի վեր Իզմիրի ազգային գործերու վիճակը այնքան վատթարացած է և անիշխանության այնպիսի ցավալի տեսարան մը կրնծայե, որու նմանը գուցե քսան տարիէ ի վեր տեսնված չէ»:

Աջակցող հանձնաժողովի և ընդհանուր ժողովի գործունեությունը: Իր հնարավոր ելույթը ընդհանուր ժողովում, որ խոսք է ուղղված Զմյուռնիայի հայերին և ազգային գործիչներին:

815. Պերն (Գր. Զիլինկիրյան), Զմյուռնական համականի, էջ 574—575:

Մ. Նալբանդյանի միսիայի մասին: «Եվրոպայի մեջ տեմոֆրասիին տեղ տեղ տարած հաղթանակները»: «Վերանորոգումի գաղափարներ տարածելու համար, եթե քանի մը միտքերու արիությունը կրավե, նկատումեն գործնականին ասպարեղը իջնալու և մեր ազգին բռնավորները եղելության առջև խոնարհելու համար գործ և հանդգնություն պետք է, անընդհատ ժրություն և դեպքերու վրա տիրապետելու համար հեռատեսություն պետք է... Ընկերային խրնդիր մը հուզելու և որոշելու համար միտք, իսկ այս որոշումը գործադրելու համար կամք և շատ անգամ բազուկ պետք է... Պետք է նաև բազմությունը տրամադրել... և այս ոչ թե գործով, այլ խոսքով կրլլա: Խոսելու է ուրեմն ճշմարտությունը, պատրաստելու է միտքերը իրենց ճշմարիտ շահերու վրա մտածելու, նաև սիրտերը մարդուս բարոյական շահերու վրա զգալու և հուզվելու... Կրթություն, ահա մեր առաջին պաշտոնը, եթե կուզենք բան մ'ընել: Ներկայն կրթության և ապագան գործելու կարոտություն ունի: Հանրության մը բարիքը մտածողները կպարտավորին ապագային մեջ ապրիլ»:

816. Ալլեայի, էջ 575—576:

«Հայկական աշխարհ» (Թիֆլիս) ամսագրի հաղորդումը Մ. Մամուրյանի՝ Ս. Ոսկանյանի կողմից Մեսրոպյան հրավիրելու մասին: «Մեկ քանի սխալ տեղեկությունների» ուղղում. — Պատասխան Հովսեփ Վարդանյանի «Մեծմուսյի» դիտողության՝ «Ծաղիկի» մասին:

—Ս. Փրկիչ ազգային հիվանդանոցի վիճակը. «Այն անմիջական բարեկարգության, աշխուրջ հսկողության և մանավանդ օրինավոր տնտեսության կկարողանա»:

№ 135, ՄԱՅԻՍԻ 15, էջ 577—584

817. Վարաժ (Գր. Զիլինկիրյան), Քանի մը խոսք, էջ 577—578:

«Ծաղիկը» այս համարով «վերստին իր հայրենի հողը կդառնա և կհուսա այստեղ բոլորովին արմատ բռնել և աճիլ... Թեև ուրուրեք փուշեր և տատասկներ կան, որ անոր աճման արգելք կըլլան... Եվ թերևս իրավունք ունինք կարծելու որ արդի Զմյուռի հայր մամուլի վրա շմտածեր այնպես, ինչպես որ կմտածեր տարի ու կես առաջ:

...Ծաղիկը պիտի զգուշանա, չէ թե առ ահի, այլ իբրև անօգուտ, ստեպ խոսիլ քաղքիս ազգային այնպիսի խնդիրներու վրա, որոց լուծումը ժամանակը պիտի բերե և համառությունը պիտի ամոքե: Միշտ հաշտարար ուղղություն մը պիտի բռնե, ոչ այս և ոչ այն կուսակցության կողմը տաշելով, վասնզի Ծաղկի համար մեկ կուսակցություն կա միայն, այն է ազգայինը»:

818. Մ. Մ. (Մ. Մամուրյան), Ազգային սահմանադրություն. Ի՞նչ եղավ, էջ 578—580: Շարունակությունը № 136, 137, 140, 141:

Սահմանադրության մասին հենց սկզբից «այլևայլ դասի մարդիկ սկսան այլ և այլ կերպով մտածել, խոսիլ և գրել... Վեղարը ամբարիշտության նշան մը տեսավ անոր մեջ, ամիրան ապստամբության, ողջամիտը արդարության և օրինավորության երաշխավորություն մը, ռամիկը արքայության դուռը, իսկ եվրոպացյալ հայր ծաղու առարկա մը»: Անդրադառնում է նրանցից յուրաքանչյուրի խոսքին, գնահատում կարծիքները, վերլուծում սահմանադրության շուրջը տեղի ունեցած դեպքերը. «Հայ ժողովուրդը սահմանադրություն մը հաստատելու արիությունը ունեցավ, սակայն դայն պաշտպանելու արիությանը մեջ չի հարատևեց: Թեև այս արիությունը ոչ հուր, ոչ սուր և ոչ արյուն կպահանջեր, այլ միայն փաստաբան լեզու մը... առաքինի մարդ մը... ձեռնհաս քաղաքագետ մը»:

819. (Մ. Մամուրյան), Հայկական նամականի, էջ 580—583:

Վրույրի այլաբանական տեսիլը:

820. Մ. (հավանաբար Մ. Մամուրյան), Տրամախոսություն,

Սարգիս Եպիսկոպոս, Ստեփան Եպիսկոպոս և Կարապետ Պալյան.
Էջ 583—584: Շարունակությունը № 136—138:

Պատրիարքը, տեղապահը և ամիրան անդրաշխարհում. խորհրդածում են իրենց գործունեության շուրջը, խոստովանում իրենց գործած մեղքերը, յուրովի վերլուծում իրադարձությունները՝ մանավանդ այն ամենը, ինչ տեղի է ունեցել սահմանադրության շուրջը: Օգտվելով անդրաշխարհյան ազատությունից, Ստեփան Եպիսկոպոսը, իբրև լավատեղյակ, անողոքաբար մերկացնում է նախկին պատրիարք Սարգիս Եպիսկոպոսին, որ շարունակում է արծածել իր հին գաղափարները: Մ. Մամուրյանը Ստեփան Եպիսկոպոսի միջոցով վերջին դատաստանի առջև մերկացնում է երբեմնի սահմանադրական պատրիարքին, իր հոտի՝ ժողովրդի և նրա սահմանադրության դեմ գործող Սարգիս Եպիսկոպոսին, ինչպես և Հովհ. Չամուռճյանին, նույնիսկ շարադրում իր ծրագիրը, որի համաձայն եկեղեցականները պետք է գործեն՝ ըմբռնելով, որ «աշխարհիս մեջ մինակ մեծ ժողովուրդն է», որ նրանց անհրաժեշտ զորության «անսպառելի աղբյուրը ժողովրդյան սիրտն է, բազուկն է, կյանքն է»:

821. Պաֆոն (Բեկոն), Հապաղում, էջ 584:

822. Ազդ, էջ 584:

«Ծաղիկի» գործակալները և բաժանորդագրությունը:

№ 136, ՀՈՒՆԻՍԻ 1, էջ 385—392

823. Մ. Մ. (Մ. Մամառյան), Ազգային սահմանադրություն.
Ի՞նչ էր, էջ 585—587: Տե՛ս 818, 828, 845, 850:

«... Անտարբերությունը կործանեց վերջին անգամ սահմանադրությունը, անտարբերություն մը, որուն աղբյուրն էր երկյուղը՝ տերության անհավատարիմ երևելու երկյուղ մը: Այս անգամ սահմանադրության ոսոխները խելացի և վարպետ փրթան: Ի՞նչ ըսին ժողովրդյան. — Աչքդ բաց, սահմանադրությունը քեզի այնպիսի քաղաքական խնդիրներ հույսելու կդրդե, որոց լուծումը քու ձեռնհասությենեղ վեր է և պետության կպատկանի... Ի՞նչ ըսին տիրության. — ... Գաղտնի ընկերություններ կան, որ Զեյթունի անցից մեջ մատուցին... Չեմ ուրանար, որ աղգին մեջ դեռ կգտնվին այնպիսի միամիտ անձեր, որ սահմանադրության բառեն անգամ կվախնան՝ կարծելով թե անհավատարմության համանուն է... Եվ իրոք ինչ է սահ-

մանադրությունը, բայց եթե իրավունք մը, որուն սահմանն է պարտք. սլաքով մը, որուն սահմանն է իրավունք»:

824. (Մ. Մամուրյան), Հայկական նամականի, էջ 587—589:

Պարույրի երազ-տեսիլի շարունակությունը: Այլաբանորեն վերարտադրում է ազատության ողիսականն ու ճակատագիրը, սահմանադրության նահատակությունը:

825. Պաֆոն (Բեկոն), ՄԵԾ. Պաշտոն, էջ 589—590:

826. Մ. (հավանաբար Մ. Մամուրյան), Տրամախոսություն, էջ 590—592: Տե՛ս 820:

827. Ազդ, էջ 592:

«Մաղիկի» գործակալները և բաժանորդագրությունը:

№ 137, ՀՈՒՆԻՍԻ 15, էջ 593—600

828. Մ. Մ. (Մ. Մամուրյան), Ազգային սահմանադրություն. Ի՞նչ էր. էջ 593—595: Տե՛ս 818:

Երկրորդ հատված: Սահմանադրության սկզբունքը «Մարդկային ազգին հետ ծնավ, բանականության, դաստիարակության և ազգային ներքին հիմնադրությանց հետ ույժ առավ, բարուց ու վարուց հետ զարգացավ ու արմատ բռնեց... Հայկազանց իշխանության նահապետական կառավարությունը ի՞նչ էր, բայց եթե սահմանադրական դրություն մը իր ամենապարզ վիճակին մեջ»: Հայաստանի անցած պատմական ուղին, իրավական փոփոխությունները, սահմանադրական սկզբունքների այլակերպումը: «Ժողովուրդը... հանդիսատես կկենար, որովհետև զգալու, հասարակաց բարիքը և իրավունքը ճանչելու անձեռնհաս էր կամ անզոր... Ժողովուրդը մինակ հրամաններ կլսեր... Ընդհանրապես գավառները անլուր հարստահարություններու ասպարեղ եղեր, վանքերը ավատական սեպհականություններ և մոլություններու գուբեր դարձեր էին, եկեղեցիները վաճառատեղիներ, դպրոցները ախոռներ և գավառաբնակ խեղճ հայերը կհեծեծեին և ասոնք իբր երկնառաք պատիժներ կարծելով հոգին բերանը դալու չափ կտքնեին, կնեղեին ու լուռ ու մունջ կկենային և մեր կողմի հայ ժողովուրդը այս մեռելի հանդարտությունը իբր բարօրության նշան կփառաբաներ ու ծափ կղարներ... Իրավ է որ ուր ուրեմն հանճարեղ պատրիարքներ և հայրենասեր իշխաններ հրեան գալով՝ ժողովրդյան կամքը կհարգեին և անոր օգուտը կմտա-

ծեին, սակայն այս եղելությունները բավական չէին սահմանադրական սկզբունքին, որ գրեթե մեռած էր, կյանք տալու»:

829. Վրույր (Մ. Մամուրյան), Հայկական համականի, էջ 595—598:

Պարույրի երազ-տեսիլի շարունակությունը: Ազատության թռչնամիները և դատապարտությունը, հայ հետադիմական-ռեակցիոն գործիչների դիմաստվերները: Պարույրին խստորեն հանդիմանելով, Վրույրն ասում է. «Իսկ եթե արթուն լինեիր գիտեմ, որ մազիդ մեկ թելն անգամ չէիր զոհեր: Ազատության համար տքնող մեր ժամանակի երիտասարդությունը ճիշտ քեզի կնմանի: Ամեն տեսակ ազատություն, հայրենիք, սեր, նահատակություն կերազե, մեծ մեծ կջարդե ու կթափե իր անկողնին մեջ, իսկ երբ բաց աչոք աշխարհիս գահավեժ լերան վրա գործելու ժամը գա՝ կծիկը կդնե ու կերթա վատորեն բռնակալներու ոտքը կլղե»:

830. Չ. Հրանտ, («Հայկական աշխարհին»), էջ 598—599:

«Հայկական աշխարհը» (Թիֆլիզ) անդրադարձել է «Ծաղիկի» նյութերին՝ Ս. Ոսկանյանի, Մեսրոպյան վարժարանի, ինչպես և Ս. Վանանդեցու գրքուկի մասին: Քաղվածաբար մեջբերում է նրա նյութերից՝ ցույց տալու համար, որ «Հայկական աշխարհ» համերաշխ է «Ծաղիկի» հետ («Իբր անհերքելի ճշմարտություն ընդունելու ինչ որ Ծաղիկը գրեց»):

831. Մ. Մ. (հավանաբար Մ. Մամուրյան), Տրամախոսություն, էջ 599—600: Տե՛ս 820:

832. Ծանուցում, էջ 600:

Լամարթինի «Ռաֆայել» վեպի հրատարակությունը Գր. Զիլինկիրյանի թարմանությամբ: — Արմենակ (Գալուստ) Կոստանդյանի «Տոմարակալություն գործնական» գրքի հրատարակությունը:

№ 138, ՀՈՒԼԻՍԻ 1, էջ 601—608

833. Վարաժ (Գր. Զիլինկիրյան), Քաղաքական ժողով ի Զմյուռնիա, էջ 601—603:

Զմյուռնիացին այս ու այն կողմն ընկնելուց հետո ասաց. «Այսուհետև անհնարին է քայել առանց սահմանադրության» և հիմնեց քաղաքական ժողով, ուսումնական և դատաստանական խորհուրդ-

ներ: Այդ հաստատությունների գործունեության մասին: «Ընդհանուր ժողովին գումարումը սահմանադրական սկզբունքին մեկ հաղթանակը համարելով՝ սիրով կողջունենք նորընտիր քաղաքական ժողովը... Իսկ նորահաստատ Ուսումնական խորհուրդին վրա բան մը չենք կարող գրել, վասնզի քանի մը օրե ի վեր անունն ալ չկա»: Հորդորանք գավառաբնակ ազգայիններին «Իզմիցոց ընթացքին հետևել՝ փոխանակ մեր կեդրոնական վարչութենե բան սպասելու: Կեդրոնական իշխանությունը այժմ ոչ միայն ազգային չէ, այլև իր տեղը չէ: Եթե կեդրոնեն հաց ու սնունդ սպասենք սովալլուկ կկորչինք, վասնզի արդեն կեդրոնը անոթի է... Իզմիրի ազգայինները... համոզված են, որ սահմանադրութենե դուրս իշխանություն մը, ինչ մեծ գործեր ալ որ ընեն, դարձյալ անընդունելի է... հետևապես նորեն սահմանադրության դարձան և անոր միջոցով գործելու սկսան, մտադրելով անշուշտ կործանել ինչ որ սահմանադրութենե դուրս է... Իզմիցվոց մեկ նշանավոր հատկությունն է գործել ինքնուրույն: Իզմիրցին արտաքին միջամտությունը շսիրեր... Իր մարմնին վրա բացած վերքը ինքն իր ձեռքը բուժել կուզե... Դժբախտաբար մեր տարաբնակ ազգայինները առ հասարակ այս ինքնավարական ոգիեն զուրկ են... Արդ ժամ է որ մեր ազգայինները սթափին...»:

834. (Երկու նամակ), էջ 603—604:

Զմյուռնիայի նախկին ազգային թաղական խորհուրդը ճշտում է: որ եկեղեցու երեք խաչկալների շինության ծախսը չի կազմել 600.000 դահեկան: Իրականում ծախսվել է 234.994 դուրուշ, իսկ այլ ծախսերի հետ՝ 290.417:

Գևորգ էլմասյանը երկրորդ նամակով ճշտում է ընկերության մի այլ հայտարարությունը, ըստ որի առաջնորդարանի շինարարության վրա ծախսվել է 400.000 դահեկան: Իբրև շինարարության տնօրեն, ճշտում է թե 190.000 դուրուշ է ծախսվել, ինչպես ժամանակին ճշտել է նաև հատուկ մասնաժողովը:

835. Մ. (հավանաբար Մ. Մամուրյան), Տրամախոսություն, էջ 604—606: Տե՛ս 820:

836. Այլևայլ, էջ 606:

Կայացել է կրոնական հանդես՝ Հռիփսիմյան վարժարանի տոնի առթիվ: — Ֆրանսիական ծովակալ Սիմոնի այցը Մեսրոպյան վարժարան և շնորհակալության ուղերձը Ուսումնասեր ընկերության:

նր: — Նշան Միրզա Վանանդեցին գոհունակութիւն է հայտնում գերմանական օրիորդաց վարժարանի հայերենի քննութիւնից, որին ներկա էր: Հայերենի դասատուն է Ս. Զաքրյանը, որը դասավանդում է նաև աշխարհաբար:

837. Պաֆոն (Բեկոն), Հանդգնութիւն, էջ 606—607:

838. Փունջ, էջ 607—608: Տե՛ս 386:

839. Մանուցումն, էջ 608:

Համարթինի «Ռաֆայել» վեպը: — «Մաղիկի» համարների փոխադարձ փոխանակում Կ. Պոլսի պարբերականների հետ:

№ 139, ՀՈՒԼԻՍԻ 15, էջ 609—616

840. Վարսմ (Դր. Զիլինկիրյան), Պոլսի ս. Փրկիչ հիվանդանոցը և մեծ. Փանոսյան Կարապետ էֆենտին, էջ 609—612:

Ս. Փրկիչ հիվանդանոցը Կ. Պոլսի հայի համար «ազգայնութիւն, կրօն, գիտութիւն և ամեն ինչ կայարունակե...: Եվ սակայն չկա հիմնարկութիւն մը, որ պոլսեցվոց այնչափ հոգ, մտատանջութիւն, գծտութիւն և երկպառակութիւն սլատճառած ըլլա, որչափ իրենց ազգային հիվանդանոցը... Չկա առարկա մը, որ այնքան ամիրաներ, պելեր, էֆենտիներ, բժիշկներ և երևելի հանճարներ հոգնեցուցած ըլլա, որչափ ս. Փրկիչ հիվանդանոցը. չկա ձեռնարկութիւն մը, որուն երեսին այնչափ մարդիկ հարստացած ըլլան որչափ ս. Փրկիչ հիվանդանոցը... Առանց հիվանդանոցի չիք փրկութիւն Պոլսի համար և եթե երբեք գլխովին հայ հիվանդ և ապիկար պակսին Պոլսեն, պոլսեցիք ոմանք հիվանդ և ապիկար կստեղծեն, որպեսզի հիվանդանոց մը ունենան: Ահա, եթե այս հոգը, այս ճիգը, այս պանծերը ու խելքը ազգին ապագային, այսինքն դաստիարակութեան համար թափած ըլլային Պոլսի հայերը, անշուշտ այսօր տասը ճեմարան կունենային և նվազ մարմնային հիվանդներ... Սակայն որու փույթն է...»:

«Քսան տարիէ ի վեր այս ս. Փրկիչ հիվանդանոցը բարեկարգելու, կանոնի տակ դնելու, մուտքը արդշունավորելու, ծախսը չափավորելու կաշխատին Պոլսի հայերը և տակավին քայլ մ' առած չունին... Ահա այսօր նորեն հիվանդանոցը սովալլուկ կոկորդով մը — Անոթի եմ, տվեք, միշտ տվեք, կգոչե և բոլոր ազգը կլլելու կսպառնա... է՛հ, շորս բացեք աչքերնիդ իլմիցիք և դուք մեր գա-

վառաբնակ արենակիցներ, որ Պոլսի հիվանդանոցը ձեզի ալ չկլլե կամ անոր հիվանդութիւնը ձեզ ալ ճարակելով մահվան անկողի- նը չծգե:

Եվ ահա նոր հոգաբարձութեան մեջ գծտութիւն մը կծագի. անոր անդամներեն, մասնավորապէս Փանոսյան Կարապետ էֆեն- տին կհրաժարի իր անդամակիցներուն համամիտ շօտնվելով...»։ Միջոցառումներ, որոնք «կարող են միայն ազատել ազգը հիվան- դանոցի լուծեն, հիվանդները անօթութենէ, ազգային սնտուկը գո- ղութենէ և ազգային գործերը անիշխանութենէ»։

Արտատպւիլէ «Հայկական աշխարհի» 1867 թ. № 9-ում:

841. Վ. (Վրույր, Մ. Մամուրյան), Հայկական նամականի, էջ 612—613: Տե՛ս 640 և 641:

«Այսպիսի վիճակի մը մեջ ի՞նչ կարող ես ընել, բայց եթե լալ կամ հիմարական խնդրութեան մը զարնել... Կարծես թե բաժին ինկալ ինձ հիմարութիւնը, որուն ճարակ կուտա Պարույր իր թե- թև և վառվռուն երևակայութեամբը և կանխաձեռնաբանորեն երա- ղած է այն ներքին հուղմունքն, ուրոց զրգիւ եղան ազգային վեր- ջին պատահարները: Ո՛հ... ազատութեան համար տքնիլ և գերու- թեան լուծը շոյելու ստիպւիլ... հայրենյաց համար հսկել և անխնա պատժւիլ... կա՞ ասկից ավելի դառն և տաժանելի վիճակ մը...»

Երանի՜ անոնց, որ տակավին կրնան արթուն երազել... Իսկ մեք ո՞ւր դնենք մեր զլուխը... ո՞ւր և ո՞վ է մեր ապավենը... Միթե հիմարանո՞ցը, այո՛, հիմարանոցը, ուր մեր բռնավորները մեզի շղթա մը պատրաստած են կամ եթե կուզես, դերեզմանը, որմե ան- դին կա անշուշտ լույս մը և պսակ մը...»։

842. Այլևայլ, էջ 613:

Կայացա՞վ Մեսրոպյան վարժարանի տոնահանդեսը, ուր ատե- նախոսութիւն արտասանեց Պ. Ս. Պալասպանյանը: — Զմյուռնիայի հայերը մի քանի ամիս է «իրարու հետ հայտարարութիւննե- րով կբանակցին... դուռը Ուս. (ուսմանսեր) ընկերութիւնը բացալ, երբ Պալասպանյան Ս. էֆենտիին ըսած կամ չըսած մեկ խոսքին վրա թե ազգը կործանողը դպրոցն է, ա հայտարարութիւն մը հրատա- րակեց»։ Դրան Պալասպանյանը պատասխանեց «Մասիսում»։ Սրա դեմ «բ. հայտարարութիւն մը Ուս. (ուսմանսեր) ընկերութեան կող- մէ. Պատիժ անուն տետրակ մը Ն... և Ս... ի կողմեն, երկու նամակ

Մաղկի նախորդ թիվին մեջ... և դարձյալ դատ հայտաբարություն մը Պալասանյան էֆենտիին կողմեն և ամենքը Ուս. (ումնասիր) ընկերության դեմ ուղղյալ...

Այս գրչի պատերազմը ըստ մեզ հառաջագիմություն մ' է... եթե մտածենք որ ատեն մը գալազանը, բանտը և պաշտոնական ղենքեր էին Ձմիրի հայերու խոսակցության գործիները»:

843. (Գր. Մսեր., Գր. Մսերյան), Լուս Պայրն, էջ 613—615: Շարունակություն № 140—142 և 146:

Բնաբան Համարթինից: Նոր սերունդը Ֆրանսիայի հեղափոխությունից հետո: Գյոթե. «Կեոթե մրրկալի հորիզոններն շուտով անցավ, սակայն Պայրն անոնց մեջ սնավ ու մեռավ: Իր ամեն գրվածները Չայլտ Հարոլտե սկսյալ մինչև Կեափուրը՝ նույն վիշտերը կներկայեն...»: Կյանքը և գործը: Տողեր օրագրից, վաղ շրջանի ստեղծագործությունները: Պատանիկությունը և երգիծական գործերը: Ուղևորություն դեպի Արևելք, հատվածներ «Չարլզ Հարոլդից»: Վերադարձ. «Օր մը արքնցած ատեն ինֆզինֆա հոչակավոր գտա»: Պոեմի վերլուծությունը: «Վալթեր Սքոթ իրմե գերազանց հակառակորդ մը տեսնելով քերթողի քնարը վար դրավ և լիպասանի գրիչը ձեռք առավ»: Սիրային արկածները, ամուսնությունը և բաժանվելը կնոջից: «Չարլտ Հարոլդի» ընդունելությունը: Երկրորդ ուղևորություն և նոր ստեղծագործություններ:

«Այս ատեններս է նաև, որ հայերեն սորվելու սեր ձգեց. Ամեն օր ս. Ղազարու վանքը կերթար և մասնավոր ուշով մը դաս կառնուր: Իր բարեկամներն մեկուն այսպես կգրե. «Ամեն օր հայոց վանքը հայերեն սորվելու կպարապիմ դրոսանքի պես: Միտքս զբաղեցնելու համար դժվար աշխատություն մը պեսք էր ինձ և ասկե ավելի դժվար զբոսանք մը չէի կրնար գտնել: Հայերենը ճոխ լեզու մ' է և կարժե որ մարդ զանիկա սորվելու համար աշխատի»: («Բաղմավեպ» № 19): «Իր դասատուն էր Հարություն վ. Ավգերյան»: Իտալիայում «Պայրն անկախության սիրահարներու հետ միացավ», ապա հարեց հույն ապստամբներին «բանաստեղծը գրիչը սվինի փոխեց... Ի միտ դրավ երթալ և ազատության ու փառքի համար անոնց հետ մեռնիլ դյուցազնորեն»: Հրատարակած վերջին գործերը:

Ուղևորություն դեպի Հունաստան: Բայրոնը Հունաստանում և սուլիոտների մոտ: Մ. Բոցարիսի հրավերը. ընդունելություն Միսո-

լոնգում. «Իր նվերները հարատև, խորհուրդները օգտակար և ջանքը անխոնջ էին»: Սուլիստները: Մահը. «Իր մարմինը Անկլիա տարվեցավ... այլ իր վեհ սիրտը մարմարյա սափորի մը մեջ կհանգչի այն դյուցազնական երկրին վրա, որու անկախությանը համար եղեր էր իր հետին տրոփյունը»: Վ. Հյուգոյի խոսքերը:

844. Պաֆոն (Բեկոն), Մահ, էջ 616:

№ 140, ՕԳՈՍՏՈՍԻ 1, էջ 617—624

845. Մ. Մ. (Մ. Մամուրյան), Ազգային սահմանադրություն. Ի՞նչ էր, էջ 617—619: Տե՛ս 818:

«Հայկական մարմնոյն այս կիսամեռ վիճակին մեջ ո՞վ պիտի տար շունչ ու կենդանութիւն սահմանադրական դիակին: Ժամանակը և լուսավորութիւնը: Այո՛, ժամանակը և լուսավորութիւնը եկան և նյութապես ու բարոյապես թշվառ, մերկ ու վտարանդի հայր արթնցուցին և ցույց տվին անոր այն վիճը, որուն եզրը անփույթ կնիրհեր... Ահա այն ատեն մամուլը գործեց, անլուր ու քստմենլի անիրավութիւններ երևան հանեց, հայր հայուն ճանչցուց, ճանչցուց այն սիրտը, որ դեռ փլատակներու ներքե կարյուններ, ճանչցուց այն ճակատը, որ դարավոր վիշտերու կայանը եղեր էր, շոշափեց այն երակը, ուր այն ինչ Հայկա արյունը կվազեր և դեղ ու դարման հայցեց աղերսագին»: Հայցածը սահմանադրութիւն էր և «տերութիւնը լսեց ազգին վշտագին աղաղակը, տեսավ և զգաց...»: 1856 թ. Խաթթի հյումայունը և Ազգային սահմանադրութիւնը:

Իր՝ Մ. Մամուրյանի հոգվածը, «Միութիւն սահմանադրական» հանդեսի 1862 թ. № 9-ում. «Սահմանադրութիւնը օրինակեց, ամփոփեց և մարմնացուց այն ընտանի և պաշտոնական գործոց անորոշ և տարտամ կանոնները, որով ընդունայն և ապարդյուն կերպիվ նպատակի մը ծառայել կջանային»: Սահմանադրութեան մասին «ավելի բարձր խոսելու և ճշմարտութեան վրա ծանրանալու» անհրաժեշտութիւնը: Այդ առթիվ՝ Ս. Միլի ապույթը՝ «ազգային ոգին դաստիարակելու ամենաընտիր և ստեպ միակ հնարին միջոցի» մասին:

Մանորագրութեամբ՝ առարկութիւն հակասահմանադրական գաղափարներին և սահմանադրութեան ըմբռնումն իբրև «հիմնական

օրինազիւ մը»։ Ամեն ազգ, ժողովուրդ, պետք է ունենա իր կանոնները. «Ո՛ր մնաց մեր ազգը, որուն համար նոր չէ սահմանադրության տառն ու ոգին, որ իր ազգային կանոնական պաշտոնյաները փեարկության դրությամբ ընտրելու սովորությունը իրեն անտի կգործածե և որուն նախնիքը սահմանի և սահմանադրությունի և կանվանեին եկեղեցական և աշխարհական հիմնարկությունները վարող կանոնները»։

846. Չեզոք հայ մը, Ս. Մեսրոպյան վարժարան, էջ 620—622։

Միամյա վեճերը վարժարանի շուրջը և Ուսումնասեր ընկերությունը՝ ըստ պաշտպան կուսակցության և ըստ ներհակ կուսակցության։ Վկայությունները, մամուլը և տարեվերջյան քննությունները «լիովին հաստատեցին, որ Ուս. (ուժնասեր) ընկերությունը իր պաշտոնին մեջ ձեռնահաս է, պ. Ոսկանյանը իբր ուսումնասպետ և դաստիարակ՝ անհամեմատ, և վերջին հարվածը տվին իրապես հակառակորդ կույր կուսակցության... և որ մեծն է՝ վերջապես կա նույն վարժարանին մեջ քսան տարի ուսմանց կեդրոնական առանցքը դարձող Ոսկանյան մը. որ իբր Արկոս ամեն բան կդիտե, կհսկե, կուղղե, կվարե, և Մ. Մամուրյան մը... Ահա այս եղավ Ուս (ուժնասեր) ընկերության կոիվը... այս է վարժարանին արդյունքը... այս է խաղաղության հիմերը...»։ Ներհակ կուսակցությունը պնդում է բոլորովին հակառակը։ Վարժարանի խնդիրը դարձել է գորղյան հանգույց. «Այս հանգույցը վերջին հրապարակային քննությամբ քակված կերևի արդարև շատերուն համար, սակայն մենք տակավին Ալեքսանդրի մը կսպասենք... մասնաժողով մը...»։ Քսան տարի է ինչ վարժարանը դարձել է «տիրող կուսակցության կովանը», վերջին 15 տարում տասը տեսուչ է փոխվել, Ա. Փափազյանից հետո «արժանավոր հաջորդ մը գտնելու համար անդադար փորձ կփորձե զմիրցին և ընդունայն կփորձե»։ Բոլոր տեսուչներն «իրավամբ կամ հանիրավի զրկանք և հալածանք կրեցին... Եվ իրոք կասկածելի է, որ եթե նույն ինքն ս. Մեսրոպ անդիեն վերադառնա, անոր վրա բիծ չգտնեն»։ Հակառակությունն ու դիմադրությունը պետք է սահման ունենան։ Վարժարանի կոչումը։

847. Հուլիսի 12-ի հանդիսականներեն մին, (Նամակ), էջ 622—623։

Զմյուռնիայից՝ Մեսրոպյան վարժարանում ֆրանսերենի տարեվերջյան քննությունների ժամանակ Ստ. Ոսկանյանի հետ տեղի

ունեցած միջադեպը. «Այն անձիք կամ այն մասը, որ վերջեն պ. Ոսկանյանի հետ տաք բանակովի մը բռնվեցան... պ. Ոսկանյանի ոչ իր բարեկովը պատվեց զանոնք և ոչ տեղեն շարժեցավ... հարցաքննությանց ժամանակ պ. Տեսուչը շարունակ կոնակը դարձուցած էր այն անձանց... որք դպրոցին հառաջադիմությունը շրնդունողներե ըլլալով՝ գուցե ավելի իրավունք ունենային դպրոցին արդյունքները տեսնելու և շոշափելու»։ Մարտիրոս Ալփիարյանի միջամտությունը, Ստ. Տիրատուրյանի պահանջը՝ «կարելի է քիչ մը խրոխտ կերպով... որ նույն ստորին դասին քննությունը բավական համարվելով՝ բարձրագույն դաս մը ներկայանա» և Ստ. Ոսկանյանի դիրքը, որ «մեջ նետվեցավ և անպատեհ ու գրգռիչ պատասխանով մը ծնունդ տվավ այն տաք բանակովին, որուն անցքերը և պարագաները չեմ ուզեր պատմել հոս» և որից հետո «պ. Ոսկանյան հրատարակեց թե քննությունները դադրած են, քանի որ նույն պարոնները ներկա կգտնվին»։ Ըստ նամակագրի «ցավալի դեպքը» տեղի չէր ունենա, եթե Ոսկանյանը առիթ չտար։

848. (Գր. Մսեր, Գր. Մսերյան) Լորտ Պայրն, էջ 623—624: ՏԵ՛ս 842:

849. (Ազդ), Զատիկ, էջ 624 (տե՛ս նաև էջ 616-ում)։

Վոլտերի նույնանուն «ընտիր վեպը»՝ Մ. Մամուրյանի թարգմանությամբ։

№ 141, ՕԳՈՍՏՈՍԻ 15, էջ 625—632

850. Մ. Մ. (Մ. Մամուրյան), Ազգային սահմանադրություն. Ի՞նչ պիտի ըլլա, էջ 625—626: ՏԵ՛ս 818:

Հասարակության կյանքում տեղի ունեցող հեղաշրջումների մեջ կա մարդկային բնությանը հատուկ խորհրդավոր մի ուժ, որը «երբ անգամ մը շարժման մեջ մտնե, կնկրտի, լուելյայն կաշխատի, կտքնի և փնտռած արահետը գտնելով՝ այնուհետև կբալե միշտ, միշտ կհառաջադիմե, և այս հառաջադիմությունը, որ մարդկային կատարելագործության մեջ ունի իր օրենքը և շարժառիթը, հարատև ու անսասան է, այն հայտնի կամ թագուն ճշմարտություններու պես, որոց գահը մարդուս հոգիին ու մտքին մեջ է»։ «Այսօր ազատական կառավարության տեսակ մը բռնականի կփոխվի և բռնության գործակալները նոր նոր շղթաներ ու կոթողներ դաբրենելու կճգնին, վաղը այս կոթողներն ու շղթաները կխորտակին և նոր տեսակ մարչություն մը իր արբանյակներովը երևան կելնե»։

Ազգային սահմանադրությունը առաջադիմության արդյունքն էր. «Երկու անգամ գիրը սպաննվեցավ, երկու անգամ մատնության և անտարբերության զոհ ընկավ սահմանադրությունը, սակայն անոր ոգին ու սկզբունքը շմեռան, որովհետև ազգին հոգին ու խելքը չկորան»։ Նրա հիմնական սկզբունքները, «զորս փոխելու նույն իսկ ազգը իրավունք չունի, ուր մնաց ուրիշ որևէ պաշտոնական իշխանություն մը»։ Նրա էական հատկանիշները կմնան անփոփոխ՝ նույնիսկ իշխանության կամքին հակառակ։

851. Վ. (Վրույր, Մ. Մամուրյան), Հայկական նամականի, էջ 627—629: Տե՛ս 640 և 641:

Կ. Պոլսի նկարագիրը. «Ամեն բան մութի ու դիմակի ներքև կշարժի, ամեն ինչ խորհրդավոր և համեստ գույն մ' ունի, ամեն շղարշ դավակից լրտես մը կամ ներքինի մը...: Բայց լռություն, կան բաներ, որոց վրա ճշմարտության լույսը կամչնա իր նշույլը արձակելու»:

852. Մ. (հավանաբար Մ. Մամուրյան), Տնտեսական, էջ 629—630:

Վաճառական ժողովրդի համար որպիսինը հայ ժողովուրդն է, քաղաքական տնտեսությունը «ամենակարևոր գիտություն մ' է, սակայն ցավալին այն է, որ առհասարակ տնտեսության սահմանը, նպատակը և օրենքը հազիվ գիտեն նույնիսկ անոնք, որ գործնականը իրենց առօրյա պահումունքն ըրած են»։ Ադամ Սմիթը: Ն. Զորայան, Վ. Տ. Թընկերյան: Մեր նպատակն է՝ «նշանակել տնտեսականի վրա ընդարձակ և դասական գործի մը կարևորությունը»՝ հանդեսի սահմաններում (տե՛ս № 142—146-ում):

853. (Գր. Մսեր., Գր. Մսերյան), Լորտ Պայրն, էջ 630—631: Տե՛ս 842:

854. Պաֆոն (Բեկոն), Իմաստություն անձնական, էջ 631—632:

Ինքնուրույն ծանոթագրություն՝ Բեկոնին անծանոթ Կոպերնիկոսի և Գալիլեյի տեսությունների հրատարակության մասին:

855. Փունջ, էջ 632: Տե՛ս 386:

№ 142, ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 1, էջ 633—640

856. Վարաժ (Գր. Զիլինկիրյան), Մշո խնդիր և խրիմյան, էջ 633—635:

«Այս խնդիրը... անուղղակի կերպով սահմանադրության գլուխը կերավ... Մշո վանքը դեռ քայքայուն վիճակի մեջ է, դեռ իր օրինագիրը պիտի ունենա, դեռ իր հրիմյանը պիտի ունենա»: Պատճառը «երեք շորս ապուշ, մոլի և գինեմոլ վանականներն» են, որոնք մնացին անպատիժ, «որովհետև երբեք եկեղեցականը չպիտի պատժե զեկեղեցականը, թեև պատժապարտը իր ուխտին անհավատարիմ, իր կոշման անարժան և վերջապես ազգին դավաճանըն ըլլա»: Հանցավոր եկեղեցականը լոկ «պահպանիչով մը» կպատրժվի, որը ոչ այլ ինչ է, քան «հանցանաց քաջալերություն մը, մրցանակ մը», եթե նույնիսկ աշխարհային հանցանք է գործել. «Գավառներու մեջ չկա առաջնորդ մը, որ թեթև կամ ծանր հանցանք մը գործած, ամբաստանված և հետո պահպանիչով մը պըրծած ըլլա... Ինչո՞ւ մեր վարդապետները հրիմյանին նմանելու քանան, քանի որ կտեսնեն, որ հրիմյան դժբաղդ է, աստանդական է հինգ վեց տարիէ ի վեր... Շատ անգամ հանցանքը մեծության և պատվո դուռ մը բացած է եկեղեցականներուն առջև: Ահա Պողոս վարդապետը..., ահա Տեր Հակոբ մը, ...ահա Մշո վարդապետները... ահա Աղթամարա և Սսո կաթողիկոսները... Կան պարագաներ, ուր գութը և թուլությունը ոճիր են: Վարչության դյուրահավանությունը կամ գութը սրտե չբխիր, այլ տեսակ մը մեղսակցութենե... Երբ մեր պատիժը մինակ պահպանիչի վրա կկայանա, մեք մեր ձեռքը մեր կործանումը կպատրաստենք... Մեք նպաստավոր գաղափար մը չունինք այն ժողովուրդին վրա, որ այն ազատ վարդապետներեն այսչափ նախատինք կրելեն ետև՝ լուծություն կպահեն»:

857. Մ. (հավանաբար Մ. Մամուրյան), Տնտեսական, էջ 635—637:

Տնտեսագիտության բնորոշումը ըստ «երեւելի Ռոսիի» (ծանոթագրությամբ՝ նրա կյանքը և գործը), Ա. Սմիտի: Քաղաքատնտեսությունն իբրև գիտություն և արհեստ:

858. Պաֆոն (Բեկոն), Կասկած, էջ 637—638:

859. Գր. Մսեր (Գր. Մսերյան), Լուս Պայրն, էջ 638—639: Տե՛ս 842:

860. Վարաժ (Գր. Զիլինկիրյան), Հայ կղերին միտումը, էջ 639—640:

Հնդհանուր ժողովը հենց որ «մարմնով անձնատուր եղավ կղերին և իր բարձր նշանակությունը կորույս» դադարեց նաև սահմանադրական օրինագիր լինելուց: Կղերի միտումն էր իրեն սահմանադրությունից վեր դասել, հիմա էլ նպատակ է դրել ցույց տալու, թե «ինքը միայն ձեռնհաս իշխանություն ունի Սսո և Աղթամարա կաթողիկոսները դատելու»: Նրա միտումն է հաստատել կրոնական միապետություն. «Հնդհանուր ժողովին դիրքը, եթե ունի դիրք մը, կնժանի այն մարդուն վիճակին, որ իր գլուխը կտրելու համար տապարը կուտա դահճին և գլուխը վար գլորելեն ետև, կսկսի օրորելով պաղատիլ, որ գլուխը տեղը դնե դահճը... Կաղն ի կաղ Բալոդ սահմանադրություն մը ավելի աղեկ է, քան անգլուխ և անոգի ընդհանուր ժողով մը»:

861. Փունջ, էջ 640: ՏԵ՝ս 386:

862. Ազդ, էջ 640:

«Ծաղիկի» գործակալները և բաժանորդագրությունը:

№ 143, ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 15, էջ 641—648

863. Վարժ (Գր. Զիլինկիրյան), Ազգային Բանի մը հանելուկներ, էջ 641—642:

Հարցումներ «Փունջի», «Մասիսի», «Ծիածանի», Ուսումնասեր ընկերության, քաղաքական ժողովի և մի շարք գործիչների (Մ. Տիգրանյան, Տեր Նիկողոս, Խաչատուր Եպիսկոպոս, Կ. Փանոսյան), ինչպես և պատրիարքի և սահմանադրության մասին՝ սուր և կտրուկ պատասխաններով:

864. Գնել, Թող վարժապետները հով կրլեն, էջ 642—644:

Երևելի Հովիկ աղայի և մի վարժապետի երկխոսությունը: Հայ վարժապետի թշվառ վիճակը: Երկխոսություն Հովիկ աղայի և հեղինակի միջև: Վարժապետի դերը. «Ոչ միայն մարդ է, այլ և մարդ կշինե»: Դպրոցների վիճակը:

865. Վ. (Վրույր, Մ. Մամուրյան), Հայկական նամականի, էջ 644—645: ՏԵ՝ս 640 և 641:

Կ. Պոլսի Պերա քաղաքամասը. «Տաճկաստանի Փարիզն է, արևելյան և արևմտյան քաղաքակրթության վիժած դավակն է... Բուն հայ մը տեսնել կարծես և անբուն հայ մը կգտնես»: Հանդես

Լուքսենպուրկ սրճարանում: Պարույրի սիրած աղջիկը՝ Աշխենը
Պոլսում:

866. Մ. (հավանաբար Մ. Մամուրյան), Տնտեսական, էջ 645—
647: Քաղաքատնտեսությունը և մյուս գիտությունները: Նրա առար-
կան:

867. Մ. (հավանաբար Մ. Մամուրյան), Ատամ Սմիթ, էջ 647—
648: Քաղաքատնտեսության «անվանի հիմնադիրի» կյանքը և
գործունեությունը: Նա «ամեն գիտության գլուխ դրավ մարդս, որ իր
աշխատությամբն, իր ձեռքովը հարստություններու կեդրոնն է»:

868. Մանուցում, էջ 648:

«Կոմս Մոնտե-Քրիստոյի» հինգերորդ հատորը Տ. Հ. Տետեյանի
թարգմանությամբ: Բաժանորդագրությունը:

№ 144, ՀԱԿՏԵՄԲԵՐԻ 1, էջ 649—656

869. Վարած (Գր. Չիլինկիրյան), Վինակավոր Եպիսկոպոս-
ները Եկան ու կերթան, էջ 649—650:

Գավառական վիճակների եպիսկոպոսները և ազգային պատ-
րիարքարանը: Հավաքվելով ընդհանուր ժողովի, նրանք ազգային
խնդիրներով զբաղվելու փոխարեն, քննում են «երկու դիակի»՝ տ.
Նիկողոսի և տ. Խաչատուրի հարցը և ցրվում. «Ո՞ր կերթաք սրբա-
ղաններ... կպարտավորիք սահմանադրությունը ձեռք չձգած ձեր վի-
ճակները չդառնալ» — հարց է հարուցում հեղինակը և ապա պա-
հանջում. «Խնդիր մատուցեք առ որ անկն է, ցույց տալով անոր
դադարմամբը դուրսերը տիրած թշվառությունը և ազգային գործերու
խառնակությունը... Չէ, թե որ ձեր ժողովրդոց տառապանքը առ
ոչինչ կգրեք և կպարտկեք... Դարձեք, շուտ դարձեք, սակայն հիշե-
ցեք, որ այնտեղ կա ժողովուրդ մը, որուն հավանությամբը միայն
առաջնորդ եք և ձեր ուղևորությանը համարը պիտի պահանջեք»:

870. Պաֆոն (Բեկոն), Սովորություն և դաստիարակություն,
էջ 650—651:

871. Վ. (Վրույր, Մ. Մամուրյան), Հայկական Լամականի, էջ
651—653: Տե՛ս 640 և 641:

Պարույրը և Վրույրը պարահանդեսում, նրանց բախտի գուշակությունը: Դիմակավոր «Տաճիկ հանրմը»:

872. Մ. (հավանաբար Մ. Մամուրյան), Տնտեսական, էջ 653—654:

«Որևէ գիտություն հավիտյան անարդյուն չմնար... Քաղաքական տնտեսության գործնական կողմը ո՞րն է և ի՞նչ բանի կծառայե»:

873. Մ. (հավանաբար Մ. Մամուրյան), Ժան Պաթիստ Սեյ, էջ 654—655:

«Երևելի տնտեսագետի» կյանքը և գործունեությունը. «Քաղաքական տնտեսությունը մեծ քայլեր առավ Սեյին ընտիր գործերով»:

874. Փունջ, էջ 656:

875. Մանուցում, էջ 656:

«Կիլիկիա» հանդեսի հրատարակությունը Մ. Բարունակ Ութուճյանի խմբագրությամբ: — Տ. Հ. Տետեյանի թարգմանությամբ հրատարակված «Մոնտե-Քրիստո» վեպը:

№ 145, ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 15, էջ 657—664

876. Վարաժ (Գր. Չիլինկիրյան), Եսայի պատրիարք Եգիպտոս, էջ 657—659:

«Եսայի սրբազանը Երուսաղեմի առաջին սահմանադրական պատրիարքն ըլլալեն առաջ՝ սահմանադրասեր էր և սահմանադրականներու բարեկամ ու քաջալեր... և Եսայի պատրիարքն ի՞նչ ըրավ... այս հարցման հաստատական պատասխան մը տալու բավական փաստեր չունինք»: Նրա մեկնումը Եգիպտոս, ուր հաղիվ թե կլուծվեն ազգային խնդիրները: Բայց, «Եգիպտոս իր խաղաղությունը կգտնե, եթե այն հանճարեղ և բանիբուն հայ քաղաքագետը, որ Եգիպտոսի կառավարության հոգին է, այն երևելի անձը, որ բաղմաթիվ փառավոր զբաղումներու մեջ, ազգային սերը իր հոգվոյն մեջ միշտ վառ ու թագուն կպահե, այն նշանավոր բարերարը, որուն մեկ խոսքովը հոյակապ վարժարաններ կկանգնին, այն իրավագետ և արդարասեր անձը, որ ազգային իրավասությունը, դաստիարակությունը և ապագան ի՞նչ բանի վրա կկայանան գիտե, եթե կըսեմք վսեմ. Նուպար փաշան մեկ քանի ժամ միայն

Եգիպտոսի բոլոր ազգային խնդիրները, չէ թե արբանյակներու ձեռոք, այլ անձամբ քննե և արդար տնօրենություններ ընելով՝ ժողովուրդը և եկեղեցին ազատե և անոր առջև անվրդով, անկախ լուսավոր ապագա մը հարդարե, ինչպես որ հարդարեց Եգիպտոսի ապագա բարօրությունը և անկախությունը և Եվրոպայի անվանի քաղաքագետներու կարգն անցավ»:

877. Հովիկ, Հովիկ աղային բողոքը, էջ 659—660:

Երգծական արդարացման գիր՝ ազգային գործերի ընթացքի մեղադրական վերհանմամբ:

878. Մ. (Մ. Մամուրյան), Մ. Նալբանդյանց: Իր կենաց վերջին պառագաները, էջ 661—662:

Շուրջ մեկ տարի է, որ մահացել է Նալբանդյանը. «Դամբանական լուսթյուն մը կտիրե Նալբանդյանցի կենաց վրա... Թեև այն կյանքը, այն անձնվեր, արդյունավոր և աղմկալի կյանքը, թե՛ հայ գրականության, թե՛ ազգային դաստիարակության և թե՛ ապագային համար ըրած մեծամեծ ծառայություններովը օգտավետ դասեր կրնա ընծայել մեզի: (է՛հ, ստրուկ հայր... շատ տեղ իր սիրականին վրա լալու հրաման չունի)»: Պատմում է «արժանահավատ անձի մը» հաղորդած տեղեկությունները: Նալբանդյանի վերադարձը Հրնդկաստան կատարած ուղևորությունից, բնակությունը Պետերբուրգում՝ Գաֆաֆյանի տանը, վերադարձը Նոր Նախիջևան: Կասկած, որ «գաղտնի նամակագրություն ունի Լոնտոնի Քոլոֆոլ (զանգակ) հակառուս օրագրին խմբագիր Հերցենի հետ... Նալբանդյանցը ամբաստանության ներքև կձգեն»: Ձերբակալությունը և «մահապարտներու սև կառնով» Պետերբուրգ փոխադրվելը: Խուզարկություն: Գաֆաֆյանի բանտարկությունը և արձակումը. «Նալբանդյանցը ինչպե՛ս կդատվի և ի՛նչ հանցանքով կդատապարտվի մեզի անհայտ է»: Նալբանդյանի եղբոր ջանքերը: Կամիշի աքսորվելը և մահը երեք ամիս հետո: Լուրեր թե Նալբանդյանը թունավորված է, դադաղի բացումը: Թաղումը ս. Նշան վանքի եկեղեցու դռան ձախ կողմում. «Գերեզմանին վրա տակավին քար մը չկա... սակայն հոգվույն խորանին առջև ամեն հայու սիրտ իր խունկը պիտի վառե միշտ...»:

879. Պաֆոն (Բեկոն). Նորություններ, էջ 662—663:

880. Վարաժ (Գր. Չիլիեկիրյան), Առ. պ. Վաղարշ Յեվրոպա. Մեծանուն տրամախոս, էջ 663—664:

«Մասիսում» տպագրված նամակի առթիվ (№ 816)՝ «Մաղիկի» հանելուկների (տես 863) մեկնաբանությամբ: «Մասիսին տրամախոսությունը... վաղաքառաբանությունն է»: Տրամախոսության ըմբռնումը: «Մասիսը» պաշտոնական անվանելու շուրջը: Վրույրի նամակի քննությունը: Վրույրի և Վարաժի գրվածքները:

881. Մանուցում, էջ 664:

Հայատառ պասկերեն գրքույկը՝ հեղինակ Մ. Գարագաշյան: — «Մաղիկի» գործակալները: — Հանդեսի բաժանորդագիրներին. «նոր շրջանը ամենայն հոժարությամբ պիտի սկսի, եթե նյութական արգելքները... բարձվին»:

№ 146, ՆՈՅՆՄԲԵՐԻ 1, էջ 665—672

882. Գր. Չիլենկիրյան, Մաղկին դամբանականը, էջ 665—666:

«Մեր հանդիսին տասներորդ շրջանը ներկա թիվով կլրանա. կլրանա նաև մեր խմբագրական պաշտոնը՝ հինգ տարի թե ոչ առանց սխալելու՝ գեթ անշահախնդրությամբ դայն կատարելեն ետք: Եթե գրական ասպարեղեն գուցե առժամանակյա կերպով հեռանալ կորոշենք այսօր, կփութանք ըսելու թե մեր այս որոշումին շարժառիթն է աղատության նվազումը Մաղկի համար: Աղատության համար գրելու սկսանք, աղատության համար կովեցանք, աղատության համար հալածվեցանք, մատնվեցանք, նախատվեցանք, վնասվեցանք և հինգ տարի ստոյիկյան համակերպությամբ մեր խղճի ձայնին հնազանդելեն ետք՝ այսօր դառնապես կստիպվինք Փառ ի բաժնունս կարդալ Մաղկի վրա, վասնզի կզգանք թե առանց ազատության անհնարին է նախապաշարումներու, ավելորդապաշտություններու, ընկերական փտած ու ցեխոտ սովորություններու մատնված բաղձության մը հառաջադիմությանը նպաստել, վասնզի համոզված ենք Վիգթոր Հյուկոյի հետ թե «Աղատությունը հառաջադիմության տեսողական գործարանն է»:

Քանի որ աղատության նվազումին պատճառավ կստիպվինք խոսել դադրելու, հարկավ ներելի է կարծել թե Մաղկը նոր բռնության մ' առջև կրնկճի: Անշուշտ: Ո՞վ է այս բռնավորը: Միթե, — գրում է խմբագիրը, — նորեկ թշնամի՞ մը: Ո՞չ: Միթե նոր կուսակցություն՞ մը. — Ոչ: Միթե Մաղկի վաղեմի հակառակորդներեն մի՞ն կամ ոմա՞նք, — ո՞չ: Միթե օրենքի խստությունը. — ո՞չ: Հապա ո՞վ է այն. — Ժողովուրդը, հայերուն անտարբերությունը: Այո՞, ամեն

տեսակ հալածումներու և բռնութիւններու առջև աշխատեցանք կանգուն մնալու, հաղթելու և հաղթեցինք իսկ՝ երբեմն վիրավոր-վելով, երբեմն ալ առանց վիրավորվելու: Բայց հասարակութեան բռնութեան առջև այսօր կրնկրկինք: Բացատրենք մեր միտքը և կրկենք նորէն ինչ որ հինգ տարի առաջ ըսած էինք և ինչ որ ստեպ հիշելու առիթ ունեցեր ենք:

Օրագիր մը մեր ազգինն մեջ երկու կերպով կրնա ապրիլ:

Անցյալին ծառայելով:

Ապագային ծառայելով:

Անցյալին ծառայելէն կհետեւի քանի մը մեծերու պաշտպանու-թիւնը, որն որ կենթադրե օրագրութեան նվաստութիւնը:

Ապագային ծառայելէն պետք է հետեւի հասարակութեան պաշտ-պանութիւնը, որով միայն հնարին է անարատ պահել օրագրին նախախնամական պաշտոնը:

Արդ Մաղիկը ապագային ծառայել ուզող հայ թերթերէն մին ըլլալով և հուսացած պաշտպանութիւնը ժողովրդէն չգտնելուն հա-մար մինչև հիմա բավական զոհողութիւններ ընելէն ետք, այսօր ինքզինք անկարող զգալով իր անձնանվիրութիւնը շարունակելու, կպարտավորի կամ իր դերը փոխելով անցյալին կողմը հակիլ և կամ հրատարակվելն դադրիլ: Վայրկյան մը չենք դանդաղիր վերջին որոշումը ընտրելու, և այս՝ հայ ժողովուրդին անտարբերութեան, այսինքն անուղղակի բռնութեան համար, որու առջև անհնարին է նյութապես կանգուն կենալ, եթե բացառիկ պարագաներու աջակ-ցութիւնը բացառիկ սնունդ մը չտա օրագրին նյութական էութեանը:

Որո՞ւ է հանցանքը. — Ամենուն կամ և ոչ մեկուն...

Հայը ուտել, խմել, վայելել և քնանալ գիտե, այլ ոչ ապրիլ:

Հայը դայրոց, լրագիր, գիրք և թանգարան կըսե կերթա, այլ ոչ վարժապետը կպաշտպանե և ոչ մամուլը:

Հայը ընթերցասիրութիւն, սրտի մշակում, մտքի մշակում կե-րազե, այլ ոչ կարդալ գիտե, ոչ սիրել գիտե և ոչ ալ մտային մշա-կումի հատուկ գործիները ընտրել գիտե:

Այս անգիտութենէ կհետեւի ազգային կեղծ կյանք մը որ է բու-սական աճում, քան թե փրկավետ շարժում մը:

Այս անգիտութենէ կհետեւի սուտ աղաղակ մը, որ ավելի շիկա-հավի մը ձայն է, քան թե առյուծի մը մռնչումը:

Այս անգիտութենէ կհետեւի անասնային հագուրդ մը, որ ավելի որովայնի, քան թէ սրտի և մտքի գոհունակութեան հետևութիւնն է:

Այս անգիտութենէ կհետեւի ընթացք մը, որու ասպարեզն է հետադիմութեան տղմուտ շաւիղը, քան թէ լուսավորութեան վիմուտ, դերբուկ այլ փրկավետ ասպարեզը:

Այս անգիտութենէ կհետեւի հանդարտութիւն մը, որ հուսահատութենէ և երկյուղէ հետևող մահաշուք ընդարմացում մ' է, քան թէ արդարութեան և բարօրութեան վրա հիմնված ընկերական խաղաղավետ ներդաշնակութիւն մը:

Զարմանալի չէ ուրեմն, եթէ այս մահաշուք ընդարմացումի ժամանակ կստիպվինք Յաւկի դամբանականը կարդալ համոթ ապագայի պաշտպաններու...»:

883. Մ. (Մ. Մամուրյան), Նախիջևանի ազգային երկպառակութիւն, էջ 666—667:

«Ի՞նչու համար Նալբանդյանց այնպիսի շքեղ հանդեսով թաղվի, ի՞նչու համար անոր դագաղը բացվի, ի՞նչու համար սուրբ Նշան վանքի դրանը մոտ թաղվի, — ահա ասոնք են Նախիջևանի հայոց մեջ տիրած արդի երկպառակութեան էական պատճառները, որոց մեջ, ավելորդ է ըսել թէ Ռուսիո կառավարութիւնը մատ ունի: Երկու կուսակցութեան պարագլուխներն են հալիպյանք և Հայրապետյանք»:

Նրանց սոցիալական վիճակը և դիմագիծը, վերաբերմունքը Նալբանդյանի նկատմամբ: հալիպյան վարժարանը: Այվաղովսկին: Կառավարութեան ուշադրութիւնը Մ. Նալբանդյանցի թաղման պարագաների վրա հրավիրելը: Քննութիւն այդ առթիվ՝ «չորս ամիս առաջ»:

Հայրապետյանին և մի քանի կողմնակիցներին արգելելը՝ քաղաքից դուրս գալ, որոշ արտոնութիւնների կորուստ: Հայոց «տեսակ մը ինքնօրինական վարչութիւնը» Նախիջևանում: Ռ. Պատկանյանի բացած վարժարանը, որ փայլում է ոչ միայն հանճարեղ հոր, «այլ և իր հատուկ բանաստեղծական տաղանդի» շնորհիվ: «Գամառ Քաթիպա» ընտիր երգարանը: Հրաման ունի աղջիկների դպրոց ևս բացելու: Բարեգործական ընկերութիւնը:

884. Մ. (Մ. Մամուրյան), Ներուզյան Հովակիմ Էֆենտի, էջ էջ 667—668:

Մահվան առթիվ. բնութագիրը՝ իբրև մարդու և ազգային գործչի: Նրա «անունը կապված է ազգային ամեն հառաջադիմական ձեռնարկութիւններու հետ, սահմանադրական շարժումներու հետ, ժա-

մանակիս ազգային պատմության հետ: Ներուզյան Հովակիմ էֆենտին այն աննկուն և մեծ հոգիներեն էր, որ իրենց երկաթե կամքին, հաստատուն համոզման, սկզբանց համառության, ճշմարտության սիրոյն ուժովը անվկանդ և անվթար կմնա բաղդին հարվածներուն, անիրավւոյն, անօրեննւոյն, մատնության և զրպարտության սլաքներուն դեմ և իրենց պարտության մեջ անգամ ավելի ևս կփառավորվին... Ազգին ազատական մասը ընդ երկար պիտի ողբա այս անվանի սահմանադրականին մահը և օր մը պիտի գա, որ ժողովուրդն ու պատմութիւնը անոր վրեժը պիտի լուծեն...»

885. Վ. (հավանաբար Վրույր, Մ. Մամուրյան), Ազգային տուրֆ, էջ 668:

Հաղար անգամ արժաժված խնդիրը «այս անգամ Պոլսո խառն ժողովը փորձ մը կփորձե լուծելու»: Նա ստանձնեց պատասխանատւութիւնը, որ տուրքը կգանձի... «Բ. դրան զորությամբը»: «Մեր դիտողութիւնները տուրքի մասին ուրիշ առթի կթողունք և առ այժմ ազատախոս Մունզումենն հետեյալ քաղվածք կհրատարակենք, որ արդարացի դիտողութիւններ կպարունակե»: Նախաբանից հետո թարգմանաբար արտատպւում է հետեյալ հոդվածը՝ անվերնագիր (էջ 669—670):

886. Հ. Վ., («Ազգային տուրֆ»), էջ 669—670:

Պոլսի ընդհանուր ժողովը ընտրվել է տուրքի վճարող պոլսեցի 3000 ընտրողների քվեարկությամբ. «Ո՞ւր է Պոլսո մյուս ժողովուրդոց իրավունքը. — Ո՞ւր է գավառական ժողովուրդը»: Նրա որոշումները «Պոլսո 3000 հոգիին համոզումը կրնա սեպվիլ և ոչ ընդհանուրին»: Գավառի հայության իրավունքը: Կառավարության ձեռքով ամեն անհատից մեկ ղուրուշ տուրք հավաքելու որոշումն անգործադրելի է: Ազգային իշխանութիւնը պետք է ընտրվի ընդհանուր ազգի կողմից: Տուրքը կառավարության միջոցով գանձելը նշանակում է նրա առջև պատասխանատու դարձնել ամբողջ ազգին:

887. Գր. Մսեր (Գր. Մսերյան), Լորտ Պայրն, էջ 670—671: Տե՛ս 842:

888. Վ. (հավանաբար Վրույր, Մ. Մամուրյան), Փոքրիկ կորուստ մը, էջ 671:

Հատված Ժ. Ֆրենսիսի «Անգղիո պանքային պատմութենեն»: գրքից: Վարկային արժեթղթերը մարելու պարտաճանաչության մասին:

889. Վ. (հավանաբար Վրույր, Մ. Մամուրյան), Շոալուծյուն,
էջ 671—672:

«Շոալուծյունը մեծ չարիք մ' է թե՛ բարոյական և թե՛ տնտեսական նկատմամբ և ժողովրդյան մը աղքատության պատճառը... Երբ մարդու մը անձնական ծախքը վաստակեն ավելի է՝ վախճանը կործանում է, երբ ծախքը մինակ իր ունայնասիրությունը և ինքնասիրությունը գոհ ընելու նպատակավ կգործածվին և առդյունք մը չունին՝ կորուստ են անդարմանելի»:

Գովելի է քաղաքական ժողովի ձգտումը՝ չափավորել անձնական ծախսը: «Իրարմե ավելի վաշելուչ, իրարմե ավելի ճոխ, Նորածե փայլուն, շքեղ, փրթելու համար առհասարակ կմրցին և շատ անգամ ամենեն չքավորը ամենեն վարդարուն կերևի, շատ անգամ ամենեն տգեղը փարիզյան սեթևեթով մը կսիգա»: Արդեն քանիցս աղղարարվել է ծախսերը չափավորելու մասին, իսկ օրենք սահմանելը ինչով պիտի օգնի. «Երբ ժողովուրդյան բարուց և վարուց մեջ խնայողության, չափավորության և ճշմարիտ արժանավորության սկզբունքը, հարգը և արժեքը չկան, օրենքը հովի պես կանցնին և ընկերությունը բարոյապես և մտապես կվատթարի, կապականի, մինչև որ իսպառ կործանի»: Օրենքը այս հարցում օգուտ չի տա, հարկավոր է դաստիարակությամբ և կրթությամբ վերացնել շոալուծյան չարիքը:

Ց Ա Ն Կ Ե Ր

Ա Ն Վ Ա Ն Ա Ց Ա Ն Կ

- Ա. Հ. — Հայկունի Ա.
Արելյան — Գուլասպյան Գ. 91,
171, 220, 280, 290, 299, 319
Արովյան Խ. 760
Արրահամ վրդ. 432
Արու էդ. 376, 592
Ապնայան Կ. 562, 574
Ազգասեր ոմն (ծածկանուն) 590
Աժդահակ 752
Ալաճաճյան Ս. 395
Ալեաթճյան Գր. Վ. 425
Ալեքսանդր Մակեդոնացի 846
Ալիիարյան Մ. 20, 805, 847
Ալիիարյան Շ. 270
Ալֆա (հավանաբար ծածկանուն) 572
Ալֆիերի Վ. 140, 754, 755
Ահմեդ փաշա 433, 456, 476
Աղաբեկյան Մ. 693, 718, 737, 739
Աղազարյան Խ. 750
Աղաթոն(յան) Մ. 501, 544
Աղասիյան Ա. 486, 807
Աղասիյան Պ. 197
Աճեմյան Գր. վարդ. 333, 335
Այվազյան Ար. 519
Այվազովսկի (Այվազյան) Գ.
623, 656, 702, 883
Անդրեաս քահ. 361
Անուխյան Ե. 436
Աշոտ — Մամուրյան Մ.
Աշոտ Ա. Բագրատունի 785
Ապտուլլահ(յան) Էդրայրներ 615, 626
Ապրոյան Ա. 280
Առաքելյան Հովհ. 238, 471
Առնո Մ. Ա. Վ. 4
Ասլանյան Գր. 537
Ասիոնյան Հով. 296, 315, 338
Ասլանյան Ստ. 713
Աստվածատուրյան — Միհրյատյանց Թ. Տ.
117
Ավերյան Հ. 218, 843
Ավետիս Թ. 268, 275
Ավետիսյան Ս. 807
Արամյան (տպ.) 682
Արամյան Ռ. 743
Արսպյան Գ. 696
Արմենուհի (ծածկ.) 166, 167
Արշակունիներ 784, 785
Արտաշես 738
Արտավազդ 198, 738
Բաբազյան Վ. 381
Բալզակ Օն. 232
Բայրոն Ջ. 691, 692, 731, 843, 848,
853, 887
Բասկալ Հ. 527
Բարսեղյան Ս. 62
Բարունակ Ֆերուհ խան 426, 808
Բեկոն Ռ. 689, 699, 728, 748, 762, 798,
803, 821, 825, 837, 844, 854,
858, 870, 879

Բելիզո Ս. 331

Բենրուտյանց Գ. Հ. 280

Բենրութով Բ. 265

Բերանժե Ժ. 15, 581

Բոմբեր է. 587

Բոցարիս Մ. 843

Բուժալա Պ. 372

Բուալո Ն. 155

Գ. Զ. = Զիլինկիրյան Գր.

Գ. Զ. (742-ում) = Զոպանյան Գ

Գ. Պ. = Պարտիզպանյան Գր.

Գաբրիել եպ. 306, 344, 345,
376, 456, 467

Գազտաղլյան Կ. 509

Գազտաղլյան Ն. 136, 149, 163,
185, 186, 192, 193, 486

Գալիլեյ Գ. 428, 854

Գալուստյան Կ. 550, 590, 609

Գալֆաճյան Հովհ. 765

Գալֆայան Ա. Գ. 244, 282, 296, 315,
338, 417

Գալֆայան Ամ. 218, 436

Գալֆայան Խ. 702, 737

Գանուլ (տիկին) 385, 387

Գատմոս 659

Գարագաշյան Մ. 881

Գարագաշյան Տ. Հ. 159, 204, 513

Գարիբալդի Զ. 532, 533, 541

Գաֆաֆյան 878

Գեորգ Դ. (կաթ.) 795

Գեորգ քահ. 361, 496

Գերցեն Ալ. 760, 878

Գիզո Ֆ. 684

Գյոթե Վ. 843

Գնեկ (ծածկ.) 813, 863

Գոլդոն Կ. 155

Գոլդսմիթ Օլ. 513

Գր. Մսեր. = Մսերյան Գր.

Գրիգորյան Զ. 282

Գրիգորյան Խ. Ղ. 510

Գուլասպյան = Աբելյան — Գուլասպյան
Գուրգենյան Հ. 490, 495, 520

Դանտոն Ժ. 751

Դավթյան Ա. Դ. 164, 165

Դեկարտ Ռ. 58, 428, 503

Դիդրո Դ. 428

Դիմակ մը (ծածկ.) 734

Դյումա Ալ. 398, 404, 414, 425, 684, 783

Դյուրա Ա. 228, 229, 237, 248, 251, 258,
261, 277, 284, 289, 302, 307, 313,
317, 323, 327, 334, 340, 349, 355,
359, 363

Դոնկիխոտ (Սերվանտեսի հերոսը) 687

Եղիշե 701

Եսայան Գ. 57

Եսայի եպ. 646, 745, 876

Երանյան Հ. 173

Եունկ 250

Զ. Ս. Զ. = Զաքրյան Ս.

Զարմայր Թ. 765

Զաքիյան Խ. 187, 276

Զմյուռնացի ոմն (ծածկ.) 104

Զոիլ(ոս) 503, 558

Զորայան Ն. 113, 344, 852

է. Մ. = էմե-Մարդեն

էլմասյան Գ. և Խ. 431, 750, 834

էմե-Մարդեն 422, 449, 455, 525, 531,
559, 571, 578, 758, 763, 769, 774,
797.

էմմանուել վրդ. 332

էոթիե էմ. 365

էսդոպար (գրական կերպար) 540

էսկիճյան Խ. Թ. 431, 696, 765

էսթիլես 155

էսքուրոս Ա. 576

էվրիպիդես 155

էտուար Ճ. (Մ.) 686

էրիզյան Դ. 270

էրիզյան Կ. 69, 152, 405

էրիզյան Մ. 69, 750, 805

էրիզյան Տ. 231

Թագաթագյան Պ. 432, 443, 771, 809
Թարգման մը (ծածկ.) 361
Թելյան 811
Թեոդորյան Ս. 280
Թերզիյան Թ. 398
Թրեկրյան Վ. Տ. 852
Թորոսյան Ս. Տ. 812
Թրուա Պ. 83

ժաննա դը Արկ 337, 708
ժիրարդեն էմ. 127, 147, 587
ժեոն-ժաններ (հավաքական)
673, 684, 687

Հաբլանշ Լ. 701
Հաբրյուշիր Ժ. 24, 41, 240, 346
Հաղարյաններ 265
Համարթին Ա. 581, 582, 811, 832, 839,
843
Համենեն Ծ. 58, 194, 322, 684, 698, 782,
Հայրնից Գ. 543
Հանգլուա Վ. 218, 223, 224, 230, 246
Հարոշֆուկո Ծ. 386
Հեկյուլիոն Հ. 151, 156
Հեսինգ Գ. 520
Հուի XIV 714
Հևոն իշխան 291

Խալիբյան Հ. 883
Խաչատուր քհ. և եպ. 315, 693, 863, 869
Խաչիկյան Կ. 257
Խաչիկյան Մ. 51, 110, 125, 126, 290
Խասգյուղցի ոմն (ծածկ.) 793
Խորասանճյան Հ. 155
Խորեն վրդ. = Գալֆայան Խ.
Խրիմյան Հ. 370
Խրիմյան Մ. 101, 282, 623, 693, 856
Խորենացի = Մովսես Խորենացի

Կանտ Իմ. 449, 508, 751
Կավուր Կ. 707
Կարապետյան Ա. 2. 338

Կարապետյան Ար. 750
Կարապետյան էլ. 310
Կեսներ 451
Կյուրճյան Կ. 495
Կոպեռնիկոս Ն. 854
Կոռնել Պ. 155, 216
Կոստանդյան Արմենակ = Կոստանդյան Գ.
Կոստանդյան Գ. 42, 74, 91, 102, 173,
182, 184, 205, 209, 220, 223,
281, 337, 486, 832
Կոստանդյան Գր. 152, 314
Կոստանդյան Կ. 154, 501
Կոստանդյան Պ. 431
Կոստանդյան Տ. 509

Հ. 697, 702, 713, 717, 718, 737, 754
Հ. Ս. Ք. = Քյուրթճիյանոֆ Հ. Ս.
Հ. Վ. 886
Հակոբ 702
Հակոբոս պատր. 345, 351, 417, 483
Հակոբյան եղբ. 268
Հակոբյան Թ. 268, 375
Հակոբյան Կ. 270, 431
Հակոբոս վրդ. = Զիլինկիրյան Հ.
Հայ մը (ծածկ.) 282
Հայ մի (ծածկ.) 344
Հայկ (հայոց աստված) 694
Հայկունի Ե. Կ. Տ. = Կարապետյան էլ.
Հայկունի = Հայկունի Ա.
Հայկունի Ա. 5—8, 14, 17, 18, 27, 28,
33—35, 45—48, 50, 52—54, 56,
60, 64, 65, 70, 71, 76, 77, 80, 87,
89, 93, 95, 106, 108, 110, 113—
115, 120, 129, 130, 142, 143,
176, 188, 196, 208, 214, 215, 234,
235, 241, 242, 247, 250, 253, 257,
260, 263, 272, 276, 282, 292,
298, 303, 314, № 46-ի ծթ., 325,
328, 452

Հայնուռ (Հայնուր, ծածկ.) 693, 697, 743
Հայտ Քլարկ (Հայդ-Կլարկ) 785
Հայր Ռութան 516

Հայուհի (ծածկ.) 174
 Համլետ (Շեքսպիրի հերոսը) 703
 Հայրապետյան Կ. 883
 Հայու տղա = Օսկանյան Խ.
 Հավյան Կ. = Տետեյան (ներ) Կ.
 Հիսուս Քրիստոս 77, 260, 417, 752
 Հյուզո Վ. 29, 58, 69, 75, 200, 203, 249,
 256, 264, 324, 364, № 63-ի ծթ.,
 429, 434, 440, 442, 445, 454, 460,
 465, 472, 483, 484, 488, 493, 494,
 499, 504, 512, 516, 517, 521,
 526, 528, 532, 541, 542, 545, 546,
 551, 554, 558, 560, 565, 579,
 583, 595, 602, 607, 614, 619, 629,
 635, 642, 661, 667, 843, 882
 Հոլբախ Պ. 503
 Հոհանյան Ղ. 197
 Հոմերոս 723
 Հովհաննես քահ. 315
 Հրանտ Մ. 335
 Հրանտ Զ. (ծածկ.) 801, 807, 814, 830
 Հունիսի 12-ի հանդիսականներին յին
 (ծածկ.) 847
 Դարաջյան Մ. 417
 Դոնճայան Ա. Ս. 191
 Դոնճայան Կ. Մ. 158, 185, 186, 188,
 195, 206, 209
 Դոնճայան Մ. 152
 Դոնճայան Մ. Ս. 584
 Զիպպրն էդ. 785
 Զըմարտախոսյան Գ. 750, 805
 Մ. = Մամուրյան Մ.
 Մ. Գ. *** 410, 679
 Մ. Մ. = հավանաբար Մամուրյան Մ.
 Մ. ն. = Նուարյան Մ.
 Մ. Վ. 257
 Մագսուտյան Հովհ. 294
 Մողաթյան Գ. 783
 Մամուրյան Մ. 188, 270, 291, 295, 300,
 312, 316, 335, 389, 447, 640, 641,

646, 653—655, 660, 666, 672,
 677, 685, 687, 688, 694, 695, 700,
 701, 705, 708, 709, 715, 716, 719,
 720, 724, 729, 730, 732—734,
 738—740, 746, 747, 752, 760, 775,
 784, 796, 816, 818—820, 823, 824,
 826, 828, 829, 831, 835, 841,
 845, 846, 849—852, 857, 865—
 867, 871—873, 878, 880, 883—
 885, 888, 889

Մանաս = Մանասյան Ս.

Մանասյան Ս. 212

Մանվել վրդ. 282, (332), 456, 480

Մանուկյան Հ. № 55-ի ծթ.

Մավյան Հովհ. 670

Մատթեոս կաթ. = Զուխաճյան Մ.

Մարգար ավ. քահ. 417

Մարկոսյան Գր. 510, 808

Մարկոսյան Հ. Ղ. 57, 75, 185, 198, 206,
 220, 522

Մարկոսյան Ս. 69

Մելիքյան Ե. Մ. 76

Մելուխեղա = Սըվաճյան Հ.

Մեսրոպ Մաշտոց 720, 751, 752, 846

Մետերնիս Կ. 772

Մերկերյան Մ. 213

Միլ. Ս. 845

Մինյի Օգ. 291, 304

Միշլե Ժ. 503, 587, 618

Միսաբյան Խ. 61, 65, 70

Միրարո Օ. 738

Միրզայան Հովհ. 58, 199, 209, 486

Միրզայան Մ. 58

Միրզայան ն. 836

Միրզայան Ս. Վ. 17, 28, 57, 140, 141,
 157, 199, 203—206, 212, 413,
 538, 784, 785, 830

Միրիմանյան Գ. 148

Միքայել(յան) Ս. 79, 83, 225

Մխիթարյաններ 79, 218, 285, 623, 843

Մկրտիչ Լույ. 693

Մկրտչյան Դր. 437, 469

Մյուսն Ալ. 561, 581, 587, 684, 690
 Մնակյան Մ. 370
 Մոլիեր (ժ.) 155
 Մոնտեսկյո Շ. 735, 768, 773,
 779, 787, 795
 Մոնտի Վ. 17, 28
 Մովսես 752
 Մովսես Խորենացի 80, 129, 701, 738
 Մսեր. Գր. = Մսերյան Գր.
 Մսերյան Գր. 386, 843, 848, 853, 887
 Մսերյան Ղ. 257
 Մսրյան Ղ. = Մսերյան Ղ.
 Մուրատ վրժ. = Մուրատյան Մ.
 Մուրատյան Ար. 270
 Մուրատյան Մ. 257
 Missak M. K. B. = Միսաքյան Խ.
 Յան Հուս 508, 708
 Յուսուֆյան Հ. 212
 Յուսուֆյան Պ. (Պողոս պեյ) 280
 Յուսուֆյան Տ. 501
 Ն. . 842
 Ն. Գ. = Գաղսաղլյան Ն.
 Նազարյան Ստ. 718
 Նալբանդյան Մ. 27, 106, 119, 286,
 460, 483, 708, 718, 760, 780,
 815, 878, 883
 Նապոլեոն 111 223
 Ներսիս Էպ. = Վարժապետյան Ն.
 Նիկողոսյան Գ. Էպ. 72
 Նիկոմիդացի = Ստեփան Էպ.
 Նշան Միրզա Վանանդեցի = Միրզայան Ն.
 Նուպար փաշա = Նուպարյան Ն.
 Նուպարյան Ա. 268, 375
 Նուպարյան Հովհ. 669
 Նուպարյան Մ. 4, 15, 16, 22, 23, 26,
 136, 149, 163, 165, 185, 186,
 217, 419, 425, 486, 581, 582, 780
 Նուպարյան Ն. 375, 876
 Նուպարյան Ստ. 648
 Ներուզյան Հ. 884
 Շահբեգ = Նալբանդյան Մ.
 Շահնազարյան Կ. 288, 522

Շահպազյան Պ. Գ. 357
 Շահվերիլյան Աս. 417
 Շահվերիլյան Հ. 608
 Շանշյան Պ. 718
 Շապուհ Բագրատունի 785
 Շասլ 422
 Շեքսպիր Վ. 155, 192, 193, 202
 Շմիտ Քր. 124, 783
 Ոսկան = Ոսկանյան Ս.
 Ռսկան Հ. 83
 Ռսկանյան Խ. = Օսկանյան Խ.
 Ռսկանյան Ստ. 127, 280, 386, 421, 456,
 487, 503, 593, 660, 666, 698, 703,
 704, 720, 727, 751, 781, 801, 807,
 816, 830, 846, 847
 Զագրրյան = Զաքրյան Զ. Ս.
 Զամաշըճյան Հ. 330
 Զամուռճյան Հովհ. 18, 27, 64, 288, 480,
 483, 494, 497, 501, 503, 508, 558,
 587, 660, 663, 708, 718, 737, 820
 Զամուրճի = Զամուռճյան Հովհ.
 Զափրաստճյան Գ. 241, 250
 Զաքրյան Զ. Ս. 13, 20, 44, 266, 494,
 516, 545, 801, 836
 Զեղոթ հայ մր (ձածկ.) 846
 Զելիկ Ս. = Զելիքյան Ս.
 Զիլիքյան Էլ. 509
 Զելիքյան Ս. 57, 538, 805
 Զիլինկիր = Զիլինկիրյան Գ.
 Զիլինկիրյան Գ. 1—3, 11, 20, 25, 29,
 31, 32, 39, 41, 55, 57—59, 63,
 68, 69, 81, 84, 87, 88, 92, 96,
 101, 106, 111, 118, 123, 126,
 127, 130, 133, 134, 140, 144,
 146, 151, 152, 154, 157, 162, 170
 171, 180, 182, 201, 203, 209,
 210, 212, 216, 218, 221, 222,
 225, 228, 231, 233, 238, 243,
 245, 256, 262, 265, 266, 269,
 271, 280, 286—288, 293, 294,
 299, 304, 306, 319, 321, № 46-ի
 թթ., 344, 362, 368, 375, 428, 429,
 432, 435, 448, 479, 521, 539,
 583, 587, 667, 673, 682—684,

- 686, 687, 698, 703, 704, 707,
714, 722, 723, 726, 727, 735,
744, 745, 750, 751, 757, 761, 766,
767, 772, 777, 778, 780, 781, 783,
785, 786, 792, 802, 805, 806,
811, 815, 817, 832, 833, 840,
856, 860, 863, 869, 876, 880, 882
Զիլինկիրյան Հ. 463, 476, 495, 511, 634,
663, 665
Զիվիճյան Հովհ. 588
Զուլագյան Ռ. 108
Զոպանյան Գ. 742
Զուխաճյան Կ. 776
Զուխաճյան Մ. 288
Զուխաճյան Տ. 381
- Պ. = Զիլինկիրյան Գր.
Պ. Բ. 350
Պալապանյան Հ. 273, 274, 588
Պալապանյան Պ. Ս. 842
Պալաուանյան Լ. 783
Պալասանյան Ս. 69, 197, 750, 842
Պալղազարյան Ղ. 180, 540, 636, 660
Պալղազարյան Պ. Գ. 290
Պալթազար = Պալղազարյան Ղ.
Պալյան Կ. 820
Պայրամյան 361
Պապայան Մ. Գ. 267
Պաոնասյան Պ. Վ. 429, 507
Պատկանյան Ռ. 883
Պարտիզպանյան Գր. 136, 149, 163,
185, 186, 380, 451
Պաքոն = Բեկոն Ռ.
Պեզճյան Հ. 129, 265
Պելկարիկ 753
Պեռյանց Բ. 62
Պերկամալյան Պ. 807
Պերճ = Զիլինկիրյան Գր.
Պերնար Ս. 483
Պերնիե 449
Պինկ. Ճ. 196
Պողոս արքեպ. = Թագթագյան Պ.
Պողոս պեյ 268, 686
Պողոս վրդ. 856
- Պոտիլյար Հ. 374, 384, 388, 391, 401,
408, 416, 423, 450, 461
Պրուճամ (լորդ) 713
Պրույեր 346
Պրունսուկյան Տ. 536
- Ջալալյանց Ս. 718
- Ռասին Ժ. 155, 203, 216, 221, 329, 419,
425
Ռիբար Ադ. 726
Ռոթա Ա. 379, 418
Ռոլեն 410
Ռոսսի է. Մ. 20, 239, 857
Ռուսինյան Ն. 688, 783
Ռուսո Ժան Ժակ 428, 503, 592, 618,
713, 730
Ս... 842
Ս. Չ. = Չաքրյան Ս.
Ս. Տ. 479
Սալսեյ էմ. 508
Սահակ եպ. 653
Սահրատյանց Հովհ. 610
Սաղաթելյան Կ. 282
Սանդ Ժ. 684
Սավալան = Սավալանյան Հ.
Սավալանյան Հ. 31, 55, 58, 69, 97,
103, 121, 128, 150, 180
Սարաֆյան Հ. 426
Սարգիս եպ. 820
Սարգիս Միրզա Վանանդեցի = Միրզա-
յան Ս. Վ.
Սգրիպ է. 212
Սգուտեր Օր. 430
Սեթյան Հովհ. 663
Սեյ Ժ. Պ. 873
Սեն Պերնար = Պերնար Սեն
Սենիքերիմ 375
Սերեյ է. 572
Սերվիլեն = Վիլենյան Ս.
Սըվաճյան Հ. 83, 137—139, 168, 282, 294
Սիմոն (Ժովակալ) 836

- Սիմոն Ժ. 2, 3, 12, 21, 29, 30, 43,
49, 84, 82, 94, 98, 105, 116, 122,
127, 211, 219, 222, 352, 428,
508, 520, 587, 727
- Սիմոն Թ. 727
- Սիմոնյան Հովհ. 132
- Սկոտ Վ. 843
- Սմբատ ԿԵ
- Սմիտ Ադ. 852, 857, 867
- Սյու Էժ. 442, 483
- Սոկրատ 428, 508, 769
- Սողոմոն իմաստուն 77, 208
- Սոֆոկլես 155
- Սպարթական Ե. 69, 589, 686
- Սվազլյան Գ. 509, 612
- Սվազլյան Թ. 69, 750
- Սվազլյան Ս. և Գ. 612
- Սվոպոտա 650
- Ստալ Ա. 288, 321, 483, 487
- Ստեփան Եպ. Նիկոմիդացի 353, 820
- Ստեփանյան Զ. 682, 686, 696, 697
- Սուբիասյան Պ. Կ. 567
- Վ. = Մամուրյան Մ.
- Վ. Լ. = Լանգլուա Վ.
- Վահե (ծածկ.) 370, 418, 805
- Վաղարշ (ծածկ.) 880
- Վանանդեցի Հովհ. Մ. = Միրզայան Հովհ.
- Վանանդեցի Մ. Մ. = Միրզայան Մ.
- Վանանդեցի(յան) Ս. = Միրզայան Ս.
- Վանցի Գրիգոր վրդ. 328, 344
- Վասակ 702
- Վարաժ = Զիլինկիրյան Գր.
- Վարդան Մամիկոնյան 209, 282, 495, 701
- Վարդան պատմիչ 785
- Վարդանյան Հ. 335, 816
- Վարդովյան Հ. 370, 379
- Վարժապետյան Թ. Պ. 191, 195
- Վարժապետյան Ն. 282, 502
- Վասիլ Ա. Մակեդոնացի 785
- Վեհապետյան Գ. արքեպ. 766, 777
- Վեմյան Գ. 57, 197, 807
- Վերդի Զ. 610
- Վեստ Սարգիս 709
- Վերժինո 22
- Վիկտորիա Թագուհի 784, 785
- Վինեյ Ալ. 16, 407
- Վիշենյան Ս. 59, 498
- Վոլտեր Ֆ. 291, 428, 429, 449, 503, 592,
684, 849
- Վրույր = Մամուրյան Մ.
- Տ. Հ. Թ. Ս. = Սավալանյան Հ.
- Տարենգուր Վ. 147
- Տառյան Մ. 649
- Տատյան Ն. Խ. 717
- Տատյան Պ. պեյ 485
- Տեմիրպաշյան Ս. 69
- Տեյրիմենճիյան Մ. 27
- Տեշանելի 726
- Տեվիթ 297, 301
- Տևոկյան Էդրայրեն 38, 124, 201, 207,
226, 236, 249, 262, 297, 299, 330,
364, 381, 398, 404, 419, 442, 482,
490, 598, 631, 638, 670, 675, 682,
783, 805, 868, 875
- Տեր-Հակոբ 856
- Տեր-Մաղաբյան Բ. 528
- Տեր-Նիկողոս 863, 869
- Տերոյենց = Զամուռյան Հովհ.
- Տոպեյ Ա. 162, 181
- Տիգրանյան Մ. 666, 863
- Տիլպերյան Պ. Կ. 372
- Տիրատուրյան Ս. 847
- Տիրացույան Ս. 378, 750, 805
- Տյուբոն 295, 487
- Րեիզյան Մ. 788
- Ռիթուճյան Խ. 341
- Ռիթուճյան Կ. 513, 587, 675
- Ռիթուճյան Մ. Բ. 395, 649, 875
- Փանոսյան Կ. 79, 83, 308, 421,
431, 452, 469, 482, 501, 505,
507, 519, 840, 863
- Փափազյան Ա. 39, 58, 257, 846
- Փափազյան Պ. 356
- Փափազյան Ս. 58, 95, 145, 319, 371
- Փեշտիմալճյան Ս. 793

Քլարք Հայտ = Հայտ Քլարկ
 Քյաշիֆ էմ. 593
 Քյուրքճիանոֆ Հովհ. 114, 172, 244,
 270, 278, 296, 315, 338, 353,
 431, 436, 675, 682, 696, 765
 Քյուրքճյան 621
 Օհանյան Ն. 765
 Օսկանյան Խ. 270, 326
 Օտյան Գր. 426, 448, 620
 Օուեն Ռ. 618

Յավար 503
 Յենեյուն 421, 562, 714
 Յիրեալ Մ. Վ. 675, 682
 Յրենսիս Ժ. 888
 Յրերոն 503, 562
 Յուվատ Մ. 527

** 339, 564
 *** 32, 86, 104, 132, 174, 309, (410),
 417, 478, 553, 609

ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐ

Ագհիսար 511
 Ադանա 479
 Ալեքսանդրիա 104, 106, 115, 144, 268,
 270, 332, 344, 375, 431, 538, 590,
 609, 765
 Աղթամար 693, 737, 856, 860
 Ամասիա 337
 Ամերիկա 196, 329, 520, 615, 766
 Այտն 262, 567
 Անգլիա 100, 329, 453, 533, 541, 785,
 843, 888
 Ասիա 645
 Ավարայր 739
 Ատրպատական 766
 Արարատ = Մասիս
 Արմաշ 592
 Արշիպեղազ(ոս) 8 372

Քաստիլ 331
 Քեսարարիա 702
 Բոսֆոր 702
 Բոլոնիա = Լեհաստան
 Դերմանիա 616
 Դոնիա 612

Դանուբ 620
 Դիարբեքիր 666

Եգիպտոս 111, 268, 332, 456, 467, 550,
 593, 693, 876
 Եվրոպա 2, 58, 155, 256, 407, 453, 487,
 587, 606, 618, 645, 656, 673, 684,
 698, 732, 780, 815, 876
 Երուսաղեմ 11, 40, 56, 64, 70, 117, 209,
 345, 351, 456, 463, 466, 527, 646,
 653, 685, 745, 765, 876

Զեյթուն 53, 234, 303, 329, 335, 436, 823
 Զմյուռնիա 17, 20, 23, 31, 32, 38, 42,
 51, 55, 58, 63, 68, 69, 79, 81, 88,
 90, 91, 104, 106, 110, 114, 134,
 152, 159, 164, 182, 197, 201, 213,
 231, 238, 243, 271, 280, 283,
 286, 290, 318, 319, 332, 344, 347,
 350, 360, 366, 369, 370, 373,
 389, 393, 397, 400, 415, 432,
 433, 443, 447, 456, 463, 468,
 477, 478, 486, 501., 522, 527,
 534, 544, 547, 581, 588, 603,
 615, 624, 625, 632, 634, 645,
 656, 659, 663, 665, 669, 671,
 673, 678, 681, 683, 684, 686,
 687, 698, 703, 704, 709, 714,
 720, 723, 726, 727, 735, 744, 745,

750, 751, 761, 765, 767, 772,
778, 780, 781, 783—786, 805,
814, 815, 817, 833, 834, 842, 847

Էռտոմիշ 213

Էջմիածին 646, 697, 795

Բիֆլիս 280, 693, 816

Բոքատ 593

Բուրքիա 172, 260, 265, 286, 304, 376,
487, 549, 577, 586, 596, 597,
636, 641, 693, 709, 712, 725,
737, 772, 780, 805, 865

Իզմիր = Զմյուռնիա

Իսպանիա 165

Իտալիա 11, 132, 331, 341, 491, 533,
754, 772, 843

Իրան 164, 165, 594, 686, 693, 766,
768, 773, 777, 779, 787, 794

Լեհաստան (Բոլոնիա) 679

Լոնդոն 785, 878

Խասգյուղ 400, 788, 793

Կահիրե 111, 268, 270, 306, 328, 375,
456, 467, 480, 593

Կարին 530, 702

Կեսարիա 357

Կիլիկիա 53, 223, 321, 335, 395

Կ. Պոլիս 62, 69, 86, 90, 106, 138,
154, 255, 260, 270, 286, 291,
295, 304, 312, 325, 332, 345, 353,
360, 361, 421, 426, 431, 432, 443,
447, 459, 470, 501, 503, 505,
563, 599, 620, 640, 655, 663, 665,
673, 682, 683, 685, 687, 696,
697, 701, 709, 717, 727, 729,
765, 767, 780, 783, 791, 805,
839, 840, 851, 865, 885, 886

Հալիպ 72, 245, 270, 281, 338, 353, 361,
417, 431, 436, 696, 765

Հայաստան 13, 28, 52, 59, 77, 171, 267,
276, 286, 413, 693—695, 701, 709,
718, 732, 739, 743, 752, 760, 768,
772, 791, 810, 828

Հնդկաստան 106, 510, 743, 878

Հռոմ 376, 483, (485), 785

Հունաստան 309, 372, 407, 594, 843

Մալթա 350

Մանիսա 91, 132, 171, 210, 269, 280,
287, 471, 511

Մանչեստր 231, 270, 522

Մասիս լեռնագագաթ 76, 101, 198, 738

Մարաշ 329

Մենիմեն 213

Մերսին 479

Միսոլոնգ 843

Մոտենա 527

Մուշ 205, 693, 856

Նիկոմիդիա 257, 431, 696, 765, 805,
810

Նյու-Յորք 270, 325, 329

Ն. Նախիչևան 878, 883

Ն. Զուլա 281

Պարսկաստան = Իրան

Պելեն 339

Պետերբուրգ 610, 718, 878

Պուրնովա 231

Ռուսաստան 91, 265, 280, 286, 290, 329,
718, 725, 743, 760, 883

Սիբիր 760

Սիս 244, 737, 856, 860

Սմիրն = Զմյուռնիա

Ս. Ղազար 843

Վան 247

Վենետիկ 623

Տաճկաստան == Թուրքիա

Տավրոս 223

Տղմուտ 495

Ուլնիա 321

Փարիզ 22, 42, 61, 114, 209, 239, 270,
281, 431, 581, 658, 666, 778, 865

Փոքր Ասիա 171, 286

Քիոս 372

Օսմանյան տերություն == Թուրքիա

Ֆրանսիա 2, 11, 22, 58, 59, 83, 217,
218, 250, 256, 304, 305, 322,
337, 354, 372, 374, 376, 385,
409, 410, 429, 439, 444, 486,
505, 576, 768, 836, 843

ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆՆԵՐ, ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԿՊՐՈՑՆԵՐ

«Աթենե» 185

Աղքատասիրաց ընկ. 32, 57, 299, 375,
378, 418, 507, 530, 538, 698

Ասիական ընկ. 42, 209

«Աստղ» 257

«Աստղիկ արևելյան» 113

«Արծվի Վասպուրական» 101

«Արշալույս արարատյան» 8, 35, 39,
46, 56, 58, 60, 64, 65, 79, 118,
123, 135, 136, 142, 144, 163,
186, 196, 201, 281, 316, 328,
343, 344, 375, 376, 438, 456,
467, 540, 566, 615, 624, 632—
634, 636, 641, 643, 647, 660,
684,, 685, 751, 801, 807

Արշակունյաց ընկ. 111

«Արփի արարատյան» 113

«Արևելյան դար» 18, 86, 143, 316

«Արևելք» 386, 421, 483, 641, 660, 720

«Արևմուտք» 66, 102, 460, 470, 486, 487,
658, 664, 666, 720, 751

«Բազմավեպ» 226, 366, 482, 843

Բարեգործական ընկ. 110, 125, 144, 544

Կամարանո թատ. 601

«Կարուն Հայաստանի» 168, 259, 312,
316, 380

Գոլեժ դը Ֆրանս (վարժ.) 374

«Գուրիե Տ' Օրիան» 59, 69, 308

Քիլիսա 361

«Դիմակ» 299

Դպրոցական ընկ. 210

«Երկրագունդ» 522, 572, 592, 603, 608

«Երևակ» 316, 480, 483, 503, 540, 558,
660, 737, 760

«Զանգակ» == «Կոլոկոլ»

«Զոհալ» 288, 483

«Զեփյուռ հայրենյաց» 320

«Հմբարսիալ» 69, 71, 159, 167, 212,
686

Ընթերցասիրաց ընկ. 255, 287

«Ժամանակ» 371, 428, 500, 657

«Ժուռնալ Ասիաթիզ» 218

«Ժուռնալ տեղ էքոնոմիսթ» 374

«Լա Մոնտ» 792

«Լուսափայլ» 636

Լուսավորչյան ընկ. == Ս. Լուսավորչյան
ընկ.

«Լեանթ հերալդ» 205, 303

Խալիբյան վարժ. 883

«Սաղկոցաձոր» 61

«Սիածան» 776, 863

«Սիլն Ավարայրի» 718, 739

«Կիթառ» 310

«Կիլիկիա» 311, 312, 395, 412, 482, 875

«Կոլոկոլ» 760, 878

«Կոունկ» 224

«Հայկական աշխարհ» 760, 816, 830, 840
Հաշտենից ընկ. 42, 58, 66, 74, 106, 180,
183, 188, 205

«Հավերժահարս» 145, 213, 231
Հիվանդանոց (Զմյուռնիայի) 23, 501,
527

«Հյուսիսստիալ» 119, 288
Հոբիսիմյան վարժ. 20, 142, 259, 266,
267, 360, 509, 557, 568, 678,
830, 836

«Հույս» 592, 598

«Մանգումեն» = «Մանգումեն էֆրյար»
«Մանգումեն էֆրյար» 785, 786, 885
«Մասյաց աղավնի» 8, 27, 35, 78
«Մասիս» 18, 64, 67, 127, 225, 250,
262, 288, 303, 316, 333, 338,
343, 353, 392, 417, 419, 429,
438, 456, 459, 544, 633, 649,
663, 675, 766, 777, 842, 863, 880

Մասոնական ընկ. 804
«Մեղու» 8, 18, 27, 35, 56, 64, 66, 76,
107, 168, 225, 250, 269, 273,
274, 303, 306, 316, 335, 343, 400,
421, 459, 480, 620, 625, 639,
677, 740

«Մեծմուսյր հավատիս» 18, 168, 175,
461, 473, 620, 623, 627, 641,
652, 656, 697, 816

Մեսմերական ընկ. 209, 239, 337
Մեսրոպյան վարժ. 39, 58, 84, 120, 127,
135, 136, 142, 163, 180, 188,
196, 238, 252, 259, 286, 294,
372, 486, 490, 558, 572, 608,
720, 775, 786, 801, 816, 830,
836, 842, 846, 847

«Մետեորա» 386
Մետյուզ (նավ) 460
«Միություն» 29, 58, 60, 66, 102, 180,
205, 291

«Միություն սահմանադրական» 60, 64,
66, 79, 131, 135, 136, 149, 153,
163, 179, 180, 184, 186—188,
195, 203, 206, 209, 274, 291, 845

«Մյունատիր» = «Մյունատիր էրճիաս»
«Մյունատիր էրճիաս» 40, 64, 66, 79,
99, 107, 209, 241, 250, 269, 279,
290, 303, 308, 339, 421

«Մունհտիկ» 76
«Մուսայք Մասյաց» 113, 452

«Յունիվեր» 792

«Պեգասյան թռչնիկ» 417, 425, 713

Ռուբինյանց ուսում. 338

Ս. Լուսավորչյան ընկ. 257, 369
Ս. Փրկչյան ազգային հիվանդանոց (Կ.
Պոլիս) 816, 840

Սահակյան տպ. 612
«Սահմանադրական միություն» = «Միու-
թյուն սահմանադրական»

«Սեր» 505, 507
«Սիոն» 792
Սյունյաց ընկ. 201, 319

«Վարդ հանդես Մեսրոպյան» 62, 143
Վասպուրական ընկ. և թատրոն 17, 19,
28, 36, 58, 76, 106, 108, 140,
155, 157, 158, 191, 198, 207, 212,
347, 348, 356, 370, 418, 419,
474

«Վարազայր հավատիս» 505, 519, 649,
669

Տիգրան մասոնական օթյակ 785, 805

Ուսումնասեր ընկ. 698, 703, 704, 735,
784, 801, 807, 836, 842, 846, 863

«Փարիզ» 42, 182, 201, 250, 257, 288
304, 376, 383

«Փունջ» 863

Օտ-ֆելլո մասոնական օթյակ 503

- Ազնես (Շմիտ Քր.) 783
 Ադամ Սմիթ (Մ.) 867
 Ադատասեր անձը (Վ. Ալֆրեդ) 755
 Ադատություն (Ժ. Սիմոն) 3
 Ադատություն (Մ. Նալբանդյան) 760
 Ազգային պատմություն (Ս. Պալասան-
 յան) 319
 Աղբատություն (Ֆ. Համենեն) 782
 Անահիտ և պար (Ա. Հայկունի) 5
 Անգղիո թագուհի Վիկտորիային Արշա-
 կունի հայ թագավորներին սերիլը
 (Ս. Մ. Վանանդեղի) 784, 785
 Անգղիո պանթային պատմությունը 888
 Անճելո (Վ. Հյուգո) 442
 [Անվերնագիր] (Ա. Հայկունի) 14
 [Անվերնագիր] (Ա. Հայկունի) 143
 [Անվերնագիր] (Ալ. Վինհյ) 16
 [Անվերնագիր] (Զ. Ս. Զարյան) 44
 Անտրոմագ (Ժ. Ռասին) 216, 221
 Անուշ Շուշան (Ա. Հայկունի) 176
 Առ կույսն Աղեքսանդրիայի Զելա
 (Ա. Հայկունի) 115
 Առ էլիզա (Ա. Հայկունի) 214
 Առ Նինո (Ալ. Մյուսե) 690
 Առ օրիորդ... (Ալ. Մյուսե) 561
 Առաջին մրմունջը (Ար. Այվազյան) 519
 Առավոտ Հայաստանի (Ա. Հայկունի) 52
 Արիստոտել (Վ. Մոնտի) 17, 141
 Արի՛ք Հայկազունք (Հ. Սրվաճյան) 282,
 294, 471
 Արշակ Բ. (Մ. Պեշկեթաշլյան) 356
 Բարոյական դաստիարակություն
 (Հովհ. Մավյան) 670
 Բրոկրամ (Ս. Ոսկանյան) 704, 751
 Դադանիք հավատարենության (Մ. Վ.
 դը Ֆերենալ) 675, 682
 Դադանիք Փարիզու (էժ. Սյու) 442
 Դամառ Քաթիպա (ժողովածու) 883
 Դաշանց թուղթ (Մ. Զուխաճյան) 288
 Դատապարտյալի մը վերջին օրը (Վ.
 Հյուգո) 528
 Դատասերք (Ժ. Ռասին) 419, 425
 Դատավճիռ Հիսուս Քրիստոսի 217
 Դիտողություն ի վերա Տեղեկագրի կա-
 թողիկոսական հանձնաժողովի (Ժ.
 Արամյան) 743
 Երգ սիրո (Կեսենբեր) 451
 Երկրագործությունը որպես ուղիղ ճա-
 նապարհ (Մ. Նալբանդյան) 460,
 780
 Երկու հիսնապետք (Ա. Ռոթա) 379, 418
 Զատիկ (Ֆ. Վոլտեր) 849
 Զմյուռնական նամականի (Գր. Զիլին-
 կիրյան) 703, 704, 714, 723, 726,
 727, 735, 744, 745, 750, 751,
 761, 767, 772, 778, 781, 786, 815
 Էլիզա (Ա. Հայկունի) 47, 87, 90, 95, 108,
 215
 Էպրեո (օպերա) 601
 Էտվար (Ա. Դյուրա) 228, 229, 237,
 248, 251, 258, 261, 277, 284,
 289, 302, 307, 313, 317, 323,
 327, 334, 340, 349, 355, 359,
 363
 Էֆթյարը խայրիյե 457
 Էֆթյարը Մուխայերի (Կ. Փանոսյան)
 452
 Ընդարձակ թվարանություն (Ս. Միրայել-
 յան) 79
 Ընդհանուր տեսություն բաղադրական տրե-
 տեսության վրա = Քաղաքական
 տեսություն

- Թանգարան աղգային երգոց 382
- Թափառական հրեա (Է. Սյու) 483
- Թշվառներ (Վ. Հյուզո) 256, 324, 329, 429, 434, 440, 445, 460, 465, 472, 484, 488, 493, 499, 504, 512, 517, 521, 526, 542, 546, 551, 554, 560, 565, 579, 583, 595, 602, 607, 614, 619, 629, 635, 642, 661, 667
- [Թոուցիկներ] 18, 534, 636
- Ժան Պատիսթ Սեյ (Մ.) 873
- Ժեզվիթ խմբագիր մը (Վ. Հյուզո) 494
- Ժենոն—ժաննետին պարահանդեսը 673
- Ժենվիկ (Շմիտ Բր.) 124
- Իմ երկերի Վան կասեն (Ժողովր.) 247
- Ինը աղջիկ և մեկ տղա (Է. Սերեյ) 572
- Իոնն (օպերա) 784
- Իսլահաթը մյուհիմմե (Կ. Փանոսյան) 469
- Իրաւունք ազգաց (Մ. Տատյան) 649
- Լա սենթյուրտորե՝ (Էմ. Էոմիե) 365
- Լացդ տեսա (Ջ. Բայրոն) 731
- Լի Միդերապլ—Թշվառներ
- Լորդ Պայրն (Գր. Մսերյան) 843, 848, 853, 859, 887
- Լոն, ո՞վ դու, ալ ի՞նչ կուզես մրմրել (Վ. Հյուզո) 200
- Լուկրեցիա Պորճիա (Վ. Հյուզո) 249, 264, 364, 366, 370
- Լուչիա տը Լամբրմուր 393, 402
- Խորհելու ազատություն (Ժ. Սիմոն) 2, 3, 12, 21, 30, 43, 49, 82, 94, 98, 105, 116, 122, 211, 219, 222
- Խորհուրդ գաղտնի ընկերությանց (Ժե-րար Աբրա) 483
- Խորհրդածություն... (Ֆ. Ֆենելոն) 562
- Մնունդ սիրո (Ջ. Բայրոն) 691
- [Կանանց դաստիարակության մասին] (Էմե—Մադեն) 449, 455, 525, 531, 559, 571, 578
- Կանանց մասին (Ոն. Բալդակ) 232
- Կես-Աշխարհ (Ալ. Դյումա) 684
- Համառոտ նկարագիր պապական դրու-թյան (Գր. Ասլանյան) 537
- Համեստության վարձատրությունը 379
- Հայկազյան բառարան—նոր բառագիրք հայկազյան լեզվի
- Հայկական նամականի (Մ. Մամուրյան) 640, 641, 646, 653—655, 660, 666, 672, 677, 685, 687, 688, 694, 695, 700, 705, 708, 709, 715, 719, 720, 729, 730, 732—734, 738—740, 746, 747, 752, 819, 824, 829, 841, 851, 865, 871
- Հայոց աղջիկներ (Ժողովր.) 112
- Հայոց աղջիկներ (Գ. Միրիմանյան) 148
- Հայոց գինի (Անստորագիր) 177
- Հայրենասեր պատանի մը (Մ.) 701, 716, 724
- Հանգարան 262
- Հառաչանք սիրահարի (Անստորագիր) 25
- Հավատացյալի մը խոսքերը (Ֆ. Լամենեն) 194, 322
- Հետաքրքիր այցելու Պուճայի կայարանը Արմենուհի մը (Գ. Չիլինկիրյան) 81, 85, 92, 96
- Հոգիս է մութ (Ջ. Բայրոն) 692
- Հոռմեական խնդիր (Էդ. Աբու) 376
- Հոռմի կայսրության անկումը (Էդ. Ճիպ-պրն) 785
- Հրեան (Անստորագիր) 601
- Հուսահատություն (Լամարթին) 581, 582
- Չայն (Ա. Հայկունի) 34, 45, 50, 64, 70, 77, 80, 93, 113, 129, 208, 282
- Չայն հառաչադիմության (Անստորագիր) 539, 543, 549, 552, 563, 570, 613, 618, 761
- Չայն սիրո և հառաչանք սիրահարի (Ա. Հայկունի) 54
- Չմեռ (Ժ. Բերանժե) 15

- Ճանապարհորդություն Վերթոր Լանկուայի
ի Կիլիկիա և ի Տավրոս հրամա-
նավ կայսեր նարոլեոնի Գ. (Վ.
Լանգլուա) 223, 224, 230, 246
- Ճարտարություն և ժողովուրդ (Վ. Հյու-
գո) 545
- Ճշմարտությունը և անաչառությունը
(Հ. Խորասանճյան) 155
- Մայր Հայաստան = Ոգի Հայաստանի
Մանկասարին հարսնիքը (Հ. Սրվաճյան)
740
- Մարիամ (Տ. Պրունսուզյան) 536
- Մարշ Օսմանիե 419
- Մեծն ներսես կամ Հայաստանի բարերար
(Ս. Վ. Միրզայան) 28, 141, 413
- Մթնշաղի երգեր (Վ. Հյուգո) 200
- Միամիտ գյուղացին 370
- Միլեթի սև (Հ. Ս. Քյուրքճիանոֆ) 172,
278
- Մյուքյաֆաթ (Կ. Փանոսյան) 501
- Մուխթասար: Քրիստոնեական վարդապե-
տություն (Հովհ. Քյուրքճիանոֆ)
675, 682
- Նալենտեի Գայսերիե (Կ. Փանոսյան) 79
- Նկարագիր աղետից նրոսաղեմի (Թ. Տ.
Աստվածատուրյան) 117
- Նոր բառագիրք հայկազյան լեզվի 569
- Նոր ընթերցարան (Տ. Հ. Տետեյան) 631,
638, 670, 675, 682
- Ոգի Հայաստանի (նկար) 79, 83
- Ով ոսկեմոլ, նա հայ չէ (Ա. Հայկունի)
235
- Չայլտ Հարոլդ (Չ. Բայրոն) 843
- Պալածենյա = Պոլոժենիե
- Պատժական օրենսգիրք Օսմանյան տերու-
թյան Պ12
- Պատիժ (Ն... և Ս...) 842
- Պատկեր Հայաստանյազ լուսավորչական
սուրբ եկեղեցվո 810
- Պարերգություն (Ա. Հայկունի) 263
- Պարերգություն: Կիլիկիա (Ա. Հայկունի)
53
- Պարսկական նամականի (Շ. Մոնտեսկյո)
768, 773, 779, 787, 794
- Պարտիզական և իր էշերը (Անստորագիր)
189
- Պոլոժենիե 737, 743, 795, 808
- Ռաֆայել (Ա. Լամարթին) 811, 832, 839
- Ռոմեո և Ջուլիետ (Վ. Շեքսպիր) 192,
193, 202
- Սանդուխտ (Թ. Թերզյան) 398
- Սավուղ (Վ. Ալֆիերի) 140, 199
- Սարֆը մեմուհի ֆեննը տեֆաթիր (Գր.
Մկրտչյան) 437
- Խեր և սիրեն (Ա. Հայկունի) 6
- Սերը բժիշկ է (Ժ. Մուլիեր) 366, 370
- Սկզբունք դաստիարակության (Խ. Ու-
թուճյան) 341, 382
- Սրինգ պանդիտո կամ ձայն պանդիտու-
թյան (Ա. Հայկունի) 7
- Վալերիա և լը Պարպուլիե 513
- Վահրամ կամ Ասպետն երկաթաբազուկ
(Ս. Հեթիմյան) 370
- Վան Տիգ և իր կույսը (Հ. Լեկյուլիոն)
151, 156
- Վասակ անիծյալ 294
- Վարդը առանց փշո շիների (Ա. Հայկու-
նի) 242
- Վեքֆիլդի երեցը (Օ. Գուլսմիթ) 513
- Վի ա Միլան (Ս. Մանասյան) 212
- Տաճար մուսայից 342
- Տապանագիր ագահի ուրումն (Մ. Ն.) 26
- Տեսություն բռնակալության (Վ. Ալֆիե-
րի 754
- Տերև (Մ. Ա. Վ. Առնո) 4
- Տնտեսական (Մ. Մամուրյան) 852, 857,
866, 872

[Տոմարակալության դասագիրք] = Սար-
ֆը մեմտուհ ֆեննը տեֆաթիր

Տոմարակալություն գործնական (Ա. Դ.
Կոստանդյան) 832

Տրամախոսություն. Սարգիս եպիսկոպոս,
Ստեփան եպիսկոպոս և Կարապետ
Պալյան (Մ. Մամուրյան) 820,
826, 831, 835

Տրուբադուր (Զ. Վերդի) 610

Բիսալեյի ֆոթոկրաֆ (Ս. Տ. Թորոսյան)
812

Բուզնամե (Գր. Մկրտչյան) (469)

Ուրվագիծ ոգվո և ընթացք Մխիթարյան
միաբանության Վենետիկո (Գ. Այ-
վազովսկի) 623, 656

Փարիզի Աստվածամոր տաճարը (Վ. Հյու-
գո) 256

Փունջ 386, 396, 403, 411, 424, 430, 441,
446, 462, 481, 497, 506, 518, 535,
561, 572, 573, 580, 585, 611, 630,

637, 651, 662, 668, 674, 680,
710, 721, 726, 731, 736, 741,
756, 764, 770, 789, 800, 838,
855, 861, 874

Քաթերինա Հովարդ (Ալ. Դյումա) 398,
404, 414, 425

Քաղաքական տնտեսություն (Հ. Պոտիյ-
լար) 374, 384, 388, 391, 401,
408, 416, 423, 450

Քաջ կույս (Ա. Հայկունի) 253

Քաջդ կույս (Ա. Հայկունի) 234

Քնար հայկական (Հ. Երանյան) 173

Քնար հայրենասիրի (Զ. Ս. Չաքրյան) 13

Քնար սիրահարական (Ա. Հայկունի) 89

Քրիստոնեական ուսմունք (Պ. Շանշյան)
718

Օսմանյան երաժշտություն (Տ. Չուխաճ-
յան) 381

Օրիան (Գ. Կոստանդյան) 209

Ֆոթոկրաֆ = Բիսալեյի ֆոթոկրաֆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

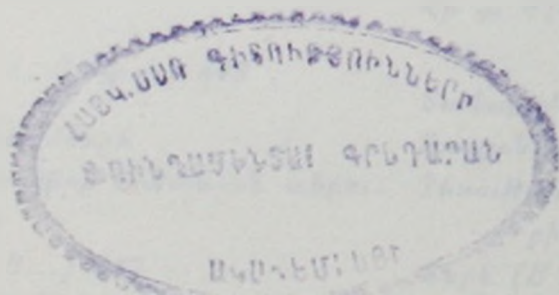
«Մաղիկ» հանդեսը և նրա հրապարակախոսները 3

«Մաղիկի» մատենագիտություն

1861 (№ 1—18)	. . . . .	17
1862 (№ 19—54)	. . . . .	43
1863 (№ 55—68)	. . . . .	90
1864 (№ 69—102)	. . . . .	108
1865 (№ 103—110)	. . . . .	145
1866 (№ 111—129)	. . . . .	158
1867 (№ 130—146)	. . . . .	192

Ցանկեր

Անվանացանկ	. . . . .	223
Տեղանուններ	. . . . .	230
Պարբերականներ, ընկերություններ, դպրոցներ	. . . . .	232
Ստեղծագործություններ և հրատարակություններ	. . . . .	234

Հանձնված է արտադրության 22.1.1983 թ.

Ստորագրված է տպագրության 3.V.1983 թ.

Թուղթ № 60 × 84 ¹/₁₆, տպագրական 5 մամուլ, հեղինակային 10 մամուլ:

Հայկական ՍՍՀ հրատարակչությունների, պոլիգրաֆիայի և գրքի առևտրի
գործերի պետական կոմիտեի № 3 տպարան, Երևան, Մելիք-Աղամյան, 1:

[754.]

A 11
69210